

ISSN 1563-0285
Индекс 75873; 25873

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

International relations and international law series

№4 (76)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №4 (76)

ISSN 1563-0285
Индекс 75873; 25873

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

Журнал саяси, философиялық ғылымдар және мәдениеттану бойынша диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған // Докторлық диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған ғылыми басылымдардың тізімі кіреді // ЖАК бюллетені, №3 1998; Нормативтік және методикалық материалдарын жариялайтын ғылыми басылымдар тізімі Қазақстан ЖАК төрағасының бұйрығы 26. 06. 2003, №433-3 // Нормативтік және методикалық материалдар жинағы №6 ЖАК

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Балаубаева Б.М.,

т.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Телефон: +77011839459

E-mail: binur77@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Мұтанов Ғ.М., бас редактор (Қазақстан)

Рамазанов Т.С., бас редактордың орынбасары (Қазақстан)

Шакиров К.Н., з.ғ.д., профессор – ғылыми редактор (Қазақстан)

Губайдуллина М.Ш., т.ғ.д., профессор – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)

Айдарбаев С.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Алессандро Грасси Буцци, профессор Ла Сапиенза университеті (Италия)

Ауған М.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Байзақова Қ.Е., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Барбара Януш-Павлетта, т.ғ.д., PhD, ассистент-профессор (Германия)

Беата Эшмент, саяс.ғ.д., ассистент-профессор, Бремен университеті, Берлиндегі «Орталық Азиялық зерттеулер» атты неміс журналының бас редакторы (Германия)

Варико К., профессор, Дж.Неру университеті (Үндістан)

Грегори Глиссен, саяс.ғ.д., профессор Нью-Мехико университеті (АҚШ)

Елемесов Р.Е., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Кукеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Макашева К.Н., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Машимбаева Г.А., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Мусабекова У.Е., ф.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Николас де Педро Домингуэз, профессор ассистенті Барселона институты (Испания)

Сәлімгерей А.А., з.ғ.к., доцент, Мемлекет және құқық институты (Қазақстан)

Шабаль П. PhD, профессор (Франция)

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Өміртайқызы

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ № 10294

Басуға 15.12.2016 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 24 б.т. Офсетті қағаз.

Сандық басылыс. Тапсырыс №6127. Таралымы 500 дана.

Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

1-бөлім
СЫРТҚЫ САЯСАТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1
ВОПРОСЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

Section 1
FOREIGN POLICY ISSUES

Baizakova K., Chabal P.

Des principes Gaulliens de politique étrangère aux réalités transrégionales de l'après-guerre froide

This article is dedicated to study one of the aspects of Charles de Gaulle`s legacy, the first President of the Fifth Republic in France, namely to his principles in foreign policy. How relevant are these principles today, in the conditions of the post cold war international relations? Key in concept of French diplomacy are terms of national independence. Whole General de Gaulle`s activity in period of exile, and in the period of presidency was devoted to general aim – to achieve true national independence of France in the international level. Official position and the concept of Gaullism in the issue of European integration was also subordinated to the task to preserve the independence of member states of the European Community. On the other hand, namely Charles de Gaulle advocated the principles of multilateralism. Despite the change of geopolitical situation after the end of the cold war, France retains basic principles of its own foreign policy founded by S. de Gaulle. The essence of these principles – preservation of national independence of France in the name of its national interests.

Key words: Gaullism, French foreign policy, interregional cooperation, multilateralism, national interests.

Байзақова Қ.Е., Шабаль П.

«Қырғи-қабақ» соғысынан кейінгі трансаймақтық жағдайлардағы голлисттік сыртқы саясат қағидалары

Аталған мақала Франциядағы Бесінші Республиканың бірінші Президенті Шарль де Голльдің мұрасының бір алғышартының, яғни Шарль де Голльдің сыртқы саясаттағы қағидаларының зерттелуіне арналған. Сол алғышарттар «қырғи-қабақ» соғыстан кейінгі қазіргі заманғы халықаралық қатынастардағы шарттарда бүгінгі күні қаншалықты өзекті болып табылады? Француздық дипломатияның қағидасына ұлттық егемендік ұғымы негіз болып табылады. де Голль генерал мансабында да және шеттетілген кезінде де әрі президент болған уақытында да бір маңызды мақсатқа бағдарланған болатын, ол – халықаралық алаңда Францияның түпнегізді ұлттық егемендігіне қол жеткізу. Голлизмнің еуропалық интеграция мәселесінде ресми ұстанымы мен қағидасы Еуропалық Қоғамдастыққа енетін мемлекеттердің егемендігін сақтауға да бағытталған болатын. Басқа тұрғыдан қарастырсақ дәл Шарль де Голль мультилатерализм қағидасын қолдаған болатын. «Қырғи-қабақ» соғысынан кейінгі геосаяси жағдайлардың өзгерістеріне қарамастан, Франция өзінің сыртқы саясатында Шарль де Голль негізін қалаған, басты қағидаларын сақтауда. Сол қағидалардың мән-мағынасы – Францияның ұлттық мүддесіне орай республиканың ұлттық егемендігін сақтау.

Түйін сөздер: голлизм, Францияның сыртқы саясаты, аймақаралық серіктестік, мультилатерализм, ұлттық мүдделер.

Байзақова К.И., Шабаль П.

Голлистские принципы внешней политики в трансрегиональных реалиях периода после «холодной войны»

Данная статья посвящена изучению одного из аспектов наследия Ш. де Голля, первого Президента Пятой Республики во Франции, а именно его принципам внешней политики. Насколько актуальны эти принципы сегодня, в условиях современных международных отношений после «холодной войны»? Ключевым в концепции французской дипломатии является понятие национальной независимости. Вся деятельность генерала де Голля и в период изгнания, и в период президентства была подчинена главной цели – добиться подлинной национальной независимости Франции на международной арене. Официальная позиция и концепция голлизма в вопросе европейской интеграции также была подчинена задаче сохранить независимость государств, входящих в Европейские Сообщества. С другой стороны, именно Ш. де Голль отстаивал принцип мультилатерализма. Несмотря на изменение геополитической обстановки после окончания «холодной войны», Франция сохраняет основные принципы своей внешней политики, заложенные Ш. де Голлем. Суть этих принципов – сохранение национальной независимости Франции во имя ее национальных интересов.

Ключевые слова: голлизм, внешняя политика Франции, межрегиональное сотрудничество, мультилатерализм, национальные интересы.

DES PRINCIPES GAUL- LIENS DE POLITIQUE ETRANGERE AUX REALITES TRANSRE- GIONALES DE L'APRES- GUERRE FROIDE

Introduction

Parler de politique étrangère, c'est aborder les principes de politique étrangère et les priorités au sein de cette politique. La politique étrangère d'un pays est servie par ses diplomates. Elle se nourrit des réflexions et décisions des membres des gouvernements mais elle est servie par les diplomates. Or, les auteurs de ces lignes ne sont ni des diplomates, ni des personnels politiques.

Le métier de diplomate est sans doute un des métiers les plus difficiles au monde. C'est une profession dont la définition même est le positionnement au milieu des contraintes. La diplomatie, c'est l'art de supporter les contraintes, de travailler malgré les contraintes et de parvenir à des résultats fondamentaux pour la paix et la coopération internationales «*comme si*» il n'y avait pas de contraintes.

Quelle est la légitimité d'un universitaire pour parler de principes et de priorités de politique étrangère? Si la légitimité est, finalement, ce qui est acceptable et accepté, nous nous sentons de participer à ce débat pour les deux raisons suivantes:

– l'un d'entre nous (P. Chabal) a déjà abordé ces questions, lors d'un premier séjour d'enseignement en Mongolie (School of Foreign Service – SFS -, avril 2004): un thème un peu prémonitoire par rapport au séminaire d'aujourd'hui: «*Le français diplomatique comme langue d'expression des priorités d'action internationale*». A l'époque, on l'avait laissé faire, bien qu'il ne soit pas diplomate, peut-être parce que c'était la première fois qu'un Français faisait cours dans la SFS (et d'ailleurs la langue française n'y était pas enseignée ; elle y a été enseignée à partir de l'année suivante) mais bien sûr aussi parce que les collègues mongols sont trop raffinés pour dire à un collègue français qu'il devrait parler d'autre chose. P. Chabal avait traité de six thèmes dans ce cours: l'indépendance nationale, l'exception culturelle, la diversité des influences, l'Europe dans le concert Atlantique, le respect du droit international, l'intervention-ingérence humanitaire.

– aujourd'hui, il s'agit de présenter avec K. Baizakova, en tant qu'universitaires, moins soumis aux contraintes et plus libres de parole, une vision et une analyse des «dimensions» de la politique étrangère de la France. Nous préférons l'expression «dimensions», plus neutres que «priorités» et plus optimiste que «contraintes».

Bien que, encore une fois, l'art de la diplomatie, que nous ne pratiquons pas, nous semble être l'art de faire croire que les contraintes sont secondaires. Un diplomate ne dit pas «je ne peux pas»; il ou elle dit «je ne vois pas de raison majeure de suggérer autre chose dans l'intérêt mutuel des parties concernées». Dans une large mesure, les principes et les priorités – presque des synonymes ici – évoquent la même dimension: les principes affinés inspirent les priorités; les priorités affichées mettent en œuvre les principes.

Ces points d'introduction posent d'une part le décor de la politique étrangère *en général*, qui est une difficile affirmation des priorités; et d'autre part les priorités de la France *en particulier* qui sont d'affirmer les priorités françaises dans un «concert» (européen, onusien, etc.). Nous développerons ces analyses à l'aide d'une promenade à travers plusieurs dimensions de la politique étrangère gaullienne de la France [1], notamment l'indépendance nationale.

Toute diplomatie s'articule autour de la recherche de la capacité d'influence à travers l'indépendance nationale mais Ch. de Gaulle a associé son nom à cette dimension par son refus viscéral de la dépendance, qui l'amène en 1939-1940 à se rendre à Londres, s'exposant par là à la condamnation pour désertion et à la Cour Martiale, puis à «endosser» à lui «tout seul» (ou presque) le destin de la France, à incarner le destin politique «à distance», à contribuer à libérer Paris et à obtenir de figurer parmi les vainqueurs de la guerre (zone française d'occupation en Allemagne), à diriger le pays de 1945 à 1946 puis de 1958 à 1969, le doter de l'arme nucléaire et à l'affirmer sur la scène internationale.

L'indépendance nationale, concept-clef, est dès lors déclinée à travers les dimensions institutionnelle (I), culturelle et matérielle (II) et principielle (III) de la diplomatie française.

I – L'indépendance nationale et la dimension institutionnelle de la politique étrangère de la France

Il s'agit d'abord ici de l'affirmation nationale «par le durable». La volonté, une fois que les décisions diplomatiques ont été prises, de se tenir à ces décisions dans le temps, explique l'apparente lenteur décisionnelle française. La volonté de durer est le contraire de l'opportunisme.

L'institutionnel par contraste avec le pragmatique. Par contraste aussi avec trois siècles d'instabilité et d'agressivité en Europe, du XVIIème siècle (guerre de Trente ans) au XXème siècle (deux guerres mondiales). La réaction institutionnelle européenne d'inspiration française (déclaration Schuman, Mai 1950) est d'abord et avant tout d'inspiration stabi-

lisatrice. Elle est aussi d'inspiration constructive et prend la forme communautaire. Ch. de Gaulle n'est plus au pouvoir: il a quitté le GPRF en janvier 1946 et ne reviendra qu'en 1958. La construction européenne en tant que construction communautaire est d'inspiration française (Monnet, Schuman) plus que gaullienne. Mais elle est une forme de multilatéralisme que respecte général de Gaulle, comme il respecte le multilatéralisme international (ONU). Son agacement envers l'Europe et l'ONU est causé par l'impression (que lui donnent certains) que *toutes* les solutions aux problèmes des nations pourraient venir des ces *nouvelles* organisations internationales (CEE, OTAN).

L'approche gaullienne met l'accent sur la dimension nationale comme «unité de base». Les Nations d'abord et avant tout, dans le jeu institutionnel aussi: voilà pourquoi, pour lui, l'Europe doit être celle des Nations et non une confédération (encore moins une fédération) supra-souveraine.

Des interventions de général de Gaulle des années militaires et d'après-guerre selon les problèmes de l'intégration européenne est visible qu'il n'était pas l'adversaire de ce courant naturel du développement européen. Cependant dans ce procès, lui particulièrement, intéressaient deux questions: dans quel degré le procès intégrationniste peut limiter la souveraineté de chaque pays, qui participera à l'intégration et puis, il y avoir être une Europe intégrée indépendant et jouer un rôle important dans le monde.

En formulant la compréhension de l'intégration européenne, Ch. de Gaulle a dit à la conférence de presse le 31 mai 1960: «Sans doute il faut que les nations, qui s'associent, ne cessent pas d'être, et pour que la voie d'union soit par voie de la coopération organisée des États dans l'attente peut-être de l'arrivée de la confédération» [2].

Il proposait la création d'une telle confédération européenne, qui n'aborderait pas la souveraineté nationale de chaque pays, et le rapprochement des pays de la Communauté Européenne dans tous les domaines allait graduellement. Et en outre cette confédération, sur son opinion, ne suppose pas la fusion des peuples de l'Europe, et ce sera l'Union des États européens, qui garderont l'indépendance nationale. Cette position de Ch. de Gaulle et ses partisans a mis le gaullisme à «l'avant-garde du mouvement des Européens ouvertes».

La politique européenne du pays dans les années 60 était définie par la conception gaulliste de «l'Europe des États» ou «l'Europe de Patries», qui était fondée sur le principe de la coopération intergouvernementale des États souverains des parti-

cipantes au contre-poids au principe «supranational». La conception de «l'Europe des États» était avancée pour la première fois par Ch. de Gaulle en mai 1962 [3]. Elle est devenue la position officielle et la conception du gaullisme dans la question de l'intégration européenne.

Le point spécifique de la recherche d'indépendance à travers la construction institutionnelle tient à deux dimensions.

1) le multilatéralisme prend tout son sens autour d'un axe

La situation de la France, de l'Europe et du monde en 1945 exige la paix. La conscience française et européenne, plus largement que gaullienne, est que la paix ne suffit pas. A la stabilité retrouvée doit s'ajouter la construction d'un nouvel ordre mondial, à commencer par l'Europe. D'où l'idée, double, d'institutionnaliser la paix *au-delà* d'un traité (le traité de Versailles, en 1918) qui n'a pas laissé un souvenir d'efficacité) et d'inventer un concept de *contrainte à respecter la paix* (le droit communautaire comme supra-souverain). Ch. de Gaulle n'est pas enclin à être attiré par cette dynamique communautaire mais il comprend le besoin d'innover.

La construction européenne se fait de 1950 à 1957 sans Ch. de Gaulle (retiré du pouvoir de 1946 à 1958). Mais elle connaît, à partir de 1958, un élan très particulier à travers les relations franco-allemandes. L'axe franco-allemand au sien de l'Europe, prémisses des axes à venir des constructions régionales (Brésil-Argentine; Chine-Inde; etc.) est, paradoxalement, la principale innovation gaullienne à la construction de la paix européenne. L'arme nucléaire, en effet, donne à la France une capacité *unilatérale* de dissuasion, une dimension technologique et militaire dans la dynamique de guerre froide. La «paix qui dure» entre la France et l'Allemagne lui donne un rôle central au cœur de la nouvelle Europe *multilatérale*.

La notion d'axe doit être précisée. Il s'agit d'un axe entre États représentant deux nations qui doivent demeurer elles-mêmes. Il s'agit d'un modèle institutionnel de coopération active entre deux États, qui sont insérés dans une construction multilatérale à l'échelle de la région, mais qui animent cette construction en la dotant d'un moteur. Bien sûr la chronologie est bouleversée: le Traité de Rome (1957) [4] *précède* le Traité franco-allemand (1963) mais ce dernier permettra à la France *ensuite* de dépasser la crise de 1965 (dite de la «chaise vide») sans s'isoler en Europe. La fusion des institutions européennes (1966: Traité de Luxembourg) se fait dans une Europe disposant désormais de l'axe franco-allemand [5].

2) et le multilatéralisme doit être une forme de diversification

Cette participation française au concert européen n'est pas pragmatique, encore moins opportuniste. Elle correspond en effet à une analyse construite de la situation internationale, laquelle doit être rééquilibrée. Ch. de Gaulle est un réaliste. Sans citer expressément l'École réaliste d'analyse des relations internationales, il déclare parfois qu'en relations internationales, il n'y a pas d'alliés mais seulement «des intérêts». Malgré tout, il sait et souhaite que l'intérêt de chacun converge vers le multilatéralisme, le multilatéralisme *compris comme le contraire d'une domination binaire du monde*.

Il existe en effet une tendance binaire dans la marche du monde sur le long terme historique. Les grandes époques impériales depuis l'Antiquité ont toujours vu un Empire constituer *un* monde et dominer sur le *reste* du monde. Les grandes époques coloniales ont vu *un* monde envahir et exploiter *l'autre* et les grands conquérants européens s'affronter, par exemple français et anglais. La géopolitique se décline essentiellement entre puissances maritimes et puissances terrestres. La grande époque de la guerre froide, qui fige la tension Nord-Sud post-décolonisation en un affrontement Est-Ouest, réduit la marche du monde aux visions de *deux* super-grands. L'après guerre froide revoit le contraste entre Nord «émergé» et Sud «émergeant» à nouveau structurer le monde dans une vision toujours réaliste des relations internationales.

La vision de l'école libérale, en théorie des relations internationales, prône la capacité des acteurs à s'entendre et construire une égalité multilatérale d'inspiration Westphalienne. Mais l'histoire de la Société des Nations, et en partie celle de l'ONU, en a montré les limites. L'équilibrage et la diversification ne sont *pas* spontanément *égalitaires*. L'après guerre froide a montré clairement les dangers de l'hyper-puissance unilatérale (américaine?), comme ceux de la quête d'hégémonie régionale (chinoise?). La nécessité des puissances moyennes pour équilibrer la dynamique mondiales (désormais interrégionales) est logique [6].

Ch. de Gaulle est parfois perçu comme un dirigeant opposé aux États-Unis. On reproche souvent aux Français un anti-américanisme primaire. Ce n'est ni exact, ni analytiquement justifié. Ch. de Gaulle n'a jamais remis en cause l'alliance avec les États-Unis mais il s'est opposé à la domination des États-Unis dans l'OTAN et surtout à la dilution de l'indépendance nationale dans un commandement militaire intégré. De même, il a tenté de maintenir le dialogue historique entre la France et la Russie

mais s'est clairement rangé dans l'alliance hostile à l'expansionnisme totalitaire stalinien. La velléité gaullienne et française est celle de toutes les puissances moyennes. L'inspiration ici est claire: si la défaite militaire est une humiliation, la dépendance politique est contre-nature et encore plus inacceptable.

L'indépendance nationale est une exigence. Elle implique, elle engendre des conséquences concrètes: la force de frappe nucléaire nationale au plan militaire; la force technologique nationale d'une grande nation au plan énergétique; la dissuasion politique et démocratique envers toutes les formes de domination et de dépendance. Pour Ch. de Gaulle, «nation» et «indépendance» sont presque des synonymes, surtout dans le temps.

II – L'indépendance nationale et la dimension culturelle et matérielle de la politique étrangère de la France

Il s'agit ensuite de l'affirmation nationale par le rhétorique. Le discours politique et l'art du discours, surtout chez général de Gaulle, est un instrument principal de la diplomatie française.

Le culturel avant le matériel. Le discours diplomatique en général et le discours gaullien en particulier est porteur de valeurs. Parmi celles-ci – le lien est facile avec la section 1 *supra* – la valeur suprême de «l'indépendance nationale», qui ne doit pas seulement être recherchée mais également et en permanence proclamée et affirmée. Proclamée pour soi et pour les autres: le discours de Phnom Penh (1966) est ici éclairant [7]. Et, qu'il s'agisse de haute rhétorique diplomatique pour les valeurs politiques dans l'ordre mondial ou de rhétorique de l'exception culturelle dans les négociations commerciales, l'indépendance nationale française existe par l'art du discours. Au point que les Français sont parfois critiqués pour préférer la forme (le discours) au fond (le contenu), ce qui est faux bien sûr ... (humour).

La langue française est d'abord une attitude dans les relations internationales et intergouvernementales consistant à formuler et reformuler sans cesse des priorités. C'est ensuite une langue, un langage de «mise en mots» de ces priorités, par un usage de nuances. Le langage diplomatique français est un langage d'analyse et d'explication bien plus que d'imposition et d'affirmation directes. Il peut certes se durcir et annoncer un refus brutal (d'impérialisme, de néo-dépendance, d'interventionnisme, voire d'Europe supra-«souverainisante») mais il n'est pas principalement porteur de volonté de domination.

1) un langage diplomatique français porteur d'une vision analytique orientée.

C'est un langage le plus souvent orienté contre l'hégémonie. Deux exemples gaulliens viennent ici en tête. Dans le discours de Montréal (1967), qui contient le célèbre «Vive le Québec! Vive le Québec libre!», le talent charismatique de général de Gaulle est à son comble d'émotion vibrante [8]. Le président français ne critique jamais ni le gouvernement fédéral canadien pro-américain, ni le grand voisin étatsunien. Il ne parle que de la France et du Québec, puis fait une allusion habile à l'aide historique française dans les guerres d'indépendance des colonies anglaises d'Amérique du Nord. Surtout il sème, cultive et récolte le thème de l'indépendance nationale, le sort de la France, et la notion de nation québécoise francophone.

Sans jamais prononcer aucune parole hostile ou critiquable, il soulève l'émotion profonde de la foule, si subtilement qu'un non-francophone (un anglophone américain?) ne peut aisément en comprendre la puissance charismatique.

Dans le discours de Phnom Penh (1966), Ch. de Gaulle se livre à (et «délivre») une véritable leçon de relations internationales. Les paroles qu'il prononce visent l'intervention des Etats-Unis au Cambodge (et au Vietnam?!), mais pourraient s'appliquer à d'autres situations. Elles sont suffisamment générales et rhétoriques pour être presque atemporelles. Ici, c'est l'analyse plus que l'émotion qui est à son comble. Général de Gaulle ne peut jouer de la communauté de *langue* et d'émotion (francophone de cœur et d'histoire comme au Québec); il joue sur la communauté des *lettrés*, par une maîtrise oratoire telle (des phrases à la complexité syntaxique et grammaticale dignes de l'écrit le plus littéraire) qu'il touche les dirigeants cambodgiens et plus généralement indochinois dans leur for intérieur de mandarins.

2) un langage diplomatique français porteur non de compromis mais d'affirmation

C'est un langage porteur de convictions. La diplomatie n'est pas l'art du compromis mais celui du gain en influence internationale. Cette affirmation de convictions porte sur des convictions d'autant plus remarquables qu'elles vont à l'encontre des rapports de force dominants. En 1939/1940, déjà, général de Gaulle s'oppose à l'entente germano-pétainiste et «exporte» à Londres l'esprit de résistance. En 1958/1959, encore, il s'oppose aux compromis entre la IVème République finissante et les nostalgiques de l'ordre colonial français.

En 1965/1966, enfin, il s'oppose à ce qu'il dénonce comme l'autoritarisme communautaire envers les nations européennes (période de la politique de la «chaise vide»), puis à ce qu'il craint comme

domination militaire américaine dans l'OTAN (retrait de la France du commandement intégré de l'OTAN). Dans tous ces cas, la rhétorique et l'action gaulliennes consistent à aller «contre le courant», à tout faire pour inverser le rapport de force.

On retrouve cette caractéristique du discours diplomatique français à l'occasion, quarante ans plus tard, de l'intervention américano-alliée en Irak (2003). Le discours de D. de Villepin à l'ONU pour expliquer que la France n'y participera pas va à l'encontre de toutes les positions – ou presque – de la communauté internationale [9]. La caractéristique commune, à quarante ans d'intervalle, est la farouche volonté de *ne pas se laisser imposer* une action quelconque. Qu'est-ce là, sinon servir «bec et ongle» toujours l'indépendance nationale, y compris envers (et non contre) ses alliés, au nom d'intérêts nationaux supérieurs communs, même au sein du fonctionnement de plus en plus « multilatéraliste » du monde de l'après-guerre froide?

3) un discours diplomatique français intransigeant par volonté de diversification

C'est un discours prônant la diversité culturelle, sans oublier le poids du commerce dans les relations internationales. La politique étrangère française s'inscrit clairement dans une perspective de libre commerce mais pas au point de nier l'identité française, et plus largement francophone. Le point de tension porte ici sur les biens culturels et la notion «d'exception culturelle». L'insistance est forte sur un point simple: les biens culturels ne sont pas des marchandises comme les autres. La France est une nation commerçante mais les biens culturels (livres, films, théâtre, etc.) sont porteurs d'une identité (autre qu'anglophone) qui doit être protégée au nom de la nécessaire diversification de la marche du monde. On retrouve ici cette notion de diversité rencontrée plus haut. L'histoire commerciale internationale depuis 20 ans le justifie.

En 1993, nous sommes à la fin du cycle de négociations du GATT, qui dure et traîne depuis 1985. Les négociations commerciales internationale sont toujours difficiles mais surtout sur ces biens culturels (films, livres, spectacles) et la France a pesé dans cette évolution. Elle pèse encore dans le cadre de l'OMC, qui a remplacé le GATT en 1995, et elle n'est pas seule mais y a entraîné d'autres pays, par exemple francophones, qui ont rejoint cette idée que certains biens commerciaux relèvent moins de logiques *commerciales* quantitatives que de logiques *identitaires* qualitatives.

D'autres pays ont repris cette idée pour les biens dont la langue de diffusion et les conditions de production doivent être protégées. Et depuis 20 ans,

surtout dans le cinéma, on assiste à une affirmation de nations à la langue non-majoritaire : Corée, Iran, Finlande, Cameroun, etc. La France a ainsi affirmé une priorité et cette priorité s'est imposée comme une nécessité au cœur de l'évolution libérale de l'après-guerre froide, non pour s'opposer au libre-échange mais pour l'affiner. Ici encore, la langue a joué un rôle.

Le fait que la langue française, le français, soit une des langues officielles des négociations internationales, donne à la France un rôle potentiel intéressant mais non dominateur. Exprimer l'idée que i) la diversité culturelle est nécessaire (anglais mais aussi arabe, français, espagnol, chinois, hindi, etc.) et que ii) la diversité s'exprime d'abord par la langue est après tout assez convaincant. Depuis 2000, existe un festival du film asiatique (à Deauville), où les films mongols occupent d'ailleurs une assez bonne place.

On le voit, la France ne néglige pas son identité au nom de son commerce. Elle peut et doit améliorer sa compétitivité dans le jeu commercial international. Mais elle ne le fera pas en sacrifiant son image de grande nation à la culture, notamment littéraire et intellectuelle, appréciée. L'équilibre est très difficile car l'image culturelle de la France (littérature, mode, cosmétiques, cuisine) est réductrice par rapport à son potentiel commercial scientifique et technologique. Pour gagner en parts de marché, elle doit jouer sur ses productions industrielles et techniques. Pourtant, elle ne le fera pas en reniant sa spécificité culturelle, linguistique et intellectuelle. C'est la difficulté spécifique des nations à la fois grandes commerçantes (mais non anglophones ou alignées sur l'anglophonie) et à la fois recherchées par leur contribution à la diversité culturelle du monde.

A travers des questions en apparence simples – la culture dans la vie internationale, le commerce international –, se joue en fait une difficile dynamique, bien plus complexe que le rapport de force militaire et plus diffuse que l'affrontement idéologique binaire, comme par exemple celui de la guerre froide entre l'Est et l'Ouest.

III – L'indépendance nationale et la dimension principielle de la politique étrangère de la France

Il s'agit, encore et enfin, de l'affirmation nationale «par le légal». La prise en compte de la légalité internationale inspire et contraint la diplomatie française.

Le principiel par opposition à l'opportuniste. La vision gaullienne des relations internationales est claire mais non sectaire. D'un côté, Ch. de Gaulle pense et déclare (nous l'avons rappelé

plus haut) que, en politique étrangère, il n'y a pas d'alliés mais seulement des intérêts. Ces intérêts étant mutuellement concurrentiels, il en résulte un état naturel de concurrence vive et de domination potentielle. Cet «état de nature» (Hobbes), pourtant, est celui de Nations qui doivent coexister. D'un autre côté, donc, il est possible de rassembler ces intérêts au-delà de soi et de construire en commun, éventuellement même une région. Ch. de Gaulle n'est pas fermé aux évolutions mais il entend que les évolutions suivent des principes.

1) Deux principes «régionaux» se glissent ici dans une perspective gaullienne.

La région en devenir doit être multinationale (a) et la région multinationale ne peut contraindre les nations (b).

a) la région en devenir doit être multinationale mais ...

L'unité de base, nous l'avons vu, est la nation perçue comme le rassemblement d'un peuple. L'entité nationale est finalement celle d'une nation-«vitale», au sens naturaliste de *ce* qui correspond à la vie et *permet* la vie (d'un peuple). Ainsi conçue, la nation et les nations voisines peuvent constituer un ensemble plus vaste, qui les renforcera, mais elles ne le feront que par raison, non par passion. La passion gaullienne demeure nationale. Les voisins constitueront une région, qui sera éventuellement une région-«vitale», permettant la vie géopolitique face aux deux superpuissances en constitution – les USA et l'URSS – mais pas au détriment des nations individuelles. Il existe donc, dans la pensée gaullienne, des *limites* immédiates ou du moins des préoccupations *permanentes* : la nation doit résister à l'absorption par la bureaucratie (communautaire) ; la région doit résister à l'alignement (sur les grandes puissances). Une région *multinationale*, oui, mais *supranationale*, non!

b) ... la région multinationale ne peut contraindre les nations

Le principe de base, c'est la souveraineté nationale. Nul pouvoir ne peut venir que du peuple. Cette vision gaullienne est au cœur de la pensée constitutionnelle, politique et internationale de Ch. de Gaulle. La *constitution* de 1958 s'inspire de l'idée que toute autorité vient du peuple et en 1962 la révision de la constitution portera sur l'élection directe du Président de la République au suffrage universel par tous les citoyens [10]. Le rôle *politique* du chef de l'Etat se situe au-dessus des partis politiques et le chef de l'Etat peut disposer de pouvoirs exceptionnels (article 16) *parce qu'*il exerce des missions exceptionnelles (article 5) de garant de l'indépendance nationale. La politique *étrangère*, en tant que

politique-vitale de la nation, permettant la (sur)vie de la nation dans la concurrence internationale, ne peut dépendre ni du jeu (national) des partis, ni du jeu (européen) des bureaucrates, ni du jeu (international) de guerre froide que deux Grands veulent imposer au monde.

Ch. de Gaulle est persuadé que les nations elles-mêmes n'accepteront pas de se soumettre à des décisions prises sans elles par une Commission européenne lointaine et composée de bureaucrates nommés (et non de dirigeants élus) et qu'elles préféreront toujours des votes et de référendums [11].

Peu à peu, la pensée gaullienne va modeler la pensée française en matière de politique étrangère. Elle a engendré une conscience collective souverainiste, favorable à l'idée que la politique étrangère tout entière appartient au chef de l'Etat, qui la conduit seul. Ceci n'est pas exact au plan constitutionnel (rôle aussi du Premier ministre, du Gouvernement et du Parlement, etc.) mais typique de l'attachement national à la pensée d'un chef charismatique.

Des principes toujours! du pragmatisme, si possible, jamais!

Si Ch. de Gaulle en particulier et les Français en général n'aiment pas se soumettre aux règles des autres, il existe aussi une tradition française consistant à accepter les règles légitimes. A partir du moment où la France signe un accord international (déclaration, traité, charte, etc.), elle en respecte les conséquences. Quelle que soit la réserve ou l'hésitation à s'engager, au XXème siècle, dans la Société des Nations, dans l'Organisation des Nations Unies, dans l'Europe communautaire, à partir du moment où l'engagement est pris, il est respecté. C'est ainsi que, membre de l'ONU, la France en respecte le fonctionnement décisionnel (accord du Conseil de Sécurité). Membre de l'Union européenne, la France en respecte les décisions prises, d'ailleurs, de plus en plus à la majorité (pas seulement à l'unanimité). Par contre, tant qu'une position multilatérale commune n'est pas adoptée par tous, la France est libre de se prononcer, d'agir et de militer selon ses propres analyses, ses choix, propres, ses priorités nationales et sa vision nationale de l'ordre international.

2) Des principes «internationaux» émergent ainsi

Au risque de tensions avec des alliés de la France. Ch. de Gaulle en particulier (années 60) mais la France en général ne craignent pas d'imposer à leurs alliés le respect des règles. Deux illustrations viennent en tête, celle de l'intervention en Irak (a) et celle de relations avec la Corée du Nord (b).

a) au sujet de l'Irak depuis l'intervention en 2003 ...

Que se passe-t-il en 2003? La France pense que la *légalité* internationale doit s'imposer par rapport à la simple *conviction* anglo-américaine. Sur le principe de la pression à faire peser sur Saddam Hussein par les inspections internationales de ses (éventuelles) sites de production/stockage d'armes de destruction massive, la France est d'accord. Sur le principe que l'on puisse agir et intervenir en Irak sans l'accord explicite (dans sa formulation) et voté (dans les formes) par le Conseil de Sécurité, la France n'est pas d'accord. C'est aussi simple que cela. D. de Villepin le dit à la tribune de l'ONU. J. Chirac le dit à sa manière: la pression commence de porter ses fruits; l'Irak est en train de démanteler ses stocks; seul le Conseil de sécurité peut autoriser une intervention.

Au total, la France ne se joindra pas à l'intervention en Irak. Elle sera menacée de «sanctions» (sic) par les Etats-Unis. Elle tiendra bon et ne participera toujours pas, plus de dix ans après, aux opérations en Irak alors qu'elle participe depuis l'origine à celles en Afghanistan (et ailleurs, récemment envers la Syrie) sous mandat de l'ONU. Elle est même l'un des plus gros contingents étrangers présents en Afghanistan.

b) ... et déjà au sujet de la Corée du Nord depuis en 2000

Que se passe-t-il en 2000? La France pense que la Corée du Nord doit respecter deux principes: les droits de l'homme et le contrôle de son programme nucléaire. Tant que des progrès vérifiables ne seront pas faits dans ses deux domaines, la France ne normalisera pas ses relations avec le régime de Pyongyang. En octobre 2000, à Séoul, lors du Sommet de l'ASEM, la Grande-Bretagne (avec d'autres) annonce la normalisation de ses relations avec le régime nord-coréen, prenant par surprise et de vitesse la diplomatie européenne dans le cadre de la PESC. La pression est alors forte sur la France de «s'aligner» sur cette position européenne. D'autant plus que, en 2004, les pays Est-européens qui rejoignent l'Union européenne ont pour la plupart des relations avec la Corée du Nord (c'était logique du temps où leur régime était communiste).

L'isolement grandissant de la France ne modifie pourtant en rien ses positions : tant que le régime de Pyongyang ne fera pas des progrès pour les droits de l'homme et pour la vérification de ses armes de destruction massive, la France ne normalisera pas ses relations.

Au total, on le voit, la légalité et le respect des règles sont donc au cœur de la politique étrangère de la France et de ses principes. C'est une position parfois difficile à tenir, souvent critiquée comme entêtement

et parfois la cause de tensions parfois vives avec ses partenaires et ses alliés. Peu importe ici que les présidents de la république et les gouvernements changent en France. Cette attitude nationale est une constante : l'indépendance nationale signifie plus que la protection de la nation française; elle signifie aussi la volonté de porter «hors de France» une «certaine idée» de la marche du monde multilatéral.

Surtout, cette dimension principielle est liée directement aux autres dimensions, qu'elle inspire. Le principe d'indépendance nationale, le principe d'exception culturelle, le principe de soumission du commerce à des règles sont des fondements de la politique étrangère française, au-dessus des aléas de la vie politique, partisane, électorale et de la mode intellectuelle. Logiquement, la France est souvent critiquée, pas seulement pour son entêtement mais parfois pour ce que certains pensent être son parti-pris: la France respecterait surtout les principes français, plus que les principes des autres nations. Ce n'est pas à nous de juger de cela mais plutôt à nos lecteurs d'Eurasie. Nous dirons simplement que, au moins, la position de la France reposant sur des principes clairement énoncés, elle est objectivement critiquable et objectivement évaluable, dans la clarté et la transparence.

Conclusion

En conclusion, à l'issue de cette promenade dans les dimensions de la diplomatie française, quel regard contemporain porter sur les principes gaullois de la politique étrangère de la France? Et d'ailleurs, pourquoi suggérer qu'il existe des principes gaullois particuliers? Il existait des principes d'action extérieure de la France avant général de Gaulle. La politique étrangère de la France a connu d'autres grands inspireurs, surtout depuis la Renaissance, avec François 1er et Henri IV au XVIème siècle, Louis XIV au XVIIème siècle et Napoléon au tournant des XVIIIème et XIXème siècles. Tous recherchaient déjà la grandeur de la France.

Général de Gaulle a lui aussi recherché la grandeur de la France mais il a déployé cette recherche selon deux grands principes. D'une part, maintenir et reconstruire la grandeur de la France *au service de la paix*, non de l'expression de la puissance au *détriment* des autres. D'autre part, insérer la dimension nationale dans la coopération internationale, malgré le fait qu'il ne soit pas spontanément «à l'aise» dans le multilatéralisme (communautaire mais aussi onusien). Si général de Gaulle critiquait l'ONU, qu'il surnommait «le machin» et se moquait des euro-péanistes béats et naïfs, c'est tout simplement qu'il

n'était «à l'aise» ni dans l'institutionnel *international*, ni dans le communautaire *intégrateur*.

Pour finir, nous devons rester nous-mêmes, malgré tout, nuancés. La politique étrangère de la France, même si ses principes sont clairs et fermes, n'est pas parfaite. Lorsque l'on aborde cette politique de la France du point de vue des principes gaulliens, on a pourtant du mal à être critique. Car comment pourrait-on critiquer Ch. de Gaulle (-ou Napoléon-), ces «héros» nationaux? De fait, la politique gaullienne est, comme celle de tout dirigeant, critiquable mais peut-être plus au plan intérieur (montée de tensions sociales jusqu'à mai 1968) qu'au plan international. Au plan international, la «grandeur» de la France,

perdue de 1939 à 1945, reconstruite au fil des années 50 et 60, tient à un mélange de deux ingrédients : principes et charisme. Ce dernier ingrédient – le charisme – est la véritable dimension personnelle de la politique étrangère de la France: la capacité du chef à être suivi, y compris dans des options diplomatiques à «contre-courant».

La personnalité du chef de l'Etat joue pour une grande part dans le succès (ou l'échec) de la diplomatie française. Qu'il s'affirme calmement et la France progresse; mais qu'il s'agite et la France régresse. Une politique étrangère ne serait-elle que, pour paraphraser Léon Werth, inspirateur de St Exupéry, «avant toute action, un spasme de l'esprit?»

References

- 1 Avec légitimité: la politique étrangère est une des politiques publiques (policies) d'un gouvernement, l'analyse des politiques publiques (policy analysis) est une des branches de la science politique et P. Chabal a rédigé une thèse de doctorat de science politique sur le changement de politiques publiques mené par les ministres.
- 2 Gaulle Ch. de. Discours et messages. – T. 3. – P.: Plon, 1970. – P. 36.
- 3 L'Année politique, économique, sociale et diplomatique en France 1962. – P., 1962. – P. 378.
- 4 Договор об учреждении ЕЭС // Договоры, учреждающие Европейские Сообщества / Под ред. Ю. Борко. – Т. 1. – М., 1994.
- 5 Voir: Réveillard Ch. La politique européenne de la France de 1958 à 1969 // Conflits actuels. Revue d'étude politique. – 2007. – N 19. – P. 95.
- 6 Voir P. Chabal, *Middle powers' drive towards regional co-operation: the case of Northeast Asia* (juillet 2004) et *Regionalism as middle powers' security* (January 2010), exposés lors de séminaires de la School of Foreign Service (NUM/MUIS), Ulaanbaatar.
- 7 Gaulle Ch. de. Discours et messages. – T. 4. – P.: Plon, 1970. – P. 136-138.
- 8 Gaulle Ch. de. Discours et messages. – T. 5. – P.: Plon, 1970. – P. 48-52.
- 9 Le discours de D. de Villepin à l'ONU. 14 février 2003 // <https://www.youtube.com/watch?v=3bGfQYdBAQs> (30.10.2016)
- 10 La Constitution de la République française du 4 octobre 1958 // Panorama de la France. – P., 1966. – P.1190-1201
- 11 Conférence de presse de Ch. de Gaulle de 1963 // Gaulle Ch. de. Discours et messages. – T. 2. – P.: Plon, 1970. – P. 77-80

Нам необходимо взглянуться в прошлое, чтобы понять настоящее и увидеть контуры будущего.

Н.А. Назарбаев

Губайдулина М.Ш.,
Калматаева Д.

**Трехстороннее
взаимодействие Японии –
США – Китай в контексте
сотрудничества с ЕС**

Япония традиционно поддерживает высокий уровень отношений с США, стремится к взвешенным отношениям с КНР. Япония, имея достаточно высокие показатели торгово-экономических отношений с высокоразвитыми европейскими государствами, сравнительно недавно пошла по пути налаживания соглашения о партнерстве с Европейским Союзом. Такому продвижению двусторонних связей способствовали объективные обстоятельства, и прежде всего факт экономического единения и политической близости государств ЕС. Международная политика Японии вышла на новый уровень проведения много- и разновекторного курса, она активно взаимодействует с США в рамках глобального стратегического партнерства, с Китаем в рамках региональной стратегии, и с ЕС в рамках «естественной» региональной стратегии, означает определенный сдвиг в ее внешней политике. Японии выходит за привычные для нее сферы влияния. О новом внешнеполитическом повороте Японии свидетельствует ее активность в налаживании взаимодействия с государствами евразийского пространства, прежде всего с отдельными членами Евразийского Экономического Союза – Россией, Казахстаном. Более того, отношения Японии с двумя совершенно разными акторами мировой политики – США и Китаем, образующими один дипломатический треугольник, Япония соотносит с политикой и отношениями в другой конфигурации – Японии и ЕС, Япония и ЕАЭС.

Ключевые слова: Япония, ЕС, Китай, США, евразийский регион, безопасность, международное сотрудничество.

Gubajdullina M.Sh.,
Kalmataeva D.

**Tripartite interaction Japan –
US – China in the context of
cooperation with the EU**

Japan has traditionally maintained a high level of relations with the United States is committed to balanced relations with China. Japan, having sufficiently high levels of trade and economic relations with the highly developed European countries, only recently gone on a way of establishing a partnership agreement with the European Union. Such promotion of bilateral ties contributed to the objective circumstances, and above all the fact of the economic union and political proximity to the EU states. The international policy of Japan reached a new level of multilateral and multi-vector course, she is actively involved in the approval of the priorities at the international level. The novelty of the Japanese International events characterized by increased pragmatism and triangular cooperation with the US, China, the EU is a definite shift in its foreign policy. Japan goes beyond the usual for her sphere of influence. A new foreign policy turn Japan shows its activity in establishing cooperation with the states of Eurasia, especially with individual members of the Eurasian Economic Union – Russia, Kazakhstan.

Key words: Japan, the EU, China, the United States, the Eurasian region, security, international cooperation.

Губайдулина М.Ш.,
Калматаева Д.

**Үшжақты қарым-қатынас
Жапония-АҚШ-Қытай ЕО
мән мәтінде**

Жапония дәстүрлі түрде АҚШ-пен байланыстардың жоғарғы деңгейін қолдайды, ҚХР-мен салмақталған байланыстарға ұмтылады. Жапония аса жоғары дамыған еуропалық мемлекеттермен жеткілікті түрде сауда-экономикалық байланыстардың жоғары көрсеткіштеріне ие бола отырып, салыстырмалы түрде жақында Еуропалық Одақпен серіктестік жөніндегі келісімді жолға қоя бастады. Екіжақты байланыстардың осындай алға басуына объективті жағдайлар, ең әуелі ЕО мемлекеттерінің саяси жақындығы мен экономикалық бірігу факті мүмкіндік туғызды. Жапонияның халықаралық саясаты көпжақты және әржақты курсты жүргізудің жаңа деңгейіне көтерілді, ол АҚШ-пен ғаламдық стратегиялық әріптестік аясында, Қытаймен аймақтық стратегия аясында және ЕО-мен «шынайы» аймақтық стратегия аясында белсенді түрде қатысады, бұл оның сыртқы саясатындағы нақты алға басуды білдіреді. Жапония әдеттегі ықпал ету аймағына шығып отыр. Жапонияның жаңа сыртқы саяси бетбұрысын оның еуразиялық кеңістік мемлекеттерімен, ең әуелі Еуразиялық Экономикалық Одақтың жеке мүшелері – Ресей, Қазақстанмен өзара байланыстарды реттеудегі оның белсенділігі дәлелдеп береді.

Түйін сөздер: Жапония, ЕО, Қытай, АҚШ, еуразиялық аймақ, қауіпсіздік, халықаралық ынтымақтастық.

**ТРЕХСТОРОННЕЕ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
ЯПОНИЯ – США –
КИТАЙ В КОНТЕКСТЕ
СОТРУДНИЧЕСТВА
С ЕС**

ЕС как барометр взаимодействия Японии с внешним миром или феномен «сотрудничества без проблем»

История развития отношений Японии и Европейского Союза является доказательством того, как стороны, осознав важность развития диалога, сумели выйти из торгового кризиса, значительно усложнявшего двустороннюю дипломатию. Сегодня Япония и ЕС стоят на пороге заключения всеобъемлющего соглашения, которое утвердит партнерские отношения на политическом уровне и в торгово-экономической сфере. Уже на саммите ЕС-Япония в апреле 2006 г. шла оживленная дискуссия, в ходе которой были охвачены политические и экономические темы, глобальные вызовы (в частности, энергетические вопросы), также ряд ключевых международных проблем, в том числе Восточная Азия и региональное сотрудничество, включая отношения с Китаем, Россией, Ираном и Ближним Востоком.

Отношения между Японией и Европейским Союзом имеют качества, которые отличаются от иных двусторонних связей между ведущими акторами современного мира. Своеобразие и своего рода уникальность были отмечены Комиссаром по внешним связям ЕС Крисом Паттенем еще в первые годы 21 столетия и заключались в том, что «основной проблемой отношений между Японией и ЕС является отсутствие проблем» [1]. Стороны, называя себя «естественными стратегическими партнерами», объявляют о необходимости заключения соответствующего документа, но, несмотря на непрекращающиеся переговоры, пока не пришли к подписанию договора о партнерстве [2].

Для ЕС первым торговым партнером по праву считаются США, с которыми у Европейского союза 517 млрд. долларов общего товарооборота. Япония в этом списке занимает седьмую позицию, уступая Турции и опережая Южную Корею. 22,2% всех японских инвестиций приходятся на Европу, уступая лишь 32,3% США. В то время как в самой Японии европейцам принадлежит до 40,6% инвестиций. В 2012 году общий инвестиционный поток японских компаний в ЕС составил 150 млрд. долларов. Согласно совместному заявлению, сделанному на 23 саммите, «для укрепления нашего торгового и экономическо-

го партнерства и обеспечить дорогу в будущее, мы подтверждаем необходимость заключения всеобъемлющего и амбициозного проекта. Подобный договор будет обращен к решению вопросов, связанных с выходом на рынок товаров, услуг и инвестиций, логистики, включая железнодорожные пути, а также остальные связанные с этим бестарифные условия и защита географических показателей и интеллектуальной собственности. В связи с этим мы вверили нашим представителям мандаты на принятие договора, включающего в себя все ключевые вопросы предпочтительно к концу 2015 г.».

Экспорт США в Японию в 2015 г. составил 62,471 млн. долларов, а импорт – 131,119 млн. долларов. 30 апреля Казначейство США определило список 5 стран, правительствам которых необходимо пересмотреть торговую политику для преодоления большого торгового дисбаланса, включая Японию.

Стратегия Японии в области политики безопасности кабинета Абэ, начиная с 2012 г., отличается активностью и стремлением ввести в действие принципы программы «Proactive contribution to peace» («проактивный вклад в дело мира» и международного сотрудничества). Официальная стратегия национальной безопасности Японии, принятая в декабре 2013 года, провозглашает давние «миролюбивые» принципы и политику. Дискуссии как в самой Японии, так и в мире свидетельствуют о пересмотре тождества ценностей антимилитаризма и идентичности безопасности, приверженности той политике, которой придерживалась Япония более 50 лет. Новый поворот японской «миролюбивой политики» вызвал широкое обсуждение в мире, особенно в сравнительном контексте с интересами других крупных мировых держав, и прежде всего с США и соседями – Китаем и Южной Кореей. В одной из западных публикаций подобная трансформация японской политики ёмко и наиболее верно отмечена в названии статьи Э. Ороса как «Международные и внутренние вызовы послевоенной идентичности безопасности Японии: «норма конструктивизма» и новый «активный пацифизм» в Японии [2]. В целом, в зарубежных СМИ Япония широко изображается как страна, находящаяся на грани значительного сдвига идентичности, политика которой может привести к драматическим событиям в сфере безопасности.

К примеру, немецкое общественное мнение крайне скептически относительно интерпретации нового договора, а глава японского правитель-

ства представлен как крайне правый политик. Проводимую Японией конституционную реформу относительно допустимого уровня применимости вооруженных сил официальный Берлин сравнивает с теми шагами, которые в свое время прошла Германия. Реформы, продвигаемые С. Абэ, Европейский Парламент назвал «противоречивыми», но объяснил позицию Японии как «логическое следствие» процесса пересмотра расстановки сил в мире, начатого после окончания холодной войны, а также постоянно меняющегося баланса в Азиатско-Тихоокеанском регионе. В ЕС считают, что изменения в Конституции могут привести к усложнению отношений с КНР и Кореей.

Признав, что стратегическое партнерство между Японией и ЕС является неотъемлемой частью эффективной реализации внешней политики, стороны объявили о решительной необходимости в ближайшие сроки учредить еще более прочную базу для двустороннего партнерства в виде Договора о стратегическом партнерстве и Договора о свободной торговле.

Вопрос о трехсторонней дипломатии Японии

Подписанный в 1951 г. сроком на 10 лет японо-американский договор безопасности послужил основой для долгосрочного партнерства между Японией и США. В 1961 г. появился новый Договор о взаимном сотрудничестве и гарантиях безопасности, по которому США получили от Японии подтверждение права иметь на японской территории свои вооруженные силы и базы. Из договора были исключены положения, допускавшие вмешательство армии Соединённых Штатов во внутренние дела Японии, также исключен запрет для Японии заключать соглашения по военным вопросам с третьими странами без согласования с США. Обе стороны обязывались разрешать международные споры мирным путём, воздерживаться от «угрозы силой или использования силы» против каких-либо государств и строго следовать положениям Устава ООН. Договор не обязывал Японию оказывать помощь США «в случае вступления США в войну с третьими странами».

О концепции «трехсторонней дипломатии», основанной на общих интересах демократических и промышленно развитых стран Западной Европы, США и Японии, впервые заговорили в 70-е годы XX века. Идея вдохновила создание Трехсторонней комиссии по развитию сотрудничества между этими тремя регионами для достижения общих целей, связанных с обеспечением безопасности, политики и экономики. Так, эко-

номическое положение Америки в мире заметно ухудшилось к концу 1960-х годов. Наоборот, на торговый экспорт шести стран Европейского сообщества в 1970 г. приходилось 27,6% от мирового объема, показатель, превышавший американский более чем в два раза (13,7%). С течением времени ситуация выправилась.

Как менялось восприятие Японии американцами? На эту тему не раз проводились опросы общественного и экспертного мнения.

Так, в 2007 г., по данным опроса МИД Японии о представлениях американцев, восприятие Японии как «зависимого союзника» оставалось на очень высоком уровне: почти 74% респондентов из рядового населения и 91% политиков. 67% населения и 86% политиков оценивали американо-японские отношения как «позитивные», отмечая, что страны разделяют общие ценности. По сравнению с проводимым в 1960 г. опросом процент респондентов, считающих Японию главным азиатским союзником США, возрос среди гражданского населения и политиков (47% и 53% соответственно). Отвечая на вопрос, какие меры должны быть предприняты для улучшения двусторонних отношений, 36% респондентов посчитали, что необходимо «укреплять экономические и торговые отношения». Относительно Договора по безопасности между США и Японией, 87% населения и 88% политических деятелей считают, что договор необходимо поддержать, причем 89% опрошенных рассматривают договор как «очень важный» для безопасности США. На вопрос, должна ли Япония стать постоянным членом СБ ООН, 52% респондентов ответили «да», 42% – «нет» и 6% отказались отвечать на этот вопрос.

Таким образом, японская сторона, прежде чем решиться на серьезные самостоятельные действия во внешней политике, ориентируется на мнение главного союзника – США.

В 2014 г. по случаю первого за 18 лет официального визита президента США Барака Обамы в Японию выпущено было Совместное Заявление, в котором «приветствовалась», в частности, японская политика. В 2015 г. Американо-японский союз был укреплен благодаря обновленному «Руководству по Обороне», обеспечившему новые расширенные формы сотрудничества по безопасности. Япония и США подписали пятилетнюю программу поддержки американских войск в Японии, а также обнародовали план возвращения Японии некоторых военных баз в Окинаве.

1. 4 февраля 2015 года после пяти с половиной лет переговоров было подписано Транс-Тихоокеанское Партнерство между Австралией, Брунеем, Канадой, Чили, Японией, Малайзией, Мексикой, Перу, Новой Зеландией, Сингапуром, США и Вьетнамом. Процесс ратификации Транс-Тихоокеанского Партнерства был отложен в связи с масштабным землетрясением, произошедшем на острове Кюсю. Обсуждения были начаты 7 апреля в нижней Палате Парламента, но приостановлены в связи с критикой оппозиционных партий. Главный противник договора – Демократическая Партия, призывает не торопиться с ратификацией документа, а фокусироваться на более важных проблемах. Но японский премьер Абэ неоднократно подчеркивал важность подписываемого договора. В интервью «The Wall Street Journal» он отмечал, что «благодаря участию в ТТП, США, Япония и другие страны получают большую выгоду и дальнейшие возможности для роста». По словам С. Абэ, он не может представить ситуацию в ближайшем будущем, когда бы американское присутствие не было необходимым [4]. В то же время кандидат в президенты США Дональд Трамп недавно заявлял, что хотел бы вывести американские войска из Японии и Южной Кореи, если последние не прибавят финансовую поддержку для обеспечения военного штата на своих территориях.

Что касается Европы, в докладе, подготовленном Европейским Центром Международной Политической Экономики, ТТП представляется в качестве договора, способного нанести угрозу для ЕС. Помимо того, что установление единых стандартов для 12 стран мира, общее население которых превышает 800 млн. человек, в скором времени могут привести к изменению стандартов и по Европе, ратификация партнерства снизит спрос в вовлеченных странах на европейские товары [5]. Но главным «проигравшим» будет считаться Китай, который, по оценкам, будет терять до 47 млрд. долларов в прибыли и 57 млрд. долларов в экспорте ежегодно. Для Европы эти цифры гораздо ниже – 3 млрд. и 38 млрд. соответственно.

Актуальным для обсуждения представляется заключение договора о Трансатлантическом торговом и инвестиционном партнерстве, соглашения о свободной торговле между ЕС и США. Документ планировалось подписать в конце 2014 г., но в связи с всевозрастающим негодованием и критикой множества вовлеченных сторон окончательное согласование договора до

сих пор находится под большим вопросом. 18 апреля 2016 г. по улицам европейских столиц прошли массовые акции протеста против планируемого соглашения. В Лондоне митинг получил название «Демократия или ТТИР». Депутат Европарламента, член испанской партии «Объединенные левые» Марина Альбиоль сравнила подписание соглашения с «ураганом, который сметет права граждан».

Несмотря на то, что на официальном сайте Европейской Комиссии публиковались отчет о переговорах и заявления о том, что «Еврокомиссия ведет переговоры о ТТИР настолько открыто, насколько возможно», в мае 2016 г. произошла утечка сотен страниц договора, что, по оценкам, стало следствием ухудшающихся отношений между Брюсселем и Вашингтоном. Факт того, что обсуждение партнерства велось за закрытыми дверями, а достоверную информацию удалось распространить только благодаря утечке, ставит под сомнение не только его общественную поддержку, но и сам демократический институт, под флагом которого он проводится. По мнению Партии Зеленых, ТТИР представляет собой не столько торговый договор, сколько «захват корпораций», предоставляя мультинациональным корпорациям «завладеть волей европейских граждан».

Одной из причин нового «японского парадокса» является всевозрастающее значение Китая. Внимание разделяемым Японией общим ценностям уделяется в данном случае в противовес китайскому авторитаризму, который по-прежнему беспокоит мировое сообщество. Европейская дипломатия, являясь по сути сино-центричной, вытесняет Японию из поля зрения, оставляя ее довольствоваться званием «потенциального партнера» по всем основным вопросам, затрагивающим европейскую дипломатию. Не помогают Японии в этом плане ни признание «общих проблем», ни совместная деятельность в рамках ООН.

На саммите ЕС-Япония 2006 года единственной точкой преткновения стал вопрос об отмене ЕС эмбарго на поставку оружия в Китай, относительно которого позиция Японии была резко отрицательной. Еще в 2003 ЕС начал говорить о стратегическом партнерстве с Китаем, что вызвало обеспокоенность Японии дальнейшим развитием отношений между Токио и Брюсселем. Реакция со стороны ЕС была быстрой и выразилась во включении Японии в ранг «стратегического партнера» в документе Стратегии Европейской безопасности.

Эксперты заявляют, что именно рост китайской экономики отвел внимание европейских политиков от Японии. То внимание, что ранее уделялось Токио, теперь принадлежит Пекину. В доказательство к этому можно привести недавно созданный Азиатский Инфраструктурный Банк Инвестиций (Asian Infrastructure Investment Bank), формально детище китайской финансовой системы, куда стремились войти европейские государства в качестве членов-основателей.

2. Сегодня Китай является вторым крупнейшим торговым партнером ЕС после США. В большинстве стран Европы респонденты считают, что китайское присутствие в их странах настолько распространено, что «люди верят, что Китай является богатейшей экономикой мира». Для Лиссабона значение Японии уже «не такое, каким оно было раньше», поскольку в регионе существуют страны, представляющие больший интерес – это Индия и Китай. Когда в конце 2013 г. Китай заявил о внедрении зоны воздушной обороны над большей частью Восточно-Китайского моря, японская газета «Майнити синбун» назвала поступок китайского правительства «провокацией, бросающей вызов безопасности в Азии». Статья призывала поразмыслить, «насколько опасным может быть вооруженное столкновение между США и Китаем» в случае угрозы со стороны Северной Кореи и немедленного реагирования со стороны японских и американских разведчиков. Согласно докладу, представленному Немецким Институтом по Международным делам и безопасности, в случае, если в военный конфликт будут втянуты такие мировые державы, как США, Китай и Япония, пострадают «интересы Германии и европейские экономические интересы». Несмотря на то, что Европа в состоянии сделать больше ввиду непрямого вовлеченности в конфликт, «Европа ограничилась призывом решить конфликт мирным путем». «Союзу необходимо интенсифицировать политические связи с Восточной Азией», заключили специалисты [6].

Ситуация обострилась еще и тем, что в зону, установленную Китаем, входили и острова Сэнкаку, находящиеся под суверенитетом Японии. 11 сентября 2012 г. официальный Токио объявил о покупке трех необитаемых островов у частных владельцев, начав тем самым процесс их национализации. В ответ на это, в августе-сентябре того же года в более чем 100 китайских городах прошли массовые антияпонские демонстрации, вылившиеся в откровенные погромы [7]. Подобные мероприятия составляют лишь

часть масштабной стратегии по созданию целого движения, пропагандирующего антияпонские настроения. А 2 января 2011 г. активисты Гонконга основали Всемирную лигу китайцев по защите островов Дяюйдао, проводившие акции высадки китайских кораблей в зону спорных территорий.

Япония в своих притязаниях на острова руководствуется Сан-Францисским договором 1945, когда США установили протекторат над островами Сенкаку в качестве части японской Окинавы, а затем в силу вступило соглашение 1972 г. между США и Японией, по которому все территории, находившиеся под властью США, перешли под абсолютный контроль Японии. До 70-х годов, пока на островах не обнаружили, по мнению специалистов, богатые запасы нефти и газа, территориальный спор не представлял заметной угрозы взаимоотношениям между Пекином, Токио, Вашингтоном. Вполне вероятно, что острова Синкэку-Дяюйдао предлог для усиления мер милитаризации региона, вовлечение в спор США, а в будущем и прямой конфронтации трех лидирующим мировым экономик. Эскалация территориальных споров между Японией и Китаем приведет к активизации подобных конфликтов по всему региону.

В целом, охлаждение в японско-китайских отношениях заметно на снижении японских инвестиций в КНР. Так, общая сумма японских инвестиций в экономику Китая составила 6 млрд. 575 тыс. долл. США. Сумма эта из года в год претерпевала небольшие колебания, но к 2012 г. достигла рекордных сумм в размере 13 млн. 479 тыс. долл. США, а затем резко снизилась в 2013 г., набрав 9 млн. 104 тыс., а в 2014 г. – 6 701 000. Таким образом, за два года уровень инвестиций упал больше чем на половину.

На фоне происходящих событий отмечен рост вооружения как со стороны Китая, так и со стороны Японии. Правительство Японии приняло документ, который впервые после окончания Второй мировой войны дал право главе правительства использовать силы самообороны (так официально именуется японская армия) в военных операциях за границей. В декабре 2013 г. кабинет Синдзо Абэ утвердил 10-летнюю программу национальной обороны Японии, предполагающую увеличение военного бюджета и обеспечение сил самообороны новейшей техникой.

Китай, в свою очередь, объявил о повышении расходов на вооружение на 10%, что составит 145 млрд. долларов в 2015 г. и выше на 2,2% (132

млрд. долл.). По данным социологического опроса, 53% китайцев верят в скорую вероятность военного конфликта между Японией и Китаем. Среди японцев этой версии придерживаются лишь 29%.

Евразийское пространство – Шелковый путь во внешней политике Японии

Под евразийским пространством/регионом подразумевается та часть Евразии, куда входят Россия, Китай и постсоветская Центральная Азия, важные направления внешнеполитических устремлений Японии последнего десятилетия. Это также те векторы, которые всегда вызвали острые споры как в самой Японии, так и у западных партнеров, а именно выстраивание добрососедских отношений с Китаем и Россией. Вместе с двумя важнейшими державами на евразийском пространстве вырос еще один серьезный геополитический актор в лице Центральной Азии – огромная территория с большим потенциалом и запасами природных ресурсов, включая энергетические.

Известная концепция японского премьера Рютаро Хасимото под названием «евразийская дипломатия» в отношении России, Китая и «региона Шелкового пути», озвученная в 1997 г., была ответной реакцией на геополитические изменения в мире. В концепции прозорливо отмечалась возрастающая роль региона, который в скором будущем образует Шанхайскую организацию сотрудничества и станет логистическим мостом в Евразии, при этом обладающий природными богатствами [8]. Таким образом, в конце XX века Р. Хасимото «создал» тропу для Японии, двигаясь по которой, страна может противостоять китайским амбициям в центральноазиатском регионе, а также проявить мудрость дипломатии, не полагаясь исключительно на союз с США.

Ввиду возрастающей роли Китая вести одностороннюю дипломатию представлялось неразумным. По мнению Казухико Того, концепция евразийской дипломатии сводилась к тому, чтобы вовлечь Россию в АТР и внедрить новую региональную динамику, которая предоставила бы Японии большее пространства для маневрирования в отношении Китая и США. «Мы не можем позволить Китаю и Индии бороться за гегемонию в регионе в XXI веке», – заявил Хасимото, – «вот почему Россия так важна» [9].

Сегодня Россия является целевой установкой в дипломатии Японии, прежде всего в вопросах неурегулированных территорий и споров, подписанием мирного договора и др. Плани-

руемый визит президента РФ в Японию считается долгожданным в снятии многих двусторонних вопросов и заметном сближении Японии с ЕАЭС, союзе, созданном в 2015 г., куда вошел и Казахстан.

В своем выступлении Хасимото подчеркивал, что центральноазиатские государства имеют потенциал служить «мостом для логистических операций по всему евразийскому региону». Особенно значимо Каспийское море и прилегающий регион, богатый нефтью и газом. В этой связи Япония постепенно стала выстраивать отношения со «странами Шелкового пути» в трех направлениях: диалог политический, направленный на улучшение доверия и взаимопонимания; экономическое сотрудничество, в том числе сотрудничество в развитии природных ресурсов; сотрудничество, основанное на совместных действиях по нераспространению ядерного оружия.

Однако спустя почти два десятилетия, только в октябре 2015 г. Синдзо Абэ в сопровождении пятидесяти представителей бизнеса вновь совершил официальные визиты во все государства Центральной Азии, а также Монголию, повторив путь Р.Хасимото. Целью поездки Абэ стали «Монголия и Центральная Азия, которые расположены в самом центре Азии и составляют важный геополитический регион, служащий в качестве связующего моста между Востоком и Западом». Япония разделяет с ЦА свою роль в выстраивании высококачественной инфраструктуры. Планируемый экономический потенциал проектов Японии в Центральной Азии составляет 24 млн. долларов США. К примеру, в отношении Туркменистана, планируется предоставление финансовой помощи до 18 млрд. долларов в поддержку газоперерабатывающей техники, на оборудование для электростанций и др. Таджикистану будет выделено 7,5 млн. долларов на улучшение водной инфраструктуры и сельскохозяйственной производительности. Япония также обещала способствовать усилению таджикской границы с Афганистаном для предотвращения террористических акций и наркоторговли. Узбекистану выделено 99 млн. долларов в кредит и 5,8 млн. долларов в качестве финансовой поддержки на развитие энергетических источников и медицинских учреждений. Япония согласилась списать долг Кыргызстану, замороженному в течение 16 лет; предоставить кредит в 99 млн. долларов для строительства дорог, соединяющих города и поселения.

Турне Синдзо Абэ знаменует переход от расплывчатых идеологических постулатов к

реальному сотрудничеству. Его цель в энергетическом сотрудничестве, закреплении японских компаний на местном рынке, проецирование «мягкой силы» через строительство кампусов японских университетов и т. п.». Японский лидер отметил, что ректор Назарбаев университета – японец Шигео Катсу, а генеральный план для столицы страны Астаны разрабатывал японец Кисё Курокава.

В связи с тем, что основной статьей дохода ряда центральноазиатских стран являются природные ресурсы, цены на которые продолжают падать, у Японии появляется шанс занять нишу, в которой она смогла кооперировать богатый опыт для центральноазиатских республик, активно занимающихся развитием иных структур производства. Центральноазиатские страны, в свою очередь, также имеют интересы в развитии отношений с Японией. По заявлению газеты «Йомиури Шинбун», Япония может действовать как «спасательный круг» – торговля и инвестиции из Японии будут способствовать уменьшению влияния Китая [10].

Действительно, начало конструктивного диалога со странами ЦА было положено в 2004 г., когда министры иностранных дел Казахстана, Киргизстана, Таджикистана и Узбекистана провели многосторонний саммит с участием японского министра. Астанинский саммит 2004 г. «Центральная Азия плюс Япония» определил более тесное сотрудничество с вовлеченными странами по противодействию терроризму, экономическому развитию, а также вопросам безопасности.

А в 2014 г. в Бишкеке прошла пятая встреча глав внешнеполитических ведомств государств, прошедшая в рамках Диалога «Центральная Азия плюс Япония». На повестке дня стояли вопросы о дальнейшем сотрудничестве в сельском хозяйстве в рамках устойчивого развития по предотвращению стихийных бедствий, противодействию незаконному обороту наркотиков, достижению гендерного равенства и укреплению границ. Совместное заявление называется «Новое десятилетие взаимовыгодного партнерства между государствами Центральной Азии и Японией».

В отношениях с Казахстаном только за 2013-2014 годы объем товарооборота составил около \$2 млрд. За 10 лет объем японских инвестиций в Казахстан составил около 5 млрд. долларов. Кроме того, по линии официальной помощи Япония предоставила Казахстану \$1,2 млрд. На сегодня зарегистрировано 50 совместных предприятий,

осуществлено 6 совместных проектов на сумму более \$700 млн. На стадии активного продвижения – еще 10 проектов на ту же сумму. Знаковым событием стало открытие в Костанайе завода по сборке автомобилей «Тойота».

Японская «дипломатия ресурсов» в Центральной Азии активно действует с 2007 года, когда были подписаны «Совместное заявление об укреплении стратегического партнерства в области мирного использования атомной энергии», контракты на поставку уранового концентрата и разработке урановых месторождений. В декабре 2007 г. был подписан соответствующий Меморандум о взаимопонимании, согласно которому Ульяновский металлургический завод будет производить и поставлять компоненты ядерного топлива для изготовления топливных сборок на предприятиях «Nuclear Fuel Industries» для дальнейшей поставки их на АЭС компании «Кансай» в Японии.

Казахстан, являясь первым производителем урана в мире, предложил японской стороне сырье в обмен на необходимые стране технологии. По некоторым оценкам, в перспективе на долю казахстанского урана может приходиться около 40% спроса. На пятой сессии Ассамблеи агентства IRENA в Абу-Даби 18 января 2015 г.

Министр экономики, торговли и промышленности Японии Еити Миядзава выразил заинтересованность Токио в расширении участия Казахстана в ряде проектов в области атомной энергетики. Японская корпорация JOGMEG и «Казгеология» договорились начать в 2016 г. совместные поиск и разработку редкоземельных металлов. Японские специалисты также должны принять участие в строительстве АЭС, подготовке кадров и развитии медицинской системы страны, говорится в заявлениях по итогам встречи.

В рамках официального визита Президента Казахстан в Японию в ноябре 2016 года был подписан солидный пакет двусторонних договоренностей, важнейшим является документальное подтверждение «Особого стратегического партнерства между Республикой Казахстан и Японией в век процветания Азии». По словам Н.Назарбаева, «Япония – одна из главных участниц процесса формирования адекватной архитектуры межгосударственных отношений, в том числе в Центральной Азии. Мы совместно являемся непостоянными членами Совета Безопасности ООН и договорились, что нашу совместную работу будем посвящать борьбе за безъядерный мир. Это общечеловеческая задача».

Литература

- 1 Цит. по: Berkofsky A. The EU and Japan: A partnership in the making. European Policy Centre (EPC) Issue Paper No. 52, February 2007
- 2 Cardwell P.J. The EU-Japan Relationship: From Mutual Ignorance to a Meaningful Partnership? // Journal of European Affairs. – 2004. – 2(2). – P. 11-16
- 3 Andrew L. Oros. International and domestic challenges to Japan's postwar security identity: 'norm constructivism' and Japan's new 'proactive pacifism' // The Pacific Review. – 2015. – Vol. 28, Iss. 1. 24 Nov 2014. – Pp.139-160. Published online: [http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09512748.2014.970057]
- 4 Shinzo Abe says military reform to strengthen Japan-U.S. alliance EFE, 29 March 2016. Online: <6 http://www.efc.com/efc/english/world/shinzo-abe-says-military-reform-to-B>
- 5 Emmott, Robin. EU trade chief hopes to clinch U.S. trade deal by late 2014 // Reuters. – Feb 27, 2013. – URL: <http://uk.reuters.com/article/us-euro-summit-trade-idUKBRE91Q0QM20130227>
- 6 Dominguez G. How China's rise is affecting Europe's view of Japan //Deutsche Welle. – 2005, December 12. Online:<http://www.dw.com/en/how-chinas-rise-is-affecting-europes-view-of-japan/a-18903570>
- 7 Геевский А.К. Никому ненужные острова: китайско-японский территориальный конфликт // Вестник АМГУ (Амурский гос. университет). – 2014. – Вып. 64. – С. 50-56
- 8 Tōgō Kazuhiko. Eurasian Diplomacy in Japan 1997–2001 // Nippon Communications Foundation. – 13 марта, 2014. – URL: <http://www.nippon.com/en/features/c00205/>
- 9 Ramani, Samuel. Japan's Strategy for Central Asia// The Diplomat. – 2015. – July 30 URL: <http://thediplomat.com/2015/07/japans-strategy-for-central-asia/>
- 10 Добринская О. А. Энергетическая Дипломатия Японии и Центральной Азии // Япония. Ежегодник. – 2011. – №40. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskaya-diplomatiya-yaponii-i-tsentralnoy-azii>

References

- 1 cit. po: Berkofsky A. The EU and Japan: A partnership in the making. European Policy Centre (EPC) Issue Paper No. 52, February 2007

- 2 Cardwell P.J. The EU-Japan Relationship: From Mutual Ignorance to a Meaningful Partnership? // *Journal of European Affairs*. – 2004. – 2(2). – P. 11-16
- 3 Andrew L. Oros. International and domestic challenges to Japan's postwar security identity: 'norm constructivism' and Japan's new 'proactive pacifism' // *The Pacific Review*. – 2015. – Vol. 28, Iss. 1. 24 Nov 2014. – Pp.139-160. Published online: [<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09512748.2014.970057>]
- 4 Shinzo Abe says military reform to strengthen Japan-U.S. alliance EFE, 29 March 2016. Online: <<http://www.efe.com/efe/english/world/shinzo-abe-says-military-reform-to-V>>
- 5 Emmott, Robin. EU trade chief hopes to clinch U.S. trade deal by late 2014 // *Reuters*. – Feb 27, 2013. – URL: <<http://uk.reuters.com/article/us-euro-summit-trade-idUKBRE91Q0QM20130227>>
- 6 Dominguez G. How China's rise is affecting Europe's view of Japan // *Deutsche Welle*. – 2005, December 12. Online: <<http://www.dw.com/en/how-chinas-rise-is-affecting-europes-view-of-japan/a-18903570>>
- 7 Geevskii A.K. nikomu nenuzhnye ostrova: kitaïsko-japonskii territorial'nyj konflikt» // *Vestnik AMGU (Amurskij gos. universitet)*. – 2014. – Vyp. 64. – S. 50-56
- 8 Tōgō Kazuhiko. Eurasian Diplomacy in Japan 1997–2001 // *Nippon Communications Foundation*. – 13 marta, 2014. – URL: <<http://www.nippon.com/en/features/c00205/>>
- 9 Ramani, Samuel. Japan's Strategy for Central Asia // *The Diplomat*. – 2015. – July 30 URL: <<http://thediplomat.com/2015/07/japans-strategy-for-central-asia/>>
- 10 Dobrinskaja O. A. Jenergetičeskaja Diplomatiya Japonii i Central'noj Azii // *Japonija. Ezhegodnik*. – 2011. – №40. – URL: <<http://cyberleninka.ru/article/n/energetičeskaya-diplomatiya-yaponii-i-tsentralnoj-azii>>

Главный принцип моей внешней политики – хорошее правление внутри страны.

Уильям Юарт Гладстон,
английский государственный деятель и
премьер-министр Великобритании

Сарыбаев М.С.,
Ахметжанова А.Т.

**Некоторые аспекты внешне-
политической деятельности
Республики Казахстан
на современном этапе**

В статье рассмотрены вопросы внешнеполитической деятельности Казахстана на современном этапе. Казахстанская внешняя политика отражена в концепции внешней политики РК на 2014–2020 гг. Утвержденный в 2014 году документ не явился для народа чем-то новым, так как президент, уполномоченные органы много раз уже раскрывали в своих выступлениях те постулаты и принципы, по которым движется Республика Казахстан на международной арене. Важной приоритетностью Казахстанской дипломатии является и будет являться продвижение Казахстанских внешнеполитических инициатив за рубежом, и презентация мировому сообществу казахстанской экономической модели развития «Казахстан-2050». На основе проведенного исследования авторами были проанализированы документы и сделан дальнейший прогноз по дальнейшему направлению внешнеполитического вектора РК.

Ключевые слова: Республика Казахстан, внешняя политика, концепция внешней политики РК.

Sarybayev M.S.,
Akhmetzhanova A.T.

**Some aspect's of the foreign
policy activities of the Republic
of Kazakhstan at the present
stage**

The article deals with questions of foreign policy activity of Kazakhstan at the present stage. Kazakhstan's foreign policy are reflected in the «New Kazakhstan's foreign policy concept of «2014–2020» Approved in 2014, the document was not for the people, for the international community than the unprecedented new as president, the competent authorities have already opened many times in their speeches those tenets and principles on which moves the Republic of Kazakhstan in the international arena. An important priority of Kazakhstan's diplomacy is, and will be the promotion of Kazakhstan's foreign policy initiatives abroad, and the presentation of the global community of Kazakhstan's economic development model of «Kazakhstan-2050». On the basis of the study documents, authors were analyzed and taken further forecast the further direction of foreign policy vector of Kazakhstan.

Key words: Republic of Kazakhstan, foreign policy, Kazakhstan's foreign policy concept.

Сарыбаев М.С.,
Ахметжанова А.Т.

**Қазіргі кезеңдегі Қазақстан
Республикасының сыртқы
саяси істерінің кейбір
мәселелері**

Мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің кейбір мәселелері қарастырылған. Қазақстанның сыртқы саясаты жаңа «Қазақстанның сыртқы саясатының тұжырымдамасы 2014–2020 жж.» көрініс тауып, 2014 жылы бекітілген. Бұл құжат халықаралық қауымдастыққа және Қазақстан халқына жаңалық болған жоқ. Өйткені президент пен құзыретті органдар әрқашанда өздерінің халықаралық қауымдастық және халық алдындағы сөздерінде Қазақстан Республикасының сыртқы саясатындағы принциптері мен постулаттарын айқындайды. Қазақстанның сыртқы саясатындағы негізгі ұстанымы, халықаралық аренада еліміздің сыртқы саяси бастамаларын одан әрі ілгерілету, сонымен қатар «Қазақстан-2050» экономикалық даму моделін әлемдік қауымдастыққа таныстыру болып табылады. Авторлар құжаттарды талдау арқылы Қазақстанның сыртқы саясатының бағытына болжам жасауға тырысты.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, сыртқы саясат, Қазақстанның сыртқы саясатының тұжырымдамасы.

**НЕКОТОРЫЕ
АСПЕКТЫ ВНЕШНЕПО-
ЛИТИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
НА СОВРЕМЕННОМ
ЭТАПЕ**

Основы внешнеполитической концепции РК базируются на двух основных принципах: на принципе прагматизма и защиты национальных интересов. Внешние факторы, такие как финансово-экономический кризис, усугубление конфликтов, создание новых горячих точек, форматирование совершенно новой международной ситуации на всех уровнях, как региональном, так и глобальном, вынуждают Казахстанскую дипломатию действовать более гибко, уверенно, с перспективой на будущее.

Задачи и принципы нынешней внешней политики претерпели весомые изменения со времен обретения независимости. Современный Казахстан – это стабильно развивающееся государство со своим взглядом на происходящие тенденции, имеющее высокую репутацию в международном сообществе. Весь комплекс мер о том, по какому течению на данный момент движется Казахстанская внешняя политика, отражен в концепции внешней политики РК на 2014-2020 гг. Как известно, данная концепция напрямую увязана со стратегией «Казахстан-2050». Целесообразно привести отрывок из статьи министра иностранных дел Е. Идрисова «Контурсы Казахстанской дипломатии до 2020 года», где он рассказывает об утвержденном документе: «Данный документ был разработан в русле изложенных в Стратегии «Казахстан-2050» внешнеполитических установок, и потому вполне естественно, что новая концепция отличается от предыдущих по своему содержательному наполнению. Это связано с новыми поставленными Лидером нации приоритетами модернизации, возросшей международной ролью и влиянием Казахстана, появлением принципиально новых трендов в современной мировой политике и экономике...».

Другой особенностью концепции является ее лаконичный характер. Это сделано для вычленения главных моментов содержания и удобства восприятия информации. Она представляет собой своего рода внешнеполитическую философию Казахстана, рассчитанную на ближайшие семь лет. До своего окончательного утверждения концепция прошла весь предусмотренный казахстанским законодательством путь разработки и согласования с соответствующими государственными органами. В процессе ее подготовки были учтены

рекомендации представителей экспертного сообщества Казахстана, а также мнения и оценки общественности страны по тем или иным аспектам международной жизни» [1].

Одно из приоритетных мест во внешней политике занимает Евразийская экономическая интеграция. Опираясь на стратегию «Казахстан-2050», «данный выбор является одним из действенных способов продвижения страны на устойчивые позиции в системе мирохозяйственных связей» [2].

1 января 2015 года идея Президента Нурсултана Назарбаева о создании Евразийского экономического союза воплотилась в реальность, объединив Казахстан, Россию, Беларусь в единый мощный экономический блок. Создание союза, а также планомерное углубление интеграционного взаимодействия между странами станет важным фактором по активизации торгово-экономического сотрудничества, достижения высокого темпа экономического роста, условий для предотвращения негативных тенденций, связанных с обострением кризисных явлений в мировой экономике.

Сегодня участники ЕАЭС как никогда раньше тесно взаимодействуют и активно используют потенциал объединения, который вместе создали. Преимущества уже более чем заметны. Прежде всего, это общий рынок, насчитывающий более 180 миллионов человек. Совокупный прирост экономик всех стран за прошедшие годы достиг более 2 триллионов долларов. В первую очередь, договор о ЕАЭС направлен на решение задач по улучшению качества жизни и благосостояния народа. Договор предполагает свободу предоставляемых услуг, движения товаров, капитала и рабочей силы. Эти 4 свободы обозначают, бесспорно, весомую роль евразийской интеграции. При заключении договора были прописаны столь важные пункты проведения согласованных, скоординированных действий в ключевых секторах экономики – в сфере энергетической безопасности, транспортной промышленности, макроэкономике, малом и среднем бизнесе, аграрном секторе и в сельском хозяйстве. Создаются широкие возможности для реализации крупных инновационных проектов, что будет иметь мощный мультипликативный эффект для экономического развития наших стран, а также будет способствовать созданию дополнительных рабочих мест, стимулированию внутреннего спроса на рынках государств-участников, повышению реальных денежных доходов населения стран союза.

Важным направлением, в котором преуспевает Евразийская интеграция, является формирование единого рынка услуг. В договоре о союзе определены основные принципы либерализации торговли услугами, главным из которых становится оптимизация внутреннего регулирования. Данный принцип предполагает поэтапное упрощение разрешительных требований и процедур для поставщиков и получателей услуг, что значительно расширяет возможности для деятельности бизнеса стран-участниц [3].

Функционирование единого рынка услуг станет мощным импульсом для экономического, промышленного роста государств-участников. Данный союз поспособствует повышению конкурентоспособности, активизации деятельности бизнеса, созданию дополнительных рабочих мест, сокращению безработицы. Таким образом, евразийская интеграция становится неотъемлемым фактором устойчивого развития. Интеграционные процессы будут способствовать структурным преобразованиям экономик государств союза, их модернизации и диверсификации, что имеет исключительно приоритетное значение в условиях снижения мировых цен на сырьевые продукты и усиления кризисных явлений в глобальной экономике [3].

Таким образом, создание ЕАЭС, развитие сотрудничества с другими крупнейшими интеграционными объединениями (ЕС, ШОС, АСЕАН) создадут основу для формирования в перспективе общего экономического пространства между Европой и Азией. Республика Казахстан и дальше продолжит тесно интегрироваться в рамках Евразийского экономического союза, продвигая инициативы по поддержанию и улучшению экономического климата союза, а также реализуя свои собственные идеи по вхождению в число 30-ти развитых государств мира.

Амбициозной целью Республики Казахстан является поэтапный переход на «зеленый» путь развития. Как известно, Президент РК Н. Назарбаев в своем Послании народу «Стратегия-2050» призвал ускорить переход к низкоуглеродной экономике. Так, по его словам, «предстоящая международная выставка ЭКСПО-2017 в Астане должна стать своего рода квинтэссенцией наших устремлений к воплощению идеи «Энергии будущего» [4]. Хочется отметить, что впервые инициатива о создании проекта «зеленой» экономики была опубликована Организацией Объединенных Наций в 2007 году в ответ на финансово-экономический кризис и была одной из девяти Совместных кризисных программ,

которые предложил Генеральный секретарь ООН и Координационный совет руководящей системы ООН. В то же время известны широкой общественности и другие термины, к примеру: «зеленый рост» или «озеленение экономики», которые также часто употребляют уполномоченные органы.

Концепция «Глобальный зеленый новый курс» была выдвинута Программой ООН по окружающей среде (ЮНЕП) в 2009 г. в период, когда многие банки и предприятия были обозначены банкротами, а миллионы людей лишились работы [5]. Основная идея в том, что знаковое место уделяется инвестициям, которые приводят к созданию низкоуглеродной экономики в такие области, как инновационные технологии, экологичный транспорт, энергетическая эффективность, стратегии в области изменения климата, а также другие знаковые секторы экономики. Была поставлена задача создания новых, передовых предприятий и достаточного количества рабочих мест на предприятиях XXI века. Важная цель «зеленой» экономики – это принятие обществом высокой значимости сохранения экологии и ее центрального места в национальной и глобальной экономической жизни. Принятая инициатива по «зеленой экономике» основана на трех главных принципах: оценка и продвижение на первый план природных услуг на национальном и международном уровнях; обеспечение трудоспособности населения и создание новых рабочих мест за счет разработки соответствующей политики; использование рыночных механизмов в целях достижения устойчивого развития [6].

Инициатива международного сообщества нашла свое продолжение и в Казахстане благодаря поддержке Главы государства. Н.Назарбаев поручил разработать Концепцию по переходу к «зеленой» экономике. В этом подписанном документе представлен перечень приоритетных задач, нацеленных на реформирование определенных отраслей отечественной экономики. Стоит напомнить основные положения этого документа. В рамках перехода к «зеленой» экономике, предполагается достичь следующих целей – повысить эффективность ресурсов; усовершенствовать казахстанскую инфраструктуру; улучшить благосостояние населения. Реализация Концепции планируется в три этапа. На первом этапе планируется (2013–2020 гг.) осуществить оптимизацию использования ресурсов и повысить эффектив-

ность природоохранной деятельности, а также создать «зеленую» инфраструктуру. Второй этап предполагает (2020–2030 гг.) рациональное использование природных ресурсов, внедрение возобновляемой энергетики на базе высоких технологий. И на третьем этапе будет осуществлен переход национальной экономики на принципы «третьей промышленной революции», в основу которой положено использование природных ресурсов в случае их возобновляемости [7].

Сегодня Казахстан видит себя лидером в сфере «зеленой» экономики в Центральной Азии и активно продвигает вопрос внедрения принципов «зеленой» экономики не только у себя в стране, но и на уровне региона. Для этого есть определенные предпосылки, политическая база, концепция перехода к «зеленой» экономике. Одна из самых больших проблем – это понимание того, что такое «зеленая» экономика для Казахстана. Всевозможные показатели и индексы, которые используются на международном уровне, дают хорошую картину и показывают, что Казахстану необходимо проделать большой путь для того, чтобы достигнуть лучших образцов международной практики.

Подытоживая, стоит отметить, что те цели и задачи которые стоят на текущий момент, полностью отражают уровень и сложившуюся обстановку в глобальном мире. Но, разумеется, если выделить ключевое направление, то им является интеграция с ближайшими соседями РК в СНГ, Центральной Азии.

Как отмечает в своем выступлении Министр иностранных дел Е. Идрисов: «Не может быть эффективной внешней политики, если она с запозданием реагирует на процессы, события и изменения, происходящие в мире. Президент Нурсултан Назарбаев определил текущее состояние международных отношений как переходную эпоху. Мир меняется, но зачастую многие международные институты, да и отдельные государства отстают от этих перемен, не вполне учитывают их в своей политике. Казахстан не может игнорировать такое положение вещей. Глава государства выдвинул целый ряд инициатив, направленных на совершенствование мирового порядка, чтобы внешняя политика РК отвечала складывающимся политическим, экономическим, социальным, экологическим реалиям. Их продвижение на международной арене, практическую реализацию наше министерство рассматривает как важнейшее направление своей деятельности» [8].

Современные контуры внешнеполитической деятельности Республики Казахстан базируются на двух основных приоритетных принципах: на принципе многовекторности и прагматичности. Многовекторный курс предполагает разносторонность на международном поле и отсутствие непосредственной зависимости от какого либо центра силы. Принцип прагматичности подразумевает в первую очередь сбалансированность действий и возведение национальных интересов государства в ранг неотъемлемых. Характерными чертами современной внешней политики Казахстана являются предсказуемость действий на международной арене, дружеские отношения со всеми странами мира, особенно с теми, кто

играет важную определяющую роль в геополитических процессах.

Таким образом на сегодняшний день, приоритетными направлениями Республики Казахстан остаются отношения с Российской Федерацией, Китаем, США, Европейским Союзом, центральноазиатскими странами. Благодаря тем усилиям, которые проявили казахстанские дипломаты в первые годы независимости, Казахстан сумел влиться в международное сообщество и стать полноправным членом. Таким образом, следует полагать, что политика многовекторности, утвержденная в самом начале пути оказалась действенной и до сих пор активно действует на благо всего Казахстана.

Литература

- 1 Идрисов Е.А. Контурсы казахстанской дипломатии до 2020 года // Казахстанская правда. – 2014. – №21. – 4-5 стр.
- 2 Концепция внешней политики РК на 2014-2020 гг. МИД РК. – Астана 2014 // <http://mfa.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/kontsepsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg>
- 3 Ли Ю., Сулейменов Т. Евразийская интеграция – важнейший фактор устойчивого развития наших стран // Казахстанская Правда. – 2015. – 30 января.
- 4 Назарбаев Н.А. Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента РК народу Казахстана // Казахстанская Правда. – 2012, 14 декабря. – С. 1-2.
- 5 Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее: послание Президента РК народу Казахстана от 17 января 2014 г. // Казахстанская Правда. – 2014, 18 января. – С.1-3
- 6 Концепция по переходу РК к «зеленой экономике» // <https://strategy2050.kz/ru/news/1211/>, 2013.
- 7 Кусаинов Д. «Профессионализм консульского работника – это сплав знаний и внутренней культуры», интервью директора ДКС МИД РК Ы. Дауренбека 2012. // <http://www.kazakh-tili.ru/?show=news&id=2537>
- 8 Идрисов Е.А. Интервью Министра Иностранных Дел от 16 сентября 2014. // Электронная версия на сайте http://kazakhstanlive.ru/about-kazakhstan/mass-media-about-kazakhstan/?ELEMENT_ID=68

References

- 1 Idrisov E.A. Kontury kazhastanskoy diplomatii do 2020 goda // Kazhastanskaja pravda. – 2014.- №21, 4-5 str.
- 2 Konceptsiya vneshnej politiki RK na 2014-2020 gg. MID RK. – Astana 2014 // <http://mfa.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/kontsepsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg>
- 3 Li Ju., Sulejmenov T. Evrazijskaja integracija – vazhnejshij faktor ustojchivogo razvitija nashih stran // Kazhastanskaja Pravda. – 2015, 30 janvarja.
- 4 Nazarbaev N.A. Kazahstan – 2050: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. Poslanie Prezidenta RK narodu Kazahstana // Kazhastanskaja Pravda. – 2012, 14 dekabrja. – S.1-2
- 5 Kazhastanskij put' – 2050: edinaja cel', edinye interesy, edinoe budushhee. Poslanie Prezidenta RK narodu Kazahstana ot 17 janvarja 2014 g. // Kazhastanskaja Pravda. – 2014, 18 janvarja. – S.1-3
- 6 Konceptsiya po perehodu RK k «zelenoj jekonomike» // <https://strategy2050.kz/ru/news/1211/>, 2013.
- 7 Kusainov D. «Professionalizm konsul'skogo rabotnika – jeto splav znaniy i vnutrennej kul'tury», interv'ju direktora DKS MID RK Y. Daurenbeka 2012. // <http://www.kazakh-tili.ru/?show=news&id=2537>
- 8 Idrisov E.A. Interv'ju Ministra Inostrannyh Del ot 16 sentjabrja 2014. // Jelektronnaja versija na sajte http://kazakhstanlive.ru/about-kazakhstan/mass-media-about-kazakhstan/?ELEMENT_ID=68

Заң – мемлекеттің тоғыз қабат, тор көзді сауыты.

Шерхан Мұртазаұлы Мұртаза

Әмірханова Ә.А.,
Макашева К.Н.

**Халықаралық қатынастар
жүйесіндегі Украина**

Мақалада Украинаның сыртқы саясат мәселелері мен әлемдегі мемлекеттермен қарым-қатынасы қарастырылды. Украинаның жаңа тәуелсіз мемлекет мәртебесіндегі саяси және экономикалық дамуында өзіндік стратегиялары қарастырылған. Автор халықаралық стандарттарға сәйкес Украинаның сыртқы саясатының қалыптасуы мен дамуын көрсеткен. Украинаның халықаралық аймақтық ұйымдарға қатысуы қарастырылған. Сонымен қатар, әр түрлі мемлекеттер мен Украинаның қарым-қатынастары және Қазақстан Республикасымен екіжақты қарым-қатынасы қарастырылады. Тәуелсіздік алғаннан кейін Украинаның сыртқы саясатында стратегиялық вектор таңдау басты мәселе болып келеді. Автор тәуелсіз Украинаның сыртқы саясатының дамуы мемлекеттің экономикалық дамуына әсерін тигізуін қарастырды. Украина Республикасының халықаралық қатынастар жүйесіндегі орны мен сыртқы саясатының негізгі бағыттарына шолу жасалады.

Түйін сөздер: Қазақстан, Украина, сыртқы саясат, экономикалық саясат, халықаралық ұйымдар.

Amirkhanova A.A.,
Makasheva K.N.

**Ukraine in the system of
international relations**

Problems of modern foreign policy of Ukraine, its relationship with the states in the world. In the early beginning of creation foreign policy of independent Ukraine, its development, formation according to the international standards is reflected in work. The article discusses the impact of foreign policy on the economic development of the state. In addition, in article the comparative analysis of relationship of the state with the different countries, including development of the bilateral relations with the Republic of Kazakhstan is carried out. The article describes the role of Ukraine in the system of international relations and the main Direction of foreign policy of Ukraine.

Key words: Kazakhstan, Ukraine, foreign policy, economic policy, international organizations.

Амирханова А.А.,
Макашева К.Н.

**Украина в системе
международных отношений**

В статье рассмотрены вопросы современной внешней политики Украины, ее взаимоотношения с государствами в мире. Отражено начало построения внешней политики независимой Украины, ее развитие, становление в соответствии с международными стандартами. В статье рассмотрены вопросы влияния внешней политики на экономическое развитие государства. Помимо этого, в статье проведен сравнительный анализ взаимоотношений государства с разными странами, в том числе развитие двухсторонних отношений с Республикой Казахстан, а также роль Украины в системе международных отношений и основные направления внешней политики Республики Украина.

Ключевые слова: Казахстан, Украина, внешняя политика, экономическая политика, международные организации.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ УКРАИНА

Украинаның тәуелсіздігін жариялау актісі атты құжат УКСР-дің Жоғарғы Кеңесінің 24 тамыз 1991 жылы сессиясында қабылданған. Нәтижесінде Украин Кеңестік Социалистік Республика атауы заңды түрде жойылды [1].

Американдық саясаттанушылардың бірі Збигнев Бжезинский «геосаяси қатысушылар және геосаяси орталықтарды» қарастырғанда, қазіргі уақытта Украинаға келесідегідей баға береді: Украина еуропалық шахмат тақтасында жаңа және маңызды орынға ие, геосаяси орталық болып табылады, себебі өзінің өмір сүруі Ресейді өзгертуге көмектеседі [2].

Украина жаңа тәуелсіз мемлекет мәртебесімен саяси және экономикалық дамуында өзіндік стратегия таңдауы қажет болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін Украинаның сыртқы саясатында стратегиялық вектор таңдау басты мәселе болып келеді. Тәуелсіз Украинаның сыртқы саясатының дамуы мемлекеттің экономикалық дамуына әсерін тигізуде.

Украинаның геосаяси орналасуына байланысты, оның сыртқы саясатында бірнеше стратегияларды атап көрсетсе болады: 1) еуразиялық кеңістікке қарай интеграция; 2) еуропалық және еуроатлантикалық құрылымдарға қарай интеграция (ЕО, НАТО); 3) Украина саясатын анықтау үшін Ресей мен Батыс елдерінің ықпалын шектеу; 4) Батыс пен Ресей арасында тепе-теңдік сақтау. Әрбір нұсқа артықшылықтар мен кемшіліктерге ие, саясаттанушылар мен жай халықтың арасында өзінің жақтаушылары мен қарсыластары бар.

«Мемлекеттің егемендігі туралы декларацияда» Украина гегемониялық үш принциптерді ұстанатынын жариялады: ядролық қаруды қабылдамау, өндірімеу, сатып алмау [3]. Дамыту үшін және Декларацияға қосымша ретінде 1991 жылы 24 қазанда парламент «Украинаның ядросыз мәртебесін мәлімдеді» [4]. Бұл Украинаның ядросыз мәртебесін орнатудағы мемлекетінің сыртқы саясатының алғашқы қадамдарының бастамасы болды. 1991 жылы 31 шілдеде қабылданған «Стратегиялық шабуыл қаруларын қысқарту және шектеу туралы шарт» 1994 жылы 5 желтоқсанда күшіне ие болды [5]. Лиссабон протоколында Украина оның тең дәрежелі қатысушысы болды. Лиссабонда Украина, Баларусия мен Қазақстан да өздерін ядросыз мемлекет деп жариялады [6].

Украинаның халықаралық аймақтық ұйымдарға қатысуы сыртқы саяси бағыттарының бірі болып есептеледі. «Украинаның сыртқы саясатының басты бағыттарында» Украинаның Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысты қарым-қатынастары белгіленген. Тәуелсіз мемлекеттер достастығы көпжақты кеңестер мен талқылаулар механизмі ретінде қарастырады. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының құрылуы тәуелсіз мемлекеттердің бір мемлекеттен өркениетті формаға өтуін қамтамасыздандырып, олардың арасында толық егеменді мемлекет және халықаралық құқық принципін негізінде жаңа қатынасты құруға көмектесті [7].

Тәуелсіздік алғаннан кейін Украинаның сыртқы саясатында стратегиялық вектор таңдау басты мәселе болып келеді. Тәуелсіз Украинаның сыртқы саясатының дамуы мемлекеттің экономикалық дамуына әсерін тигізуде. Сыртқы саясатта Еуропалық бағытты таңдауда Украина өзінің сыртқы және ішкі саясатында түбегейлі өзгеріс орнату керек екенін түсінді. Ұзақ уақыттар ішінде Украина мен Еуропалық одақ арасындағы қарым-қатынасындағы құқықтық негізі ретінде 1994 жылы қабылданған Серіктестік және Ынтымақтастық келісімі негіз болды [8]. Бұл келісім саяси, сауда-экономикалық және гуманитарлық сұрақтардың дамуына негіз болды. Жыл сайын Украина мен Еуроодақтың басшылықтары кездесуі өтіп тұрған. 2009 жылдан бастап Украина мен Еуроодақ арасындағы қатынас «Шығыс серіктестік» аясында жүрді [9]. Бұл басшылықтың Еуропалық одаққа кіру ниетінің бастамасы ретінде алғашқы қадам болды.

Қазіргі Украинаның сыртқы саясатының басты басым бағытының бірі еуропалық бағыт. 1995 жылы Украинаның Европа кеңесіне қабылдануы бастамасы ретінде жүзеге асты. Германия, Ұлыбритания, Франция, Италия, Австрия, Бельгия, Финляндия, Норвегия, Швейцария мемлекеттерімен динамикалық түрде қарым-қатынастар жүзеге аса бастады. Украинаның сыртқы саясатының басым бағыты Орталық және Шығыс Европа елдеріне бағытталған. Әсіресе Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, Румыния мемлекеттерімен. Бұл мемлекеттермен Украинаны геосаяси жақындастық, тоталитарлық-коммунистік жүйенің құлдырауынан кейін пайда болған мәселелердің ұқсастығы болды.

2005 жылы билікке президент Виктор Ющенканың келуімен Украинаның сыртқы саясатының іске асырылуы батысшыл саясаткерлерге берілді. Украинаның сыртқы саясаты-

ның басты бағыттары Украинаны евро-интеграциялау, НАТО мен Еуроодаққа жақындату болды. Бір уақытта посткеңестік мемлекеттермен экономикалық интеграциядан шегіну басталды. Украинаның Еуропалық Одаққа кіру құлшынысы нәтижесінде ішкі және сыртқы саясатта өзгерістер орын алды, сонымен қоса Конституциядағы баптарға да өзгеріс орнады. 2005 жылы 21 ақпанда Украина мен Еуроодақ арасында үш жылдық Украинаның еуропа мемлекеттерінің стандарттарына жақындау жоспарына қол қойылды. Бұл құжатпен 270 шұғыл шаралар бекітілді. Бірінші жоспар ДСҰ-ға кіру, демократияны жүзеге асыратын органдардың ролін арттыру болды [10].

Серіктестік және Ынтымақтастық туралы келісім саяси және экономикалық аспекті ғана қамтымайды, сонымен қоса, халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде көмек береді. Бірақ Еуропалық одақ Украина мемлекетінде еуро интеграцияға асықпайды. Еуроодақтық үлкею бағдарламасы аясындағы мемлекеттердің тізімінде Украина әзірге жоқ.

2009 жылы мамыр айында Украина басқа да посткеңестік бес мемлекетпен Еуроодақтың жаңа бастамасы «Шығыс серіктестік» бағдарламасы аясында қатысуын бастады. Бұл бастаманың негізгі мақсаты Еуроодақ пен серіктес мемлекеттер арасында саяси және экономикалық интеграция үшін жол ашу болды [11].

Қазақстан мен Украина мемлекеттері арасында саяси қарым-қатынастар қарқынды түрде дамуда, сыртқы саяси ведомствалар арасында және халықаралық ұйымдар шеңберінде мемлекеттердің көптеген мәселелер бойынша көзқарастары сәйкес келіп жатады. 1992 жылы 22 шілдеде Қазақстан Республикасы мен Украина Республикасы арасында дипломатиялық қарым-қатынастар орнатылды. 1991 жылы 16 желтоқсанда Украина Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғашқы болып таныған мемлекеттің бірі. Қазақстан Украинаны сол жылы 23 желтоқсанда тәуелсіз мемлекет ретінде таныды. 1992 жылы Украинаның сыртқы істер министрлігі Қазақстан Республикасының сыртқы істер министрлігінің адресіне дипломатиялық қарым-қатынастар орнату туралы нота жіберді. Жауап нотасы 1992 жылы 23 шілдеде жіберілді. Мемлекеттер арасындағы қатынастардың орнауының негізі жоғарғы деңгейдегі кездесулер арқылы қаланған. Украина Президенті Л. Кучманың 1995 жылғы сапарында қол қойылған «Экономикалық ынтымақтастықты одан әрі кеңейту және дамыту жөніндегі келісім» маңызды рөл-

ге ие [12]. Мемлекет басшыларының шешімімен экономикалық даму мәселелері жөнінде үкіметаралық комиссия құрылды. Бұл орган отын-энергетика және тау-кен-металлургия кешені, химия өнеркәсібі, машина жасау, ауыл шаруашылығы, көлік және коммуникация сияқты салаларда экономикалық интеграцияның негізгі қағидаттары мен бағыттарын әзірлеуге міндетті болды. Комиссия шеңберінде тараптар энергетика саласындағы ынтымақтастық, көмір өнеркәсібі және машина жасау үшін жағдай, азық-түлік және жеңіл өнеркәсіп, медицина және медициналық техниканы тауарларды өзара жеткізу, ауыл шаруашылығы және басқа да өнімдер құру туралы келісті.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 1999 жылғы Украинаға сапары барысында ҚР мен Украина арасындағы 1999-2008 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық туралы шарт және оның бағдарламасы. Кеден ісіндегі ынтымақтастық туралы; Қаржы министрліктері арасындағы ынтымақтастық туралы ҚР мен Украина Ұлттық банкілері арасындағы ынтымақтастық туралы келісімдер сияқты маңызды құжаттарға қол қойылды [13].

Мұнай-газ саласындағы, агроөнеркәсіп кешеніндегі, жеңіл өнеркәсіптен, металлургия мен машина жасау саласындағы екі жақты ынтымақтастықтың перспективасы зор. Украина көмірсутегі шикізатының ірі импортері болып табылатындықтан қазақстандық мұнайды алуға, сондай-ақ оны Еуропаға транзит арқылы өткізуге мүдделілік танытуда. Біздің еліміз қазірдің өзінде Украина рыногына 3,5 млн тоннаға жуық мұнай шығарады. Бұл мұнай көлемі Херсон мұнай өңдеу зауытында мұнайды өңдеу көлемі ұлғайған жағдайда елеулі түрде өсуі мүмкін [14].

Екіжақты ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірі – отын-энергетикалық кешен, соның ішінде Қазақстан мұнайын украиналық мұнай өңдеу зауыттарына жеткізу және оны Украина аумағы арқылы еуропалық нарыққа шығару. Ағымдағы жылы Украина бағытында және оның аумағы арқылы транзитпен 6 миллион тонна қазақстандық мұнайды тасымалдау жоспарлануда.

Президент Қазақстанда қазіргі уақытта Қазақстанның үдемелі индустриалдық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылып жатқанын атап өтті. Нұрсұлтан Назарбаев украиналық компанияларды ауылшаруашылық машиналарын құрастыру, металл өңдеу, минералды тыңайтқыштар өн-

діру, ғарыш салаларын дамыту бағытындағы жобаларға қатысуға шақырды.

Келіссөздерде мәдени-гуманитарлық саладағы ынтымақтастықты дамытуға, білім беру тәжірибелерімен алмасуға үлкен көңіл аударылды. Бүгінде 100-ден астам қазақстандық студент Украинаның ЖОО-ларында инженерлік және техникалық мамандықтар бойынша білім алуда.

Мемлекет басшылары екі елдің Екінші дүниежүзілік соғыстағы Жеңістің 65 жылдығын мерекелеуге дайындығына ерекше көңіл аударды.

Қазақстан тарапы Украинаға ЕҚЫҰ-дағы Қазақстанның төрағалығын және ЕҚЫҰ мемлекет басшыларының Саммитін Астанада өткізу ұсынысын қолдағаны үшін алғыс білдірді.

Келіссөздер бойынша Президенттер кең ауқымдағы екіжақты өзара ықпалдастықты нығайтуға деген ортақ ұмтылысты білдіретін Бірлескен мәлімдемеге және 2010-2011 жылдарға арналған Қазақстан мен Украина арасындағы «Жол картасы-3» Ұнтымақтастық Жоспарына қол қойды. Бұл құжаттар сауда-экономика, отын-энергетика, көлік салаларындағы, машинажасау және агроөнеркәсіптік кешендеріндегі, сондай-ақ ғарыш және гуманитарлық салалардағы өзара ықпалдастықты жандандыруға септігін тигізбек. Сонымен қатар үкіметаралық деңгейде азаматтардың өзара барыс-келісі жөніндегі келісімге өзгерістер енгізу туралы Хаттамаға қол қойылды.

Қорыта келе, қос мемлекеттің заң шығарушы органдары да бір-бірімен жақын қарым-қатынаста. Мәселен ЕҚЫҰ – мүше елдердің ішінде тек Қазақстан мен Украинаның өкілдері ғана ЕҚЫҰ Парламенттік Ассамблеясының вице-президенті қызметін атқарады. Жалпы соңғы кездері Украинада саяси басшымен бірге саяси бағыт-бағдар да өзгеріп барады. Бұрынғы Президент пен бүгінгі Президенттің арасы жер мен көктей. Янукович Ющенконың ісін жоққа шығара бастады. Қарапайым мысал. 2 сәуір күні Степан Бандераға Виктор Ющенконың тұсында берілген Батыр атағы күшін жойды. Алайда мұның бәрі Украинаның ішкі шаруасы. Ең бастысы ресми Киевтің Қазақ еліне қатысты ұстанған достық саясаты өз қалпында қалды.

Қазақстан Республикасы мен Украина арасындағы екі жақты қатынастар достық сипатта болып табылады және өзара құрмет пен ізгі ниеттілікте көрінеді.

Есептік кезеңде түрлі деңгейде екі жақты байланыстарды айтарлықтай жандандыру байқалады. Мемлекеттер басшыларының, екі ел министрліктері, аймақтары мен парламентарийлері

басшыларының қатысуымен бірқатар кездесулер өтті, олар аясында екі жақты ынтымақтастықты нығайту мәселелері шешілді.

Президенттер Н. Назарбаев және П. Порошенконың екі елдің саяси, экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастығын нығайтуға жәрдемдесетін жоғары деңгейдегі кездесулері мен келіссөздері Қазақстан мен Украинаның серіктестігін күшейту мен дамытуда маңызды рөл атқарады.

2015 жылғы қазанда Украина Президенті П.А. Порошенконың біздің елімізге алғашқы сапары өтті, одан бұрын 2014 жылғы желтоқсанда біздің Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Киевке барған болатын. Осы кездесулер кезінде қазақстандық-украиндық қатынастардың жай-күйі мен келешегі, сауда-экономикалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту жолдары талқыланды.

Сапар аясында Қазақстан-Украинаның 2015-2017 жылдарға арналған іс-қимыл жоспарына (Жол картасы – 5) қол қойылды және мемлекет басшыларының бірлескен өтініші қабылданды.

Сонымен қатар сапар шеңберінде екі елдің іскерлік топтарының қатысуымен бизнес-форум өткізілді. Форум барысында бизнесмендер авиақұрылыс, машина жасау, тау-кен қазушы өнеркәсіп және геологиялық барлау облысындағы өзара қызығушылықтарын талқылады. Елдердің жалпы ауыл шаруашылығы, тамақ өнеркәсібі және бөлшек сауда саласындағы ынтымақтастықты дамытуға ерекше көңіл бөлінді. Қазақстан мен Украина арасындағы сауданың негізгі тауар позициялары ағымдағы жылы келесілерді құрайды:

Қазақстаннан Украинаға экспорт: минералды өнімдер – 92,9%, металлдар мен олардан жасалған бұйымдар – 4,6%, машиналар мен қондырғылар – 0,5%, химиялық және онымен байланысты өнімдер – 0,3%, жан-жануарлық және өсімдіктік алынған өнімдер – 1,4% және т.б. Осы ретте ҚР-дан Украинаға экспортталған тауарлардың негізгілері табиғи газ (74%), кокс көмірі (6,0%), өнделмеген мұнай өнімдері – (4,8%), күкірттің барлық түрлері (5,3%).

Украинадан Қазақстанға импорт: металдар мен олардан жасалған бұйымдар – 18,1%, машиналар, қондырғылар – 31,4%, химиялық және осы өнеркәсіп саласымен байланысты өнімдер – 9,2%, жан-жануардан және өсімдіктен алынған өнімдер – 27,3%, ағаш, ағаш материалдары және олардан жасалған бұйымдар – 4,9%, құрылыс материалдары – 2,0% және т.б. Украинадан әкелінетін импорт тауарлары ішінде электргенераторлық қондырғылар (9,8%), мұнай- және газқұбырлары (9,8%), дайын тамақ

өнімдері (6,9%), тұсқағаз және қағаздан жасалған қабырға жабындары (2,6%), көміртектен көміртекті паста (2,2%).

Әскери және әскери-техникалық ынтымақтастық 2015 жылғы 18 қарашадағы Әскери-техникалық ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімге сәйкес іске асырылады. 2015 жылғы 24 қыркүйекте Киевте Әскери-техникалық ынтымақтастық мәселелері жөніндегі Қазақстан-Украина бірлескен үкіметаралық комиссиясының 5-ші отырысы өтті. Қазақстандық делегацияға ҚР Қорғаныс министрі Н. Сауранбаев басшылық етті.

Мәдени-гуманитарлық ынтымақтастыққа Қазақстан мен Украина қатынастарында үлкен көңіл бөлінеді.

2015 жылы Елшілік мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты одан әрі жандандыру бойынша жұмысты жалғастырды.

Екі елдің мәдениеттерін одан әрі жақындастыру бойынша жұмыс жандандырылды. Осылай ҚР Елшілігінің көмегімен 2015 жылғы 6-7 маусымда Киев қаласында 12 мемлекеттің әртістері, музыканттары мен дирижерлері қатысуымен өткен «O-FEST 2015» Халықаралық музыка фестиваліне Қарағанды музыкалық комедия академиялық театрының вокалшысы А. Беспалованың қатысуы ұйымдастырылды.

Тамыз-қыркүйекте Қазақ хандығының 550-жылдығын тойлау қарсаңында Киев қаласында әлемнің 10 ірі ұлттық кітапханалары қатарына кіретін В.И. Вернадский атындағы Ұлттық кітапханада Қазақстанға арналған фото және кітап көрмесі ұйымдастырылды.

Осы кітапханада 4 қыркүйекте Мемлекетаралық украиндық-қазақстандық қатынастар институтының директоры Н.И. Степаненконың Қазақстан мен Украинаның ынтымақтастығы туралы «Өзара құрмет және сенім негізінде» атты кітабының тұсаукесері болды.

Білім беру саласында айтарлықтай жұмыс жасалды. 2015 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі мен Украинаның Білім беру және ғылым министрлігі арасында Келісім іске асырылды [15].

Сонымен, Украинаның Жоғарғы Радада қабылданған сыртқы саясат тұжырымдамасы оның сыртқы саясатының бастамасы болды, оның барлық органдарының қызметінің негізі және халықаралық аренада украин дипломатиясының негізі болды. Мемлекеттің сыртқы саясаты экономикалық саясатымен тығыз байланысты екенін түсінеміз. Украина мемлекетінің ең үлкен

табысы тәуелсіз мемлекет болғанын әлем мемлекеттерінің мойындауы. Украина мемлекетінің сыртқы саясатының басты бағыттары: екі жақты қарым-қатынастарды дамыту, еуропалық ын-

тымақтастыққа қатысу, ТМД көлемінде қарым-қатынастарды дамыту, БҰҰ-ның жұмыстарына қатысу, басқа да халықаралық ұйымдармен қарым-қатынас орнату,

Әдебиеттер

- 1 Акт провозглашение независимости Украины (принят внеочередной сессией Верховного Совета УССР 24 августа 1991 г.) // <https://ria.ru/spravka/20110824/418329239.html>
- 2 Бжезинский З. Большая шахматная доска. – М.: «Международные отношения», 1998. – С. 61.
- 3 Декларация о государственном суверенитете Украины // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
- 4 Безъядерный статус УКРАИНЫ // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>
- 5 Договор о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений // http://www.pircenter.org/WebHelp/Dss_omu/_____htm
- 6 Лиссабонский протокол 1992 г. // <http://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/start1/lisb-agr.txt>
- 7 Постановление Верховной Рады Украины «Об основных направлениях внешней политики Украины». – Киев, 2 июля 1993 // <http://consultant.parus.ua/?doc=0041397910>
- 8 Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Европейскими сообществами и Украиной // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
- 9 Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между ЕС и Украиной 1994 г. // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
- 10 Кудряченко А. Внешнеполитические принципы независимой Украины // Вече. – 1996. – №8. – С. 133-144.
- 11 Сергунин А.А. Восточное партнерство: вызов российской дипломатии в восточной Европе // Вестник Воронежского государственного университета, серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. – №1. – С. 205-210.
- 12 Соглашение о дальнейшем развитии и расширении экономического сотрудничества между Республикой Казахстан и Украиной. Алматы, 21 сентября 1995 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019039
- 13 Договор между Республикой Казахстан и Украиной об экономическом сотрудничестве на 1999-2009 годы. – Киев, 17 сентября 1999 г. // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017432
- 14 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – Алматы: Дәуір, 1992. – 56 б.
- 15 Қазақстандық-Украиндық қатынастардың 2015 жылдың қорытындысы бойынша жай-күйі мен келешегі // <http://kazembassy.com.ua/show/3550.html>

References

- 1 Akt proвозглашение nezavisimosti Ukrainy (prinjat vneocherednoj sessiej Verhovnogo Soveta USSR 24 avgusta 1991g.) // <https://ria.ru/spravka/20110824/418329239.html>
- 2 Bzhezinskij Z. Bol'shaja shahmatnaja doska. – M.: «Mezhdunarodnye otnoshenija», 1998. – S. 61.
- 3 Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Ukrainy // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
- 4 Bez#jadernyj status UKRAINY // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>
- 5 Dogovor o sokrashhenii i ogranichenii strategicheskikh nastupatel'nyh vooruzhenij // http://www.pircenter.org/WebHelp/Dss_omu/_____htm
- 6 Lissabonskij protokol 1992 g. // <http://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/start1/lisb-agr.txt>
- 7 Postanovlenie Verhovnoj Rady Ukrainy «Ob osnovnyh napravlenijah vneshej politiki Ukrainy». K., 2 ijulja 1993 // <http://consultant.parus.ua/?doc=0041397910>
- 8 Soglasenie o partnerstve i sotrudnichestve mezhdru Evropejskimi soobshhestvami i Ukrainoj // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
- 9 Soglasenie o partnerstve i sotrudnichestve mezhdru ES i Ukrainoj 1994 g. // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
- 10 Kudrjachenko A. Vneshnepoliticheskie principy nezavisimoj Ukrainy // Veche. – 1996. – №8. – S. 133-144.
- 11 Sergunin A.A. Vostochnoe partnerstvo: vyzov rossijskoj diplomatii v vostochnoj Evrope // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, serija: Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija. – 2010. – №1. – S. 205-210.
- 12 Soglasenie o dal'nejshem razvitii i rasshirenii jekonomicheskogo sotrudnichestva mezhdru Respublikoj Kazahstan i Ukrainoj. Almaty, 21 sentjabrja 1995 goda // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019039
- 13 Dogovor mezhdru Respublikoj Kazahstan i Ukrainoj ob jekonomicheskom sotrudnichestve na 1999-2009 gody. – Kiev, 17 sentjabrja 1999 g. // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017432
- 14 Nazarbaev N.A. Kazakstannyn egemendi memleket retinde kalyptasuy men damuynyn strategijasy. – Almaty: Dәuir, 1992. – 56 b.
- 15 Kazakstandyk-Ukraindyk katynastardyn 2015 zhyldyn korytyndysy bojnynsha zhaj-kyji men keleshegi // <http://kazembassy.com.ua/show/3550.html>

Әліпбаев А.Р., Бөжеева Б.З.

Мысыр мен Сауд Арабиясы арасындағы ынтымақтастық туралы келісімнің кейбір астарлары

Мақала Мысыр мен Сауд Арабиясы арасындағы ынтымақтастыққа арналған. 2011 ж. төңкерістен кейін Мысырдың экономикалық жағдайы нашарлай түсті. Соған орай Каир шетелдік инвестицияның көмегімен дамуды жеделдетуге ұмтылды. 2016 ж. сәуірінде Мысыр мен Сауд Арабиясы әр түрлі сала бойынша ынтымақтастық туралы бірқатар құжаттарға қол қойды. Белгіленген жобаларды жүзеге асыру үшін Мысыр мен Сауд Арабиясы екі ел арасындағы теңіз шекарасын делимитациялауға келісті. Соның нәтижесінде Каирдің басқаруында болған Қызыл теңіздегі Тиран мен Санафир даулы аралдары Эр-Риядқа өтті. Сонымен бірге, капиталы 16 млрд долл. құрайтын бірлескен инвестициялық қор құру жөніндегі келісімге қол жеткізілді. Қызыл теңіз арқылы екі елдің аумағын жалғастыратын көпір салу туралы Сиси мен Салман арасындағы келісім шынында да таңқаларлықтай болды. Бұл көпір екі елдің жетекшісінің айтуы бойынша «Мысыр мен Сауд Арабиясы арасындағы болашақ жобаларды жүзеге асыру жолы болады».

Түйін сөздер: Мысыр, Сауд Арабиясы, инвестиция, экономика, сыртқы саясат, ұлттық қауіпсіздік.

Alipbayev A.R., Buyzheeva B.Z.

Some aspects of agreements on cooperation between Egypt and Saudi Arabia

Article is devoted to a cooperation between Egypt and Saudi Arabia. After the revolution in 2011 state of the economy of Egypt worsened. Cairo tries to accelerate growth, including by means of foreign investments. In April, 2016 Egypt and Saudi Arabia signed a number of documents on a cooperation in various areas. For implementation of the planned projects Egypt and Saudi Arabia approved delimitation of sea border between the states therefore the disputed islands which were under the administration of Cairo the Tyrant and Sanafir in the Red Sea departed to Riyadh. Besides, the agreement on creation of a joint investment fund with the equity of 16 billion dollars was reached. The arrangement between Sisi and Salman about the bridge construction through the Red Sea connecting the territories of two countries became sensational. According to leaders of two countries, this bridge «will become in the way to implementation of perspective projects between Egypt and Saudi Arabia».

Key words: Egypt, Saudi Arabia, investment, economy, foreign policy, national security.

Алипбаев А.Р., Бюжеева Б.З.

Некоторые аспекты соглашений о сотрудничестве между Египтом и Саудовской Аравией

Статья посвящена сотрудничеству между Египтом и Саудовской Аравией. После событий 2011 г. состояние экономики Египта ухудшилось. Каир пытается ускорить рост, в том числе с помощью иностранных инвестиций. В апреле 2016 г. Египет и Саудовская Аравия подписали ряд документов о сотрудничестве в различных областях. Для реализации намеченных проектов Египет и Саудовская Аравия согласовали делимитацию морской границы между государствами, в результате чего находившиеся под управлением Каира спорные острова Тиран и Санафир в Красном море отошли Эр-Рияду. Кроме того, была достигнута договоренность о создании совместного инвестиционного фонда с капиталом в 16 млрд долл. Сенсационной стала договоренность между лидерами двух государств, Сиси и Сальманом, о строительстве моста через Красное море, соединяющего территории двух стран. По словам лидеров двух стран, этот мост «станет путем к реализации перспективных проектов между Египтом и Саудовской Аравией».

Ключевые слова: Египет, Саудовская Аравия, инвестиция, экономика, внешняя политика, национальная безопасность.

**МЫСЫР МЕН
САУД АРАБИЯСЫ
АРАСЫНДАҒЫ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ
ТУРАЛЫ КЕЛІСІМНІҢ
КЕЙБІР АСТАРЛАРЫ**

Кіріспе

Соңғы жылдары Мысыр елі де өзінің тарихи дамуында бірнеше саяси үдерісті басынан кешіргені аян. 2014 ж. мамырында Мысырдағы президенттік сайлауда Мысырдың қорғаныс министрі Абдель Фаттах ас-Сиси жеңіске жеткені белгілі. Жаңа президентке қарама-қайшылықты әлеуметімен ғана емес, сонымен бірге экономикалық мәселелерге белшесінен батқан Мысыр қалған болатын. Экономикалық мәселелерді шешу мақсатында және ұлттық бірлік сананы нығайту үшін президент ас-Сиси Суэц арнасын дамытуға арналған ірі жобаны жүзеге асыруды қолға алып, Мысырдың электрэнергетикасын дамытудың бесжылдық жоспарын халыққа жариялайды. Жоба шеңберінде 2015 жылдың тамыз айының басында Суэц арнасының екінші 35 км тармағы іске қосылды. Суэц арнасының бұл саласы кемелердің екіжақты жүзуіне мүмкіншілік туғызады. Яғни болашақта оңтүстіктен солтүстікке кемелер ескі тармақ арқылы өтсе, солтүстіктен оңтүстікке жаңа тармақ арқылы қатынайтын болады. Өз кезегінде бұл арнадан өтуге кететін 18 сағаттық уақытты енді 11 сағатқа дейін азайтады және тәулігіне 49 кемеден 97 кемеге дейін өту мүмкіндігі артады. Суэц арнасы әлемдік теңіз жүк айналымының 7 пайызын қамтамасыз етеді, ал Еуропаны таяушығыстық мұнаймен жабдықтауда негізгі рөлге ие және Мысыр үшін саяхаттан кейінге валюталық табыстың екінші көзі болып табылады. Сол ретте Мысыр су жолынан табатын 5,3 млрд долл. көлемін 2023 жылы 13,2 млрд долларға жеткізуді көздеп отыр [1]. Әрине, Мысырдағы экономикалық жағдайды қайта қалпына келтіруде орын алған әлеуметтік қарама-қайшылықтар жойылмаса, алға жылжу мүмкін емес екені айқын.

Негізгі бөлім

Елдің экономикалық іс-шараларын орындау үшін Мысыр елі өзінің халықаралық қарым-қатынастарын қалпына келтіруі тиіс. Осы орайда кейбір Парсы шығанағы елдерімен, оның ішінде Сауд Арабиясымен байланыстары нығая түсуде. Әсіресе, соңғы жылдары Парсы Шығанағы елдері мысырлық эконо-

микаға 12 млрд долл. көлемінде қаржылық көмек көрсеткен болатын [2]. Бұл көмектер де өзіндік астарға ие екендігі сөзсіз. Ең алдымен Сауд Арабиясына қуатты Мысыр елі қажет, сонда ғана аймақтық исламдық қатерге бірлесе қарсы тұру мүмкіндігі артады. Сондықтан да болар 2014 жылдың маусым айында Сауд Арабиясының сол кездегі королі Абдалла ибн Абдул-Әзиз Әл-Сауд араб әлемі билеушілерінің арасынан алғашқы болып ресми сапармен келіп, Мысыр президенті Абдель Фаттах ас-Сисиді жеңісімен құттықтап кеткен еді. Енді міне, осы ерекше байланыс қайта нығая түскендей. 2016 жылдың 7 сәуірінде Сауд Арабиясының бүгінгі королі Салман ибн Абдул-Әзиз Әл-Сауд бес күндік мемлекеттік сапармен Мысырға келуі, екі ел арасындағы шешімін іздеген мәселелердің кең ауқымын аңғартады. Екі ел де лаңкестікпен күресте бірыңғай стратегия ұстануда. Эр-Рияд А.Ф. ас-Сиси билігін саяси қолдаумен қатар мысырлық экономиканың қайта қалпына келуіне инвестиция салу, несие беру, энергия қуатын жеткізу арқылы қолдау көрсетіп отыр. 2014 жылдың наурызында Сауд Арабиясы «Мұсылман-бауырлар» ұйымын лаңкестіктік ұйымдар қатарына енгізген болатын. Соның негізінде ұйым белсенділері мен оны қолдаушыларды тұтқындау әрекеттері кең етек алған еді. Екі ел арасындағы экономика саласындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатында 2015 жылы тамыздағы президент ас-Сисидің Сауд Арабиясына жасаған сапары барысында «Каир декларациясына» қол қойылады. Мысыр мен Сауд Арабиясы «арабтық ұлттық қауіпсіздіктің екі қанаты» ретінде аймақтық тұрақтылықты қолдау үшін бірлесіп әрекет етуге дайын деп мәлімдеген болатын [3]. Әрине, бұл ең алдымен ирандық қатерге бағытталған десе болады. Дегенмен, екі елдің арасындағы қарым-қатынастар ойлағандай «кіршіксіз» дамуда деп айту да қиын. Бұл жөнінде ресми деңгейде ашық жарияламаса да, екі елдің баспасөз беттерінде даулы мәселелер көрініс табуда. Ондай мәселелердің қатарына жататындардың ішінде ең алдымен аймақтық деңгейдегі лаңкестікпен күреске, Сирия мен Йемендегі қақтығыстарды реттеуге, Иранға қатысты әр түрлі ұстанымдарын атап өтуге болады.

Ал Салманның сәуірдегі сапары барысында екі ел арасындағы келісім жасалынған өзекті мәселелердің қатарында әскери саладағы ынтымақтастығы, соның негізінде бірлескен әскери жаттығулар өткізу қамтылған еді. Аймақтағы қауіп-қатерлерге бірлесе соққы беретін араб мемлекеттерінің біріккен араб қарулы күштерін құ-

руы белгіленген «Каир декларациясын» жүзеге асыру бойынша Кеңес құру жөніндегі келісімге қол жеткізілді [4]. Сапар шеңберінде өткен сауд-мысыр үйлестіру кеңесінің кездесуі барысында екіжақты сауда айналымын арттыру мәселесіне де ерекше назар аударды. Мысырға инфрақұрылымын, ауылшаруашылығы мен энергетикасын дамыту үшін бұған дейін бөлінген 400 млн долл. мен ақпан айында келісілген 6 млрд долл. қоса тағы да 4 млрд долл. бөлуге уағдаласты.

Синай түбегінің индустриалды өңірін дамыту жобасы шеңберінде Суэц арнасын жетілдіру, 13 өнеркәсіптік кешенді салу, Оңтүстік Синай провинциясының әкімшілік орталығы Эт-Тур қаласында король Салман атындағы университет ашуға 3,3 млрд долл. көлемінде саудтық тараптан инвестиция күтілуде. Одан бөлек Каирдің батыс аумағында жалпы құны 2,2 млрд долл. тұратын электрстанциясын салу белгіленді [5]. Келесі қол қойылған келісім арнайы жүктасымалына арналған Ысмайыл кемежайын салуды қарастырады. Бұл жобаның көлемі 2,0 млрд долл. құрайды. Сауда мәселесіне қатысты екі ел арасында еркін сауда өңірін құру келісілді. Сонымен бірге бастапқы капиталы 60 млрд сауд риалын (16 млрд долл.) құрайтын бірлескен инвестициялық қор құру туралы келісімге қол жеткізді. Келісімдердің ішіндегі ерекше көзге түсетіні бұл Синай түбегінде Қызыл теңіз арқылы Тиран бұғазын басып өтіп Сауд Арабиясының солтүстігіндегі Рас-Хамид пен Шарм-эш-Шейх аумағын жалғастыратын көпір салу жобасы [6]. Бұл туралы әңгіме бірнеше жылдар көлемінде айтылып жүрген еді. 1988 жылдары Тиран аралы арқылы Мысырдан Сауд Арабиясына өтетін көпір салу жобасы қарастырылады. Бұл көпірдің ұзындығы 15 км болғанымен, Израиль аумағын орағытып өтіп африкалық мемлекеттер мен Азияны жалғастыруға бағытталған. Көпірдің алғашқы жобасы 2005 жылы сол кездегі Мысыр президенті Хосни Мұбарактың шешімімен тоқтатылған еді. Мұндай шешім қабылдаудың себептерінің ішінде табиғи ортаға тигізетін зардабы мен қауіпсіздік мәселесі алға тартылған болатын.

Сонымен бірге бұл келісімге көршілес Иордания мен Израиль мемлекеттері қалай қарайды екен деген ой туындайды. Өйткені Иордания үшін Ақаба кемежайынан осы аймақ арқылы мұхитқа шығатын бірден бір жолы болса, Израиль Эйлат кемжайынан Үнді мұхитына шығатын. Яғни екі көршілес ел үшін де бұл аумақ стратегиялық зор маңызға ие. Тиран аралындағы БҰҰ бақылаушыларының да негізгі қызметі осы

аумақта кемелердің еркін жүзуін қамтамасыз ету болатын. Кезінде Израиль Мысырға Синай түбегін қайтарғанда екі ел арасындағы бейбіт келісімнің негізгі шарты да Израильге Үнді мұхитына шығуға мүмкіндік туғызуы болатын. Енді Сауд Арабиясы осы шарттың сақталуына міндеттеме алды.

Сондай-ақ келісімдердің арасындағысы таңқалатындай оқиға ретінде Санафир және Тиран аралдарын Сауд Арабиясының иелігіне беру туралы келісімді атап өтуге болады. Бұл Мысырға экономикалық қиыншылықтардан шығу үшін беріліп жатқан таңқаларлық инвестициялық салымдарға «алғыс» деп түсінуге болады. Тек мысырлық биліктің бұл шешімі қоғамда қолдауға ие бола қойған жоқ.

Мысырдың Әкімшілік істерді қарауға арналған тәуелсіз сот органы бұл келісімді заңсыз деп тауып, шешімнің орындалуын тоқтату қажет деген үкім шығарған еді. Олардың дәйектемесі бойынша «бұл заңнамалық құжат 1906 жылғы Осман империясымен келісілген Мысырдың шығыс шекарасын демаркациялау туралы келісіміне қарама-қайшы келеді, сонымен бірге Мысыр Араб Республикасының Конституциясының 151 бабына сәйкес мемлекеттің бірқатар нормативтік актілеріне қайшы келуіне байланысты парламентте қарастырылуы мүмкін емес». Алайда, Жедел істер жөніндегі Каир соты бұл үкімді заңсыз деп табуда. Олардың уәжі бойынша Әкімшілік сот мұндай істерді қарауға өкілетті емес. Қайта, құқық саласындағы сарапшылар Каир соты мұндай істі қарауға өкілетті емес, бұл Әкімшілік соттың ісі деп бір-бірімен дауласу үстінде.

Ал осы аралдардың өткен тарихына көңіл бөле кеткен дұрыс болар, өйткені халықаралық қатынастардағы даулы аумақтардың түп-тамырын айқындап алу, дау-дамайдың бейбіт жолмен шешілуіне негіз болары анық. Олай болса, Тиран және Санафир аралы алғаш рет 1840 жылы Лондон конвенциясы бойынша мысырлық билеуші Мұхаммед Әлидің билігі таралған аумақ деп танылды. 1906 жылы Мысырдың Ұлыбритания протектораттығына өткендігін реттеген британ-түріктік келісім бойынша олар Мысыр аумағы деп мойындалынды. Алайда, 1930 жылдары бір ғана мемлекет ретінде құрылған Сауд Арабиясы аралдарды даулағанымен, 1949 жылғы келісім бойынша Мысырдың бұл аралдарды Израильден қорғау құқын Сауд Арабиясы мойындаған болатын. 1956 жылғы Суэц соғысы барысында Тиран және Санафир аралдарын израильдік әскерлер біраз уақыт қолдарында ұстап тұр-

ды [7]. Кейін 1967 жылғы Алтыкүндік соғыста Израиль тарапынан қайта басып алынып, Кэмп-Девид бейбіт бітімшарты бойынша 1982 жылы ғана Мысырға қайтарылған еді. Қазіргі кезде аралдарда тұрғындар болмағанымен, Тиран аралында мысырлық кішігірім әскери гарнизон мен БҰҰ-ның әскери бақылаушылар миссиясының тұрағы орналасқан. Аралдардың біршама бөлігі израильдік басқыншылық кезінен миналарға толы.

Мысыр мен Сауд Арабиясы арасында аралдардың мәртебесі туралы (сырт көзге «су айдынын делимитациялау» туралы) келіссөздер 2010 жылы басталған еді. Соншама шу туғызған бұл мәселенің ендігі тағдырына келетін болсақ, Сауд Арабиясы мен Мысыр арасындағы су айдынын қайта делимитациялау туралы келісімге сәуірде қол қойылған болатын. Келісім бойынша Шарм-эш-Шейх қаласының солтүстік шығысындағы Ақаба шығанағының кіре берісіндегі Рас-Мұхаммед мысырлық ұлттық қорығына қарасты Каир басқаруындағы Қызыл теңіздегі даулы Тиран (көлемі 80 км²) және Санафир (көлемі 33 км²) аралдары енді Сауд Арабиясына өтуге тиіс [8]. Биліктің мәлімдеуінше арал Сауд Арабиясына тиесілі, ал 1950 жылдан Эр-Риядтың өтініші бойынша Каирдің заңнамалық қорғауында болған дейді. Дегенмен де Мысырдағы көпшілік қауым мемлекеттік мүддені сатуда деп Каирдің бұл қадамын айыптауда. Бұл келісімді мысырлық парламент ратификациялауы тиіс. Ал Сауд Арабиясының Заң шығарушы органы болып табылатын Консультативті кеңесі бұл келісімді бекітіп те қойған болатын.

Қорытынды

Әрине, бұл шешім бір күнде шешілген жоқ. Эр-Рияд БҰҰ-ның конвенциясына орай өзінің теңіз шекарасының негізгі шебін айқындағанда Мысыр ресми түрде келіскен болатын. Соңғы алты жыл көлемінде оннан астам кездесулер өткізіліп, 2015 жылдың желтоқсан айында бір мәмілеге келген еді. Мысыр Үкіметі тарапынан белгіленген техникалық сараптама тобының мүшелері аралдардың саудтық аумақта жатқандығын және аралдарға қатысты Сауд Арабиясы Корольдігінің заңды құқын мойындайды.

Бұл енді соңғы жылдары Сауд Арабиясы мен Мысыр арасындағы кейбір саяси ұстанымдардағы алшақтықтарды жою мақсатында жақындасудың да бір тәсілі болуы мүмкін. Жоғарыда аталып кеткен кейбір қайшылықты көзқарастармен қоса соңғы кезде Сауд

Арабиясының «Мұсылман бауырларға» қатысты саясатында өзгерістер де аңғарылады. Соңғы кездердегі саудтық мәлімдемелерде «Мұсылман бауырлар» ұлттық қауіпсіздікке тікелей ешқандай қатер туғызбайтыны насихатталуда. Қалай дегенмен де екі ел арасындағы кей-

бір қайшылықтар негізгі ынтымақтастықты шайқалта қоймас деген ойдамыз. Өйткені екі елдің арасындағы ұзақ уақыт бойы біртіндеп қалыптасқан ынтымақтастығы енді бір сәтте үзіле қоймас. Бұл ынтымақтастық екі ел үшін де өте зор мәнге ие.

Әдебиеттер

- 1 Торжества в честь открытия второго рукава Суэцкого канала проходят сейчас в Египте // https://www.1tv.ru/news/2015/08/06/13894-torzhestva_v_chest_otkrytiya_vtorogo_rukava_suetskogo_kanala_prohodyat_seychas_v_egipte.
- 2 Внешняя политика Египта // <https://www.foreignpolicy.ru/regions/egypt/> (10.05.2016).
- 3 Сатановский Е. Египет и Саудовская Аравия // <http://vip.am/stati/geopolitika/evgenii-satanovskii-egipet-i-saudovskaja-aravija.html> (13.04.2016).
- 4 Там же.
- 5 Египет и Саудовская Аравия подписали соглашение о зоне свободной торговли на Синае // <http://telegraf.com.ua/mir/aziya/2391778-egipet-i-saudovskaya-araviya-podpisali-soglashenie-o-sozdanii-zst.html> 10.04.2016.
- 6 Строительство моста между Египтом и Саудовской Аравией обойдется в \$3-4 млрд // <http://www.interfax.ru/business/503074> (11.04.2016).
- 7 Сейранян Б.Г. Египет. – В кн.: Новейшая история арабских стран Африки. 1917-1987. – М., 1990. – С. 237.
- 8 Египет уступил острова Тиран и Санафир Саудовской Аравии // <http://bmpd.livejournal.com/1843478.html> (11.04.2016).

References

- 1 Torzhestva v chest otkrytiya vtorogo rukava Suetskogo kanala prohodyat seychas v Egipte // https://www.1tv.ru/news/2015/08/06/13894-torzhestva_v_chest_otkrytiya_vtorogo_rukava_suetskogo_kanala_prohodyat_seychas_v_egipte.
- 2 Vneshnyaya politika Egipta // <https://www.foreignpolicy.ru/regions/egypt/> (10.05.2016).
- 3 Satanovskii E. Egipet i Saudovskaja Aravija // <http://vip.am/stati/geopolitika/evgenii-satanovskii-egipet-i-saudovskaja-aravija.html> (13.04.2016).
- 4 Tam zhe.
- 5 Egipet i Saudovskaya Araviya podpisali soglashenie o sont svobodnoi trgovli na Sinae // <http://telegraf.com.ua/mir/aziya/2391778-egipet-i-saudovskaya-araviya-podpisali-soglashenie-o-sozdanii-zst.html> 10.04.2016.
- 6 Stroitelstvo mosta mezhdru Egiptom i Saudovskoi Araviei oboidetsya v \$3-4 mlrd // <http://www.interfax.ru/business/503074> (11.04.2016).
- 7 Seiranyan B.G. Egipet. -V kn.: Noveishaya istoriya arabских stran Afriki. 1917-1987. – М., 1990. – С. 237.
- 8 Egipet ustupil ostrova Tiran i Sanafir Saudovskoi Aravii // <http://bmpd.livejournal.com/1843478.html> (11.04.2016).

Чукубаев Е.С., Амирулы А.

**Латинская Америка
во внешней политике Испании**

Автор в данной статье рассмотрел усиление интеграционных процессов в Латинской Америке и возобновление исторических связей с Европой, в чем, конечно, особенно важна роль стран Иберийского полуострова Испании и Португалии, которые прикладывают все усилия для улучшения сотрудничества стран Латинской Америки с Европейским Союзом.

Отношения Латинской Америки и Испании на современном этапе определяются рядом тенденций и создаются благоприятные условия для активизации испанских экономических интересов в регионе, в том числе для проникновения испанских капиталов в экономику Латинской Америки.

Связано это с повышением темпов экономического развития стран Латинской Америки, сопровождавшегося процессом индустриализации, что порождает необходимость поиска новых рынков и источников финансирования.

Ключевые слова: Латинская Америка, Испания, ЕС, интеграционные процессы.

Chukubaev E.S., Amiruly A.

**Latin America in the foreign
policy of Spain**

Author of this article has considered strengthening of integration processes in Latin America and the resumption of the historical ties with Europe, in which, of course, particularly important role the countries of the Iberian peninsula of Spain and Portugal, which have applied and are making every effort to improve cooperation in Latin America and the European Union.

Relations of Latin America and Spain at present determined by a number of trends and creates favorable conditions for the revitalization of the Spanish economic interests in the region, including for the penetration of the Spanish capital's economy in Latin America.

This is due to an increase in the pace of economic development in the Latin American region, accompanied by a process of industrialization that gave rise to the need to find new markets and sources of funding.

Key words: Latin America, Spain, the EU, integration process.

Чукубаев Е.С., Әмірұлы А.

**Испанияның сыртқы
саясатындағы
Латын Америкасы**

Автор осы мақалада Латын Америкасының интеграциялық үдерістерінің нығайғанын, Европа елдерімен байланыстар жанданып, бұл үдерістерде маңызды рөлді Испания, Португалия сияқты ибериялық мемлекеттер ойнады. Аталған ибериялық елдер Европа Одағы мен Латын Америка елдерінің қарым-қатынастарын ұлғайтуға барлық күштерін салып келеді.

Қазіргі кезеңдегі Латын Америкасы елдері мен Испания қарым-қатынастары бірқатар тенденциялармен айқындалып, аймақтағы мүдделердің белсенділенуіне оң септігін тигізіп, испандық капиталдың Латын Америка экономикасына енуін қамтамасыз етеді.

Бұның себебі ретінде Латын Америка елдерінің экономикалық дамуының өсуімен, индустриализация үлесімен қаржыландыру және жаңа нарықтарды табуға қажеттігі туындатқан.

Түйін сөздер: Латын Америка, Испания, ЕО, интеграциялық үрдістер.

ЛАТИНСКАЯ АМЕРИКА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ИСПАНИИ

Латинская Америка освободилась от испанского колониального владычества в течение первой половины девятнадцатого столетия, однако религиозные, культурные и национальные связи между метрополией и бывшими колониями не прервались, что также подкреплялось тем фактом, что господствующая элита латиноамериканских стран состояла из выходцев из Испании.

Этническая схожесть, помноженная на религиозное единство, позволяла Мадриду сохранять в данном регионе серьезное влияние и внешнеполитические позиции на протяжении XIX–XX веков.

Выбор латиноамериканского направления как одного из приоритетных во внешнеполитической стратегии Испании (наряду с ее взаимоотношениями со странами Европы) определялся также наличием определенной базы, в частности, культурно-историческими традициями, общностью религии и языка.

Это создавало возможности для складывания новых форм отношений между Испанией и латиноамериканскими странами, которые рассматривали их как важный канал для укрепления своего сотрудничества с западной Европой, видели в них один из возможных путей преодоления односторонней зависимости от США [1].

Значительно возросла роль Испании в разрешении проблем стран латиноамериканского континента и в процессах, связанных с урегулированием региональных конфликтов в этом районе земного шара. Нельзя сбрасывать со счетов и политическое сотрудничество стран Латинской Америки и Испании в решении конкретных проблем региона (Испания традиционно, наряду с США выступает своего рода международным арбитром в разрешении политических кризисов региона), а также военное (продажа оружия и технологий) сотрудничество Испании и Латинской Америки, которое в последние годы приобретает новые векторы развития.

Испания и Латинская Америка, в политическом контексте, в основном контактируют в сфере решения региональных политических проблем латиноамериканского региона.

В странах Латинской Америки в указанный период происходили структурные изменения в экономике в направлении

ее дальнейшей либерализации и приватизации. Эти страны осуществляли переход от застойной модели развития к более открытой экономике и либерализации рынка. В ходе неолиберальных реформ, затронувших все страны Латинской Америки, в конце 1980-х гг. начался отход от политики протекционизма.

Относительная слабость испанских компаний в рамках ЕС создала угрозу их поглощения более сильными европейскими компаниями, в частности Германии и Франции, в результате испанские ТНК стали искать ниши приложения своего капитала вне зоны Европейского союза. **Была выбрана новая стратегия, расширение своей международной деятельности.** Регионом приложения испанского капитала стала Латинская Америка, чему способствовали отсутствие жесткой конкуренции и наличие относительно свободных ниш в экономике этих стран [2].

Происходит процесс демократизации политической жизни Испании, который затронул все аспекты, в том числе и внешнюю политику страны. Начинается восстановление дипломатических отношений с Мексикой, и другими Латинскоамериканскими странами. Испания выходит из международной изоляции.

Правительства и военные режимы, правившие в Латинскоамериканских государствах во второй половине двадцатого века, были заинтересованы в развитии национальной промышленности, для чего было необходимо постоянное вливание в экономику крупных финансовых средств [3].

Интерес латиноамериканских стран к расширению сотрудничества с Испанией также был обусловлен поисками рынков сбыта для своих товаров.

Учитывая «традиционную» дружбу с Испанией, латиноамериканские страны рассчитывали на то, что их взаимоотношения будут носить более равноправный характер, чем в отношении с США и больше строиться на учёте баланса интересов.

Установление дипломатических контактов и налаживание экономического сотрудничества Испании и латиноамериканских государств активно способствовало ослаблению международной изоляции франкизма во второй половине 40-х – начале 50-х гг.

Особенно наглядно это продемонстрировала Аргентина, которая в обмен на экономическую помощь оказывала активную дипломатическую поддержку франкистской Испании, представляя его интересы в ряде третьих стран.

Стремясь сохранить свое пошатнувшееся влияние в регионе, внешняя политика создает образ Испании как «Матери-Родины» латиноамериканских народов [4].

Серьезные попытки использовать недовольство латиноамериканцев экспансией США в регионе предпринимаются во время Карибского кризиса и событий, ему предшествовавших.

Испания поддерживает кубинскую революцию наперекор настоятельным просьбам США, а испанские торговые суда продолжают посещать Кубу в период ее блокады американским ВМФ. Столь же активную внешнеполитическую позицию занимает Испания и в отношениях с Чили в период установления диктатуры Пиночета.

В целом, благодаря успехам своей внешней политики в регионе во времена франкистского режима Испании удалось стать полноправным участником Межамериканского банка развития и таких межгосударственных объединений как ОАГ, ЛАСТ (Ассоциации свободной торговли) и Андская группа.

В то же время, несмотря на отдельные успехи внешней политики Испании, необходимо признать, что отношения Испании со многими государствами Латинской Америки в этот период оставляли желать лучшего. Целый ряд «ибериоамериканских» государств, таких как Мексика, Венесуэла, Эквадор и другие, в 40-е – 70-е годы вообще не поддерживали никаких контактов с Испанией (не было даже формальных представительств) [5].

Латиноамериканский курс Испании в пост-франкистский период в своём развитии прошёл два главных этапа.

На первом этапе (в основном соответствует периоду правления правительств Союза демократического центра: июль 1976 – октябрь 1982 годов) правительства активно использовали внеблоковую политику для прорыва международной изоляции и расширения отношений со странами Латинской Америки. Новым содержанием наполнилось идеологическое обоснование латиноамериканского курса Испании.

К концу этого этапа произошло усиление европейского и атлантического направлений во внешней политике Испании, страна вступила в НАТО. Правительство СДЦ во главе с Л. Кальво Сотело (1981–1982 гг.) во внешней политике главное внимание стало уделять укреплению позиций Испании в Западной Европе, ослабив активность в Латинской Америке и в других регионах мира.

Второй этап начался в 1982 году и продолжался, в целом, до второй половины 90-х годов. Приход к власти Испанской социалистической партии (октябрь 1982 года) явился важной вехой в истории постфранкистской Испании, ознаменовал сдвиг влево в политической жизни страны.

Активность Испании на латиноамериканском направлении нарастала более медленными темпами, чем на западноевропейском и атлантическом направлениях.

В результате значение во внешнеполитической деятельности Испании латиноамериканского направления и, естественно, его эффективность относительно уменьшаются. В частности, Испании не удалось добиться реальных уступок Западной Европы латиноамериканским странам как в области ликвидации финансовой задолженности, так и в области торгово-экономических отношений.

Все больше и больше вливаясь в структуры НАТО, Испания оказывается вынужденной в значительной мере корректировать свою внешнюю политику в угоду интересам альянса [6].

Однако, несмотря на ослабление военного, и государственного участия Испании в делах Латинской Америки, бурно развивается всевозможное экономическое сотрудничество.

Испанское государство оказывается поставленным перед необходимостью дипломатическими путями поддерживать финансовую и экономическую экспансию испанского капитала в латиноамериканском регионе. Это приводит к заключению ряд серьезных двухсторонних испано-латиноамериканских договоров, которые позволили иберийским предпринимателям оказаться в привилегированном положении по отношению к их конкурентам из Европы и стран Азии.

Несмотря на существующие трудности, Испания и латиноамериканские государства вступили в XXI век с определенными резервами для расширения взаимовыгодного сотрудничества.

Отметим, что подавляющее большинство независимых государств региона – республики. В XX веке, в большинстве из них были установ-

лены авторитарно-олигархические режимы и военные диктатуры, которые во многом определяли отношение к региону со стороны мирового сообщества, как к крайне нестабильному.

Перейдя к позициям Испании и стран Латинской Америки по основным проблемам современности, единства позиций, как такового, здесь также нет. Многие экономически и политически слабо развитые страны региона пользуются помощью Испании в отстаивании каких-либо своих интересов. Другой вопрос, что роль Латиноамериканского региона и Испании в современном мире достаточно ограничена и позиции этих стран принимаются во внимание лишь отчасти [7].

Ни одна из стран Латиноамериканского региона, а также Испания не входят в число постоянных членов Совета безопасности ООН, что не позволяет им непосредственным образом влиять на мировую политику.

В то же время, несмотря на указанные факторы, Испания последовательно придерживается линии на выработку, где это возможно, согласованных позиций по международным проблемам с государствами Латинской Америки. В связи с этим показательно усилие Испании в период ее председательства в ЕС по увеличению капиталовложений Европейского инвестиционного банка в экономику стран Латинской Америки.

Отметим также, что вопреки распространенному мнению о том, что многие наименее развитые страны Латинской Америки проводят свою внешнюю политику с оглядкой, с одной стороны, на США, с другой – на Испанию, последняя довольно корректна в своих «пожеланиях» к правительству стран региона.

Испания является последовательным сторонником наращивания интеграционных процессов в Латинской Америке. В Мадриде полагают, что углубление латиноамериканской интеграции отвечает национальным интересам каждой из стран, служит стабилизации их политических и финансово-экономических структур, содействует укреплению общей тенденции на демократические преобразования на континенте [8].

Литература

- 1 Аникеева Н.Е. Испания в системе европейских государств в 80–90-е годы // Проблемы безопасности в Европе. – М.: Верфь, 1998. – С. 156–167.
- 2 Бобровников А.В. Восходящие страны-гиганты на мировой сцене // Латинская Америка. – 2005. – №4. – С. 12–27.

- 3 Вenediktov V.L. Испания и мировой рынок вооружений // Деловой мир. – 2008. – №2. – С. 23–43.
- 4 Владимиров В.И. Латинская Америка XX века. Социальная антропология бедности. – М.: Весть, 2006. – 285 с.
- 5 Давыдов В.М. Латинская Америка в современной мировой политике. – М.: Наука, 2009 – 342 с.
- 6 Димов И.М. Испания: Поиск путей к расширению экономического и политического сотрудничества со странами Латинской Америки в период франкизма // Вопросы истории. – 1997. №3. – 34–45 с.
- 7 Игнашкин А.Н. Испания и Португалия в Латинской америке: к вопросу о неокOLONIALИЗМЕ // Международные отношения. – 2001. – №. 4. – С. 36–41.
- 8 Испания. Краткая история. – М.: Наука, 2000. – 285 с.

References

- 1 Anikeeva N.E. Ispaniya v sisteme evropeiskix gosudarstv v 80-90-e godi \ Problemi bezopasnosti v Evrope. – М.: Verf», 1998. S. 156-167
- 2 Bobrovnikov A.V. Vosxodyashie strain-giganti na mirovoi scene // Latinskaya America. – 2005. – №4. – S. 12-27.
- 3 Venediktov V.L. Ispaniya I mirovoi rinoк voorujenyi// Delovoi mir. – 2008. – №2. – S. 23-43.
- 4 Vladimirov V.I. Latinskaya America XX veka. Socianayal anthropologiya bednosti. – М.: Vest', 2006. – 285 s.
- 5 Davydov V.M. Latinskaya America v sovremennoi mirovoi politice. – М.: Nauka, 2009 – 342 s.
- 6 Dimov I.M. Ispaniya: Poisk putei k rasshireniu ekonomicheskogo I politicheskogo sotrudnichestva so stranami Latinskoi Americi v period frankizma // Voprosy istorii. – 1997. №3. – 34-45 s.
- 7 Ignashkin A.N. Ispaniya i Portugaliya v Latinskoi Americе: k voprosu o neokolonializme // Mezhdunarodnye otnosheniya. – 2001. – №. 4. – S. 36-41.
- 8 Ispaniya. Kratkaya istoriya. М.: Nauka, 2000 – 285 s.

2-бөлім
**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Раздел 2
**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ**

Section 2
**CONTEMPORARY PROBLEMS OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
SECURITY ISSUES**

Kukeeva F.T., Besken A.N.

Obama administration's Pivot to Asia: policy of rebalance

This article presents the main directions and patterns of the political and economic interaction between US and China in the context of the US policy in the Asia-Pacific region. «The Pivot» to the Asia-Pacific region in the United States policy is considered by the authors as a strategic long-term trend in US foreign policy behavior. Such a turn is caused as a priority opportunities and threats generated by the region for the United States, and necessity to make a choice, because it is impossible to maintain a high level of involvement in all regions of the world. The article revolves around the exploration of several issues such as competition between regional actors and regional security threats.

Key words: Asia-Pacific region, US strategy, China, turning to Asia.

Кукеева Ф.Т., Бескен А.Н.

Барак Обама әкімшілігінің «Азияға бұрылыс» саясаты: тепе-теңдікті қайта жаңарту

Мақалада Азия-Тынық мұхитындағы американдық саясаттың шеңберінде АҚШ пен Қытай арасындағы саяси және экономикалық қарым-қатынастардың негізгі бағыттары мен заңдылықтары көрсетілген. АҚШ саясатындағы Азия-Тынық мұхитына «бұрылысы» авторлардың пікірінше, АҚШ-тың сыртқы саясатындағы ұзақ мерзімді стратегиялық үрдісі ретінде қарастырылған. Аталған «бұрылыс» Құрама Штаттар үшін аймақтағы мүмкіндіктер мен қауіптердің басым болуы себебінен туындаған, сонымен қатар әлемнің барлық аймақтарында жоғары деңгейде қатысуды жалғастырудың қиындығымен, сондықтан да таңдау жасау қажеттілігімен түсіндіріледі. Мақала аймақтың акторлар арасындағы бәсекелестік және аймақтық қауіпсіздікке қатерлерді зерттеуге бағытталған.

Түйін сөздер: Азия-Тынық мұхиты аймағы, АҚШ стратегиясы, Қытай, Азияға бұрылыс.

Кукеева Ф.Т., Бескен А.Н.

Поворот к Азии администрации Барака Обамы: политика ребалансирования

В данной статье представлены основные направления и закономерности политического и экономического взаимодействия между США и Китаем в контексте американской политики в Азиатско-Тихоокеанском регионе. «Поворот» к Азиатско-Тихоокеанскому региону в политике Соединенных Штатов рассматривается авторами в качестве стратегической долгосрочной тенденции в поведении внешней политики США. Такой поворот был вызван в качестве приоритетных возможностей и угроз, порожденных регионом для Соединенных Штатов, и необходимости сделать выбор, потому что невозможно поддерживать высокий уровень участия во всех регионах мира. Статья посвящена исследованию ряда проблем, как конкуренция между региональными акторами и угрозы региональной безопасности.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион, стратегия США, Китай, поворот в Азию.

**OBAMA
ADMINISTRATION'S
PIVOT TO ASIA: POLICY
OF REBALANCE*****The United States «returning» to the Pacific Ocean in the context of the US global strategy***

The strategy of US «turning» or «focusing» in the Asia-Pacific region, which proclaimed in 2011 has become an important component of the «grand strategy» of the Obama administration to restore and strengthen American leadership in a multipolar world, to adapt to the new «post-hegemony» conditions of the second decade of the XXI century.

The current «Asian strategy» of the United States have been maturing in the bowels of the American foreign policy elite for a long time, and its elements are formulated by precursors of the President Barack Obama. Preliminary steps towards the adoption of the current global «Asian strategy» were launched in the mid-2000s, the Bush administration's initiative on the redeployment of the global military and diplomatic presence of the USA, it is expected decrease in the number of US military contingents and staff of diplomatic missions in Europe and their «redemption» in Asia and the Greater Middle East. Even then there was stated that the US presence in the Asia-Pacific region will be wearing for the country strategic character, and the region in terms of importance was placed by Republican administration on the level of the Middle East – despite the fact that in the last US was holding two heavy war, and that the modernization and democratization of the Greater Middle East was considered influential for neoconservatives as the key to US security and the consolidation of its global hegemony in the long term.

Exactly in the soil preparation for making a future «Asian strategy» is necessary to consider one of the most important positive foreign policy outcomes of the Bush presidency, the US rapprochement with India – the second most populous country in the world with nuclear weapons and a wide reputation among developing countries, third after China and Japan Asian power in total. Removal sanctions from India imposed by Clinton administration for carrying out its nuclear tests in 1998, and the alignment of her close collaboration in the field of nuclear energy, the establishment of large-scale trade in arms and military equipment, the launch of a comprehensive strategic dialogue covering many issues of regional and international security – all this were the basis on which the future Obama ad-

ministration has launched a qualitative strengthening of the US position in the region and strengthen the old Union and partnerships and establish new ones. India was the first after the end of the «cold war» paramount strategic partner of America in the region. Delhi, of course, did not become an ally of the United States (for the position of a subordinate ally of India is unacceptable), but India has taken in relation to the United States the position of friendly-neutral power whose interests coincide with the US in many ways.

Under the Bush administration, which initially criticized the Clinton «spray», the US global involvement has become even larger scale. Events of 11 September 2001 persuaded the neoconservative wing of the Republican administration, in terms of transnational threats, America could find safety only when the whole world comes to democracy, and modes, «hostile to freedom», will cease to exist. Accordingly, the United States would have to be willing to deal with threats and anticipate them in anywhere in the world and spread democracy – again everywhere.

However, outcome of the foreign policy of the Bush administration became catastrophic to America's position in the world, and by the end of the 2000s in the US there were signs of imperial overstretch. The totality of the deepest since the Great Depression of the economic crisis, the failed results of long-term and debilitating wars in Iraq and Afghanistan, damaged relations with allies and a sharp rise anti-Americanism has convinced the new administration of Barack Obama in the world in the necessity a radical revision of the foreign policy strategy of the country.

In 2011, Woodrow Wilson Center in Washington published a report entitled «National Strategic Narrative,» and authors introduced themselves under the symbolic pseudonym «Mr. Y». They pointed out that for America it is time to fundamentally rethink its strategy. According to them, the US needs to reduce its geographic presence in the world, especially the military, not to attempt to solve all the problems of the world and to build a clearer hierarchy of their interests, separating the truly important goals of the minor.[1]

On the eve of the presidential election in 2012 there was another wave of «great debate» in the United States on the issue what should be their global strategy in the new conditions. Discussions focused on a specific issue: whether America should reduce its global presence, retreat, or should still try to be responsible for «peace and order throughout the world»? It is noteworthy that

these discussions were going along with a discussion of the idea of «turning» to the Asia-Pacific region. Activation of the Pacific direction as it complements the broader reform of the global strategy of America and becomes an integral part of the overall US review process of its global role, global commitment and global presence in terms of redistribution of forces in the world, «imperial overstretch» of US military forces and the economic and financial difficulties.

As is evident, «turning to Asia» is the reverse of the compression process of global presence. On the other side – reducing the number and geography of the US military presence in the world and the reduction of their obligations to maintain security in some regions. It is not accidental that programmatic article of Hillary Clinton «America's Pacific Century,» began with the fact that a decade of «excessive» US focus on the Middle East must end. Of course, then «Arab Spring» has corrected these plans, but strategically they remain unchanged.[2]

Substantially «turning to the Asia-Pacific region» is also closely and harmoniously woven into the fabric of the overall correction of foreign and defense policy of the USA. «Strategic Leadership for Defense Policy» document of 2012 clearly indicates that it is the Asia-Pacific region has become the main regional priority of US defense policy, and a major player on the US military development which are oriented in their military policy and military planning is not Russia but China. The rise of Asia (especially China) and the related safety issues referred to in the document, the second major security challenge for the US after international terrorism, and from the first lines of the document is spoken about necessity for the US «to change the balance of its global military presence towards the Asia-Pacific region». At the same time a major challenge from the «rising Asia» refers to the military and political strengthening of the PRC.

The strategic goals of US policy of returning to the Pacific Ocean

Understanding that in the Asia-Pacific region were concentrated both greatest opportunity for America, and the most extensive risks for the United States, beginning to crystallize in the American foreign policy and the business establishment from the beginning of the 2000s. Among the many reasons that led the United States to «accent» in Asia, should be allocated as the main three factors.

1. The Asia-Pacific is the region where developing US the most serious geopolitical rival of China (PRC).

2. Asia-Pacific is the region where the highest probability of inter-state and intra-state conflicts.

3. Asia-Pacific region offers the greatest opportunities for trade and investment of the United States, gives them a chance for a stable and long-term economic growth and the preservation of its leading position in the global economy and financial system.

The Pros and Cons of Being More Assertive with China

Although Obama Administration officials have often stated that their moves are not aimed at any

one particular country, most observers believe they are responses, at least in part, to China's growing influence. Particularly worrisome to many in the United States and in the region has been Beijing's greater willingness in recent years to display its diplomatic and military might in asserting its claims to contested maritime territory in the South and East China Seas, as well as through live-fire military exercises, maritime patrols, harassment of Vietnamese oil exploration vessels, and detention of Vietnamese and Philippine fishing boats. While the Obama Administration continues to seek stronger cooperative ties with China, its Pacific «rebalancing» effort represents a simultaneous attempt to warn China away from using heavy-handed tactics against its neighbors and provide confidence to other Asia-Pacific countries that want to resist pressure from Beijing now and in the future.[3]

Obama Administration appears to have had some success with the more confrontational side of this two-track approach in the short term. After the United States, Vietnam, and other East Asian countries diplomatically pushed back in 2010 against Chinese infringement in the South China Sea. After this case, China chose to join multilateral negotiations with Southeast Asian countries over a Code of Conduct in the South China Sea. Accordingly, Vietnam's move to strengthen U.S.-Vietnamese ties (as well as deepen its ties to India and Japan) appears to have led Beijing to try to patch up its relationship with Hanoi for an easing of tensions.

However there is another view to this situation, the widespread perception that the «rebalancing» initiative is aimed at China also creates a host of risks. The «pivot» to the Pacific is seen by observers in China in starker terms, as focused on dividing China from its neighbors and keeping China's military in check. But it could bring more troubles for US. For example: such an impression may strengthen the hand of China's military (the People's Liberation Army, or PLA), which has long been suspicious of U.S. intentions in the

region. The military could in turn become more determined to strengthen China's anti-access capabilities and more assertive about defending China's territorial claims. The impression that the rebalancing is aimed at containing China could potentially make it more difficult for the United States to gain China's cooperation on such issues as Syria, Lebanon, Iran and North Korea.

The impression that the rebalancing seeks to counter China carries potential risks for U.S. economic interests, too. China is the United States' second-largest trading partner, its third-largest export market, and the largest foreign holder of U.S. government debt. It is also the world's second largest economy, which has increasingly influential voice in debates on global economic issues. Mistrusting in American-Chinese relations potentially make China less responsive to U.S. concerns about its economic policies and about market access for U.S. firms in the Chinese market. It could also potentially make Beijing less ready to compromise on big decisions related to the global economic system.

Relatedly, some countries in the region may recoil against greater U.S. involvement in regional matters if it is seen to raise tensions or force them to «choose» between two crucial partners. China is the largest trading partner of most of its neighbors, so there is a keen economic interest for most in maintaining stable relations with Beijing. China and the 10-nation Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) continue working-level discussions towards a Code of Conduct in the South China Sea, and many in Southeast Asia see a cooling of temperatures as necessary for progress. Many if not most Asian foreign policy officials and experts see a deep U.S. presence in the region as critical to stability, and many seek U.S. support for stronger rules based security and economic structures. At the same time, the vision of a regional «Cold War» between Beijing and Washington is disturbing to China's neighbors.[4]

Military and Strategic Dimensions of «The Pivot»

The most high-profile and concrete elements of the Administration's announced «rebalancing» toward the Asia-Pacific have come in the military realm. In addition to the new U.S. deployments to Australia and Singapore, administration officials have announced they will «of necessity rebalance [the U.S. military] toward the Asia-Pacific region.» Moreover, President Obama, Secretary of Defense Leon Panetta and other Administration officials have stated that, notwithstanding reductions in planned

levels of U.S. defense spending resulting from the Budget Control Act of 2011 the United States intends to maintain and strengthen its military presence in the region. President Obama emphasized this point during his November 2011 speech to the Australian Parliament:

As we consider the future of our armed forces, we've begun a review that will identify our most important strategic interests and guide our defense priorities and spending over the coming decade. So here is what this region must know. As we end today's wars, I have directed my national security team to make our presence and mission in the Asia Pacific a top priority. As a result, reductions in U.S. defense spending will not—I repeat, will not—come at the expense of the Asia Pacific.[5]

The rising role of Asia-Pacific as the new geopolitical center of power

Rapid economic breakthrough of the Asia-Pacific Region (APR) at the turn of XX-XXI centuries made this region of the globe an important geopolitical center of power, where intersects the interests of the world's major powers. Economic prosperity «Asian dragons» has been achieved so rapidly that up to now this case is unprecedented in world history. Just a few decades ago, in the 1970s., The share of East Asia (including Japan) accounted for only about 4% of total world gross national product (GNP), while North America occupies a leading position in the world and its share was 35 -40% of global GDP. However, by the beginning of the XXI century, both regions have approximately equal results (about 25%). Also today, China reached a record high GDP growth – 9.6% per year – and successfully continues to hold this level even during the global economic crisis, more and more clearly expressing its role of a regional leader.[6]

For comparison, the initial period of industrialization of Great Britain took more than 50 years, America – a little less than 50 years, while China and South Korea have achieved this result in about ten years. Many experts believe that if any mass upheaval will not occur in the region, during the quarter-century Asia GNP figures, apparently overtake and North America, and Europe.

These trends suggest that the new geopolitical challenges of the XXI century will come from the Asia-Pacific region, and that is why it is so important to keep track of dynamically changing geopolitical realities in the areal of the world. The geopolitical balance is determined by the complex relationship between the four main geopolitical actors forming strategic parallelogram of forces: China – US – Japan – Russia.

For a long time, in order to keep the situation in the Asia-Pacific region under control, the United States sought in every way to strengthen a bilateral alliance with Japan, created the Pacific mini-NATO (Japan – South Korea – Australia – New Zealand), let Taiwan returned to China, provided significant military aid in the defense Taiwan regime by selling the last large quantities of modern weapons. US strategy toward Japan is still very flexible and dynamic. The main point is that the geopolitical reorientation of Japan to another side or upgrading, or separate rapprochement to China would mean an end of the US role in the region. US seeks to send in the right direction of China's regional aspirations and keep them unpredictable manifestations through a close alliance with Japan. That is why Americans consider a reduction the current level of US troops in Japan (and South Korea) in the foreseeable future is undesirable.

Furthermore, Americans are strongly prevent any significant increase Japan's in the geopolitical scale and real terms and the volume of its military efforts. The main geopolitical political step of America against Japan is to make this a strong economic power to turn its face to the world and to turn away from Asia. Thereby (in theory US strategists) Japan will satisfy its growing ambitions, but will leave supremacy for the United States in the Asia-Pacific region – the perspective geopolitically part of the world.

However, despite the importance of the US-Japanese relations today, according to the largest American geopolitics, they ceased to play paramount role for the US in the region. According to Kissinger and Brzezinski, the new strategic partner of the US in the Asia-Pacific region has become China.

The struggle for leadership

There are several contenders for the leadership among the countries in the region – but in each case the claim to leadership overshadowed by some serious circumstances. Many countries in the region do not like Japan for the suffering it had brought the majority of the peoples of East and Southeast Asia in the 20-40-ies of XX century, and they afraid of its possible remilitarization. Also, most countries in the region are afraid of a sharp strengthening of China (although they receive significant economic benefits from the economic relations with them), further increasing its military muscle and more assertive policy towards the neighboring countries. Attempts to restore its a long historical norm in the form of economic and political hegemony of China in the East and South-East Asia, of course, pushing

neighbors in the region to the consolidation of relations with the United States.

The third giant of geopolitical region – India – also remains in the strategic isolation, has no allies, but has a long-standing enemy of Pakistan and the strategic rival – China. United Korea could become the fourth most important geopolitical actor in East Asia, but it is not practicable and, in the case of such a development is unlikely to strengthen stability in the region. United Korea would immediately come into sharp competition with China, and with Japan, and that is why both countries opposed the unification of the Korean Peninsula.

Possible escalation of conflicts between countries to the regional level

Among the most likely regional conflicts, which can directly affect the security of the United States up to its involvement in the conflicts in the event of escalation are Taiwanese, Korean and Indo-Pakistani. Furthermore, many countries in the region, including the most influential, there are territorial disputes with its neighbors. China has not resolved border issues with Japan (Senkaku archipelago or Diaoyu in the East China Sea), with the Philippines and Vietnam (escalated at the beginning of this decade dispute over the membership groups of islands of the South China Sea – Paracel Islands, Spratly Islands and Reef Scarborough), with India (Kashmir and Tibet) and a number of Central Asian countries. In Japan, there are border disputes, except for China, with Russia (South Kuril Islands) and South Korea (Dokdo or Takeshima). Finally, India has a border dispute with Pakistan and the unresolved until the end of the dispute with China.

Territorial conflicts in the region are explosive in itself, but, in addition, some of them in the event of escalation can significantly destabilize the world economy, in particular block or partially block

the main trade and economic arteries world. The United States, having allied and partner relations with most countries in East and South-East Asia, are also dependent on trade and economic relations with them. The American economy is inextricably integrated into the world, and understanding of trade as an important tool for economic growth and the world is central to the US outlook. The US has always promoted principles of freedom of navigation on a global scale as a major economic and political value, and they have a vital interest in preventing these conflicts, the smooth functioning of the main trade and economic arteries and the settlement of territorial disputes on the trade-off conditions, but so that such a settlement is not a step in the the direction of China's political hegemony in the region.

Other threats in the Asia-Pacific region

The most serious military threat to US national security – with the exception of Islamist terrorism – is also concentrated in the Asia-Pacific region.

These include cyber-terrorism and cyber espionage (China, to a lesser extent – Russia), the nuclear arms race and the proliferation of nuclear weapons (China, India, Pakistan, North Korea and potentially Japan), the escalation of military conflicts involving US allies and, finally, strengthening general military confrontation and an arms race.

In contrast to the Euro-Atlantic, the Pacific region is extremely politically fragmented and full of interstate contradictions, conflicts and disputes. In the relations between the majority of countries and leading centers of power dominated by mistrust. Total mutual mistrust and a general priority of national sovereignty on the ideas of regional cooperation still eliminate the appearance of a strong regional organizations in the area like NATO security type.

Литература

1 A national strategic narrative by Mr.Y, Woodrow Wilson Center, 2011 // <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/A%20National%20Strategic%20Narrative.pdf>

2 Hillary Rodham Clinton, America's Pacific century, 2011 // <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>

3 Kenneth Lieberthal, «The American Pivot to Asia,» // Foreign Policy, December 21, 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/12/21/the-american-pivot-to-asia/>

4 «New U.S. Base in RI's Backyard», // The Jakarta Post, November 17, 2011.

5 Texts of remarks by President Obama to the Australian Parliament, November 17, 2011 // <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>

6 Баранов Н.А. Азиатско-Тихоокеанский регион в системе геополитических координат современного европоцентричного мира, 2013 // http://nicbar.ru/geoproblemy_lekzia18.htm

References

- 1 A national strategic narrative by Mr.Y, Woodrow Wilson Center, 2011 // <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/A%20National%20Strategic%20Narrative.pdf>
- 2 Hillary Rodham Clinton, America's Pacific century, 2011 // <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
- 3 Kenneth Lieberthal, «The American Pivot to Asia,» // Foreign Policy, December 21, 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/12/21/the-american-pivot-to-asia/>
- 4 «New U.S. Base in RI's Backyard», // The Jakarta Post, November 17, 2011.
- 5 Texts of remarks by President Obama to the Australian Parliament, November 17, 2011 // <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>
- 6 Baranov N.A. Aziatsko-Tihookeanskij region v sisteme geopoliticheskikh koordinat sovremennogo evropocentrichnogo mira, 2013 // http://nicbar.ru/geoproblemy_lekzia18.htm

Каримсаков А.О.,
Балаубаева Б.М.

**Еуропалық Одақтың оңтүстік
Жерорта теңізі аймағындағы
стратегиясының жаңа
қағидалары**

ЕО-ның араб көтерілістеріне жауап қайтару мәселесіне байланысты сараптамалардағы қайталанып отырған сыни пікірлер ортақ стратегияны жасап шығарудың жеткіліксіздігінен туындады. ЕО жауап қайтаруды аймаққа қатысты ортақ стратегияны жасап шығарудан емес, қолда бар құралдармен әрекет етуді шешкен болатын. Бұл тұста ЕО-ның Жерорта теңізі аймағымен қатынастарына қатысты ұзақмерзімді мақсаттары қандай деген сұрақ туындайды. Мақалада ЕО-ның аймақтағы жаңғыртылған стратегиясының қағидалары қарастырылады және сол стратегияны жүзеге асырудағы тиісті тәсілдер мен құралдардың қолдану аясы мен тиімділігіне баға беріледі. Авторлар ЕО-ның Жерорта теңізі елдеріне қатысты бірыңғай сыртқысаяси стратегиясының жоқтығы ЕО-ның аймақтағы демократизациялаудың сыртқы факторы ретіндегі рөлін шектейді деп қорытындыға келеді. Сонымен бірге, Еуропалық Одақ алдында жаңа дилемма туындап отыр: көрші араб мемлекеттерін демократизациялауға қатысты дәстүрлі бағыттан бас тарту немесе жаңа режимдермен прагматикалық ынтымақтастықтың пайдасына шешу.

Түйін сөздер: жерортатеңіздік стратегия, Еуропалық көршілестік саясат, шарттық қағида, демократиялық қайта-құру, демократияны қолдау.

Karimsakov A.O.,
Balaubayeva B.M.

**The new principles of the
strategy of the European Union
in southern Mediterranean region**

Recurring critical expert opinions regarding the EU response to Arab uprisings have resulted from a lack of formation of common strategies. The EU has decided to operate the existing tools, without creating a common strategy in the region. Here arises the question of what long-term goals the EU pursue in its relations with the Mediterranean region. This article discusses the principles of the updated EU strategy in the region and provides an assessment of the area of applicability and effectiveness of methods and tools in the implementation of this strategy. The authors conclude that the absence of the unified EU foreign policy strategy for the Mediterranean countries limits the role of the EU as an external factor in democratization of the region. At the same time for the European Union there is a new dilemma: between the rejection of traditional course of democratization of neighboring Arab states and the choice in favor of a more pragmatic cooperation with new regimes.

Key words: Euro-Mediterranean strategy, European Neighborhood Policy, principle, democratic reconstruction, support for democracy.

Каримсаков А.О.,
Балаубаева Б.М.

**Новые принципы стратегии
Европейского Союза в регионе
южного Средиземноморья**

Повторяющиеся критические мнения экспертов касательно ответа ЕС арабским восстаниям возникли в результате нехватки формирования общей стратегий. ЕС решил действовать имеющимися инструментами, не создавая общей стратегий в регионе. Здесь возникает вопрос, какие долгосрочные цели преследует ЕС в отношениях с средиземноморским регионом. В статье рассматриваются принципы обновленной стратегий ЕС в регионе и дается оценка сфере применимости и эффективности соответствующих методов и инструментов при реализации данной стратегий. Авторы приходят к выводу, что отсутствие в ЕС единой внешнеполитической стратегии в отношении государств Средиземноморья ограничивает роль ЕС как внешнего фактора демократизации в регионе. При этом перед Европейским союзом возникает новая дилемма: между отказом от традиционного курса демократизации соседних арабских государств и выбором в пользу более прагматического сотрудничества с новыми режимами.

Ключевые слова: евро-средиземноморская стратегия, Европейская политика соседства, условный принцип, демократическая реконструкция, поддержка демократии.

**ЕУРОПАЛЫҚ
ОДАҚТЫҢ ОҢТҮСТІК
ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІ
АЙМАҒЫНДАҒЫ
СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ
ЖАҢА ҚАҒИДАЛАРЫ**

2011 жылғы «араб көктемі» сарапшылар ортасында еуро-араб қатынастарының тәжірибесін қайта қарастыруға алып келді. Мәселен, ЕО-ның кейбір сарапшылары шын мәнінде неофункционалды тәсілге қайта оралды, ол бойынша ЕО-ның халықаралық қызметінің элементі ретінде басқарудың демократиялық моделін енгізу жеке саяси ішкі жүйеде жүзеге асу керек. Нәтижесінде бұл бағыт бүкіл аймақтың саяси кеңістігін демократизациялауға септігін тигізеді деп тұжырымдалады [1].

Еуропалық зерттеушілердің басқа бір бөлігі Еуропалық көршілестік саясатта демократияны қалыптастыру және жылжытудың баламалы моделдерін іздестіруге ден қойды және бұл саясаттың негізіне «тиісті басқару» (good governance) концепциясын қою міндетті болып саналмайды [2].

Қауіпсіздікті және ішкі тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында ЕО өзінің демократиялық үлгісі негізінде көрші елдердің саяси кеңістігін реттеу арқылы аймаққа ықпал етуін кеңейтуге тырысады. ЕО-ның Еуропалық көршілестік саясатының бір бөлігі болып табылатын «Демократия және Оңтүстік Жерорта теңізімен ортақ өркендеу үшін әріптестігі» Жерорта теңізі елдеріндегі демократияны нығайту және азаматтық қоғамды дамытуға мақсатталған. Ол «more for more» (көпке көбірек) қағидаты бойынша әрекет етеді – әрбір оңтүстік жерортатеңіздік мемлекет қаншалықты реформаторлық бейімделуді көрсетсе, ЕО тарапынан ол соншалықты көп донорлық көмекке ие болады [3]. Аталған бағдарлама Еуропалық көршілестік саясат (ЕКС) арқылы жаңғыртылған еді.

ЕО-ның көршілес мемлекеттерімен қарым-қатынастарындағы тәсілді білдіретін ЕКС көршілес елдермен қол қойылған келісім-шарттарға негізделі отырып, өзара қарым-қатынастардағы әріптестікті нығайту және ЕО-ның қолында бар барлық құралдарды қолдану арқылы қосымша артықшылықтарға алып келуге бағытталған еді. ЕКС-ның жүзеге асу мүмкіндіктері әріптес-елдерді ЕО-мен интеграция жолына алып келу болып табылады. ЕО-ның ішкі нарығына қатыстыру және бұл елдерге төрт еркіндікті (адамдар, тауарлар, қызмет және капиталдар қозғалысы) кіргізу арқылы ЕО-ның нормалары мен стандарттарын қабылдауға және сақтауға тырысатын әріптес-елдерге қосымша қаржылық және техникалық қолдау көр-

сету көзделді. Көмек көрсету Еуропалық Комиссияның әрекеттер жоспаларына негізделіп жасалады, ол қысқамерзім және ұзақмерзімге қабылданады.

2011 жылы Еуропалық Кеңес ЕКС әрекеттер жоспары нақты мақсаттар мен дәл бағдарды қоя келе, басымдықтардың шектеулі көлеміне назар аудару арқылы әлдеқайда тиімді қолданылатындығын мәлімдеді [4]. Бұл жаңа контекстте басымдықтарды анықтауда, күн тәртібі мәселелерін бекітуде тәуелсіз азаматтық қоғам ұйымдарын қатыстыру маңызды шаралардың бірі болып табылады. Басқаша айтқанда, «көпке көбірек» қағидасын жүзеге асырудың тиімді құралы мен әдісі ЕО-ның мүдделер басымдықтарын емес, әріптес-елдерді саяси реформаларға ынталандыру және олардың қажеттіліктерін қамтамасыз етуді бекіту болып табылады.

Еуропалық Одақ өзінің мақсаттарына аймақтың демократиялық дамуына белсенді қатысуын жоғарылату арқылы қол жеткізу керек деп шешті. Сонымен бірге, құлдыраған режимдердің орнына келген жаңа саяси күштерді ынталандыру тиімді болуы мүмкін деп есептеді. Өйткені, олар ЕО тарапынан саяси және экономикалық қолдау алуға мүдделі. Алайда, олардың осы мүддесі қаншалықты сақталып қалады және мұндай мүдделілік жаңа араб режимдерін демократиялық қайта құруларға қаншалықты итермелейтіндігі айқын емес. Екінші жағынан, Оңтүстік Жерорта теңізіндегі оқиғалар демократия жайлы еуропалық түсініктерге сәйкес келмейтін жағдайда дамып отырса, ЕО-ның өзі шарттылық қағидасын қаншалықты ұстана алатындығы мәселе болып табылады. ЕКС-ның да ұсынған үш негізгі тәсілдің (МММ-ақша, мобильділік, нарық) негізгі кемшілігі – ынталандыруды жеткізудің мүше-мемлекеттердің мақұлдауына және орындауына тікелей байланысты болуында еді. Яғни, бұл үш тәсіл мүше-мемлекеттердің өз міндеттемелерін орындаған жағдайда ғана жүзеге асатын еді.

ЕО Ортақ сыртқы және қорғаныс саясаты (ОСКС) тұрғысынан не ұсына алады деген сұраққа қатысты бірнеше пікірлер бар. Мысалы, Ливияның қауіпсіздік саласы үлкен көмекті қажет етеді, сонымен бірге, Египет және Тунистің де бұл саладағы қажеттіліктері бар. Алайда, ЕО үшін бұл елдермен терең ынтымақтастық бағдарламаларына қатысуға әлі ерте екендігі айтылады, есесіне, олардың өтпелі үрдісте тұрғандығы ескерілуі тиіс. Мысалы, Египет және Ливия ішкі жағдайды тұрақтандыру және саясатты қалыптастыру мәселелерін шешуді көз-

деп отыр. Дегенмен, қауіпсіздік және қорғаныс салаларында ЕО-ның тиімді қолдау көрсету мүмкіндіктері бар. Мысалы, қауіпсіздік саласын реформалауға, әсіресе, заң үстемдігі мәселесін айтуға болады. Шекаралық бақылау мәселесінде де ЕО өз үлесін қоса алатындығы шындыққа жанасады.

«Араб көктемінен» кейін, ЕО тарапынан жасалған қадамдардың ең инновациялық қыры оның азаматтық қоғамға қолдау көрсету бағытында көрінді. Бірқатар механизмдер іске қосылды, оларға Азаматтық қоғам қоры және Демократияны қолдау Еуропалық қоры жатады. Бұл ЕО-ның аймақтағы көтерілістерге деген стратегиялық жауаптарының бірі ретінде қарастырылды. Азаматтық қоғам қоры әріптес-елдердегі азаматтық қоғам субъектілерін нығайту және олардың саяси сұқбатқа қатысуына қолдау көрсетуге бағытталады. Ол, сонымен қатар, азаматтық қоғам субъектілерінің ЕО-ның көмегі мен саясатын жоспарлау, жүзеге асыру және мониторинг жүргізудегі қатысуларын жоғарылатуды бекітеді. Аталмыш қор бұл қызметті қаржылық қолдау көрсету және оқыту арқылы, ұлттық саяси сұқбатқа және екіжақты бағдарламаларға азаматтық қоғамды қатыстыру арқылы жүзеге асырады. Араб елдеріндегі азаматтық қоғам ұйымдары ішкі және сыртқы қауіптер кесірінен әлсіз дамыған. Негізгі кедергілерге үкімет тарапынан қойылған қатаң шектеулер, кейде ұйымдардың өздерінің нақты мақсаттары мен құрылымдарының жоқтығы жатады. Бұған қоса, азаматтық қоғам ұйымдары өз үлестерін қоса алатындай ұлттық даму концепциясының жоқтығы олардың жұмыстарын қиындатады.

ЕО өзінің көршілестік саясатын шолуда азаматтық қоғамға қолдау көрсетуді мемлекеттік көмектің баламасы ретінде бола алатындығын меңзейді. ЕО адам құқықтары және демократия нормаларын бұзатын үкіметтермен қатынастарын қысқарту, соның ішінде санкциялар және тағы басқа шараларды қоса алғанда, саясатын жалғастыратындығы белгілі болды. Алайда, ЕО үшін азаматтық қоғам ұйымдарына қолдау көрсетуде қолдау мен мемлекеттің ішкі істеріне араласу арасындағы жіңішке шекараны сақтау күрделі мәселе болып табылады. Сонымен бірге, ЕО бұл саладағы қызметін Демократияға қолдау көрсету Еуропалық қоры, Анна Линд сияқты қорлармен, Демократия және адам құқықтарына қолдау көрсету бойынша Еуропалық құрал сияқты бағдарламалармен үйлестіру қажет.

Демократияға қолдау көрсету Еуропалық қоры демократия және адам құқықтарын құрмет-

теу мен заң үстемдігін қолдау мақсатында 2012 жылдың маусым айында құрылды. Аталмыш қор бұл жұмысты саяси партияларды, үкіметтік емес ұйымдарды, кәсіподақтар және басқа да субъектілерді қолдау арқылы атқарады. Географиялық фокус еуропалық көршілестік саясатына негізделген және ЕО институттарына тәуелді болып келеді, оның өзінің жарғысы әрі шешім қабылдау үрдісі бар. Бұл қор мемлекеттердің және жеке қорлардың ерікті жарналары арқылы қаржыланады. Қорды құру бастамасы бірнеше мәселелерге тап келген еді. Бір жағынан, ЕО-ның мүше-мемлекеттері тарапынан аталмыш қорға берік саяси қолдау көрсетілетіндігіне қатысты болды. Бұл, өз кезегінде қордың ұзақмерзімді қаржыландырумен қамтамасыз етілуіне күмән келтіреді. Қорды құруда және оның алғашқы қызмет етуіне Еуропалық Комиссия 6 млн. еуро бөлді. Швеция мен Польша 5-10 млн. еуро көлемінде қаржы бөлуді шешті, ал Германия қолдау көрсетуге асығыстық жасамады. Қаржыландырудың белгісіздігіне қоса, кейбір салымшылардың қаржы бөлуді белгілі мемлекеттермен немесе аймақтармен байланыстыруды қалайтындары бар. Мысалы, олардың Жерорта теңізі аймағының шығыстық бағытына көбірек назар аударуын жатқызуға болады. Сөзсіз, осындай шешімін таппаған мәселелер мүше-мемлекеттер арасында пікірсайыстарға, келіспеушіліктерге алып келуі мүмкін. Сонымен бірге, саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдарға гранттар бөлу мүмкіндігі бұрынғы басқарушы режимдердің делдалдарымен қалыптасқан жұмыс тәжірибесін тастауы тиіс.

Қорыта келе, Таяу Шығыс және Солтүстік Африкадағы өзгерістер толқынына жауап беруде ЕО өзінің аймаққа қатысты алдыңғы тәсіліндегі кемшіліктерді айқындап алды және ол әлеуметтік-экономикалық үйлеспеушіліктерді азайту және нақты бағдарламалар мен бастамаларды жүзеге асыру арқылы азаматтық қоғам ұйымдары мен саяси партияларды нығайту бағытында жұмыс істейтіндігін бекітті.

Жерорта теңізіне қатысты саясаттың мақсатқа бағытталған өзгеріс ретінде қабылдануына қарамастан, ЕО саясаты және оның жүзеге асыру Жерорта теңізінде статус-квоны сақтап қалуға бағытталды. ЕО қауіпсіздік саласында лаңкестікпен күресу, миграция, экономика және энергетика салаларына басымдылық бере келе, оңтүстік жерортатеңіздік қоғамдардың осы саясаттағы қажеттіліктеріне бағыт бере алмады немесе теңдей басымдылық көрсете алмады. Нәтижесінде, Оңтүстік Жерорта теңізі елдерімен әрекеттесудің ескі тәсілі мәлімделген мақсаттар мен демократия, адам құқықтары, заң үстемділігі, бейбітшілікті орнату сияқты өзінің құндылықтарына сәйкес трансформациялау тәжірибесі арасындағы кемістікке алып келді. ЕО ЕКС шеңберінде аймаққа қатысты ескі тәсілінің кемшіліктерін мойындайды және әлеуметтік, экономикалық үйлеспеушіліктерді азайту мен азаматтық қоғамды нығайту қажеттілігін баса айтады.

Дегенмен, ЕО бұл жаңа контекстте аймаққа қатысты әдісінің түбегейлі өзгергендігі жайлы айтпайды, яғни өзінің оңтүстік әріптестерінің қажеттіліктері мен басымдылықтарын шешімді түрде ескеретін тәсілге көшетіндігін және Еурожерортатеңіздік қауымдастықтың құрылуына үлес қосуға дайын екендігін білдірмейді.

Жаңа көршілестік саясатта еуро-жерортатеңіздік әріптестіктің аймақтық форматынан алшақтағаны байқалды және аймақаралық, субаймақтық ынтымақтастықтың мәні төмендеді. Саясатта қолданылған «шарттылық қағидаты» саралау тәсілі қағидасымен ұқсас болды. Өйткені, аймақ елдерінің ішіндегі ЕО-ның саяси және экономикалық құндылықтарымен бөлісетіндері жаңа саясаттан көбірек пайда табады. Яғни, ортақ құндылықтармен бөлісу деңгейіне байланысты экономикалық байланыстардың қарқындылығы анықталады. Бір жағынан, бұндай тәсіл аймақтағы дезинтеграцияға алып келуі мүмкін. ЕО-ның екіжақты байланыстарының тереңдеуі аймақтық ынтымақтастықтың дамуына кері әсер етті.

References

- 1 Freyburg T., Lavenex S., Schimmelfennig F., Scholtz H., Skripka T., Wetzel A. Democracy Promotion through Functional Cooperation? // The Case of the European Neighbourhood Policy. *Democratization*, 2011, No. 18(4), pp. 1026–1054.
- 2 Lavenex S., Schimmelfennig, F. EU Democracy Promotion in the Neighbourhood: From Leverage to Governance? // *Democratization*, 2011, No. 18(4), pp. 885–909.
- 3 A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean // European Commission. High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy. Brussels, 08.03.2011, p. 5. URL: https://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf
- 4 Council of The European Union, 3101st Council meeting, Foreign Affairs, Press Release, 11824/11 PRESSE 181 PR CO 42, Luxembourg, 20 June 2011, p.10 // URL: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/search?command=d&id=&lang=en&doclang=EN&dockey=122937>

Айдарбаев С.Ж.,
Байтукаева Д.У.

**Международные космические
организации и их роль
в сотрудничестве государств
по освоению космоса**

С самого начала космической эры Организация Объединенных Наций признала, что космическое пространство добавило новое измерение к существованию человечества. ООН постоянно стремится использовать уникальные преимущества космического пространства на благо всего человечества. Ежегодно Генеральная Ассамблея принимает резолюцию под названием «Международное сотрудничество в области мирного использования космического пространства». Многие положения резолюций Генеральной Ассамблеи, касающиеся космического пространства, получили широкое признание международного космического сообщества. С целью повышения эффективности космической деятельности государства объединяют свои усилия в рамках международных организаций. Значительная роль международных организаций в космической деятельности привела к формулировке относительно четких правил, касающихся их ответственности в этой сфере, и особенно в отношении ответственности государств-членов.

Ключевые слова: обязательство, космический век, небесные тела.

Aidarbaev S.Zh.,
Baitukaeva D.U.

**International space organizations
and their role in cooperation of
states in outer space exploration**

From the very beginning of the space age, the United Nations recognized that outer space added a new dimension to humanity's existence. The United Nations strives continuously to utilize the unique benefits of outer space for the betterment of all humankind. Every year, the General Assembly adopts a resolution entitled «International cooperation in the peaceful uses of outer space». Many provisions of the General Assembly resolutions related to outer space have become widely accepted by the international space community. In order to improve the efficiency of space activities the states combine their efforts in the framework of international organizations. The significant role of international organizations in outer space activities has led to the formulation of relatively clear rules concerning their responsibility in this sphere, and especially with respect to the responsibility of the member states.

Key words: obligations, space age, celestial bodies.

Айдарбаев С.Ж.,
Байтукаева Д.У.

**Халықаралық ғарыш
ұйымдары және олардың
ғарышты игеру жөнінде
мемлекеттер
ынтымақтастығындағы ролі**

Ғарыш дәуірін ең басында, Біріккен Ұлттар Ұйымы адамзат тарихына ғарыш әлемі жаңа өлшемдер енгізгенін мойындады. Біріккен Ұлттар Ұйымы ғарыш әлемінің ғажап жетістіктерін барлық адамзат игілігіне пайдалануға тұрақты түрде ұмтылады. Жыл сайын Бас Ассамблея «Ғарыш кеңістігін бейбіт пайдалану саласындағы халықаралық ынтымақтастық» – деп аталатын резолюциялар қабылдайды. Ғарыш кеңістігіне қатысты Бас Ассамблея, резолюцияларының көптеген ережелері халықаралық ғарыш қауымдастығымен танылды. Ғарыш қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттер өз күшін халықаралық ұйымдар шеңберінде біріктіреді. Ғарыш қызметіндегі халықаралық ұйымдардың маңызды ролі олардың бұл саладағы жауапкершілігіне, әсіресе мүше-мемлекеттердің жауапкершілігіне қатысты нақты ережелердің тұжырымдалуына алып келді.

Түйін сөздер: міндеттеме, ғарыш дәуірі, аспан денелері.

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ
КОСМИЧЕСКИЕ
ОРГАНИЗАЦИИ
И ИХ РОЛЬ
В СОТРУДНИЧЕСТВЕ
ГОСУДАРСТВ
ПО ОСВОЕНИЮ
КОСМОСА**

Освоение космического пространства ныне немыслимо без широкого и разностороннего сотрудничества государств. Совместная деятельность государств в этой области занимает особое место в современных международных отношениях. Важную роль в развитии межгосударственного сотрудничества в космосе играет международное космическое право. Воздействие права на сотрудничество выражается в создании общего правового режима космоса, обеспечивающего наиболее благоприятные условия для развития сотрудничества государств, в регулировании конкретных отношений между государствами, возникающих при проведении ими деятельности в космосе. Нарушение космического права влечет ответственность государств.

Принятые в 60-70-е годы прошлого столетия основополагающие международные договоры по космосу не только заложили фундамент международного космического права, но и на протяжении многих лет составляли единственную правовую основу деятельности государств в космической сфере. Правовыми основами международного сотрудничества государств в использовании космоса в мирных целях являются: основные принципы и нормы международного права, включая основные принципы Устава ООН (запрет применения силы и угрозы ее применения, мирного урегулирования международных споров, невмешательства во внутренние дела государств, уважение государственного суверенитета); основные принципы международного космического права; специальные нормы международного космического права, регулирующие те или иные вопросы, связанные с международным сотрудничеством государств в исследовании и использовании космического пространства. Принцип сотрудничества государств по освоению космоса – это одна из граней международно-правового принципа сотрудничества и представляет собой его подтверждение, закрепление и развитие области отношений, которые складываются в связи с освоением космоса [1].

Основными формами международного сотрудничества государств в освоении космического пространства являются совместная двусторонняя и многосторонняя деятельность на основе соответствующих международных договоров. Кроме

межгосударственного сотрудничества, широкое распространение получило международное сотрудничество, осуществляемое международными организациями. Главной особенностью этих организаций является то, что их деятельность должна осуществляться только с разрешения и под постоянным наблюдением соответствующих государств. На государства возложена международная ответственность за обеспечение деятельности этих организаций в соответствии с положениями, содержащимися в Договоре по космосу 1967 года. Принципы и нормы международного космического права допускают использование государствами международных организаций и регулируют некоторые вопросы, касающиеся правового положения, а также представляют собой вклад в развитие теории и практики международного права [2].

Термин «международные организации» употребляется применительно и к межгосударственным (межправительственным), и к неправительственным организациям. Однако, их юридическая природа различна. Международная межправительственная организация – это объединение государств, учрежденное на основе международного договора, и действующее в интересах государств-членов. Помимо ИНТЕЛСАТ (среди коммерческих организаций спутниковой связи занимает первое место по количеству имеющихся в его распоряжении спутников) и ИНМАРСАТ (система позволяет пользоваться преимуществами спутниковой мобильной связи как на суше, так и в море и воздухе), к числу достаточно авторитетных межправительственных организаций, осуществляющих деятельность в космосе, относятся также Международная организация космической связи «Интерспутник» (реализует комплексные проекты по созданию и размещению в собственных орбитальных позициях космических аппаратов), Европейское космическое агентство, (организация и проведение разработок в области использования и исследования космического пространства, координация деятельности национальных космических агентств и компаний), Европейская организация спутниковой связи (предоставление на базе спутников связи широкого спектра сетевых услуг), Арабская корпорация спутниковой связи (осуществление космических исследований, использование спутников в целях метеорологии, навигации и т.д.).

Существенный вклад в развитие международного сотрудничества по исследованию космического пространства вносят международ-

ные неправительственные организации. Они создавались не государствами, а научными учреждениями и обществами по инициативе ученых. Международный комитет по исследованию космического пространства (Committee on Space Research – COSPAR), который был создан в 1958 г., положил начало эффективному международному сотрудничеству в практическом освоении космической сферы. Инициатива создания КОСПАР принадлежит Международному совету научных союзов. Став первой международной организацией неправительственного характера, специально созданной для расширения международных контактов и развития сотрудничества в области космических исследований, КОСПАР явился стимулом для создания и других неправительственных органов в сфере космонавтики, а также совершенствования уже существующих. Основной задачей КОСПАР было изучение результатов фундаментальных научных исследований в международном масштабе, полученных с помощью космических аппаратов, спутников [3]. Цель этой организации – содействие прогрессу в изучении космического пространства в международном масштабе. Деятельность комитета КОСПАР способствовала широкому обмену информацией, обсуждению различных научных проблем и укреплению международного сотрудничества государств.

В 1960 году был создан Международный институт космического права (*International Institute of Space Law*) – неправительственная организация, в которой обсуждались правовые проблемы освоения космической сферы. Помимо цели поощрения сотрудничества в разработке проблем космического права в задачи института входят установление взаимодействия международных и национальных организаций в области правового регулирования освоения космоса, проведение научных исследований и созыв конференций и коллоквиумов по указанным проблемам, публикация их материалов, а также присуждение премий [4].

Необходимо отметить, что в зарубежной научной литературе в этот период интенсивно обсуждались также предложения о создании Международного космического агентства, о целесообразности учреждения новой международной космической организации, предложения по дальнейшему развитию сотрудничества государств в области исследования космоса в рамках международных организаций. Новые предложения об учреждении космических организаций, функционирование которых было бы

связано с координацией деятельности государств в космосе, а также предложения, направленные на создание единой специализированной международной космической организации, обладающей контролирующими функциями по всем направлениям сотрудничества государств в исследовании и использовании космического пространства, не исключали возможности создания и других международных, региональных или иных космических организаций.

Одним из первых идею создания международной организации по вопросам исследования космоса выдвинул уругвайский ученый Альваро Бауца Араухо, который предложил в 1957 году учредить ее как надгосударственную организацию, наделенную полномочиями вмешиваться в разногласия между странами и руководить использованием космоса [5].

На II Международном коллоквиуме по космическому праву в 1959 году югославский юрист Смирнов М. выдвинул свой проект по созданию специального космического агентства в рамках ООН. Цель создания агентства – обеспечение соблюдения государствами норм права при осуществлении космической деятельности [6]. Создание новой универсальной космической организации по типу специализированного учреждения ООН для обеспечения условий для сотрудничества государств и совместное использование космоса в мирных целях заинтересовало ученых.

Идея создания Международного космического агентства получила широкое распространение и среди зарубежных юристов-международников. В 60-х годах исследователи Pikus I.M., Matte N.M., Brooks F., Cossa A., Jenks W., Gross F. часто в своих выступлениях также останавливались на вопросах обеспечения контроля деятельности государств в космическом пространстве, решения основных проблем в области исследования и использования космоса в мирных целях в рамках Международного космического агентства. В некоторых научных исследованиях зарубежных юристов-международников указывалось на необходимость передачи в собственность ООН космического пространства и наделения ООН в лице Агентства всей полнотой власти и контроля над деятельностью государств в космическом пространстве [7]. Но совместные исследования в космосе, учреждение и функционирование международных космических организаций могли быть достигнуты только путем договоренности государств, так как ни одно государство не дало бы согласие на передачу международным организациям своего космического арсенала.

В 1969 г. на VIII сессии Юридического подкомитета Комитета ООН по космосу делегации ЧССР и АРЕ выразили мнение о целесообразности учреждения межправительственного Международного Агентства по вопросам космического пространства [8].

В 1975 г. делегации Австралии, Австрии, Бельгии, Египта, Индии, Кении, Пакистана и Румынии внесли на XII сессию Научно-технического подкомитета Комитета ООН по космосу Рабочий документ о создании в рамках Организации Объединенных Наций специализированного учреждения по космосу [9].

Путем слияния ранее существовавших Европейской организации космических исследований (ЭСРО) и Европейской организации по созданию ракет-носителей (ЭЛДО) в 1975 году образовалось Европейское космическое агентство (ЕКА), задачей которого являлось развитие сотрудничества европейских государств в области разработки и применения космической науки и техники исключительно в мирных целях, координация долговременной общей европейской космической политики всех государств-членов и каждого государства в отдельности, претворение в жизнь общей европейской космической программы. У Европейского космического агентства было 10 учредителей: Бельгия, Дания, Франция Германия, Италия, Нидерланды, Испания, Швеция, Швейцария и Великобритания. ЕКА запустила свою первую крупную научную миссию в 1975 году, Cos-B, орбитальную обсерваторию. Спутник позволил получить детальные карты излучения Галактики в жестком гамма диапазоне [10].

Создание и деятельность космических организаций, таких как международные организации спутниковой связи ИНМАРСАТ и ИНТЕЛСАТ; международной системы организации космической связи «ИНТЕРСПУТНИК», членами которой могут быть любые государства, разделяющее цели и принципы организации; Европейское космическое агентство, учредительный акт которого был открыт для подписания только государствами-членами Европейской конференции по космосу, а также выше упомянутых ЭСРО, ЭЛДО являлись подтверждением стремления государств к созданию международных космических организаций, контролирующих вопросы, связанные с исследованием и использованием космической сферы в мирных целях. Эта тенденция свидетельствовала о развитии космонавтики и о необходимости совершенствования форм и методов международного сотрудничества в

связи с широкомасштабной деятельностью государств в области освоения космоса, что привело, в частности, к созданию новых международных космических организаций.

Среди международных организаций, целью которых являлось развитие международного сотрудничества в области освоения космоса, наряду с вышеуказанными, необходимо отметить и другие специализированные учреждения ООН: ЮНЕСКО (исследование проблем применения космической связи в целях повышения образовательного уровня), ВОЗ (сотрудничество государств в области космической медицины и использования результатов медико-биологических экспериментов в космосе), МСЭ (изучение возможностей включения космических систем в мировую систему электросвязи, исследование экономических аспектов космической связи, обмен информацией об использовании спутников в целях дальней связи), ИКАО и ИМО (вопросы создания систем навигационных спутников), ВМО (проблемы сотрудничества государств в области применения искусственных спутников в метеорологии) и другие, деятельность которых внесла важный вклад в борьбу за то, чтобы космос служил интересам мира и безопасности народов.

Научно-технические достижения в различных сферах влекли за собой расширение международного сотрудничества. С целью повышения эффективности космической деятельности государства объединяют свои усилия в рамках международных организаций.

Международные организации осуществляют свою деятельность на основе принципов международного права. Как субъекты международного права международные космические организации обладают юридической правосубъектностью, несут ответственность за нанесение ущерба своей деятельностью и могут выступать с претензиями об ответственности. Нельзя не

согласиться с мнением австрийского исследователя Кристола К. о том, что только посредством взвешанного, научно обоснованного использования ресурсов космического пространства могут быть в полной мере реализованы основные права и удовлетворены фундаментальные нужды человека [11].

Таким образом, в современных международных отношениях международные организации играют существенную роль как форма сотрудничества государств в освоении космического пространства в мирных целях. Увеличение числа международных организаций, охватывающих вопросы космической деятельности, является свидетельством повышения роли международного космического права, расширения сферы его регулирования, проявления основного, при всех временных отклонениях, вектора развития международных отношений.

Международные организации обеспечили платформу для диалога и сотрудничества государств по международным политическим и правовым вопросам, имеющим отношение к космической деятельности, по разработке руководящих принципов, рекомендаций. ООН провела три крупные всемирные конференции ЮНИСПЕЙС в Вене по космосу, которые дали оценку состоянию космической науки и техники; рассмотрели применение новейших технологий для развития космической отрасли; обсудили международные программы сотрудничества, связанные с космосом. Проведение международными организациями конференций, научных сессий способствовали тщательному анализу информации по разнообразным проблемам космонавтики, именно поэтому эти организации внесли и вносят значительный вклад в развитие сотрудничества и расширение контактов между странами, заинтересованными в дальнейшем освоении космического пространства в мирных целях на благо и в интересах всех стран.

Литература

- 1 Каменецкая Е.П. Космос и международные организации. Международно-правовые проблемы. – М.: Наука, 1980. – С. 140-141.
- 2 Reijnen G. Position of International Organizations in the Corpus Juris Spatialis. //Proceedings of the XXth Colloquium on the Law of Outer Space. – California, 1979. – P. 422-429.
- 3 Международные неправительственные организации. www.guidetechnology.ru/butechs-11-1.html
- 4 Базенинова Д.С., Гаврилова Ю.А. Роль и значение международных организаций в сфере развития и использования космоса. //Вестник КАСУ. – №3. – 2008. – С. 119-126.
- 5 Проблемы космического права. – М.: Иностранная литература, 1961. – С. 172.
- 6 Smirnoff M.S. The role of IAF in the Elaboration of the Norms of Future Space Law. // Proceedings of the II-d Colloquium on the Law of Outer Space. – California, 1960. – P. 147-156.

- 7 Clark G., Sohn L.B. World Peace through World Law.// Harvard University Press, Cambridge, 1962, ch.VI.
- 8 Док.ООН. Комитет по космосу A/AC.105/C.2/L.57 и Corr.1. 1969.
- 9 Док.ООН. Комитет по космосу A/AC.105/G.1/L.73, 1975.
- 10 Европейское космическое агентство <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 11 Christol C.Q. A Universal bill of rights for outer space/ Proceedings of the thirty-eighth Colloquium on the Law of outer space, Oslo, Norway, 1995. – P. 221-224.

References

- 1 Kameneckaya E.P. Kosmos i mejdunarodnie organizacii. Mejdunarodno_ppravovie problemi. – M.: Nauka,1980. – S. 140-141.
- 2 Reijnen G. Position of International Organizations in the Corpus Juris Spatialis. //Proceedings of the XXth Colloquium on the Law of Outer Space. – California, 1979. – P. 422-429.
- 3 Mejdunarodnie nepravitelstvennie organizacii. www.guidetechnology.ru/butees_11_1.html
- 4 Bazeninova D.S., Gavrilova U.A. Rol i znachenie mejdunarodnih organizacii v sfere razvitiya i ispolzovaniya kosmosa. // Vestnik KASU №3, 2008. – S. 119-126.
- 5 Problemi kosmicheskogo prava. – M. _ Inostrannaya literatura_ 1961. – S. 172.
- 6 Smirnoff M.S. The role of IAF in the Elaboration of the Norms of Future Space Law. // Proceedings of the II-d Colloquium on the Law of Outer Space. – California, 1960. – P. 147-156.
- 7 Clark G., Sohn L.B. World Peace through World Law.// Harvard University Press, Cambridge, 1962, ch.VI.
- 8 Doc.UNO. Committee on the peaceful uses of outer space. A/AC.105/C.2/L.57 and Corr.1. 1969.
- 9 Doc.UNO. Committee on the peaceful uses of outer space A/AS.105/G.1/L.73_ 1975.
- 10 Evropeiskoe kosmicheskoe agentstvo <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 11 Christol C.Q. A Universal bill of rights for outer space/ Proceedings of the thirty-eighth Colloquium on the Law of outer space, Oslo, Norway, 1995. – P. 221-224.

Baizakova Zh.
**New Tajik minister of war in
ISIS: a harbinger or messenger?**

Байзакова Ж.И.
**Ислам мемлекетінің жаңа
соғыс министрі – жаршы
әлде дауылпаз ба?**

Байзакова Ж.И.
**Новый военный министр ИГИЛ
– предвестник или глашатай?**

This article provides a broad overview of the latest developments in Tajikistan regarding terrorism and terrorist activities of its nationals fighting within the ranks of the Islamic State in the Middle East. It also looks at the official politics conducted by Dushanbe in the sphere of religion and how it is connected with the fact of the ongoing radicalization of Tajik people, while some of them are working abroad. The paper also touches upon Russian and American geopolitical involvement into the region of Central Asia in regards to the threat emanating from Afghanistan. The story about the defected Colonel Khalimov from Tajikistan is used as a case study to illustrate few important points, including possible threat to Central Asian region should he decide to return back home.

Key words: ISIS, Tajikistan, terrorism, radicalization, Central Asia.

Бұл мақалада Тәжікстанның Таяу Шығыстағы Ислам мемлекеті қатарында соғысып жатқан азаматтарының лаңкестік және лаңкестік әрекеттері жөнінде соңғы жаңалықтардың кең шолуы берілген. Одан басқа мақала Душанбе тарапынан дінге қарсы қандай ресми саясат жүргізіліп отырғандығы туралы және ол саясат Тәжік жастарының қазіргі кездегі радикализациялауына қандай әсер тигізіп жатқандығы туралы баяндайды. Сонымен қатар жастардың көбісі шетелге барып, оқу немесе жұмыс істеу кезінде радикализацияланады. Ресей Федерациясы мен Америка Құрама Штаттарының Орталық Азияда геосаяси мүдделерін қорғау туралы және Ауғанстаннан шығып жатқан қауіп-қатерлерді ескерту жайы баяндалады. Тәжікстаннан бас тартып, Ислам мемлекеті аясына көшіп қазіргі кезде соғысып жатқан полковник Халимов турала арнайы оқиға көтеріледі.

Түйін сөздер: Ислам мемлекеті, Тәжікстан, лаңкестік, радикализация, Орталық Азия.

Данная статья представляет широкий обзор развития событий в последнее время в сфере борьбы с терроризмом в Таджикистане. Как известно, ряд таджикских граждан в настоящее время воюет на стороне Исламского государства на Ближнем Востоке. В статье рассматривается официальная политика Душанбе в сфере религии; факторы, влияющие на текущую радикализацию таджикской молодежи, и меры, предпринимаемые Правительством для предотвращения распространения влияния исламского фундаментализма на общество. Также затрагиваются вопросы российского и американского геополитического вовлечения в регион в связи с угрозами, исходящими из Афганистана.

Ключевые слова: ИГИЛ, Таджикистан, терроризм, радикализация, Центральная Азия.

**NEW TAJIK MINISTER
OF WAR IN ISIS:
A HARBINGER OR
MESSENGER?****Introduction**

The terrorist group known as Daesh, the Islamic State in Iraq and Syria (ISIS), the Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL) identified the Central Asian region as the area of Khorasan, once an ancient territory occupied today by modern Iran, Tajikistan and Afghanistan. Khorasan is supposed to become part of greater Islamic Caliphate; one Daesh is trying to create today in the Middle East.

This article will mostly focus upon the struggle of Tajikistan's government with ISIS, its external and internal difficulties and challenges; as well as provide a brief overview about Tajikistan's security relations with two great powers in the region: Russia and the US.

The summer of 2016 turned out to be quite testing and complex in terms of security for the entire Central Asian region. One can mention terrorist attacks in Aqtobe on 5 June 2016; an armed incident in Almaty on 18 July 2016; a car bombing at the Chinese Embassy in Bishkek in September 2016 and others. Main security event for Tajikistan is surely the news about its former special police unit (OMON) commander Colonel Gulmurod Khalimov becoming a new ISIS Minister of War. This article will look at this latest issue from a more detailed and analytical angle in an attempt to explain what it can possibly mean for Tajikistan and broader Central Asian nations in terms of security.

Main text*Gulmurod Khalimov*

Once President Imomali Rahmon described ISIS as “the plague of the new century”, warning that any Tajik citizen joining the terrorists shall “burn in Hell” [1].

In May 2015 Tajikistan's Interior Minister's colonel Gulmurod Khalimov had famously defected to ISIS, leaving his country's law enforcement agencies highly surprised. He commanded OMON, a special police unit to combat criminals and militants. In a short video that came soon after his departure the colonel briefly explained his biography mentioning he studied and trained both in Russia and the US with special operations forces. In Russia he trained with elite

“spetsnaz” forces. He threatened to bring jihad back home addressing both the President Imomali Rakhmon and his ministers. Most importantly in his threats to his countrymen he claimed that there are many brothers from Khorasan who dream about establishing a Caliphate in Tajikistan to be run under the Sharia law.

One month later, in June 2015 Dushanbe issued an international arrest warrant with the help of INTERPOL for the colonel. The charge against him is alleged membership of a terrorist group [2].

The US State Department included the fact of defection of Khalimov in its security report, calling it a “game changer” for ISIS in Central Asia. Later the State Department issued travel alerts for American citizens travelling to Tajikistan, particularly in Southern provinces bordering with Afghanistan.

In late August 2016 the report emerged that Gulmurod Khalimov had replaced Tarhan Batirashvili known as Abu Omar al-Shishani (Omar the Chechen) killed during the US air strike in July [3]. Thus Khalimov now became a top field commander within the military ranks of ISIS.

Almost immediately on August 30 2016 the U.S. Department of State’s Rewards for Justice Program posted an offer for \$3 million for information “leading to the location, arrest, and/or conviction of Gulmurod Khalimov (variant Halimov), a key leader of the terrorist group ISIL”. There Khalimov is described as a former Tajik special operations colonel, police commander and military sniper who is also an active recruiter. Since late September 2015 he was Specially Designated Global Terrorist under Executive Order 13224 with his name being on the sanction list of the UN Security Council ISIL (Da’esh) and al-Qaida Sanctions Committee as well [4].

In the week leading up to the 25th anniversary of Tajik Independence on 9 September some servicemen received anonymous text messages in Khalimov’s name promising to “congratulate” them with the Independence Day. Tajik Security services rushed to investigate the matter, though nothing so far indicated that threat has been implemented.

Around the same time another harrowing event occurred in neighboring Kyrgyzstan. On 30 August a car broke into and then exploded within the compound of the Chinese Embassy in Bishkek leaving three people injured. In the aftermath two passports belonging to Tajikistani citizens were recovered, one of them being Zoir Khalilov, an ethnic Uighur as the State Committee on National Security (GKNB) security service confirmed. Meanwhile Tajik law enforcement agencies insist that the two Tajik pass-

port holders are currently fighting in the Middle East and could not have possibly been physically present there during the attack. Kyrgyz authorities on the other hand are blaming East Turkestan Islamic Movement [5]. Both countries, along with Russia are obviously investigating all the possible clues to identify the real perpetrators behind the attack.

Colonel Khalimov currently is the only known Central Asian militant of such high military ranking and background: he comes not only directly from the Tajik Interior Ministry, but he also headed the OMON, and attended training courses in the worlds’ best military sites. Therefore both Tajik, Russian and Central Asian officials have concerns that Khalimov acquired and may someday exploit strategic information about the defence plans of Dushanbe; training methods of security forces; or Russian and possibly Chinese plans to support and assist CA region.

Tajikistan’s domestic affairs and Islamic Renaissance Party of Tajikistan

The poorest country in Central Asia Tajikistan received its 40% GDP share from the migrant remittances, mostly from Russia and Kazakhstan. This share had started falling drastically over the last two years due to the deteriorating economic situation in Russia. Fall of the ruble in turn affects negatively prices in Tajikistan, whose enormous dependence on remittances became almost legendary.

Some analysts believe that main reasons for rapid radicalization of the Tajik society are economically driven; high level of unemployment, social marginalization and injustice, lack of necessary social benefits and other serve as additional contributors to the brewing social-political unrest.

According to one report ISIS pays its fighters around \$400-\$500 per month as opposed to \$175 a month in Tajikistan [6]. Thus, many fear that economic and financial incentives can serve as additional luring factor for Tajik men to join ISIS.

Another regular Central Asian watcher Noah Tucker believes that apart from financial incentives, potential recruits join ISIS ranks to also “embrace Islam as an identity that offers solidarity, a sense of belonging and an explanation for economic hardship and discrimination that they experience” [7].

It is no secret that common an established route for Central Asian fighters to reach Syria is via Russia. From there they fly directly to Turkey and later cross the border on foot. It is especially true for Tajik migrants working in Russia where they form enclosed, almost isolated communities with many easily succumbing to Islamic radicalization. Reasons are numerous, including: long hours of hard work

(like in the construction area), sense of cultural isolation, marginalization and abandonment by their own government. In fact radicalization of most Central Asian migrants occurs in Russia.

An additional reason, analysts assume lies in the fact of severe governmental crackdowns on Islam and its believers in Tajikistan. Starting from 2014-2015 Tajik authorities have been applying strict and severe measures against its own population attempting to restrict the level of islamization among the youth. The measures included the ban on wearing the hijab for women and forceful shavings of men's beards. Today minors are not allowed to visit the mosques, and children cannot attend public religious ceremonies; private religious education was outlawed [8].

Despite the real threats ISIS presents for the entire world and the Central Asian region Western experts tend to perceive the crackdown on Islamists by the Tajik authorities as authoritative and somewhat unjustified.

On August 28 2015, the Islamic Renaissance Party of Tajikistan (IRPT) was completely banned. It was country's first and only religious party that remained in the Parliament since the end of the Civil War in 1997. The country's Justice Ministry dissolved the IRPT due to lack of membership; party's 58 regional branches were closed. Later IRPT was classified as a terrorist group. Moreover authorities had accused that its members share similar goals and ideas as ISIS.

Many IRPT members were forced to leave the country fleeing from the persecutions and arrests. Additionally all the literature belonging to the party including their web-site, newspapers, audio and video materials were banned and outlawed. Even foreign media located in Tajikistan were requested not to bring, distribute and reproduce it.

Leader of the IRPT Muhiddin Kabiri was included on INTERPOL's wanted list for direct organization of the armed insurgency conducted by Deputy Defense Minister Abduhalim Nazarzoda in September 2015, which later was called a coup. Interior Ministry charged the IRPT members with terrorism, extremism and the attempt to stage a state coup as well as few assassinations; the details remain unclear as all those criminal cases are classified [9].

Some outside observers believe the more the Tajik government will keep pressuring and tantalizing the victims, or the suspects, as police put it, the more radicalized they might become as well as other people from their surroundings. It can also entail the underground support for IRPT locally as the number

of its external supporters and sympathizers would grow consequently [10].

In other words Dushanbe is trying to fight the external signs instead of addressing the issue on a much more deep and genuine scale. Among many reasons driving Tajik youth to radicalization one can mention extreme poverty, poor social reforms, huge outflow of labor force abroad, and stringent governmental measures to prevent the population in its pursuit of Islamic religion [11].

Meanwhile Dushanbe cannot face something much more ominous and real: the increasing flow of Tajik militants within ISIS ranks, including colonel Khalimov's defection. Up to date there is no clear information on precise number of Central Asian militants fighting on the side of ISIS: in 2015 the estimates on Tajik fighters within ISIS were 300 people.

Afghanistan threat

The general security situation is further worsening around the Tajik-Afghan border. Widely known expert on Taliban Akhmed Rashid writes that over 5,000 Central Asian militants are fighting in northern Afghanistan [12].

The likelihood is that the Taliban and ISIS might attempt to attack the southern border of Tajikistan. Though objectively speaking such danger exists along the entire border between Afghanistan and Central Asian Republics. Tajik-Afghan border though is the longest and most porous one, with mountainous terrain replacing the steppes and open forest areas. In other words it is widely assumed that if the Taliban decides to go North, the Tajik-Afghan border will be their first choice: first point of entry. And this is something that Russian leadership deeply fears.

Throughout 2015 Russia has been providing military and technical assistance to Tajikistan to enhance the borders and equip border guards. Russian Defence Minister Sergey Shoygu claimed that these measures are fundamentally impacting the larger stability in the region. He acknowledged that both Russia and Tajikistan are facing collective security challenges in the region, that is steadily deteriorating. He also admitted the emergence of ISIS in Afghanistan [13]. In this regard Moscow is determined to rearm and equip Tajik Armed Forces, to enhance the security of the Russian base there and assist in air defense.

Additional complications stem from the fact that in 2013 during the negotiation process between Dushanbe and Moscow about updated terms and conditions for hosting Russian 201 Military Base in Tajikistan the Islamic group called Jamaat Ansarullah

claimed it was against it. They called the agreement anti-Islamic and demanded that the government of Tajikistan to reject it, threatening with negative consequences if not acted upon [14]. Jamaat Ansarullah is currently banned on the territory of Tajikistan, being recognized as an extremist and terrorist organization.

The 201 Russian Military Base is located in Dushanbe and Kurgan-Tube and is the biggest Russian base abroad, with number of forces reaching up to 7000.

Meanwhile the United States does not plan to quit the region altogether and is keenly following the unfolding events. However Washington has its own challenges in the region, namely human rights issues that openly clash with the politics driven by the Pentagon. US gradually started providing military technical assistance to the Central Asian Republics in various forms and formats since they gained their Independence [15]. Sometimes this sort of assistance is heavily criticized due to non-compliance with certain human rights norms and regulations. For example John Heathershaw, long-time analyst on Tajikistan largely criticized United States security and military assistance to Tajikistan citing Khalimov's case as an example: "By providing considerable military training to Tajikistan's security services during the regime's crackdown on the [opposition] Islamic Revival Part ... the US government has associated its counter-terrorism efforts with this campaign. [S]uch military assistance is likely to be counter-productive and should be stopped" [16].

At the same time the US is also interested in regional stability within Central Asia and its overall security due to their specific geopolitical goals concerning other big powers: Iran, China, Russia and Afghanistan. But US assistance to Tajikistan remains minimal.

Conclusion

In June 2015 Tajik President claimed that over 100 citizens of Tajikistan are dead as a result of fighting for ISIS. That suggests that total number of Tajik citizens in the Middle East must be substantially higher than the authorities care to reveal. According to Rahmon "one of the basic reasons for the attraction of youth to such organizations is their longing to earn more money and property in a short period of time. They, trusting the deceitful promises of foreign emissaries, take the path of death".

Apparently Colonel Khalimov decided to become one of them. He, one might argue, had put Ta-

jikistan on the map for anti-ISIS coalition countries: most never realized how serious Tajik Islamists have become or that they had such prominent presence within ISIS ranks before. However the Khalimov case can also be isolated and therefore should not be exaggerated. After all people like Khalimov stop representing the countries they came from once they cross the Syrian border. In effect they renounce their citizenship and change their identities: they all become brothers.

On the other hand, is it possible that Khalimov should be perceived as a harbinger instead? What if, there are many more like him that can defect and flee to Syria from Central Asia? Khalimov may become a precedent that is likely to repeat itself again in the region. By latent Islamists scattered throughout Central Asia, Afghanistan and Pakistan Khalimov might be perceived as a hero of some sort; a man to follow; a potential leader who can unite Central Asians under one single banner.

And the most important question to ask is whether Tajikistan's government is ready to act if Khalimov decides to return to his home country and fight the jihad there? Are they prepared to find, identify, intercept and prevent many more from joining him? After all it is still unclear about the exact number of Tajik foreign fighters in Syria and Iraq. Again no information is available about the numbers of the new Tajik recruits there.

Colonel Khalimov created a precedent within Central Asian security space of high ranking Special Forces officer serving as an active top field commander inside ISIS ranks. This fact alone should be taken gravely and duly. Now Colonel Khalimov has also become a recruiter and it is possible he may have kept and maintained certain influence among his former subordinates and comrades back in Tajikistan. It is also likely that Khalimov might exploit this advantage to gain and reap more benefits for himself in the future. Most importantly Colonel Khalimov took something that can never be returned: his knowledge, his skills, his high-class training at the top facilities in the world. And this person therefore is even more dangerous than it appears.

Both Tajikistan and other Central Asian authorities should take every available measure to step up and reinforce their domestic security. Another important issue is how to prevent new recruiters from getting radicalised in the first place. And finally the government of Tajikistan should adopt nation-wide strategy of how to handle already radicalised youth and stop them from reaching the Middle East or Afghanistan following those who already left.

References

- 1 Trouble in Tajikistan. The ISIS obsession of President Emomali Rahmon could lead to further turmoil by Cholpon Orobekova//25.09.2016
- 2 Khalimov G. Wanted by the judicial authorities of Tajikistan for prosecution / to serve a sentence // <http://www.interpol.int/notice/search/wanted/2015-35977//29.09.2016>
- 3 Defections, infiltrations bringing ISIL enhanced military expertise by Bill Gertz, Special to WorldTribune.com, <http://worldtribune.com/life/defections-infiltrations-bringing-isil-enhanced-military-expertise//21.09.2016>
- 4 Rewards for Justice – Reward Offer for Information on ISIL Terrorist Gulmurod Khalimov, Media Note, Office of the Spokesperson, Washington, DC, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2016/08/261373.htm//03.10.2016>
- 5 Kyrgyzstan says Uighur militant groups behind attack on China’s embassy by Olga Dzyubenko, <http://www.reuters.com/article/us-kyrgyzstan-blast-china-idUSKCN11C1DK//05.10.2016>
- 6 Average monthly wage in Tajikistan stands at 820 somoni, <http://news.tj/en/news/average-monthly-wage-tajikistan-stands-820-somoni//30.09.2016>
- 7 Noah Tucker, ‘Islamic State Messaging to Central Asians Migrant Workers in Russia’, CERIA Brief No. 6, George Washington University, February 2015
- 8 Tajikistan police shave beards of 13,000 men ‘to tackle radicalism’, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/tajikistan-police-shave-beards-of-13000-men-to-tackle-radicalism-a6825581.html//9.09.2016>
- 9 Tajikistan Bans Leading Opposition Party, Eurasia Daily Monitor Volume: 12 Issue: 163 by Edward Lemon, <https://jamestown.org/program/tajikistan-bans-leading-opposition-party/#.V9pkhvmLSCp//25.09.2016>
- 10 Trouble in Tajikistan by Casey Michel, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2015/11/trouble-tajikistan-151104085616528.html//23.09.2016>
- 11 Таджикистан: как живут семьи арестованных исламистов, нора Саркорова, Русская служба Би-би-си, Душанбе, http://www.bbc.com/russian/international/2016/01/160122_tajikistan_islamist_party_arrests//30.09.2016
- 12 Jihad’s New Frontier: Tajikistan by AHMED RASHID, http://www.nytimes.com/2015/06/10/opinion/jihads-new-frontier-tajikistan.html?_r=0//21.09.2016
- 13 Министр обороны РФ: Таджикистан поддерживает операцию России в Сирии, <http://news.tj/ru/news/ministr-oborony-rt-tadzhikistan-podderzhivaet-operatsiyu-rossii-v-sirii//03.10.2016>
- 14 Tajik officer’s defection to Isis highlights US support for repressive regime, <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/02/isis-defection-gulmurod-khalimov-tajikistan//23.09.2016>
- 15 ‘More than 100’ Tajiks killed fighting for ISIS, <http://english.alarabiya.net/en/News/asia/2015/06/26/-More-than-100-Tajiks-killed-fighting-for-ISIS-.html//05.10.2016>
- 16 Edward J. Lemon. (2016) Building resilient secular citizens: Tajikistan’s response to the Islamic State. Caucasus Survey 4:3, pages 261-281.; accessed October 13, 2016

Kuralova B.
How do states secure their borders?

In accordance with western political theory statehood relies upon three primary basics: a people, a territory and the last one is bureaucracy. It would be important to mention that providing the security of them is one of the essential themes in politics. Since modern threats and the nature of security have significantly changed, practices of states to protect and secure their borders had started to transform according to the new reality. Balibar's idea that says 'borders are everywhere' is significant to mention since this article argues that not only physical border should be protected, because security of any state begins earlier from the moment when people cross the border in its traditional understanding of it.

Key words: border security, risk management, border and the body, the war on terror, border control agencies and programs, authority.

Куралова Б.
Мемлекет өз шекарасын қалай қорғай алады?

Батыс саяси теориясына сәйкес мемлекет үш нәрсеге сүйенеді: халық, территория және бюрократия. Осылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету – саясаттың негізгі тақырыптарының бірі. Қазіргі заманғы жаңа қатерлер мен қауіпсіздік табиғаты айтарлықтай өзгерді, сондықтан мемлекеттің шекараларды қорғау және оларды қауіпсіздендіру әдістері жаңа шындыққа сәйкес өзгере бастады. Балибардың «шекаралар барлық жерлерде болуы мүмкін» деген идеясын атап өткен жөн, себебі бұл мақала кез келген мемлекеттің қауіпсіздігі адамдар шекараны (дәстүрлі түсініктегі физикалық шекара) басып өткеннен бұрын басталады деп баяндайды.

Түйін сөздер: шекара қауіпсіздігі, тәуекелдерді басқару, лаңкестікпен соғыс.

Куралова Б.
Как государства обеспечивают безопасность границы?

В соответствии с западной политической теорией государство опирается на народ, территорию и бюрократию. Важно отметить, что обеспечение их безопасности является одной из важнейших тем в политике. Так как современные угрозы и природа безопасности существенно изменились, практики государств по защите и обеспечению их границ начали трансформироваться в соответствии с новой реальностью. Упомянуть идею Балибара, что «границы находятся везде», очень важно, поскольку эта статья утверждает, что не только физическая граница должна быть защищена, потому что безопасность любого государства начинается раньше момента, когда люди пересекают границу в ее традиционном понимании.

Ключевые слова: пограничная безопасность, управление рисками, война с террором.

**HOW DO STATES
SECURE THEIR
BORDERS?**

Security is usually associated with strategic studies and war. However, understanding of security has become broad and deep comparing with the past. In accordance with Elspeth Guild after the great failings of the security studies in 1980s when the end of bipolarity occurred, the concept of human security appended a new variety of problems to the international relations security schedule[1]. At the moment, the theme of security divides into three important elements. First, the natural rights/rule of law method to human security, which is based on internationally acknowledged human rights which can be provided by state institutions constructed to maintain rights without discrimination. Second is humanitarian perspective carried out by lots of UN agencies, which include prevention or pursuit, particularly, genocide and war crimes. The last one is economic, social and environmental issues which have an influence on individuals and their wellbeing. 1989 was a year of transformation for security studies since the fall of Berlin and the end of bipolarity took place which led to the changes in the politics of protection. As Waever pointed out that the end of the Cold War was significant de-securization step [2]. The traditional vision of security studies involving mostly military and strategy went down. Generally speaking, the de-legitimization of security agencies in international relations and essentially in internal affairs was pivotal to the transition of borders in Europe. The cessation of a number of previously impermeable borders and the emergence of other borders – like those of the three Baltic states – for many people, altered the relations of security and sovereignty. It can be suggested that the notion of security went of traditional understanding of it as having army and defending own territory. The numbers of possibilities of the understanding of ‘security’ leads as to the crucial question: what is security? How borders should be conceptualized and understood? How borders should be secured by states?

The Devils Dictionary of Ambrose Bierce says that boundary is an imaginary line between two nations, dividing the imaginary rights of one nation from the imaginary rights of the second [3]. Although boundaries have existed for many centuries, Malcolm Shaw says that the notion of an exact, linear boundary is a comparatively new conception of modern time [4]. The necessity for defined boundaries emerging as states evolved in the post-Westphalian era and people

widen into border areas had a communication through border lines. Since the medieval juridical line has become a modern boundary its characteristics and whole nature changed. It can be seen from its separation of political territories one from another.

According to Doty the definition of «border» is linked to other concepts, such as citizenship and sovereignty, ideas at the base of the modern nation-state. Modern states are usually divided by juridical borders, and as a consequence there is a division between citizens and foreigners. The law of every single state establishes precisely how and when the borders can be crossed, what the rights of the citizens are, what the rights of the foreigners are and how to obtain the citizenship [5]. The politics against irregular immigration are traditionally justified on a clear vision of state and citizenship. The illegal immigration breaks the law and challenges the sovereignty of states, and needs to be seen as a threat to the security of the citizens and a challenge to the state itself, and therefore fought. In accordance with Parker and Vaughan-Williams in contemporary world the borders are no longer limited in their geographical context. Therefore, the border can't be seen just as a «line». It is better to describe it as a series of «practices». As an example of this the VISA system can be given. With the VISA system the border is within the individual. Despite the foreigner is within a border, there are juridical and temporal borders that differentiate him/her from the country citizens. The border is identified, by some scholars, as a «permanent state of exception», where the states normally decides who is allowed and who is not to cross the borders. The use of force and the rights of the foreigners is more flexible, and is more subjected to the discretion of the state. How far the nature of security is changing, there is a changing in the practice of authority.

However, there are some risks and limits of the 'Legal Justification' which should be considered and taken into account. It can be suggested that an objective and juridical explanation of the phenomenon is too simplistic, and it doesn't consider how national governments and international agencies have the power to create and to define regularity and irregularity. Because of this, for some people, the irregularity is not just a «choice» or an option, but a permanent and necessary condition if they cross the border. The other serious risk of the objective way is that it directly and clearly divides between «good» and «bad» immigrants. This can also be seen as a way to avoid uncomfortable questions, such as: why do so many people risk their lives in order to illegally enter in another country? Talking about illegal

immigrants and their influence on border security and governmental policy of security it is important to mention new methods and implications within this issue. Salter specifies that with the fragmentation of the subject in features, the state doesn't only ask for obedience, but also for honesty: the individual is obliged to provide personal information and to tell the truth. In this way, the power can be established within the individual in two ways: acceptance (the person answers to the questions, taking part in the process of the enactment of the state sovereignty) and coercion (the individual may incur in sanctions if he doesn't provide the correct information).

In the modern border crossing, the abstract rules of the states are interpreted by people. This, together with the biometric techniques, can bring to identify particular ethnic groups as «dangerous» and «hostile»[6]. For instance, the US operations «Hold the line», at the US-Mexican border, which is aimed to prevent illegal immigration, through stronger border controls in the most populated areas. This operation helped to reduce the number of irregular immigrants, but it also forced the migrants to try to cross the border from desert areas, which is risky for their lives. Moreover, stricter controls forced the irregulars to rely on criminal organizations in order to cross the border. From this it can be suggested that strict and rigorous methods of controlling borders are not effective in terms of humanitarian aspects and long term prevention of problem since this operation could not stop the flow of immigrants. In addition, as it is shown in Doty's work after the implementation of US «Prevention through deterrence» policy, the number of illegal border crossings decreased. At the same time, however, the number of people who died in the attempt of illegally cross the border increased consistently[7]. Hence it can be concluded that these policies did not arrest the phenomenon. Firstly, they made movements of people more dangerous. Second they gave more power to criminal organizations which is dangerous situation for both sides of participants in this issue. The last one these policies created a community of illegal immigrants that live within a country without rights and without future perspectives.

New methods

Many of the concepts and the practices used in dealing with immigration and border control are, according many scholars, «outdated», and the enactment of these practices and principles is increasingly more difficult, and generates higher human costs. In accordance with Luise Amoore contemporary war on terror has changed the nature of border securities. That is the reason of Luise Amoore and Mark Salter

suggestions of vision border security as not lines and zones, but as something abstract and socially constructed. For instance, in her work Amoore gives some new methods of providing security related to territory and government. To proliferate risk management methods as tools of governing mobility is one of the pivotal methods according to Amoore [8]. The second example of providing security is to classify people by their degree of threat. For instance, The US VISIT programme. US VISIT programme shows that the management of border cannot be seen just as an issue of the geopolitical policing and controlling of the movement of bodies throughout mapped space. Rather, it is more preferably seen as a question of biopolitics, as a mobile controlling factor through which people's daily lives can be made capable to management and intervention. The concept of biometric border was developed by Amoore in order to signalize a dual-faced phenomenon in the ongoing war on terror, which includes: first, the transition to digital technologies, managerial expertise in the border management and integration of data. Second it includes legality, gender, race and other social issues, and these issues can be considered as a practice of bio-power [9]. The importance of biometric borders involves the extension of the governing of mobility into fields which control various aspects of everyday life.

Partly, the biometric border indicates an important and new geographical portrait of the border, which is interpreted in the literature as decentred and outsourced types of state and the contrast of modern global capital. However, it is not just about the creation of new border regimes but the presenting of the distinctive idea of the biometric border. This idea is becoming more central to the technologies of the contemporary war on terror. The biometric border seems to be as the portable border, carried by bodies and at the same time it intends to divide bodies at international boundaries, airports or stations, and streets or neighbourhood. The issue of the biometric border considers the theme of security in its internal and external aspects, where the phrase 'immigrant' is labeled as 'outsider inside' or as an 'enemy within'. It can be suggested that in contemporary world our daily lives are politicized since securitization of daily actions is very crucial for modern people. Bigo pointed out that this tendency has important aspects. From his point of view the questions of terrorism and immigration has emerged as a problem not because of its dangerous nature or threat to the society, but because modern people's lives are much politicized [10]. Therefore, it can be claimed that US VISIT's perception of biometric

borders is more about identification of the threatening from the secure in different borders, but not about the dangers that were expected in a post 9/11 period. Hence US VISIT can be considered as one part of a liberal model of governance that looks for detail claiming of everyday life through risk profiling, which makes it preferring biopolitics in place of geopolitics. It can be concluded that in the war on terror risk profiling approach presents the idea that ambiguity, uncertainty and ambivalence should be controlled and the world would be more secure if this can be achieved. In this instance, it seems that biometric border is an effective way and reflection of risk profiling, especially in the war on terror.

The United States experience and the war on terror

From 2004, the United States and other Western countries adopted techniques focused on «risk management» in order to control the people's movements across the border. These techniques divide the individual in a series of features (physical [biometric, ethnicity], juridical [criminal convictions], biographical [where he/she lived] and personal [religion, why did he/she wants to cross the border, family] [11]. All these features together give a portrait of the degree of risk that a particular individual represents for the national security.

The US VISIT programme intends to keep the international borders which are open for business, with the necessity for security at the border. It makes it possible by enacting a methods in which the subject is splitted into accountable risk factors. They can be both within herself like, fir instance, 'muslim, 'student' and 'woman; and certainly also regarding to others such as, for example, 'immigrant' or 'allien'. Another example of security is *Accenture's* 'smart border solution' that divides people into degrees of riskiness. It does it by collecting over 20 existing databases, for instance, from police to health authorities, travel and financial records. IDENT is a biometric database that identifies and keeps electronic fingerprints of foreign visitors, asylum seekers and immigrants which is considered as the most important among them; ADIS is a store where travelers entry and exit information kept; APIS includes passenger manifest data; SEVIS contains the information about all foreign students in the United States; IBIS is a list connected with national crime data and Interpol; CLAIMS3 stores data on foreign nationals requiring benefits are considered among the most important databases [12]. In addition there are plenty of links to education, health and finance databases

It can be suggested that the ability to predict and be able to prevent future threats and acts is more significant today. When person intends to cross an international border, for instance, he buys a ticket for transport, applies for visa, uses credit card their the risk-based identity is encoded and fixed much earlier than they reach the physical border. Indeed, it can be seen that US VISIT makes US border in diagnosing and discovering potential threats guards the last line defense, not the first.

Another useful example of border controls is the US Patriot Act. The US Patriot Act is considered as a group of practices which is indispensable for biometric applications that can investigate and identify terrorism. As a result, the US VISIT system includes all gathered databases with electronic fingerprints, iris scans, and facial and gait recognition. Although the use of biometric gateways has been obstructed by difficulties, desirable allure of biometrics has taken a significant role in the governmentality of mobility. Mike Davis, who is a director of criminal justice for the FBI, says that the war on terror has started to depend on biometric technology and believes that a terrorist can be traced only by the using of biometrics[13]. The advantage of biometrics is that the human being can be seen as an undoubted archive to which indispensable data can be secured. What van der Ploeg points out that an integration of physical characteristics and information systems presented belief that data can be instruments of risk management.

Because of the importance in political aspect, identity verification is the core theme of biometric borders, which is contested actively. Biometric technologies are perceived as authoritative instrument that is measuring the truth about the person – the final identity guarantors. From this it can summarized that biometric technologies can be perceived as an intelligent scientific method to the issue the war on terror. In such instance, Accenture sees biometric base of US VISIT as superiority over other countries who seek useful programmes and politics of fighting the terrorism. The ‘Real ID’ Act of the United States can be another valuable example of increasing the role of determination in the center of the war on terror in terms of identity and credibility, especially of asylum seekers and immigrants. In

accordance with the Act it has become obligatory to different authorities such as drivers’ license bodies to indicate all the details of identity and immigration status in their application forms. Thus, biometrics is considered as an intelligent and scientific method to the question of identity establishment. Hence biometrics has become accessible to various anti-terror agencies by its broad networking.

Taking everything into consideration, the traditional meaning of security has changed significantly over the time. The one reason of this transformation is new global problems appeared in the twenty first century like terrorism. As it was mentioned above according to Amoore the war on terror has changed the nature of security and border studies. The end of line in the perception of borders was noticed by some scholars of international relations such as Baltimor, Salter, Amoore, Vaughan-Williams and others. When they talk about the changing nature of security and border studies they do not mean that transformations present refute of traditional visions. On the contrary, they mean that its characteristics have been broaden under the new realities of the world and improved computer technologies. Using risk management techniques such juridical, personal, and biographical is essential since all these measurements give an image of the degree of risk that each individual can represent for the country’s national security. Furthermore, it is right to mention that classification and government of the movement of people across borders became one of the crucial features of the ongoing war on terror because of the broad use of electronic personal data. Major themes in the biometric border politics such as first, risk profiling, and second is biometrics and the body seems very important implementations since have useful functions to apply. First one helps to distinguish ‘legitimate’ mobilities from ‘illegitimate’ ones. Under legitimate mobilities we can understand leisure and business, while illegitimate mobilities are illegal immigration and terrorism [14]. Additionally, scholars brought into the studies the idea that the authorities of the states play crucial role in defining threats to the security and preventing it since states have the functions to decide who is allowed to enter the country and who is not.

References

- 1 Guild E. Security and migration in the 21st century // Cambridge: Polity Press. – 2009. – P. 8.
- 2 Waever O. Securitization and Desecuritization in R.Lipschutz (ed.), On Security // New York: St Martin’s Press. – 1995. – P. 15-16.

- 3 Bierce A. The Devils Dictionary // <http://www.gutenberg.org/files/972/972-h/972-h.htm> Accessed [15 April 2015]
- 4 Shaw M. Title to territory in Africa: international legal issues. - London: Clarendon press. - 1964. - P. 224.
- 5 Doty R.L. 'Why is people's movement restricted?' in Edkins, J. and Zehfuss, M. (Eds.) // *Global Politics*, London: Routledge. - 2009. - P. 87-89
- 6 Salter M.B. The Global visa regime and the political technologies of the International self: borders, bodies, biopolitics // *Alternatives*, 31. - 2006. - Pp. 167-189.
- 7 Doty R.L. 'Why is people's movement restricted?' in Edkins, J. and Zehfuss, M. (Eds.) // *Global Politics*, London: Routledge. - 2009. - P. 94-98
- 8 Amoore L. Biometric borders: Governing mobilities in the war on terror // *Political geography* 25. - 2006. - Pp. 336-351
- 9 Weber M. The theory of social and economic organization, trans A.M. Henderson and T. Parsons. - New York: Free Press. - 1964. - P.275-278
- 10 Bigo D. The Mobius ribbon of internal and external security. In Albert, M., Jacobson, D. and Lapid, Y. (Eds.), *Identities, borders, orders: Rethinking international relations theory* // Minneapolis: University of Minnesota Press. - 2001. - P. 112
- 11 Squire V. The contested politics of mobility: borderzones and irregularity. London: Routledge. - 2011. - P. 73-81
- 12 Van der Ploeg I. Biometrics and the body as information: Normative issues of the socio-technical coding of the body. In Lyon, D. (Eds.) // *Surveillance as social sorting*. - London: Routledge. - 2003. - P. 173.
- 13 Taylor P.J. Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality // *Progress in Human Geography* 19 (1). - 1964. - P. 312-319
- 14 Parker N. and Vaughan-Williams N. *Critical border studies*. New York: Taylor & Francis Books. - 2014. - P. 13-22.

Issova L.T., Tursynbek K.N.

Environmental policy of the countries in regulation of global environmental problems

Global problems are generated by the contradictions of social development, dramatically increased the scale of the impact of human activity on the world and are also associated with uneven socio-economic and technological development of countries and regions. Addressing global problems requires the deployment of international cooperation, particularly regional organizations, and environmental policy of the countries.

Beginning of the XXI century it marked aggravation of a number of global challenges, among which occupies a special place environmental issues. A significant part in solving environmental problems in recent years belongs to the European Union.

Key words: environmental problems, European Union, environmental policy, security, Central Asia.

Исова А.Т., Тұрсынбек К.Н.

Қоршаған ортаны қорғаудың жаһандық мәселелерін шешудегі мемлекеттердің экологиялық саясаты

Жаһандық мәселелер мемлекеттер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық дамуының әркелкілігімен байланысты және қоршаған ортаға адамзат қызметінің әсер ету масштабының кенеттен өсуінен, қоғамдық дамуының қайшылықтарынан туды. Жаһандық мәселелерді шешу аймақтық ұйымдар, мемлекеттердің экосаясат жүргізу сияқты, халықаралық ынтымақтастықтың күшеюін талап етеді.

XXI ғасырдың басы қоршаған орта қорғау мәселесі басты орын алып жатқан жаһандық мәселелер арасындағы қатардың күшеюімен белгіленді. Соңғы жылдары экологиялық мәселелерді шешуде басты орынға Еуропалық Одақ ие.

Түйін сөздер: экологиялық мәселелер, Еуропалық Одақ, экосаясат, қауіпсіздік, Орталық Азия.

Исова А.Т., Тұрсынбек К.Н.

Экологическая политика стран в регулировании глобальных проблем охраны окружающей среды

Глобальные проблемы порождены противоречиями общественного развития, резко возросшими масштабами воздействия деятельности человечества на окружающий мир и связаны также с неравномерностью социально-экономического и научно-технического развития стран и регионов. Решение глобальных проблем требует развертывания международного сотрудничества, в частности региональных организаций и экологической политики государств.

Начало XXI века отмечено обострением ряда глобальных проблем, среди которых особое место занимает проблема охраны окружающей среды. Значительное место в решении экологических проблем в последние годы принадлежит Европейскому Союзу.

Ключевые слова: экологические проблемы, Европейский Союз, экополитика, безопасность, Центральная Азия.

**ENVIRONMENTAL
POLICY OF THE
COUNTRIES IN
REGULATION
OF GLOBAL
ENVIRONMENTAL
PROBLEMS**

Nowadays, environmental security has become an important part of the national security of States. It is defined as the state of protection of each individual, society, government and the environment from emergencies. Accordingly, the environmental safety can be considered at different levels – from local to global. And it is achieved through a system consisting of and planning (forecasting), and the implementation of early (preventive) measures and measures to eliminate the consequences of the adverse impact of natural and technological processes on the health and livelihoods of individuals and society. At the heart of this whole system of measures is carrying out the environmental policies that targeted the impact of society on nature in order to prevent, minimize or eliminate negative for people and nature of adverse effects of environmental emergencies.

International cooperation for protection and improvement of the environment is carried out within as the UN, and regional unions, and also continental cooperation of the certain states. These and other forms of cooperation which have the specifics show the following: despite existence of the concept about the environment and its protection, growth of awareness of the importance of environmental problems and obligations of the certain countries and all mankind on preservation of the surrounding environment is still insufficient.

The position of States in respect of international environmental protection varies. In developing countries, environmental problems may question the success of the development process, but the means to change the situation no. In most developed countries, the current situation of consumption leads to such exhaustion is not only its, but also other countries, which creates a threat to the future development around the world. This shows that the international environmental protection concerns all aspects of the development of society and is vital for all states, regardless of their level of economic development. Therefore, such protection should be part of the policy of any state. Since the ecosystem of individual states form a single global system, its security must be one of the main goals of international cooperation and an integral element of sustainable development.

According to the Environmental Performance Index, conducted by the Centre for Environmental Policy and Law at Yale University, countries such as Switzerland, Latvia and Norway, have become leaders of the rating, ranking the first place. Rating measures the

achievements of the countries in terms of the state of the environment and natural resources management. On the basis of these measurements is calculated Environmental Performance Index, an indicator of the state of the natural environment, the load on it, and its rational use.

Table 1 – Data of the Environmental Performance Index of the states with a high and low rate of ecological efficiency [1]

Place	State	Mark
1	Switzerland	76,69
2	Latvia	70,37
3	Norway	69,92
4	Luxembourg	69,2
5	Costa – Ric	69,03
128	South Africa	34,55
129	Kazakhstan	32,94
130	Uzbekistan	32,24
131	Turkmenistan	31,75
132	Iraq	25,32

An important trend in the development of modern international environmental law is the comprehensive development of political, economic, transport, information, space, and other international connections and relationships between different countries.

In the light of the analysis of «environmental policy» of States also need to define their place in the emerging international mechanism for protection of the environment.

Thus, awareness of the global environmental crisis, the UN calls on all States has identified the need for international cooperation. After the period of «Cold war», the beginning of reform and opening up policy appeared an urgent need to integrate China in the international system of environmental protection. After China's participation in the conference in Stockholm, Geneva and Nairobi began gaining stage experience of such cooperation. Since 1989 began phase system participate in activities, bilateral agreements with 26 countries, including Russia. [2, 92 p]

China has contributed by participating in international activities of the United Nations, in the drafting of international instruments, declarations, international conferences. International activity has played a catalytic role in environmental protection in the country. China borrowed management

experience, has attracted foreign investment, as well as assistance in the establishment of appropriate bodies and personnel. China is a major recipient of international financial assistance to various environmental programs. The country has received technology, information network and database as part of environmental assistance.

It was carried out so-called demonstration projects related to environment protection, financed by loans from the World Bank. There has been continuing bilateral cooperation with the United States in 2006, various cooperative arrangements with Japan, Canada, Germany, South Korea, have been concluded, the European Union, Norway, Australia. In regional terms, China holds regular conferences on the protection of the environment with Japan, South Korea. It is cooperation within APEC. Conferences have been held on the problems of acid rain, protection of the East China Sea, and others. In the years 1989-2005 in China has adopted more than 20 laws on environmental management issues and the environment. [3, 93 p]

Thus, China actively participates in international cooperation on environmental issues, and by virtue of its formation as a world power in the XXI century, occupies an important place in the emerging international mechanism for protection of the environment.

The leader among the EU countries in the field of environmental protection is considered to be Germany. Legal regulation in the field of environmental protection and use of natural resources are concentrated at the level of the federal states and local authorities. The scope of the environmental protection authority of the federal bodies of the environment and regulate the use of natural resources is limited to the development and implementation of federal environmental policy; lawmaking; regulatory and legal regulation; coordination of environmental activities, environmental monitoring, international cooperation, including work with the European Union; production and use of the regulation of all types of radioactive materials and nuclear energy.

Today, the regulatory framework of environmental protection in Germany includes numerous laws and legal provisions. Among them, a federal law on the protection of nature and landscape planning, laws on emissions of genetic engineering, for inclusion in the plans for the economic development of environmental issues. It should be noted that the regulatory system for environmental impact assessment operated here long before the adoption of the relevant EU Directive in 1985. Special attention is paid to the German

environmental training of production personnel. Environmental protection is an area that provides jobs considerable part of the German population.

In recent years, the main emphasis in the policy of environmental protection have been made on phasing out the use of nuclear energy, reducing carbon dioxide emissions, the development of production with a closed cycle. Germany is a leader in reducing carbon dioxide emissions.

Germany is an active supporter of the Kyoto Protocol. Obligations arising from it – to reduce carbon dioxide emissions by 2012 by 21% – were carried out already in 2001 by 85% (compared to 1990 levels).

For the protection of marine resources from the North Sea and Baltic Sea basin countries have concluded an agreement on their protection. Environmental taxes, charges and taxes cover the waste water discharge. Fee wastewater discharge depends on the amount of sewage, the content of heavy metals, hydrocarbons, nitrogen. In the industry, housing and communal services much attention is paid to the development of technologies to maximize the reduction of water pollution. Transition farms to organic farming are encouraged. Reduce the use of fertilizers, reduced risks associated with the use of pesticides to protect plants. In agriculture, apply new features: for example, the industry is actively manufactures of Herbal Products. Formed parts for vehicles made of linen, packaging of potato starch, etc. In order to achieve economies of raw materials, low-waste technology development, Germany began to implement active transition since 1996 to a closed production cycle. [3]

The UK established a relatively soft law regulation of environmental protection and use of natural resources. Environmental legislation of Great Britain consists of a large number of laws and regulations dealing with the regulation of certain types of human impact on the natural environment. There was a system of government for the environmental authorities and the use of natural resources led by the Ministry of Environment, performing mainly a coordinating function. Since 1970, started its work on the protection of the environment from pollution, the Commission, which has the status of an independent non-governmental organization. It is charged with monitoring the effectiveness of environmental activities. The introduction of the system of payments for water use and discharge of industrial waste water tax for the use of the material (fossil fuel tax) has allowed the UK to significantly reduce government financial expenses and transfer of funds in environmental protection programs.

In France, a large number in the area of environmental safety laws and regulations and the environment. The main of them – the Law «On Environmental Protection», adopted in 1976, the law «On Waste» (1975) and the Law «On registered buildings» (1976). The Criminal Code of France in 1994, the prescribed term eco-terrorism. France was one of the first countries to have implemented a system of payments for discharges or emissions.

A significant part of the work related to environmental security, perform the gendarmerie. Since 1992, under the command of the national gendarmerie, a special department for the coordination of environmental action. Among all the units of the gendarmerie circulated a memorandum on nature and the environment. However, fuzzy legal status of the police and the gendarmerie to ensure environmental safety, insufficient material equipment hamper job data structures.

The effectiveness of environmental policies in Switzerland, where for the environment is a shared responsibility Confederation and the cantons, is caused by the developed legal framework and its precise execution with the involvement of the security forces and considerable financial costs.

Active environmental policy is conducted Netherlands. Its history dates back to the 60s. It was later adopted by the «Memorandum on environmental priorities of the medium» and «plans of national policies in the field of environment.» The country comes from the possibility of the coexistence of economic growth and improvement of environmental quality.

Implementation of environmental policy is carried out at the central and municipal levels. The overall coordination of environmental issues involved in the Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment, is responsible for the development and implementation in the field of national policy plans for the environment and the annual national environmental programs.

In Norway, every two years, the government provides to Parliament on the state of the environment in the country and on the ongoing Environmental Policy. A special role in the implementation of environmental policy is given to municipal authorities. Legislation on environmental protection is aimed directly at the source of discharge, and the volumes are regulated by discharge permits. In Norway, the industry itself is responsible for compliance with environmental regulations. State control system based on the inspection and audit system.

In 1997 was adopted a long-term program strategy «Norwegian House», the basis of which was laid in the framework of the production of environmentally sustainable society. The key areas of environmental policy have been identified:

- Development of the structure, stimulating sustainable production and consumption;
- Development of tools to monitor social development towards stability and guarantee of effective protection of the environment in various areas;
- International cooperation to address global and regional environmental problems;
- the conservation of biological diversity, reduce the spread of hazardous chemicals, reduce greenhouse gas emissions;
- Involvement of industry, businesses and consumers to work on sustainable development. [4]

Much more worrying is as ecological conditions in developing countries. Although some of them began to pay more attention to the conservation of its natural resources and environment protection, have launched a series of large, complex projects, the overall trend has not yet been overcome to a deterioration of the ecological situation. It is in the South took the greatest extent of desertification, deforestation, soil degradation, water pollution and so on. The success of environmental protection measures largely depends on the resources that the state can allocate for these purposes. In highly developed Western countries, the share of environmental protection expenditure in GDP typically ranges from 1 to 1.5%.

In Russia in the 1990s the problem of environmental security has become a top priority. Even in 1991 it adopted a law «On Environmental Protection», and after it began operating several federal laws and regulations major changes in the environmental policy of Russia took place in the same period. In – the first, and now the protection of the environment costs of producing not only from the state budget as from local budgets and environmental funds enterprises. In – the second began to be used widely, along with the administrative methods of economic regulation of nature – through taxes, fees, fines. Environmental policy began to build a great view of the characteristics of individual regions.

However, the economic downturn and the lack of legal culture of the society the introduction of fees for pollution of the system, payments for use of natural resources were generally little productive. Experts believe that, in addition to the shortage of financial and technical resources, the implementation of planned environmental programs is hampered

by the lack of understanding of the importance of special populations or environmental objectives, in other words, from the – for the mass ecological nihilism. This should be taken into account in the implementation of Russian and environmental doctrine. [5, page 167]

For Uzbekistan, the major problem remains to overcome the ecological crisis in the Aral Sea basin, the preservation of natural biodiversity fund Aral Sea region. Environmental policy of the republic is aimed at the implementation of the transition from the protection of certain objects of nature to the universal protection of ecosystems, guaranteeing optimal parameters of human habitation of the living environment, the implementation of which is a prerequisite for sustainable economic development and economic sector and society as a whole.

One of the results of the environmental policy of the Republic of Uzbekistan becomes the improvement of environmental quality in areas with a high risk to human health and ecosystems stabilization. Active measures are being taken for the rehabilitation of the ecological situation in the Aral Sea region – construction of local water bodies, regional water mains drinking water supply works on the formation of local salt and dust-fixing plants in the dried part of the Aral Sea implemented.

Along with the national criteria of environmental efficiency solutions, an important factor in the national environmental policy is the widespread use in daily practice international principles that characterize their performance from the standpoint of, first of all, intergovernmental relations and the general principle of the analysis of environmental activities in Central Asia. In this context, obtaining practical results of the complex system approach to environmental problems in the region will be undoubtedly an important part and a priority in the economic and political development of the Central Asian countries in addressing environmental problems in the Aral Sea basin. [6]

This theme is also relevant for Kazakhstan. Today the ecological situation in the Republic of Kazakhstan as well as all over the world more complicated. Despite the efforts in recent years, efforts to build international and national environmental protection infrastructure environment, the implementation of international, regional and national environmental programs, the formation of the system of environmental legislation of the state of deterioration in many regions of the country environment takes quite extreme forms.

Kazakhstan belongs to the category of countries with complex environmental problems. Problems

such as shallowing of the Aral Sea, the deterioration of the quality of drinking water, rapid reduction of mountain glaciers, sea level rise, desertification and others require urgent study and solution. The Environmental Code of the Republic of Kazakhstan is given the correct legal interpretation of the concept of environmental risk as «the probability of adverse changes in the environment and natural objects due to the influence of certain factors.» At the same time environmental risk can be caused not only by human activity, but also natural emergencies. Therefore, it is important here is the accurate assessment of environmental risk, by identifying and analyzing the probability of occurrence of the events that have negative consequences for the environment, public health, the economy, a particular region or enterprise. [7]

The role of the President of the country Nursultan Nazarbayev is invaluable in solving problems in overcoming the crisis and the ecological catastrophe in the Aral Sea region.

As a result of measures taken in recent years in the Aral Sea region, there is improvement of demographic indicators. In recent years, mortality rates in areas of the Aral Sea region tend to decrease and formed below the national average. [8]

In conclusion, during the global socio – ecological crisis, environmental policy has become one of the leading activities of the States, their most important concern political system; legislative, executive, judicial activities carried out within the framework of environmental policy should contribute to solving the priority problems of the environment. In general, environmental policy remains the most important areas of activity of the international community. In this area, an extensive system of environmental legislation, which rules are being successfully implemented in practice. It should be recognized that the EU is a global leader in environmental policy, to successfully solve many environmental problems of the continent and world in general.

Литература

- 1 Yale center for environmental law &policy, <http://epi.yale.edu/country-rankings>
- 2 Китай. Проблемы гармоничного и устойчивого развития / под ред. Г. Д. Бессарабова, В. Г. Ганшина. – М.: ИДВ РАН, 2009.
- 3 Окружающая среда Европы состояние и перспективы 2010, обобщающий доклад // <http://gbpp.org/2015/09/7975>
- 4 Экологическая политика стран Европейского Союза <http://ecodanube.in.ua/index.php/environmental-org/environmental-organizations-in-ukraine-and-cis/53-evropolitica.html>
- 5 Максаковский В. Географическая картина мира I: Общая характеристика мира. Глобальные проблемы человечества. – 196 с.
- 6 Государственный комитет Республики Узбекистан по охране природы, <http://uznature.uz/?q=ru/node/698>
- 7 2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_
- 8 Роль президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в решении социально-экологических проблем Приаралья <http://group-global.org/ru/publication/16516-rol-prezidenta-respubliki-kazahstan-nanazarbaeva-v-reshenii-socialno>

References

- 1 Yale center for environmental law &policy, <http://epi.yale.edu/country-rankings>
- 2 Kitaj. Problemy harmonichnogo i ustojchivogo razvitija [Tekst] / Pod red. G. D. Bessarabova, V. G. Ganshina. – М.: IDV РАН, 2009.
- 3 Environment of Europe a status and perspectives 2010, the generalizing report // <http://gbpp.org/2015/09/7975>
- 4 Environmental policy of the countries of the European Union <http://ecodanube.in.ua/index.php/environmental-org/environmental-organizations-in-ukraine-and-cis/53-evropolitica.html>
- 5 Maksakovsky Vladimir, Geographical pattern of the world of I: Total characteristic of the world. Global problems of mankind. 196 p.
- 6 State Committee of the Republic of Uzbekistan for Nature Protection, <http://uznature.uz/?q=ru/node/698>
- 7 2007 zhylygy Kazakstan Respublikasynyn Ekologiyalyk kodeksi // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_
- 8 The role of the Republic of Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev in solving social and environmental problems of the Aral Sea region <http://group-global.org/ru/publication/16516-rol-prezidenta-respubliki-kazahstan-nanazarbaeva-v-reshenii-socialno>

3-бөлім
**МӘДЕНИ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Раздел 3
**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНОГО
И КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

Section 3
**HUMANITARIAN AND
CULTURAL COOPERATION ISSUES**

Сарбаева Р.Е.

Всеобщая Декларация прав человека как основа концепции человеческого развития и гендерного равенства

Проблема международной защиты прав женщин важна и актуальна сегодня. Ее трудно переоценить, поскольку, не поняв и не осознав ее, мы не сможем сделать реальных шагов к экономическому, социальному, культурному и политическому продвижению женщин в обществе.

В статье основной акцент автором сделан на рассмотрение первого документа в истории человечества Всеобщей декларации прав человека, которая стала практической концепцией человеческого развития и гендерного равенства. Декларация дала мощный импульс делу развития международной системы защиты прав женщин. Она вдохновила принятие национальных законодательных актов, которые помогли государствам осуществлять их международные обязательства в области прав женщин, создавая тем самым основу для норм международного права в этой области.

Ключевые слова: права женщин, гендерное равенство, человеческое развитие, международно-правовые документы, конвенция.

Sarbayeva R.E.

The Universal Declaration of Human Rights as a basis for the concept of human development and gender equality

The problem of international women's rights protection is important and urgent today. It is difficult to overestimate, because without understanding and without realizing it, we will not be able to make real steps towards economic, social, cultural and political advancement of women in society.

In the article the emphasis is placed by the author to the first document in the history – the Universal Declaration of Human Rights, which has become a practical concept of human development and gender equality. The declaration gave a powerful impetus to the development of international women's rights protection system. It inspired the adoption of national legislation, which helped the states to implement their international obligations in the field of women's rights, thereby creating the basis for the rules of international law in this area.

Key words: women's rights, gender equality, human development, international legal instruments, Convention.

Сарбаева Р.Е.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы гендерлік теңдік пен адамзат дамуының тұжырымдамасының негізі ретінде

Әйелдердің халықаралық құқықтарын қорғау мәселесі бүгін маңызды және өзекті болып табылады. Оны асыра бағалау қиын, себебі, оны түсініп, қабылдамай, біз қоғамда әйелдердің экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси жылжуына нақты қадамдар жасай алмаймыз.

Мақалада автор гендерлік теңдік пен адам дамуының практикалық тұжырымдамасына айналған адамзат тарихындағы алғаш құжат – Адам құқықтарының декларациясын талқылауға ерекше көңіл бөледі. Декларация әйел құқықтарын қорғау жөніндегі халықаралық жүйенің дамуына қуатты серпін берді. Ол үкіметтерге әйел құқықтары саласындағы өз міндеттемелерін жүзеге асыруға бағытталған ұлттық заңнаманы қабылдауға ықпал етті, осылайша осы саладағы халықаралық құқық нормаларына негіз құрды.

Түйін сөздер: әйел құқықтары, гендерлік теңдік, адамзат дамуы, халықаралық-құқықтық құралдар, конвенция.

**ВСЕОБЩАЯ
ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ
ЧЕЛОВЕКА КАК
ОСНОВА КОНЦЕПЦИИ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ И
ГЕНДЕРНОГО
РАВЕНСТВА**

Основополагающая идея человеческого развития формулируется исходя из предпосылки о том, что улучшение качества жизни и расширение возможностей обычного человека в области свобод является основой развития, а это во многом совпадает с идеями, которые содержатся во Всеобщей декларации прав человека. Процессы человеческого развития и осуществления прав человека основаны по большей части на общей мотивации и отражают фундаментальную приверженность борьбе за свободу, улучшение благосостояния и сохранение достоинства индивидуума в условиях любой общественной формации.

Как принцип прав человека, так и процесс развития человеческого потенциала стоят на страже обеспечения основных свобод человека. Человеческое развитие является процессом увеличения потенциала человека, содействующим расширению выбора и возможностей в целях создания человеку условий для достойной и полноценной жизни. Когда прогресс идет одновременно в области прав человека и человеческого развития, они дополняют друг друга, наращивая потенциал человека и защищая его права и основные свободы, то есть права человека придают дополнительный вес человеческому развитию. В свою очередь, человеческое развитие придает процессу осуществления прав человека динамичную и долгосрочную перспективу.

В 1945 г. в момент создания ООН одной из главных целей были защита и развитие общих ценностей всего человечества. В этом плане права человека рассматривались как ключевой компонент человеческого достоинства. История человечества в XX столетии показала, что отсутствие прав человека и терпимости не только умаляет человеческое достоинство, но и служит источником, порождающим политическое насилие и препятствует экономическому развитию. Устав ООН и принятая позднее Всеобщая декларация прав человека подтвердили веру в фундаментальные права человека и равенство всех без исключения. Всеобщая декларация прав человека (далее – Декларация), принятая ООН 10 декабря 1948 г., стала практической концепцией человеческого развития и гендерного равенства. Как гласит Декларация, «все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах...» [1].

Значение Декларации трудно переоценить. Но именно она впервые в истории утвердила применимость прав человека ко всем людям в глобальном масштабе. Она явилась первым документом в истории человечества, в котором раскрыты концепции гражданских, политических, социальных, экономических и культурных прав и свобод. Она представляет собой документ, который выступает в поддержку всеобщего соблюдения и осуществления прав женщин и выступает против дискриминации женщин в Статье 2: «Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола...» [2].

Декларация дала мощный импульс делу развития международной системы защиты прав женщин. Она вдохновила принятие национальных законодательных актов, которые помогли государствам осуществлять их международные обязательства в области прав женщин, создавая тем самым основу для норм международного права в этой области. Даже сегодня она остается центральным элементом в деятельности ООН в сфере прав человека и ее широкое применение в международной практике позволило считать Декларацию частью международного обычного права.

Можно сказать, что существует много граней права быть человеком. Ни одно из провозглашенных прав не существует отдельно от других – каждое право зависит от соблюдения и укрепления других прав. Если, например, пренебрегать экономическими правами, то тогда люди в своих действиях будут склоняться к тому, чтобы находить пути и способы, с помощью которых можно было бы обходить другие права. На протяжении ряда прошедших десятилетий экономические, социальные и культурные права рассматривались в качестве второстепенных по отношению к гражданским и политическим правам, таким как:

- право на жизнь, свободу и безопасность личности;
- право на свободу и личную неприкосновенность;
- право на свободу от пыток и других унижающих достоинство видов обращения и наказания;
- право на равенство перед законом;
- право на свободу от произвольного ареста, задержания и изгнания;
- право не подвергаться дискриминации, в какой бы то ни было форме [3].

Считалось, что экономические, социальные и культурные права невозможно применить и обеспечить на практике, объясняя тем, что они пока не оправданы и что их можно предоставлять постепенно шаг за шагом. Однако, как неоднократно подчеркивал в своих выступлениях бывший генеральный секретарь ООН Кофи Аннан: «Права человека принадлежат каждому. Это не милость, которая предоставляется или отнимается государством или любой другой властью. Права человека едины и характерны для всех культур и наций. Именно универсальность прав человека наделяет их силой пересекать любые границы и преодолевать любые препятствия. Никто не может выбирать, какие права человека необходимо реализовать или воплощать, а какие – игнорировать. Гражданские или экономические, культурные, социальные или политические – права человека неделимы и взаимосвязаны, прогресс в одной сфере влечет за собой прогресс и в других, а нарушения и отсталость одних станут причиной упадка во всех» [4].

За последнее десятилетие наблюдается сближение концептуального и оперативного подхода к вопросам развития прав человека, тем самым давая четкое обоснование тому, что права человека служат важнейшим импульсом для всех усилий по устойчивому развитию. Приверженность принципу прав человека содействует развитию юридических механизмов и институтов, являющихся средствами обеспечения свободы и развития человека. Нормы о правах человека, в частности, излагают четко определенные цели, к достижению которых нужно стремиться буквально во всех областях индивидуальной и государственной деятельности: с развития гражданского общества до улучшения жизненных условий и экономического благосостояния населения.

В процессе развития прав человека должны учитываться такие обстоятельства, как растущая взаимозависимость между государствами в условиях развивающейся глобализации и существующими в данной области международными нормами и формирующимися тенденциями. Время доказало неделимость и взаимозависимость прав человека, не зависящих от национальных границ.

За последние годы определение понятия прав человека постепенно расширилось. Сегодня к нему уже добавлены такие новые термины, как право на солидарность, право на разнообразие и право на получение гуманитарной помощи. Примечательно, что в настоящее время признаются

права человека не просто как права отдельного индивидуума, а одновременно как социальные, общественные права. То есть права отдельных людей должны соблюдаться с учетом уважения и соблюдения прав того человеческого общества, в котором мы живем. Таким образом, процесс человеческого развития играет важную роль в осуществлении прав человека, которые в свою очередь имеют огромное значение для полноценного человеческого развития, другими словами – нет развития без прав человека и нет прав человека без развития.

Вопросам статуса женщин, их юридического и фактического равенства ООН уделяет специальное внимание. Улучшение положения большей части общества она относит к разряду глобальных проблем современности. Убедительным свидетельством тому служит практическая деятельность ООН в этой важной сфере жизни общества. За период своего существования ООН приняла ряд международно-правовых документов в области прав женщин, которые в своей совокупности составляют международные нормы по правам человека. Важнейшим из них является Международный билль о правах человека, состоящий из Всеобщей декларации прав человека (1948 г.). Впоследствии к ним были добавлены новые, которые касались конкретных областей или вопросов защиты прав женщин, принятых ООН в 60-80-е годы XX в.:

1. Конвенция о политических правах женщины (1953).

2. Международный пакт о гражданских и политических правах (1966).

3. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966).

4. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979).

5. Конвенция о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами (1950).

Существуют также региональные документы, принятые в рамках Совета Европы, а также в результате деятельности ОБСЕ и проводимых ею конференций по правам человека и человеческому измерению. Специализированные агентства ООН осуществляют ряд стратегических задач, направленных на содействие сбалансированному человеческому развитию и имеющих особую значимость для деятельности в области прав – женщин. Казахстан при поддержке организаций системы ООН присоединился и ратифицировал следующие важнейшие международные акты в области прав человека – женщин:

– Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, 1979 г.;

– Конвенцию против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, 1984 г.;

– Женевская Конвенция по гуманитарному праву, 1949 г.;

– Конвенции Международной организации труда (№148); (№155); (№138); (№100); (№105) и др.

Несмотря на принятие целого ряда международных договоров по обеспечению прав, женщины Казахстана продолжают подвергаться различного рода дискриминации в социально-экономической и общественно-политической сферах. Для широкого подхода к обеспечению прав женщин нужно наличие семи основных факторов: укрепление институциональной и законодательной базы, развитие демократии, ликвидация нищеты, распространение информации и статистики, активные действия правительства, административных органов, парламентов, НПО и средств массовой информации в стране, активизация международного сотрудничества.

В некоторых странах мира положение женщин сегодня улучшилось и имеется определенный прогресс в участии женщин в общественной жизни, их доступа к власти и ресурсам. В других регионах положение женщин все еще на низком уровне и складывающаяся картина еще далека от идеальной, так как вопросы прав женщин не являются приоритетными. Мобилизация правозащитных ресурсов стран в поддержку женщин пока еще не привела к настоящим прорывам в борьбе за подлинное гендерное равенство. А в некоторых странах мира, наоборот, движениям религиозных фундаменталистов удалось закрепить и развить религиозные обычаи, традиции дискриминации и угнетения женщин. В ходе вооруженных конфликтов происходят массовые изнасилования и иные виды бесчеловечного обращения с женщинами.

И все же, ни неудачи, ни появление новых вызовов времени не умаляют значения прав человека – они все так же принципиально важны для отстаивания прав женщин во всем мире. Права женщин являются неотъемлемой, составной и неделимой частью всеобщих прав человека, а такие фундаментальные исторические документы, как Всеобщая Декларация прав человека, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин и другие, уже не позволят свернуть человеческому обществу с пути построения равноправного общества.

Литература

- 1 Кнут В.Бергем., Гуннар М.Карлсен., Б. Слюдал. Введение в права человека. – Осло, 2003. – С. 20.
- 2 Международные документы по защите прав женщин: приложение к учебнику «Введение в теорию гендера». – Выпуск VII. – Алматы, 1998. – С.47.
- 3 Сарсембаев К.М., Масатбаев А.О. Права человека в международных документах. Часть 1. Всеобщая Декларация прав человека, статьи 3; 5; 23. – Алматы, 1998. – С. 9-13.
- 4 Кофи А.Аннан. Партнерство во имя всемирного сообщества. Годовой отчет о работе организации. – Нью-Йорк, 1998. – С.101.

References

- 1 Knut B.Bergem., Gunnar M.Karlsen., B. Sludal. Vvedenie v prava cheloveka. – Oslo, 2003. – S. 20.
- 2 Mezhdunarodnyie dokumenty po zhashite prav zhenshin / prilozhenie k uchebniku «Vvedenie v teoriyu gendera». – Vypusk VII. – Almaty, 1998. – S. 47.
- 3 Sarsembayev K.M., Masatbayev A.O. Prava cheloveka v mezhdunarodnyh dokumentah. Chast 1. Vseobshaya deklaratsiya prav cheloveka, statii 3; 5; 23. – Almaty, 1998. – S. 9-13.
- 4 Kofy A.Annan. Partnerstvo vo imya vseirnogo soobshstva. Godovoi otchet o rabote organizatsii. – Niu-Iork, 1998. – S. 101.

Қазақстан халқы Ассамблеясы – бейбітшілік пен келісімнің, қасиетті Отанымызда өмір сүріп жатқан барлық этностар достығының ең басты және берік іргетасы.

Назарбаев Н.А.

Макашева К.Н.,
Ережепова Г.Г.

**Қазақстан халқы
Ассамблеясының халықаралық
қызметі мәселесіне қатысты**

Қазіргі таңда Қазақстан тұрақты саяси жүйеге, қоғамдық тұрақтылыққа, этносаралық және конфессияаралық қатынастардың үйлесімді жағдайына ие табысты мемлекет ретінде қарастырылады. Тәуелсіздік кезіндегі Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының басты жетістіктерінің бірі елде әлеуметтік-экономикалық және саяси реформаларды жүзеге асырудың маңызды шарты болатын Н.Ә. Назарбаевтың этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің Қазақстандық моделінің құрылуы болып табылады. Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі этникааралық қатынастарды реттеуде жалпыдемократиялық қағидаларды есепке алумен қатар, халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына сүйене отырып, өзінің қызметін жүзеге асырады. Осыған орай, мақалада қазақстандық моделдің халықаралық қызметі, ондағы халықаралық қауымдастықпен танылған этносаралық қатынастар тәжірибесі негізге алынып, соның нәтижесінде қалыптасқан екіжақты қатынастары қарастырылды.

Түйін сөздер: Қазақстан халқы Ассамблеясы, халықаралық қызметі, қазақстандық модель, этносаралық толеранттылық, қоғамдық келісім.

Makasheva K.N.,
Yezhepova G.G.

**International activity of Assembly
of people of Kazakhstan and
related questions**

Nowadays, Kazakhstan is considered as a successful government with a stable political system, social stability, harmonious position of inter-ethnic and inter-confessional relations. One of the main achievements of the national policy of the Republic of Kazakhstan since independence is the creation of the Kazakhstan model of interethnic tolerance and N.A. Nazarbayev's social harmony, it is an important condition for the implementation of socio-economic and political reforms in the country. Kazakhstan's model of interethnic tolerance and social harmony in its core have a general democratic principles of regulation of inter-ethnic relations, taking into account the recommendations of other international organizations, carries out its activities. In this regard, the article discusses the international activity of Kazakhstan's model, as well as bilateral relations, based on long-established practice of inter-ethnic relations, recognized by the international community.

Key words: Assembly of People of Kazakhstan, international activity, Kazakhstan's model, inter-ethnic tolerance, public consent.

Макашева К.Н.,
Ережепова Г.Г.

**К вопросу о международной
деятельности Ассамблеи
народа Казахстана**

В современном мире Казахстан рассматривается как успешное государство, обладающее устойчивой политической системой, общественной стабильностью, гармоничным состоянием межэтнических и межконфессиональных отношений. Одним из главных достижений национальной политики Республики Казахстан за время независимости является создание Казахстанской модели межэтнической толерантности и общественного согласия Н.А. Назарбаева, являющейся важнейшим условием осуществления социально-экономических и политических реформ в стране. Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия в своей основе имеет общедемократические принципы регулирования межэтнических отношений, и, принимая во внимание рекомендации других международных организаций, осуществляет свою деятельность. В связи с этим в статье рассматривается международная деятельность Ассамблеи народа Казахстана, а также двусторонние отношения, укоренившиеся на основе практики межэтнических отношений, признанных международной общественностью.

Ключевые слова: Ассамблея народа Казахстана, международная деятельность, казахстанская модель, межэтническая толерантность, общественное согласие.

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ
АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚЫЗМЕТІ МӘСЕЛЕСІНЕ
ҚАТЫСТЫ**

Посткеңестік республикалар тәуелсіз даму жолына түсіп, өздерінің егемендікке қарай ұмтылыстарында бірқатар мәселелерге кезікті. Экономикалық дағдарыс, әлеуметтік тұрақсыздық, саяси белгісіздік сияқты ауысу кезеңінің қиындықтарымен қатар, қақтығыстарға ұласу қаупі бар этносаралық қатынастардың шиеленісу мәселесі де болды. 1991-2001 жж. кезеңінде аталмыш елдерде саяси өзгерістерден, соның ішінде ұлттық негізде, тұрғылықты жерін ауыстыруға мәжбүр болған 9 млн. қоныс аударушылардың болуы – осы мәселенің куәсі [1]. Сондықтан тәуелсіздіктің бастапқы кезінен бері ең маңызды міндет дербес мемлекеттің табысты қалыптасуының кепілі болып табылатын этносаралық қатынастардың үйлесім жолдарын іздеу болды.

Егемен Қазақстанның құрылуынан екі онжылдықтан аса уақыт өткенде сол бір қиын жылдары Қазақстан халқының дұрыс ойлауы, алғашқы Президенттің ойластырылған, көреген саясаты ұлтаралық келісім мен қоғамдық тыныштықты қамтамасыз етті деп нық сеніммен әрі мақтанышпен айта аламыз. Осының нәтижесінде айналасында ұлтаралық қақтығыстар, соның ішінде қанды қақтығыстар өршіп жатқанда Қазақстанда этносаралық қақтығыстар орын алмады. Азаматтық әлем елдің қарқынды дамуына, әлемнің ең дамыған 50-елінің қатарына кіруге және 2050 жылға қарай осы елдердің отыздығының қатарына кіру стратегиялық бағдарламасын ұсынуға мүмкіндік берді [2].

Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің Қазақстандық моделін құру үшін тәжірибеде бұрын кездеспеген, бірегей, өзіндік, этносаралық қатынастардың қазіргі шынайылықтарының жалпы, әсіресе, қазақстандық қоғамдағы, ерекшеліктерінің көптүрлілігін есепке алатын тәсілдер қажет болды. Сонымен бірге, өзінің шынайы, нақты, жағымды нәтижелерімен, онжылдықтармен мақұлданған әрі кең халықаралық қауымдастықпен танылған этносаралық қатынастар тәжірибесінің қазынасына еруге лайықты бірегей шешімдер де талап етілді. Осылайша, «Дамудың қазақстандық жолы» деп танылған, қазіргі жаһандану әлемінде тәуелсіз мемлекеттің табысты дамуы ықпалдастығының негізгі құраушы бөлігіне айналған Н. Назарбаевтың этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің Қазақстандық моделі құрылды [3].

«Дамудың қазақстандық жолы» және «Назарбаев моделі» терминдері, бұл терминдер синоним болып келеді, халықаралық саяси және сарапшылық орталардың қауымдастығында нық бекіген. Қазақстанның посткеңестік артта қалушылықты, экономикалық күйзеліс пен белгісіздікті жеңуінде идеялар мен шынайы мүмкіндіктердің тұтастығы маңызды рөл ойнады. Осы шешуші элементтердің бір нүктеде қиылысуы үшін бетбұрысты сәтте өрнекті есептер мен үздік модельдеу шеберлігі талап етілді. Бірақ, қандай кескіндеме туралы сөз болып отырғандығына қарамастан, мықты құрылымды, мемлекеттілік ғимаратын немесе темірбетонды монолитті тұрғызуға сенімді платформа қажет.

Ғасырдың ең үлкен жобасын тұрғызғанда, сөз ұлттық құрылыс туралы болып отыр, елдің алғашқы президенті Н. Назарбаев негіз ретінде тұрақтылық стратегиясын пайдаланды. Бірақ негіздің өзі формациялық алға басу жағдайында нығаюды қажет ететіндіктен шиеленіс туды. Тұжырымдамалық тәсіл қосбірлікті міндетті жемісті түрде шешуге және болжамдылық айдынына жол ашуға мүмкіндік берді.

Бұл модель адамзат тұрмысының айтарлықтай қайшылықты факторларын бір тұтастыққа біріктіре алды. Модель Қазақстан Республикасы этносаясатының жинақталған көрінісі болып табылады. Оның негізі – этносаралық қатынастарды үйлестіруші, аналогы жоқ, Қазақстан халқы Ассамблеясы институты.

Қазіргі уақытта Қазақстан халқы Ассамблеясы азаматтық қоғамның түрлі институттары үшін диалог алаңы рөлін атқарып, азаматтық қоғам институттары мен билік институтының мүмкіндіктерін біріктіріп, қоғамның әлеуметтік-саяси жүйесінің анағұрлым дамыған элементтерінің бірі болды. Оның қызметі 2008 жылдың 20 қазанында қол қойылған «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» арнайы заңмен реттеледі, бұл заң бейбітшілік пен келісімді нығайтудағы Ассамблеяның саяси танылуы мен рөлін білдірді, оның қызметінің нормативтік-құқықтық реттелуін, орталық пен аймақтардағы институционалдық құрылымның бірлігін қамтамасыз етті [4]. Сондықтан да Президент Н. Назарбаев XV сессияда: «Бұл – біз үшін жаңа сапалық жағдайға өтуді білдіретін жаңа есеп нүктесі», – деп атап өтті [5].

Этносаралық қатынастар саласы үшін маңызды оқиғалар да уақыты жағынан келесідей реттілікпен дамыды: 1991 ж. желтоқсан – мемлекеттік тәуелсіздік туралы Заң қабылданды; 1992 ж. наурыз – Қазақстан БҰҰ мүшесі болды; 1992

ж. қыркүйек – Алғашқы Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы; 1992 ж. желтоқсан – Қазақстан халқының Алғашқы Форумы; 1995 ж. Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуы; қазіргі әрекет етуші ҚР Конституциясының қабылдануы.

Мінекей, жиырма жылдық тарихта Қазақстан халқы Ассамблеясы өз дамуының, соның ішінде халықаралық аренада, маңызды эволюциясын бастан өткізді. Мемлекет басшысымен этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі қалыптастырылды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының туралы заңының 6-бабына сәйкес, Ассамблея қызметінің негізгі бағыттарының бірі елде және шет елдерде этносаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделін насихаттау, сондай-ақ этносаралық және конфессияаралық келісімді қамтамасыз ету мәселелері бойынша азаматтық қоғам институттарымен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау болып табылады [4].

Осыған орай, Қазақстандық модель Біріккен Ұлттар Ұйымында, ЕҚЫҰ қатысушы елдерде, ірі халықаралық форумдар өткен мемлекеттерде – Копенгаген, Вена, Женева, Нью-Йоркте таныстырылды. БҰҰ Бас хатшысы Пан Ги Мун елге жасаған сапары барысында Қазақстан халқы Ассамблеясының жұмысымен толығырақ танысты және Ассамблеяның қағидаттары БҰҰ қағидаттарымен толықтай үйлесетіндігін атап өтті [6].

Тәжірибе алмасу мақсатында Ассамблея өкілдері әлемнің көптеген елдерінде болды. Қазақстандық модель Қазақстан халқы Ассамблеясы мен ЕҚЫҰ азшылық ұлттар істері жөніндегі Жоғарғы комиссардың өзара тығыз әрекеттестік бағыттарының біріне айналды. Қазақстанның ЕҚЫҰ-на төрағалық кезеңінде этносаралық толеранттылықтың қазақстандық моделі оған қатысушы мемлекеттердің тілдеріне аударылды және ЕҚЫҰ-ның 56 қатысушы елдеріндегі ҚР барлық елшіліктеріне таратылды. ЕҚЫҰ азшылық ұлттар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссар Кеңесімен бірқатар жобалар жүзеге асырылуда.

Тәжірибе алмасу үшін ҚХА Хатшылығына шетелдік сарапшы өкілдер 60-тан астам рет ниеттерін білдірді (Франция, Германия, Ұлыбритания, АҚШ, Швеция, Түркия, Қытай, Ресей, Испания, Голландия, Израиль және т.б.). ҚХА және ЕҚЫҰ азшылық ұлттар істері жөніндегі Жоғарғы комиссары, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық Ұйымының Орталығы, АӨСШК, Жаһандық диалог пен ынтымақтастық Орталығы (Вена, Австрия), Ресей, Қырғызстан,

Татарстан (РФ), Чечен Республикасы (РФ) Ассамблеялары арасында ынтымақтастық пен өзара түсіністік туралы келісімдерге, меморандумдарға қол қойылды.

ҚХА өкілдері алуан түрлі қоғамдарды ықпалдастыру жөніндегі Любляна ұсынымдары бойынша Қазақстандағы сарапшылық қауымдастықтың жұмысына белсенді түрде қатысады.

М.В. Ломоносов атындағы ММУ-де алғашқы рет этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі туралы 36-сағаттық арнайы курс оқытуда, бұл Ресейдің ғылыми элитасы мен білім беру қауымдастығының тарапынан қазақстандық модельдің танылғандығын көрсетеді. Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетімен ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды.

Мемлекет басшысы мен Ұлыбританияның іскер орталарының бастамасымен 2014 жылдың тамызында Лондонда бейбітшілік пен келісімнің Қазақстандық орталығы ашылды [7]. Орталық Н. Назарбаевтың қоғамдық келісім және ұлт бірлігінің қазақстандық моделін шетелде алға бастыру жұмыстарын жүргізеді. Сонымен қатар, орталық саяси, білім беру-мәдени және сауда-экономикалық ынтымақтастықтың басым секторларындағы мемлекетаралық өзара қатынастардың ары қарай нығаюына ықпал етеді.

Халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттестік дамуда – тіл саясаты саласында Ф. Эберт (Германия) халықаралық қорымен, диаспоралық саясат саласында Стамбул университетінің Еуразия Орталығымен (Түркия) және басқа да ғылыми ұйымдармен және қауымдастықтармен [8].

ЕҚЫҰ азшылық ұлттар істері жөніндегі Жоғарғы комиссар Астрид Турстың 2014 жылдың 23-27 маусымында Қазақстан Республикасына жасаған сапары екіжақты ынтымақтастыққа жаңа қарқын берді. ЕҚЫҰ Қазақстанға нормативтік базаны ары қарай жетілдіру және ұйымдастырушылық-әдістемелік жұмыстар бойынша ұсынымдар жасады.

Сондай-ақ, Астанада БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссар Басқармасының Аймақтық өкілі Элизабет де Коштамен 2014 жылдың 23 қазанында кездесу өтті. Аталған кездесуде Еуропалық Одақтың «Орталық Азиядағы тұрақтылық үшін адам құқықтарын қорғау» жобасын жүзеге асыру мәселелері талқыланды [9].

Тәжірибе алмасу мақсатында, Уппсала қаласында (Швеция) ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының этносаралық және конфессияаралық қатынастар-

ды зерттеу орталығының басшысы А. Садуақасованың басшылығымен ҚХА Ғылыми-сарапшылық кеңесінің мүшелерінен құралған делегация 2015 жылдың 7-9 қаңтарында өткен «Ішкі және мемлекетаралық деңгейдегі этносаралық ынтымақтастық» атты халықаралық конференциясына қатысты [10]. Конференцияға қатысушылар Қазақстан халқы Ассамблеясының көп этностық қоғамда бейбітшілік пен келісім саясатын жүзеге асыру бойынша тәжірибесіне үлкен қызығушылық танытты.

Осы сипатта ұйымдастырылған кездесудің бірі БҰҰ бейбіт жиналыстар мен ассоциациялар бостандығына құқық мәселелері жөніндегі Арнайы баяндаушысы Майна Киаймен өткен кездесу еді. Кездесу 2015 жылдың 21 қаңтарында Астана қаласында өткізілді және оның барысында БҰҰ Арнайы баяндаушысына этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі таныстырылды [11].

Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделін жетілдіру бойынша сарапшылық деңгейдегі жұмыс түрлі халықаралық алаңдарда екіжақты тәртіпте келесідей кездесулерде өз жалғасын тапты.

Оның бірі, ҚХА төрағасының орынбасары Ералы Тұғжановтың Ауғанстан Ислам Республикасы Парламентінің депутаты, әйелдер мен балалар істері жөніндегі комиссия Төрағасының орынбасары Шукрия Пайкан Ахмадидің басшылығымен Парламенттің Төменгі палатасының (Волеси Джирга) депутаттарымен өткен кездесуі. Маусым айының 15-де ұйымдастырылған кездесуде АИР Парламентінің Төменгі палатасының депутаттарына ҚХА құрылу тарихы, конституциялық мәртебесі, міндеті мен атқаратын жұмысы, сонымен бірге оның халықаралық ынтымақтастығы таныстырылды [12].

Өз кезегінде, АИР делегациясының мүшелері Ауғанстан мен Қазақстан арасындағы достықты атап өтті. Волеси Джирга депутаттары ҚХА дәл уақытында құрылғандығын және де оның қоғамдық келісімді қамтамасыз етудегі өзектілігі мен рөлін айтты. Ауғанстаннан келген делегация өз елдерінің дамуындағы Қазақстанның рөлі, мемлекеттің қалыптасуындағы қиын сәттерде көмегі мен қолдауы туралы да айтты. Сонымен қатар, тараптар мемлекеттік этносаясат саласындағы екіжақты қатынастарды ары қарай дамыту мәселелері бойынша пікір алмасты.

Қазақстан немістері Ассоциациясы ірі этномәдени бірлестіктердің бірі ретінде Қазақстанда бүгінгі күні қоғамдық келісім мен ұлт бірлігінің нығаюына айтарлықтай үлес қосады. Қазақстан

немістері қазақстан-герман байланыстарын орнату мен дамытуда «Тірі көпір» болып табылады. Неміс Бундестагының депутаты 2015 жылдың қазан айында ҚХА Жылының іс-шаралары шеңберінде өткізілген «Қазақстан немістері: Астана мен Берлин арасындағы көпір» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясында Генрих Цертик Қазақстан Республикасы Президенті мен қазақ халқына үлкен алғысын білдіріп, былай деді: «Қазақстан халқы көптеген жер аударылған этностарға алғашқы қадамдарын жасауға мүмкіндік берді. Бүгінде Қазақстанда өмір сүретін этностық топтар елдер арасындағы байланыстырушы топ болып табылады. Олардың көмегімен біз дамудамыз, өсудеміз және бір-бірімізді қолдаймыз. Бұл – өте маңызды» [13].

Маңызды кездесулер қатарында, Ассамблеяның мерейтойлық іс-шаралары барысында қазан-қараша айларында ұйымдастырылған ҚХА төрағасының орынбасары басшылығымен Қазақстан халқы Ассамблеясы өкілдерінің Румыния Сыртқы істер министрлігінің Мемлекеттік хатшысы Себастьян Хотка және де Болгария Республикасы Халықтық Жиналысының төрағасы Цецка Чачевпен өткен кездесулер еді. Бұл кездесулерде ҚХА қызметі екі тарап өкілдерінен жоғары бағаға ие болды, дәлірек айтсақ, қоғамдық келісім мен жалпы ұлт бірлігінің қазақстандық моделінің тиімділігі айтылды. Себастьян Хотка мырза Қазақстанның этносаралық келісімді қамтамасыз етудегі жағымды тәжірибесін атап өтіп, Румыния Қазақстанмен жүргізіліп атқан бейбітшілік пен келісім саясатының тәжірибесін жоғары бағалайтындығын білдірді.

Кездесу барысында тараптар екіжақты ынтымақтастықтың келешегі мәселелерін талқылады. Кездесу шеңберінде Қазақстан Республикасы мәдениет және спорт Министрлігі мен Болгария Республикасы мәдениет Министрлігі арасында мәдениет саласындағы ынтымақтастық туралы Келісімге қол қою салтанаты өтті. Қазіргі уақытта Қазақстан мен Болгария арасында ынтымақтастықтың барлық салалары бойынша екіжақты байланыстарды тереңдетуге бағытталған тұрақты саяси диалог бекітілген.

Н.Назарбаевтың қоғамдық келісім мен бірлік моделін ілгерілетудегі ҚХА-ның рөліне қызығушылық танытқан елдердің бірі Оңтүстік Корея болды. Мұның көрінісі, 2015 жылдың 21-24 қазанда ҚХА Төрағасының орынбасары Тоғжанов Ералы мырза мен ҚР Парламенті Мә-

жілісінің депутаты Ким Роман мырзаның Оңтүстік Кореяға жұмыс сапарынан орын алды. Сапар шеңберінде ҚХА делегациясының Корея Республикасы Ұлттық Ассамблеясының (Парламентінің) депутаты Шин Сунг Бом мырзамен және Кореяның жетекші жоғары оқу орындарының бірі – Конгук университетінің басшылығымен кездесу болып, онда тараптар Оңтүстік Кореядағы қазақстандық орталықты құру және оның одан әрі жұмыс істеуі туралы пікір алмасты. Сапар барысында делегация мүшелері Корея Республикасы Ұлттық Ассамблеясының (Парламентінің) «Сэнури» билеуші партиясынан сайланған Жасмин Ли ханыммен келіссөз жүргізді.

Депутат Қазақстанда этносаралық қатынастарды дамытудағы ҚХА-ның тәжірибесіне қызығушылық танытып, ҚХА «мөлтек әлем» болып табылатынын атап, қазақстандық тәжірибені Корея Республикасында енгізу қажеттігі туралы пікірін білдірді. Тараптар екі жақты қатынастарды реттеу, инвестициялар мен жаңа технологияларды тарту үшін Институттың ресурстық базасын пайдалану туралы уағдаласты [14].

Көпұлтты Қазақстанның жемісті дамуының мұндай қарқыны халықаралық қызығушылық тудыруда және танылуда. Қазақстандық модель тәжірибесін зерттеу үшін елге 18-ден астам мемлекеттер келді. Мәдениетаралық ынтымақтастық шеңберінде гуманитарлық ынтымақтастық белсенді дамуда, тарихпен, мәдениетпен және дәстүрлермен анағұрлым жақынырақ танысу үшін жаңа мүмкіндіктер ашылуда. Елдің барлық аймақтарында Қоғамдық келісім кеңестері, толеранттылық кафедралары және ҚХА белсенді жұмыс істеуде. Қазақстан халқы Ассамблеясының іргетасын қалаған республикалық этно-мәдени бірлестіктер салыстырмалы қысқа мерзімде елдегі тұрғын халық пен билік органдары арасында байланыстырушы түйін болып, отандық саяси сахнадағы азаматтық қоғамның әрекетшіл әрі беделді институттарына айнала алды. Этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі өз негізінде этносаралық қатынастарды реттеудің жалпыдемократиялық қағидаттарына ие, этносаралық өзара әрекеттестіктің қазақстандық алаңының ерекшеліктерін есепке алумен қатар халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына сүйенеді. Сонымен бірге, Қазақстандық модель жаһандық және жергілікті сын-тегеуріндер мен қатерлер жағдайында тәсілдер мен қағидаттарды шығармашылық қайта ойлану, жаңарту үшін ашық.

Әдебиеттер

- 1 Тугжанов Е.Л., Калашникова Н.П., Кан Г.В., Коробков В.С., Шаяхметов Н.У. Ассамблея Народа Казахстана: История двух десятилетий. – Алматы: «КАЗакпарат», 2015. – 326 с.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства /http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
- 3 Назарбаев Н. «План нации – Путь к казахстанской мечте» /http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-plan-nacii-put-k-kazahstanskoi-mechte
- 4 Закон Республики Казахстан от 20 октября 2008 г. «Об Ассамблее народа Казахстана» №70-IV /<http://almaty.assembly.kz/ru/docs/zakon-respubliki-kazahstan-ob-assamblee-naroda>
- 5 Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на XV сессии Ассамблеи народа Казахстана /<http://www.zakon.kz/151348-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html>
- 6 Тугжанов Е.Л. Новые тренды в деятельности Ассамблеи народа Казахстана: наука и практика // Международные исследования. Общество. Политика. Экономика. – Астана, 2011. – №2 (7).
- 7 Казахстанский центр мира и согласия в Лондоне // «Қоғамдық келісім» РММ жаршысы. – Астана, 2015. – С. 14.
- 8 Ланьшина Т.А. «Мягкая сила» Германии: культура, образование, наука // Вестник международных организаций. – 2014. – №2. – С. 28.
- 9 Шаяхметов Н. Қазақстан халқы Ассамблеясының халықаралық қызметі тарихының кейбір беттерінен / Қоғам және Дәуір. – Астана, 2015. – №1(45).
- 10 Казахстанский опыт общения государства с полиэтническим обществом представят в Швеции /<https://strategy2050.kz/ru/news/16903>
- 11 Доклад Специального докладчика по вопросу о правах на свободу мирных собраний и свободу ассоциации Майны Киан о его миссии в Казахстан (19–27 января 2015 года) /<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/103163>
- 12 Казахстан – Афганистан / «Қоғамдық келісім» РММ жаршысы. – Астана, 2015. – № 5 (1). – С. 13.
- 13 Штейн О. Мост между Астаной и Берлином /<http://deutsche-allgemeine-zeitung.de/ru/content/blogcategory/30/79/>
- 14 НЭС АНК: Казахстан-Румыния, Болгария, Южная Корея / «Қоғамдық келісім» РММ жаршысы. – Астана, 2015. – №8. – С. 14-19.

References

- 1 Tugzhanov E.L., Kalashnikova N.P., Kan G.V., Korobkov V.S., Shayahmetov N.U. AssambleyaNarodaKazhastana: Istoriyadvuhdesyatiletii. – Almaty, «KAZakparat», 2015. – 326 с.
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan–Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategiya«Kazahstan-2050»: Novyi politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva /<http://www.akorda.kz>
- 3 N. Nazarbaev. «Plan nacii – Put’ k kazahstanskoimechte» /http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-plan-nacii-put-k-kazahstanskoi-mechte
- 4 Zakon Respubliki Kazahstan ot 20 oktyabrya 2008 g. «Ob Assamblee naroda Kazahstana» №70-IV /<http://almaty.assembly.kz/ru/docs/zakon-respubliki-kazahstan-ob-assamblee-naroda-kazahstana>
- 5 Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A.Nazarbaeva na XV sessii Assamblei naroda Kazahstana / <http://www.zakon.kz/151348-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html>
- 6 Tugzhanov E.L. Novye trendy v deyatel’nosti Assamblei naroda Kazahstana: nauka I praktika // Mezhdunarodnye issledovaniya. Obshestvo. Politika. Economika. – Aстана, 2011. – №2 (7).
- 7 Kazahstanskii cent rmira isoglasiiya v Londone //«Kogamdyk kelisim» RMM zharshysy. – Aстана, 2015. – S. 14.
- 8 Lan’shina T.A. «Myagkaya sila» Germanii: kul’tura, obrazovanie, nauka// Vestnik mezhdunarodnyh organizacii. – Moskva, №2. – С. 28.
- 9 Shayahmetov N. Kazakstan halky Assambleyasynyn halykaralyk kyzmeti tarihyyn keibir betterinen / Kogam zhane Dair. – Aстана, 2015. – №1(45)
- 10 Kazahstanskii opyt obsheniya gosudarstva s polietnicheskim obshestvom predstavyat v Shvecii / <https://strategy2050.kz/ru/news/16903>
- 11 Doklad Special’nogo dokladchika po voprosu o pravah na svobodu mirnyh sobranii i svobodu associacii Mainy Kiai o ego missii v Kazahstan (19–27 yanvary 2015 goda) /<http://www.adilet.gov.kz/ru/node/103163>
- 12 Kazahstan – Afganistan / «Kogamdyk kelisim» RMM zharshysy. Aстана, 2015. № 5 (1). S. 13
- 13 Shtein O. Most mezhd Astanoi I Berlinom /<http://deutsche-allgemeine-zeitung.de/ru/content/blogcategory/30/79/>
- 14 NES ANK: Kazahstan-Rumyniya, Bolgariya, Juzhnaya Koreya / «Kogamdyk kelisim» RMM zharshysy. – Aстана, 2015. – №8. – S. 14-19.

Идрышева Ж.Қ.
**Еуропалық Одақ аясындағы
қазіргі миграциялық
толқынның негізгі мәселелері**

Бұл мақалада Еуропалық Одақ мемлекеттерінің миграция мәселесіндегі түсіне алмаушылықтары мен мүдделерінің әртүрлілігі, оның Еуропалық интеграциялық ұйымға тигізетін кері әсерлері және ЕО-ның көші-қон дағдарысына байланысты қабылдаған шешімдері қарастырылды. Бүгінгі таңда Еуропалық Одақтың бас қайғысына айналып отырған үлкен даулы мәселелердің бірі көші-қон үрдісі. «Миграциялық дағдарыс» термині босқындарға қатысты 2015 жылдың сәуір айынан бастап қолданысқа ене бастады. 2011 жылдан бері Сирия, Ирак, Ауғанстан сияқты азаматтық соғыс жүріп жатқан елдерден келуші босқындар Еуропада босқындар мәселесін ушықтырып жіберді. ЕО өзге де ұйымдармен, мемлекеттермен келісе отырып, көші-қон легін тоқтатып және мемлекеттегі босқындар мәселесін қалпына келтіре алады. Қазіргі таңның басты проблемаларының бірі болып отырған бұл мәселенің шешімі әлі қабылдана қоймағандықтан, барлық Еуропа елдері ортақ миграциялық саясат ұстана отырып, шешімге келуі керек.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, миграция, босқындар, миграциялық дағдарыс.

Idrysheva Zh.K.
**The current primary issues
of migrational process in the
frameof European Union**

The article studies problems of misunderstanding and different interests of EU member-states in regard to migration, their negative effects upon European integration organization and EU's decisions about migration crisis. Currently, migration process is one of the most urgent issues for EU. The term «migration crisis» in context of refugees was put to use in April 2015. Refugees from civil war torn countries such as Syria, Iraq and Afghanistan since 2011, exacerbated the problems of their reception. EU in cooperation with other nations and organizations managed to stop the refugee flow and settle the migration problems in their respective countries. Nowadays migration remains as a unsettled problem requiring integrated migration policy of all European countries.

Key words: European Union, migration, refugees, migration crisis.

Идрышева Ж.Қ.
**Основные проблемы
современной миграционной
волны в рамках
Европейского Союза**

В статье рассматриваются проблемы непонимания и различий в интересах государств Европейского Союза по вопросам миграции, их негативное влияние на европейскую интеграционную организацию и решения ЕС по миграционному кризису. На сегодняшний день одной из главных наболевших тем для ЕС является миграционный процесс. Термин «миграционный кризис» начал применяться по отношению к беженцам с апреля 2015 года. Беженцы из охваченных гражданской войной с 2011 года стран, таких как Сирия, Ирак, Афганистан, серьезно обострили в ЕС проблему их приема. ЕС в сотрудничестве с другими странами и организациями удалось остановить поток беженцев и урегулировать проблему мигрантов в своих странах. Все еще остающийся одной из основных нерешенных проблем сегодняшнего дня миграционный кризис требует решения на основе единой миграционной политики всех стран Европы.

Ключевые слова: Европейский Союз, миграция, беженцы, миграционный кризис.

**ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ
АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ
МИГРАЦИЯЛЫҚ
ТОЛҚЫННЫҢ НЕГІЗГІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Қазіргі таңда Еуропалық Одақтың бас қайғысына айналып отырған үлкен даулы мәселелердің бірі көші-қон үрдісі. 2015 жылдан бастау алған бұл толастамаған көші-қон ағыны Еуропа үшін ең ауыр сынақтардың бірі болып отыр. 2011 жылдан бері Сирия, Ирак, Ауғанстан сияқты азаматтық соғыс жүріп жатқан елдерден келуші босқындар Еуропада босқындар мәселесін ушықтырып жіберді. Еуропалық комиссия босқындар мәселесін өзге де Еуропалық елдермен ортақ келісімге келе отырып шешеді. Еуропалық Комиссия Еурокеңеске босқындарды қабылдау бойынша (European Refugee Fund) Еуропалық Қор құру туралы өзінің ұсынысын жасады. Қордың қаржысын ел территориясындағы босқындар мен саяси баспана сұраушылардың санына байланысты елдер арасында бөлу қарастырылған. 2000 ж. өзінде қордың бюджеті 26 млн еуроны құраған. Сонымен қатар Еурокомиссия саяси баспаны беру саясатын жүзеге асыруға, «бостандықтың, қауіпсіздіктің және құқық сақтаудың Еуропалық кеңестігі» жобасын талқылауда жауапты ұлттық әкімшілік қызметтердің ынтымақтастығын дамытуға бағытталған «Одиссей» жобасы шеңберінде өткізілетін шаралардың жылдық бағдарламасын бекітті. Соның өзінде ЕО бұл мәселені шешуде көптеген қиындықтармен жолығуда. Осындай көптеген мәселелер миграциялық дағдарысты шешуге кері әсерлерін тигізіп отыр [1].

Карнеги орталығының аға ғылыми қызметкері Джуди Демпсидің айтуынша, босқындар легін тоқтату үшін Сириядағы кикілжіңді шешу керек. 2015 жылдың соңына қарай бұл жанжалды шешу бойынша дипломатиялық шаралар қолға алына бастады. Алайда, Ресейдің әуе шабуылы бұл үрдісті кідірттіп тастады. Ал Түркияның Ресей ұшағын атып құлатуы дипломатиялық қатынастың салқындауына, Таяу Шығыстағы мәселенің одан әрі ушығуына әкелді. Таяу Шығысқа қатысты мемлекеттердің мүдделері әртүрлі болуы мәселені күрделендіре түсуде. Сауд Арабиясы, Иран, Еуропа мен Американың мүдделері, онымен қоса Ресейдің бұл аймақтағы басты мақсаты айқындалмай тұрып, бұл миграция дағдарысы әлі біраз уақыт жалғаса береді.

Миграция дағдарысы, әсіресе Грекияның теңіз арқылы келіп жатқан босқындарды тәртіпке келтіре алмауы, шекарасы ашық жатқан Шенген аймағындағы жағдайды ушықтыра түсу-

де. Шенген келісімі Еуроодақтың 22 мүшесі мен басқа төрт елдің арасында паспортсыз қатынауға мүмкіндік береді. Париждегі терактіден соң Шенген келісімін өзгерту, тіпті оны мүлде алып тастау туралы ұсыныстар жиі айтыла бастады. Терактіні ұйымдастырды деп айыпталғандар Брюссель маңындағы Моленбек қаласынан келген. Алайда, Бельгия премьер-министрі Шарль Мишель қарашада теракт Еуропаның ашық жатқан шекараларының кесірінен болды деп мәлімдеп, Шенген шарты қажет емес дегенді тұспалдап жеткізді. «Біз қазір Еуропадағы қауіптің жаңа деңгейімен бетпе-бет кезіктік», – деді ол [2].

ЕО-ның ішкі шекаралары жөніндегі алауыздық өз алдына, блок мүшелері одақтың сыртқы шебі бойынша да бір тоқтамға келе алмай отыр. Сыртқы саясатта және қауіпсіздік мәселесінде ренационализация күшейіп келеді. Бұл үрдіс соңғы бірнеше жылда байқалды, енді өрши түседі. Сонымен бірге ЕО ішінде де бірыңғай ұстаным қалыптастыру қиындау болып отыр.

Мигранттардың келуіне наразылардың саны артып, ЕО әлсіздік танытқан сайын бүкіл Еуропада ксенофобтар, фашистер және басқа да әсіреоншылдар бас көтере бастады. Еуробарометрдің мәлімдеуінше 2013 жылдан бастап ЕО елдерінің ең негізгі мәселелері, БАҚ өкілдері жарысып жазып жатқан мәселе осы миграция төңірегінде болып отыр. Халық арасында зейнетақы, білім беру жүйесі, салықтар мен лаңкестік актілерден гөрі ең жиі қозғалатын, бүкіл халықты алаңдататын көші-қон мәселесі болып отыр [3].

Париждегі терактіден соң Францияның «Ұлттық майдан» атты әсіреұлтшыл партиясын қолдаушылар саны күрт артты. 2015 жылы 6 желтоқсанда өткен аймақтық сайлауда олар 13 аймақтың жартысында бірінші орында тұрды. Бірақ, сайлаудың екінші кезеңінде «Ұлттық майдан» барлық өңірде жеңілді. Сарапшылардың айтуынша, бұған Социалистік партияның әсіреоншылдар жеңіп кетпес үшін кей аймақтарда додадан шығып, өз қолдаушыларын консерватор кандидаттарға дауыс беруге шақырған әрекеті себепкер болған. Франциядағы оңшылдар жөніндегі сарапшы Жан-Ив Камюдің айтуынша, Еуропадағы оңшылдар құрлыққа ағылып жатқандарды «босқындар, мигранттар деп емес, жаулаушылар деп қабылдайды». Босқындардың көбі мұсылман болуы олардың «Еуропадағы христиандық дәстүр үшін күресуші» ретіндегі идеологиясымен жақсы қабысып жатыр.

Брюссель Түркияға үш миллиард еуро (3,2 миллиард доллар) көмек пен біраз жеңілдіктер

берді. Соның қайтарымы ретінде Түркия соғыс шарпыған Сириядан қашқан босқындарды Еуроодаққа жібермей, ұстап қалуға тиіс [4]. Бұл қаржылай көмекті Венгрия премьер-министрі Виктор Орбан қатты сынға алды. Ресеймен біріге отырып бұл мәселені шешудің орнына, керісінше, біз Ресейдің Таяу Шығыстағы қиындыларына қарсы келуіміз, ЕО-ның мүлдем әлсіздігін көрсетті. ЕО Түркиямен жақындасып, босқындарды ЕО жібермес үшін Түркияға берілген қаржылай көмек Ердоған мырзаға ЕО-тың тұтастығын, мызғымастығын, қауіпсіздігін бақылауда ұсташы деп жалынып отырғандаймыз деп айыптап, ЕО бұл мәселені өз бетінше шеше алмайды деп отыр [5].

«Нью-Йорк Таймс» газетінде жарық көрген мақаласында саясаттанушы Иван Крастев «Құқық және әділет» партиясы сияқты популистік әрі радикал партиялар өкіметке өкпелі халықты өз жағына тартып, билікке келіп жатқанын айта келе, бұл тенденцияның болашақта ЕО өте ауыр зардап әкелуі ықтимал екенін ескертеді [6].

2016 жылы миграциялық дағдарыс аяқталмайды. Еурокомиссияның 2015 жылы қарашада жасаған есебі бойынша, 2016 жылдың соңына дейін одақ аумағында үш миллионға дейін босқын келуі мүмкін. Өткен жылы ЕО көбіне Грекия және Италия арқылы бір миллионға жуық адам келген. Демек, бұл жылы да босқын саны үш есе көбеймек. Еурокомиссияның болжамы бойынша, кәрі құрлыққа ағылған босқындар саны 2017 жылға дейін жалғасын табады.

Македония басшысы Венгрия премьер-министрі сияқты ЕО саясатын сынады. Қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының интеграция мәселесіне арналған арнайы жиынында сөйлеген Георге Иванов мәселе ЕО-ның өз ішіндегі шекараны жойып, сыртқы шекарадағы қауіпсіздікті қамтамасыз ете алмауында және ЕО-ға мүше-елдер бұрын ЕО-ның өзі реттей алмаған мәселемен айналысуға мәжбүр болғанын айтты. Афина қазір Еуропадағы «ең әлсіз ел болып отыр. Оның пікірінше, Грекия өз шекарасын қауіпсіздендіре алмаған. Македония Грекия өзіне Түркиядан контрабандистер бақылайтын қайықтармен теңіз арқылы келетін мигранттар ағынын тоқтата алмай отырғандықтан шекарасына қоршау орнатуға кіріскенін айтты [5].

Түркия мен ЕО мыңдаған мигрантты Түркияға қайтару мәселесі бойынша келісім 17 наурыз күні жасалынды. Германия канцлері Ангела Меркель, Еуропа комиссиясы президенті Жан-Клод Юнкер, Ұлыбритания премьер-министрі Дэвид Кэмерон мен ЕО президенті

Дональд Туск Түркияның жоспарын құптаған, бірақ біршама тұстарын нақтылауды ұсынған. Жиыннан кейін Туск «Еуропаға ағылған заңсыз мигранттар көші тоқтайды» деп мәлімдеген. Түркия бір босқынға бір заңсыз мигрантты кері қайтару идеясын орындау үшін 3 миллиард евро талап еткен. ЕО басшылары Түркия азаматтарын Еуропаға визасыз кіргізуге келіскен, бірақ Түркияның өзінің виза саясатына шарт қойған. Ол бойынша, Түркия өзі арқылы өтетін ислам елдері азаматтарына визалық талапты қатайтуы, олардан биометрикалық паспорт сұрауы керек. Түркия премьер-министрі Ахмет Давутоглу өз елінің босқындарды өткізіп, заңсыз мигранттарды қайтарып алу ұсынысына келісу мүмкін екенін, Түркияның Еуропаға заңсыз миграция мен адам тасу контрабандасына барынша тоқсауыл қоюға және босқындар өмірін құтқаруға тырысатынын мәлімдеген. Франция президенті Франсуа Олланд «Түркиядан Грекияға толассыз келіп жатқан мигранттарды тоқтату үшін біз Анкараны қолдауымыз керек» және «саммиттің мигранттар дағдарысы шешіледі деген үміт сыйлағанын» айтқан. Ал НАТО бас хатшысы Йенс Столтенберг альянс кемелерінің Грекия мен Түркия арасындағы теңіздерде заңсыз жөнкілген мигранттарды ұстауға көмектесетінін хабарлаған. Мигранттар Еуропаға негізінен Түркия арқылы өтіп жатыр. Бұл маршрутты 2015 жылы 880 мыңдай босқын пайдаланған [7].

ЕО-да миграция мәселесі келесідей келісімдер, құжаттар арқылы шешіледі: Босқындар статусы жөніндегі БҰҰ Конвенциясы (1951 жыл); Халықаралық босқындарға көмек және миграция саласы жөніндегі келісім (1951 жыл және 1967 жыл); Босқындар статусы жөніндегі протокол (1967 жыл); БҰҰ-ның 1951 жылы Босқындар мәртебесі туралы Женева Конвенциясы; Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Одақтың Хартиясы, Солтүстік келісімі (1954 жылы); Зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі Еуропалық келісім (1987 жыл); Дублин келісімі (1997 жыл); Шенген келісімі (1994 жыл); сонымен қатар ЕҚЫМ-ның 1975 жылғы адамдардың еркін қозғалысы туралы Қорытынды Актісі.

Осы аталған құжаттардың барлығы адам құқықтарының орындалуына сүйене отырып жасалған. Яғни босқындар мәселесі осы аталған құжаттар бойынша қаралуда. Дегенмен босқындардың құқықтары толығымен ескерілмеуде. Себебі миграциялық дағдарыстан қорыққан ЕО елдері бұл заңдарға қарсы келіп, мемлекеттің миграция саласындағы ұлттық заңнамалар

қатарына өзгерістер енгізуде. 2015 жылдың 20 қарашада Франция ішкі істер министрі Бернар Казнев «Одақ аумағына сырттан келетін адамдардың барлығына бақылауды жүйелеу үшін» ЕО мүше-елдердің ішкі істер және әділет министрлеріне Шенген кодексін реформалау бойынша жоба әзірлеуге тапсырма берген.

Жаңа заң бойынша мигранттар барушы ел мигрантты қабылдамаса, ЕО-тың бюджетіне әрбір қабылдамаған мигрант үшін 250 мың еуро беру керек. Осындай қатал заңдар қабылдай отырып қана босқындарды біркелкі орналастыру жөніндегі концепцияны қалпына келтіреді. Яғни бұл заң Дублин келісіміне өзгертулер енгізді.

Франция мен Германия Шенген аймағы сақталған жағдайда оның сыртқы шекарасындағы күзетті күшейту шараларының тізбесін ұсынған. Ол тізімде жаңа шекара қызметі және жағалау күзеті агенттігін құрып, оның бөлімшелерін мемлекеттердің келісімінсіз-ақ олардың аумағына орналастыру туралы ұсыныс бар. Елге келуші босқындарды ЕО-ға мүше елдер арасында бөлу, яғни квота мәселесі Германия, Швецияның бастауымен енгізілді. Еурокомиссия Еуропа Одағына миграциялық дағдарысты реттеуге алдағы үш жылда 700 миллион доллар бөледі ұсынды. Еурокомиссияның мүшесі Христос Стилианидестің мәлімдеуінше, бұл қаржы ЕО-ның мигранттар нөпірінен ең көп зардап шеккен және гуманитарлық апат шегіне жеткен елдеріне бөлінбек. Қаржы шұғыл гуманитарлық көмек – азық-түлік, шатырлар мен дәрі-дәрмектер жеткізуге жұмсалады [8].

Германия, Грекия мен Түркия НАТО-дан Еуропаға жету үшін Түркиядан Эгей теңізін кесіп өтіп Грекияға баратын мигранттардың жолын бақылауға көмектесуін өтінді. Қазіргі кезде НАТО әскерлері БОНН кемесі арқылы Эгей теңізіндегі мигранттардың қозғалысына бақылау жасауда. ЕО елдеріне баратын мигранттар мен босқындардың 80 пайызы Грекия мен Түркия арасындағы құрлықтағы шекара және теңіз арқылы өтеді. НАТО жинаған ақпараттар Түркия билігіне беріледі. Түркия ол ақпараттар бойынша контрабандашылар ізіне түседі және НАТО миссиясы ұстаған босқындарды кері қайтарып алады. НАТО бұған дейін Түркияны Сирия аумағынан атылатын зымыраннан қорғау үшін Жерорта теңізіне әскери кемелерін орналастырған [9].

ЕО мен АҚШ-тың қатысуы арқылы ИГИЛ лаңкестік тобына қарсы «кибер шабуыл», яғни барлық лаңкестік топтарға банктік карточкалар арқылы түсетін қаржылай көмекті тоқтату-

ды қолға ала бастады, яғни лаңкестік топ басшыларының қолын жалған жасап, жаңадан болатын қауіптерді болдырмау үшін жалған бұйрықтар беру арқылы, лаңкестік қимылдарды тоқтатып, сол сияқты лаңкестік ұйымдарды дағдарысқа алып келеді. Сол арқылы Сирия, Ливия, Ауғанстан сияқты мемлекеттердегі лаңкестік қимылдарды тоқтатып, босқындарды өз мемлекеттеріне қайта жіберілуіне жағдай жасайды.

2016 жылы 25 ақпанында Ганноверда АҚШ, Германия, Англия және Италия басшылары кездесіп, Ливияда әскери араласу мәселесі жайлы сөз қозғалды. Ливия лаңкестік топтардың саяси панасы болғандықтан, осы жердегі лаңкестік ұйымдарды жою арқылы, өзге Таяу Шығыстағы мәселені реттей аламыз деуде. Дегенмен Ресей Еуропа мен АҚШ-тың бұл ісін қатты сынға алды. Себебі Ливияда тұрақты билік болмағандықтан, мемлекетке кіру БҰҰ-ның шешімімен жүзеге асырылуы керек, ал Ресей БҰҰ-да veto құқығына ие, сондықтан бұл барлық БҰҰ-ның жарғысын бұзады деп қарсы келіп отыр. Германия СІМ Франк-Вальтер Штанмайер бұл бірлескен шешімге Ресейді де араластыру керек. Себебі АҚШ-қа қатты жақындаудың қажеті жоқ, себебі жаңа президенттік сайлаулардан кейін АҚШ-тың сыртқы саясаты мүлдем өзгеруі мүмкін деп отыр.

Заң ғылымдарының профессоры Стив Пирс босқындар мәселесін шешу ЕО шеңберінде арнайы Шенген визалық орталық құру туралы шешім әлі күнге дейін жұмыс жасамауда. Барлық мемлекеттер біріге отырып, мигранттар мәселесі үшін арнайы Шенген комиссиялық орталықтарын құру және ол өз бетімен жұмыс атқару керек деп санайды [10].

Еуропа комиссиясының болжауынша, 2016 жылдың соңына қарай Еуропаға үш миллион

мигрант баруы ықтимал [1]. Егер бұл санға пана беру туралы берген өтініштері қанағаттандырылмаған босқындарды қоса есептесе, онда ЕО тұрғындарының саны 0,4 пайызға, ал өндіріс көлемі 0,2-0,3 пайызға артпак. БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі жоғарғы комиссары биыл қыста Еуропаға Түркия арқылы мигранттар келетіні туралы айтқан. Олардың саны күніне бес мың адамға жетіп, ал бір жылдан соң жалпы саны бір миллионнан асуы мүмкін.

Босқындар легі тоқтамай жатқан аудандарда, яғни, Грекия, Италия сияқты мемлекеттерде барлық ЕО елдері ортақ шешімге келіп, осы мемлекеттердің шекарасында босқындарға саяси пана беруші орталықтар ашу керек. Қазірде мұндай орталық Грецияның Лесбос аралында орналасқан. Сондықтан мұндай орталықтардың санын бірнеше есе арттырып, тікелей Грекия мен Италия елдеріне қаржылай көмек көрсету арқылы, Түркия мемлекетімен жабық орталықтарды түрік шекарасында ашу жайлы ЕО келісімдерге келісе шешімге келудің мүмкіндігі көп. Екі жақты келісімдердің арқасында ғана Еуропалық дағдарысты шешудің ықтималы бар. БҰҰ-ның гуманитарлық көмегін, НАТО-ның теңіздік бақылауын және АҚШ пен бірлесе отырып лаңкестерге қарсы «кибер шабуыл», сол сияқты Ресеймен одақтаса отырып Таяу Шығыстағы мәселені шешу қолға алына бастады. ЕО өзге де ұйымдармен, мемлекеттермен келісе отырып, көші-қон легін тоқтатып және мемлекеттегі босқындар мәселесін қалпына келтіре алады. Қазіргі таңның басты проблемаларының бірі болып отырған бұл мәселенің шешімі әлі қабылдана қоймағандықтан, барлық Еуропа елдері ортақ миграциялық саясат ұстана отырып, шешімге келуі керек.

Әдебиеттер

- 1 Миграционный кризис в Европе // ТАСС // <http://tass.ru/migracionnyy-krizis-v-evrope>
- 2 Премьер Бельгии: ЕС может пересмотреть шенгенские соглашения из-за террористической угрозы//Подробнее на ТАСС//<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2203748>
- 3 Standard Eurobarometer 80 Autumn 2013.Public Opinion in the European Union. European Commission, Brussels, 2013. P. 12.// chrome-extension://oemmnclbldboiebfnladdacbfmadadm/http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_first_en.pdf
- 4 Турция получит €3 млрд от ЕС за сдерживание потока мигрантов//gordonua.com/news/worldnews/turciya-poluchit-3-mlrd-ot-es-za-sderzhivanie-potoka-migrantov-117023.html.
- 5 Орбан: ЕС критикует Россию, а сам не может договориться по беженцам//<http://rg.ru/2016/02/25/premer-vengrii-usomnitsia-v-sposobnosti-es-reshit-problemy-s-bezhencami.html>
- 6 Orbán und Putin halten Europa fürdekadent« //http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/4878721/Orban-und-Putin-halten-Europa-fur-dekadent?_v1_backlink=/home/politik/index.do
- 7 Эрдоган смог расколоть ЕС по поводу безвизового режима для Турции//<http://www.vz.ru/world/2016/5/4808798.html>.
- 8 Еврокомиссия выделит 700 миллионов евро для решения миграционного кризиса//<http://khabar.kz/archive/ru/v-mire/item/48846-evrokomissiya-vydelit-700-millionov-evro-dlya-resheniya-migratsionnogo-krizisa>

- 9 НАТО начала операцию против проводников мигрантов в Эгейском море // <http://www.tvc.ru/news/show/id87301>
- 10 Peers S. The next multi-year EU Justice and Home Affairs programme. Views of the Commission and the Member States. 12 March 2014 // <http://www.state-watch.org/analyses/no-238-new-jha-programme.pdf>.

References

- 1 Migracionnyy krizis v Evrope//Podrobneena TASS//<http://tass.ru/migracionnyy-krizis-v-evrope>
- 2 Premier Belgii: ES mozhet peresmotret shengenskie soglasheniya z-zaterroristicheskoi ugrozy//Podrobneena TASS//<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2203748>
- 3 Standard Eurobarometer 80 Autumn 2013.Public Opinion in the European Union. European Commission, Brussels, 2013. – P. 12. // chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbfdmadadm/http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_first_en.pdf
- 4 12.Turciya poluchit €3 mlrdot ES zasderzhivanie potoka migrantov/ <http://gordonua.com/news/worldnews/turciya-poluchit-3-mlrd-ot-es-za-sderzhivanie-potoka-migrantov-117023.html>.
- 5 Orban: ES kritikuet Rossiya, a sam ne mozhet dogovaritsya po bezhencam//<http://rg.ru/2016/02/25/premer-vengrii-usomnilsia-v-sposobnosti-es-reshit-problemy-s-bezhencami.html>
- 6 Orbán und Putin halten Europa für dekadent« //http://diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/4878721/Orban-und-Putin-halten-Europa-fur-dekadent?_vl_backlink=/home/politik/index.do
- 7 Erdogan smog raskolat ES po povodu bezvizovogo rezhima dlyaTurcii//<http://www.vz.ru/world/2016/5/4808798.html>
- 8 Evrokomissiya vydelit 700 millionov evro dlya.resheniya migratsionnogo krizisa//<http://khabar.kz/archive/ru/v-mire/item/48846-evrokomissiya-vydelit-700-millionov-evro-dlya-resheniya-migratsionnogo-krizisa>
- 9 NATO nachala operaciiu protiv provodnikov migrantov v Egeiskom more //<http://www.tvc.ru/news/show/id87301>
- 10 Peers S. The next multi-year EU Justice and Home Affairs programme. Views of the Commission and the Member States. 12 March 2014.//<http://www.state-watch.org/analyses/no-238-new-jha-programme.pdf>.

Байкушикова Г.С., Алипқызы Р.

**Образовательная миграция
из Казахстана в Европейские
государства**

Одной из особенностей развития процессов международной миграции в последние годы стало значительное увеличение потоков образовательной миграции. В статье представлен анализ образовательной миграции из Казахстана в европейские страны. Систематизация теоретических подходов к изучению данного процесса и исследование тенденций миграционных перемещений позволили выявить особенности образовательной миграции в современном мире. В статье показана опережающая динамика (на фоне других видов миграций) образовательной миграции из Казахстана в Европу, ее перспективы, преимущества и риски. Значительное внимание уделяется факторам, влияющим на миграционные планы студентов, последствиям образовательной миграции. На основе проведенного анализа сделан вывод о возможностях управления образовательной миграцией и повышения привлекательности Казахстана на глобальном рынке образовательных услуг.

Ключевые слова: образовательная система, образовательная миграция, профессиональная подготовка, Казахстан, Европа.

Baikushikova G.S., Alipkyzy R.

**The educational migration
from Kazakhstan to European
countries**

One of the features of the development of international migration in recent years has been the significant increase in the flow of educational migration. The article presents an analysis of the educational migration from Kazakhstan to European countries. Ordering of theoretical approaches to the study of the process and the study of migratory movements trends revealed features of educational migration in the modern world. The article shows the outperformance (compared to other types of migrations) educational migration from Kazakhstan to Europe, its prospects, the benefits and risks. Considerable attention is paid to the factors influencing the migration plans of students, the educational consequences of migration. Based on the analysis concluded that the management of the educational opportunities of migration and increase the attractiveness of Kazakhstan in the global education market.

Key words: educational system, educational migration, training, Kazakhstan, Europe.

Байкушикова Г.С., Алипқызы Р.

**Қазақстаннан Еуропа елдеріне
білім көші-қоны мәселесі**

Соңғы жылдары халықаралық көші-қон үдерісінің дамуының негізгі ерекшеліктерінің бірі – білім саласында көші-қон ағымдарының айтарлықтай ұлғаюы болып отыр. Мақалада Қазақстаннан Еуропа елдеріне шығатын білім көші-қоны мәселесіне сараптама жасалынған. Осы үдерісті зерттеудегі теориялық көзқарастарды және көші-қон тенденцияларын зерттеуді жүйелеу қазіргі әлемдегі білім көші-қонының ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді. Мақалада Қазақстаннан Еуропаға көші-қонның динамикасы, оның болашағы, басым бағыттары және қауіптері қарастырылған. Студенттердің көші-қон жоспарына әсер ететін факторларға, білім көші-қон салдарына айтарлықтай көңіл бөлінеді. Жүргізілген талдау нәтижесінде білім көші-қон мәселесін басқару мүмкіндіктері туралы және жаһандық білім беру қызметі нарығында Қазақстанның тартымдылығын жоғарылату жөнінде қорытындылар жасалынған.

Түйін сөздер: білім жүйесі, білім көші-қоны, кәсіби дайындық, Қазақстан, Еуропа.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ ИЗ КАЗАХСТАНА В ЕВРОПЕЙСКИЕ ГОСУДАРСТВА

Вот уже в течение многих лет реформы системы высшего образования во многих странах являются объектом пристального внимания и предметом острых дискуссий не только в академической, но и в политической среде. Республика Казахстан не является исключением, наоборот, с момента создания единого европейского пространства высшего образования, и еще более пристально со времени подписания Болонской декларации в 2010 г., наше государство с интересом изучает опыт европейских стран в деле оптимальной и успешной подготовки профессиональных кадров.

Миграции исторически являются по своей сути неотъемлемой частью существования человечества, способствующей его выживанию и конкурентоспособности как отдельных народов, так и отдельных людей. Они явились основой процессов заселения, хозяйственного освоения земли, развития производительных сил, образования и смешения рас, языков и народов, создания новых государств. Традиционно считается, что мигранты пересекают границы в поисках лучших условий жизни [1]. В современном глобализированном мире население стало более подвижным, миграция становится неотъемлемой частью глобализации. Учитывая возрастающее влияние миграции на общество, его основной задачей является ее эффективное управление и минимизация негативных последствий.

Однако исследовательское поле миграционных проблем полностью не исследовано до сих пор. Практически предпринимались попытки изучения образовательной миграции, так как и само это явление является новым процессом. Дальнейшего анализа требует исследование причин образовательной миграции и ее последствий для регионов, связи миграции и социальной мобильности населения, сущностных особенностей, влияние и уточнение социально-психологических механизмов индивидуального и группового миграционного поведения, специфики миграционного поведения различных этносов Казахстана и различных возрастных групп, а также проблемы образовательной миграции этнических казахов – переселенцев.

Миграция также является основой культуры кочевых народов, образом жизни. Коренным отличием кочевой цивилизации является не хаотичная, а целенаправленная, осмысленная

миграция человеческих коллективов, даже в эпоху охоты, рыболовства и собирательства. Постоянная миграция казахского народа оказала значительное влияние на менталитет народа, способствовала формированию особого генофонда нации, сформировала положительный образ миграции в сознании народа. Считается, что кочевничество (или номадизм) наложило отпечаток на все стороны жизни казахов [2]. Казахский народ отличает высокий уровень готовности к миграции.

На протяжении последних десятилетий наблюдается интенсивное расширение миграционных потоков в области образования. Под образовательной миграцией следует понимать совокупность перемещений людей с целью получения образования различного уровня и на различные сроки. Она охватывает как внутренние, так и внешние перемещения и всегда направлена на получение новых профессиональных или научных компетенций независимо от перспектив последующей миграции или возвращения [3].

Этот процесс имеет ряд как положительных, так и отрицательных качеств и, без сомнения, требует изучения и постоянного контроля. Вместе с тем, игнорировать данный факт нельзя, так как молодежная миграция чревата для Казахстана потерей интеллектуального потенциала в случае невозвращения после окончания учебы, в результате чего национальные экономики остаются без собственных высококвалифицированных человеческих ресурсов.

Одной из особенностей развития процессов международной миграции в последние годы стало значительное увеличение потоков образовательной миграции. Многие страны рассматривают международную образовательную миграцию как элемент своей внешней политики, направленной на укрепление экономического и политического влияния в мире. Кроме того, предоставление образовательных услуг, включающих языковые курсы, среднее и высшее образование, дополнительное профессиональное образование становится одной из важных экспортных отраслей для стран, занимающих лидирующие позиции на международном образовательном рынке. В настоящий момент наибольший объем образовательных услуг иностранным гражданам оказывают высшие образовательные учреждения, формируя потоки международной учебной миграции. Мировой рынок высшего образования часто называют также третичным рынком, и в настоящий момент основными потребителя-

ми услуг на международном рынке вузовского и послевузовского образования являются, прежде всего, представители стран Западной Европы.

В Казахстане сейчас также расширяются миграционные потоки в сфере образования. Традиционно высокая готовность к миграции граждан Казахстана культурно обусловлена. Приобретая в последние годы ярко выраженный социальный, политический характер, образовательная миграция вносит коррективы в жизнь местных социумов, влияет на проводимую суверенными государствами политику, а главное – изменяет личностные характеристики тех, кто вынужден перемещаться на другие территории в поисках более спокойной жизни и лучшего будущего.

Среди основных причин образовательной миграции из Казахстана в Европу можно назвать высокое качество жизни в европейских странах, качество образования, правовой климат, уровень безопасности, а также большие, чем на родине, с точки зрения молодежи, возможности для карьерного роста. В целом, современные исследования подтверждают, что межстрановое перемещение людей обусловлено суммарным воздействием многообразных, нередко взаимоналагаемых факторов социально-экономического, демографического и политического свойства [4].

Также основной причиной того, что выбирают обучения в европейских странах – это то, что отдельные европейские страны считаются лидерами в определенных областях образования. Например, преподаванием инженерных и естественных наук традиционно славилась Германия. Поэтому диплом ведущих вузов этих стран будет 100 % гарантией успешного трудоустройства и уверенного старта профессиональной карьеры.

В немецких университетах казахстанские студенты изучают не только строительство и инженерное дело, но и бизнес, право, гуманитарные дисциплины (например, такой экзотический предмет, как «Компьютерная лингвистика»). Кроме того, привлекательность учебы в Германии повысилась после того, как расширили специальные англоязычные программы обучения.

Во Франции большинство иностранных студентов изучают преимущественно бизнес и управление, искусство, гуманитарные науки.

Еще одно важное направление для казахстанцев – Чехия. В Карловом университете, школах художеств Праги, Брно и других городов учатся около пяти тысяч казахстанцев. Они изучают по большей части гуманитарные

науки, иностранные языки, международные отношения, бизнес-дисциплины.

С каждым годом все популярнее становятся Италия, Испания. Сотни студентов из Казахстана изучают здесь дизайн и моду, бизнес, туризм и гостиничное дело.

Однако наши соотечественники ездят за дипломами не только в вышеперечисленные страны. Становится все более востребованным образование экономичное, одним из наиболее практичным становится обучение в вузах Северного Кипра, а также появляются новые образовательные маршруты для казахстанцев – вузы Венгрии, Болгарии и других стран Центральной и Восточной Европы. Главное преимущество этих стран – нет особых препятствий для получения визы для наших студентов, невысокая стоимость обучения при достойном качестве уровня образования.

Кроме того, большинство студентов делают выбор в пользу «Запада», и стремятся к тому, чтобы найти работу и остаться на постоянное жительство в странах ЕС.

Существуют определенные факторы, влияющие на миграционные планы студентов:

- связь с карьерными планами. Если в карьерных планах студента – развиваться в академической/научной среде, то для него вероятность наличия миграционных планов возрастает по сравнению со студентами, предпочитающими другие пути профессиональной реализации. Данный факт еще раз подтверждает, что заметную роль в интеллектуальной миграции из Казахстана продолжают играть ученые и исследователи. Причина этому – сохраняющееся отставание отечественной науки от западной как по части финансирования, так и по части общей поддержки научного сообщества, разработок и инноваций. Кроме того, за граница среди студенческой аудитории является привлекательной для занятий бизнесом;

- связь с фактором наличия у студента опыта пребывания за рубежом. Для студентов, обладающих таким опытом, вероятность иметь миграционные планы выше по сравнению с теми, у кого такого опыта не было. Данный факт объясняется тем, что студенты, имеющие заграничный опыт, с большой вероятностью обладают высоким уровнем владения иностранным языком, а это важный фактор при принятии решения о миграции за рубеж. Кроме того, молодые люди чувствуют себя в большей степени причастными и привычными к культуре и образу жизни другого государства, а значит, уверены, что смогут с легкостью освоиться в неродной для себя

среде. И это еще один важный психологический фактор при принятии решения о миграции.

Таким образом, учитывая динамику образовательной миграции (по всем каналам – от государственного до частного) в европейские страны, растущую заинтересованность казахстанской молодежи в получении образования в Европе, можно прогнозировать дальнейший рост образовательной миграции и академической мобильности из Казахстана в Европу.

Образовательная миграция может иметь для Казахстана как положительные, так и отрицательные последствия. Образовательной миграция привлекательна тем, что может стать дополнительным источником квалифицированной рабочей силы для рынка труда Казахстана. Получение профессионального образования в европейских странах может выступить как фактор улучшения качества рабочей силы, и в целом развития человеческого потенциала посылающей и принимающей страны. Кроме того, миграция студентов выступает фактором развития двусторонних научно-образовательных, социально-культурных, торгово-экономических, гуманитарных связей и, значит, укрепления всестороннего международного сотрудничества между Республикой Казахстан и европейскими странами.

В тоже время, этот миграционный тренд грозит и некоторыми рисками. Это может грозить Казахстану «утечкой умов», так как в своем большинстве уезжают студенты с лучшими результатами экзаменов, а следовательно, наиболее перспективные молодые люди. «Утечка умов» («brain drain») всегда имеет негативные средне- и долгосрочные последствия для национальных экономик и человеческого капитала посылающих стран, и важно сформировать механизмы, способствующие «притоку умов» («brain gain»), использования ее в интересах Казахстана. Решение проблем студенческой миграции возможно при моделировании и прогнозировании последствия миграции студентов, академической и профессиональной мобильности. А также необходимо планировать вопросы образовательно-культурного, научного и в целом гуманитарного сотрудничества между Казахстаном и европейскими странами и повышения его эффективности, необходимо разработать на государственном и иных уровнях специальные программы по использованию интеллектуального потенциала тех молодых ученых и специалистов, которые, не желая возвращаться после окончания учебы в Казахстан, тем не менее, не исключают для себя профессионального сотрудничества с родиной.

Литература

- 1 Касымжанова С.А. Степь и Центральная Азия в мировом культурном контексте // Материалы круглого стола «Духовное наследие прошлого в современных культурно-образовательных процессах и в индустрии туризма». – Вестник КазГУ, серия философская – №5. – Алматы: Казак университеті. – С. 12-18.
- 2 Мурзалин Ж.А. Соотношение традиций и инноваций в Казахстане в контексте проблемы Запад-Восток // Материалы круглого стола «Духовное наследие прошлого в современных культурно-образовательных процессах и в индустрии туризма» – Вестник КазГУ, серия философская. – №5. – Алматы: Казак университеті. – С. 34-39.
- 3 Алексеева Е.Н. Особенности и перспективы образовательной миграции в эпоху глобальных трансформаций // <http://vestnik.socio.msu.ru/archive/text/2012/4/08.pdf>
- 4 Цапенко И.П. Движущие силы международной миграции населения // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №3. – С. 10.

References

- 1 Kasimdzhanov S.A. Steppe and Central Asia in the global cultural context // Materials of the round table «The spiritual legacy of the past in modern cultural and educational processes in the tourism industry». – Vestnik KSU, philosophical series, – №5. – Алматы: Casa / universiteti – with. 12-18.
- 2 Murzalin H.A. The ratio of tradition and innovation in Kazakhstan in the context of East-West // Materials of the round table «The spiritual legacy of the past in modern cultural and educational processes in the tourism industry» – Bulletin of the Kazakh State University, philosophical series. – №5. – Алматы: Casa / universiteti – with. 34-39.
- 3 Alekseeva E.N. Osobennosti i perspektivy obrazovatel'noi migratsii v epokhu global'nyh transformatsiy // <http://vestnik.socio.msu.ru/archive/text/2012/4/08.pdf>
- 5 Tsapenko I.P. Dvizhushchie sily mezhdunarodnoi migratsii naseleniya // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2007. – №3. – С. 10.

Makisheva M.K.
**The Role and Place of the
President of the Republic of
Kazakhstan on the International
Arena**

Макишева М.К.
**Қазақстан Президенті
Н.Ә. Назарбаевтың
халықаралық аренадағы орны
мен рөлі**

Макишева М.К.
**Роль и место Президента
Республики Казахстан
Н.А. Назарбаева
на международной арене**

This paper dwells upon some general provisions on political leadership emphasizing that it is a quality, which in theory signifies the ability of a person to persuade others to act by inspiring them, by making an omnipotent influence on them and making them believe that a proposed course of action is the best and correct one, using his personal political assets as: intelligence, will, energy, organizational skills, competence, and readiness to assume responsibilities.

The author of the paper also focuses on the invaluable role of the President of the Republic of Kazakhstan during the crucial periods of making a new independent state, emphasizing that «outstanding personalities are moulded by History itself and personalities in their turn create History «as well».

Key words: political leadership; assume responsibilities; personal political assets; the making of a state; a crucial period of development.

Бұл мақалада саяси көшбасшы туралы кейбір жалпы қағидалар мен бүкіл қоғамға тұрақты түрде үлкен әсер ететін тұлға туралы қарастырылады.

Сондай-ақ, елбасының саяси көшбасшылығы жеке тұлғаның ерекше қасиеттерімен анықталатыны басым көрсетіледі. Бұл қасиеттерге ақыл, ерік, күш-қуат, ұйымдастыру қабілеттіліктері, өзіне жауапкершілікті алуға дайындық т.с.с. жатады.

Мақала авторы ҚР-дың Ұлт көшбасшысының жаңа тәуелсіз мемлекет құрылып, қалыптасып жатқан қиын-қыстау кезеңде атқарған баға жетпес рөлін объективті түрде көрсете отырып, «көрнекті тұлғаларды Тарихтың өзі тудыратынын, бірақ Тарихты көшбасшының өзі жасайды деген дәйекті алға тартады.

Түйін сөздер: саяси көшбасшылық, өзіне жауапкершілік алу, саяси жеке қасиеттер, мемлекеттік қалыптасуы, дамудың қиын-қыстау кезеңі.

В данной статье рассматриваются некоторые общие положения о политическом лидере, о личности, оказывающей постоянное преобладающее влияние на все общество.

Также подчеркивается, что политическое лидерство руководителя страны определяется его выдающимися качествами: умом, волей, энергией, организационными способностями, компетентностью, готовностью взять на себя ответственность.

Автор статьи объективно раскрывает неоченимую роль Лидера Нации Республики Казахстан в критический период созидания и становления нового независимого государства, подчеркивая тот факт, что «выдающиеся личности порождает сама История, но и сами лидеры творят Историю».

Ключевые слова: политическое лидерство, брать на себя ответственность, личные политические качества, становление государства, критический период развития.

**THE ROLE AND PLACE
OF THE PRESIDENT
OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN ON THE
INTERNATIONAL ARENA**

Strictly speaking, I have decided to write this paper in order to instill into younger generations a sincere concern and patriotic feelings for the fate of our Motherland and of our troubled, but improvable, world in general.

Like any nation-state, the Republic of Kazakhstan has a variety of patriotic symbols and a national mythology, but little of it is presented, required or even sponsored by the government. I would like elements of political socialization initiated and supported by official policy to be linked with patriotism, though such efforts do not carry the force of law or compulsion.

At the same time, it is quite possible to be a patriotic citizen while still opposing contemporary government leaders and their policies.

In order to build and maintain peace and stability in any society, the Leader of the state must have a genuine potential to influence political processes and policies in a meaningful way.

«Man is imperfect, but he is superior over all other things in the universe. He has unlimited potential and capacity to make use of conditions and circumstances around him, can adequately control his life through his own will and action; he has the freedom and responsibility to choose between good and evil.

And in order not to misuse his potential or not to commit evil as a result of falling prey to psychological, instinctual, temptations, he must exercise his mind, his brilliant capabilities which are essential to human survival». [2]

If Kazakhstan wants to be among 50 competitive countries with sustainable economic development and political stability, it needs to have the Leader of the Nation who is able to wake up and realize the potential of his nation, to establish the respective system of thought, to change the attitude of the people, first of all, of the youth to the process of cultivating their personality, their potential to become *a sage*. How high will be the quality of life, health, intellect and education of every citizen of the country, so high will be the competitiveness of the state in the system of the world community.

The world is rapidly changing being confronted with more and more new challenges. In order to keep in pace and cope with these challenges of the time, in order not to be lost in the flow of

huge amount of information, we should bring up and train healthy, critically thinking, purpose – oriented specialists recognizing the social authority derived from universal principles and values, i.e. to develop such qualities in people who will be able to contribute to success in a political career.

The American Psychological Association presented the research examining the traits of the most successful men in the US history – mainly Presidents – and compared them to more average individuals. The researchers discovered that if a person wants to be a leader and to get ahead, he must be egotistical, stubborn and disagreeable. And a bit of untidiness will help too.

«The very characteristics which mark people out as an unattractive choice as a spouse or a neighbor make them successful as leaders» [3]

They further categorized the leaders into eight personality types – innocents, autocrats, good guys, introverts, actors, philosophers, extroverts and maintainers.

Innocents: too nice for their own goods, these people make it to the top through a fluke.

Autocrats: the disagreeable, bossy bullies. Using the rules applied by the researchers, Margaret Thatcher, Winston Churchill, Theodore Roosevelt and Richard Nixon belong to this group.

Introverts: erratic, anxious and tense, like Herbert Hoover.

Extroverts: publicity – hungry, assertive, dominant, but somehow low on organizational skills – Bill Clinton and Tony Blair are examples.

Actors: similar to extroverts but less open. They have low concentration. Ronald Reagan and Harold MacMillan are examples.

Philosophers: their interests are wide and they are not afraid of change – like Clement Attlee, Labour's post-war election victor.

Maintainers: traditional, holding family values and not open to new experiences. George Bush and Harry Truman belong to this group.

No doubt, statesmen, the top leaders differ from one another in a host of various qualities and attributes.

In dealing with the problem of the creation of a new society and a new centre of loyalty and faith, the leaders of Asia, Africa, Latin America and the Middle East have taken three different positions. First, there remained the traditionalists like King Saud of Saudi Arabia, the tribal leaders of Africa or dictators of Latin America. Such leaders try to preserve the existing oligarchic order, and view the disruptive force of modernization as a threat to their maintenance of power.

In order to justify their positions, these leaders appeal to religious beliefs, custom, or the requirements of order and stability.

The second category of leaders comprises those who wish to strike a balance between the maintenance of traditional structures and the radical transformation of society as a whole in order to integrate and utilize the traditional loyalties and hierarchical groupings, creating the synthesis of the old and the new.

Finally, there is the third group, which while not necessarily aiming at the destruction of traditional groups, wishes to eliminate them from political influence and power as obstacles to the process of social and political transformation.

When the leaders of the states speak of the 'development' of the nation they primarily mean economic development. Patriotic leaders are aware of the fact that the key to the eradication of poverty, illiteracy and diseases lies in economic development and good governance; only then it would be possible to achieve social equality, educational opportunity and elementary standards of health – in short, the modern welfare state, and to avoid increasing suffering, political frustration, and social discontent.

States are and will remain the dominant entities in world affairs. They maintain armies, conduct diplomacy, negotiate treaties, fight wars, control international organizations, and ensure the external and internal security of their states.

Given this, Nursultan Abishevich Nazarbayev, the First President of Sovereign Kazakhstan, the Leader of the Nation, had to make a political choice about the type of order that we were to build.

It was he who displayed his vision of great international responsibility after the collapse of the USSR.

It was not an easy task to find the right way of independent development. Even Mikhail Gorbachev was pretty sceptical about the future of Kazakhstan as an independent state. He thought that a Republic with the indigenous ethnic group constituting a minority would not be able to ensure internal stability and was doomed to interference in its internal affairs from outside powers.

The Republic of Kazakhstan after gaining its independence in December 1991 was recognized de jure by more than one hundred states.

Therefore, any state becoming a subject of International law tries to frame and formulate its foreign policy in order to bring about desired outcomes or to prevent undesired ones, namely,

to maintain international peace, security and stability; to protect national economic interests and sustainable development; to enhance its national status and prestige; to promote international law and human rights.

And the newly – elected President N.A. Nazarbayev has pledged himself to the creation of a democratic and law – governed state. His role in the making of the state and political order is enormous.

«Kazakhstan is colossal in size, complicated in its history, colourful in its culture and has a more compelling narrative as a modern nation». [4]

Kazakhstan attracted the interests of well-known politicians and leaders of the states not only by its enormous natural resources and colourful culture but also by the fact that it possessed combat –ready nuclear weapons.

The President of Kazakhstan was perspicacious and wise enough to realize the fact that Washington would be against any enlargement of the ‘nuclear club’. On December 21, 1991, a Declaration on the establishment of the Commonwealth of Independent States (CIS) was signed in Almaty, which provided that Russia was to become a successor with regard to the nuclear weapons.

Later that provision served as a basis for the Lisbon Protocol of May 1992, which provided a legal confirmation of the renunciation by Belarus, Kazakhstan and Ukraine of any future claims to nuclear weapons.

They also proclaimed their commitment to the Nuclear Non-Proliferation Treaty.

The signing of the Lisbon Protocol triggered a succession of diplomatic recognition of Kazakhstan. Other countries and international organizations started to open their embassies and offices in Kazakhstan because they regarded «Kazakhstan as a mature, reliable and responsible partner they could deal and establish dialogue with on the most pressing issues on the international arena. [5]

At present international institutions have assumed important functions previously performed by states, and they operate directly on individual citizens and leaders of states.

S.P. Huntington wrote: « The weakening of states and the appearance of «failed» or «torn» states contribute to such global phenomena as the breakdown of governmental authority; the collapse of states; the intensification of tribal, ethnic and religious conflicts; the emergence of international criminal mafias; refugees multiplying into the tens of millions; the proliferation of nuclear and other weapons of mass destruction; the spread of

terrorism; the prevalence of massacres and ethnic cleansing. It provides a graphic and accurate picture of much of what is going on in the contemporary world». [6]

N.A. Nazarbayev, being elected the President of the country, had to wrestle with numerous extraordinary, challenging crises. They included hyperinflation, the collapse of the currency, food shortages and the emigration of 2 mln people, most of them skilled workers, managers and doctors. Besides, there were a lot of environmental –ecological problems such as the dracking of the Aral Sea and the depteted Virgin Lands, the vast territories of traditional grazing lands contaminated by 456 thermonuclear explosions and secret nuclear tests, with contentions disregard for the health consequences to the local population.

But the President has never lost his heart. He was sure that the Kazakh people have an ancestral instinct for survival. We learnt how to weather all storms and challenges, because we follow the motto put forward by our President: «Where there is the unity, there is the life».

I can say for sure that no one played this ambivalent role more skillfully than N.A. Nazarbayev.

His strategic challenge was the discovery that he had inherited the world’s fourth largest arsenal of nuclear weapons. Rogue states were greatly interested in them. Rejecting their offer, not being tempted by offered billions, N.A. Nazarbayev opted disarmament.

He had delicate, wise diplomatic dealings with Washington, took new initiatives with Beijing going through roller –coaster ride of turbulent relations with Moscow, because cooperation with Russia was vital on many issues. Becoming a contemporary man of politics, it was not an easy task for him to embrace economic freedom and privatization and to turn the country into a largely free market economy, injecting over 25 billion tenge into banks, construction companies, pension funds and infrastructure projects.

Thanks to the far-reaching measures undertaken and initiated by the President, Kazakhstan today looks better placed than any other country in the region to cope with the world recession.

N.A. Nazarbayev’s leadership skills are internationally recognized as successful and progressive. Few of Kazakhstan’s achievements would have been made without N.A. Nazarbayev. In order not to become an apple of discord amongst the superpowers, the Republic of Kazakhstan must

be able to shape the international environment in conformity with the rules and norms of international law, but not to the detriment of its national interests.

However, a critical observer of international politics would suggest that the outstanding among statesmen are not necessarily those who win the most for their states, but rather those who lose the least.

References

- 1 The Constitution of the RK – Almaty: Zheti zhargy, 1995 – Art. 40p. 139
- 2 Keum Jang – tae. Confucianism and Korean thoughts // Jimoondang Publishing Company. – Seoul, Korea – p. 11-19
- 3 Strategy of the formation of the International Image of the RK in the Condition of Globalization. // Materials of the Scientific Practical Conference. – Almaty: KazNU, 2010 – 383p.
- 4 Aitken Jonathan. Nazarbayev and the Making of Kazakhstan. // Continuum London, New York, 2009.
- 5 Tokayev K.K. Meeting the Challenge. – Almaty, 2004. – p.25
- 6 Huntington S.P. The Clash of Civilizations. – // A Touchstone Book. – pp 35-37

Тәңірлік дүниетанымдық негізі дүниедегі заттар мен құбылыстардың жанданғандығы, ол түптеп келгенде табиғатты құдай деп қарастырған ұғымның негізін құрайды.

Ақатаев С.Н.

Смағұлова К.Қ.
**Қытайдағы табиғи
құбылыстар – сыйыну
объектісі**

Аталмыш мақалада әртүрлі деңгейдегі қауымдастықтардың ғасырлар бойы саралап, електен өткізген әлемді тану, түсіну, өзгерту және дамыту жүйелері туралы түрлі мәселелері қарастырылған. Ол жүйелердің белгілі әдістер мен тәсілдерден, дәстүрлі тұғырнамалардан құралғандығы, көптеген өмір сүру, пайымдау, ойлау тәсілдерінің әлеуметтік-этникалық қауымдастықтар үшін маңыздылығы, қазіргі ақпараттар ағыны заманында, тарихи-эволюциялық кезеңде де өзінің ықпалды күшін жоғалтпағандығына талдау жасалынған. Мұнда этностардың тарихи қалыптасқан ойлау салты, әлемді бейнелеу, тану стилінің түпкі санада берік сақталғандығы және оның қайталанбас құндылық ретінде бағаланғандығы тұжырымдалады.

Түйін сөздер: табиғат, археология, дәуір, теология, аспан.

Smagulova K.K.
**Natural phenomena
as a worship object
in China**

This article analyses the investigation of the aspects of the systems of acknowledging, understanding, changing and developing the world, that were formed and witnessed by the societies of different levels and types. This is the exploration of such facts as those systems were founded based on certain methods and approaches, on traditional basics, as the importance of living, world-knowing, thinking methods for the social-ethnic societies, as those systems have not lost their influence and power yet neither in the modern informational world nor along the stages of historical evolution. Here is given a determination of a stable preservation of historically founded traditions, style of world cognition and its expression in art, in the roots of those ethnicities' sense and their value as the part of the world's spiritual establishment.

Key words: nature, archeology, history, theology, sky.

Смағұлова К.К.
**Природные явления
как объект поклонения
в Китае**

В данной статье дается анализ различных аспектов систем узнавания мира, его понимания, изменения и развития, сформированных и проверенных обществами разных уровней и типов. Исследуются факты о том, что эти системы были основаны на определенных методах и подходах, на традиционных основах, о важности методов жизни, мирознания, мышления для социально-этнических общин, о том, что те системы еще не истеряли свое влияние и мощь ни в современном информационном мире, ни на этапах исторической эволюции. Здесь определяется устойчивая сохранность исторически сформированных традиций, стиля миропознания и его передачи в искусстве в глубинах сознания этих этносов и их ценность как части создания духовности мира.

Ключевые слова: природа, археология, история, теология, небо.

ҚЫТАЙДАҒЫ ТАБИҒИ ҚҰБЫЛЫСТАР – СЫЙЫНУ ОБЪЕКТИСІ

Қытай халқының ата-бабалары да әлемдегі өзге халықтардың бағзы дәуірдегі өкілдері іспетті, алғашқы діндік кезеңдерді толық басынан кешірген. Қытай елінде болып жатқан жаңару үрдістері сол елдің терең түп-тамыры төрт-бес мың жылға кететін мәдениетімен, сол халықтың дүниетанымы мен дүниесезімі (менталитеті), философиясымен байланысты. Қытайтанушылардың болжамдарына қарағанда, қытайдың моральдық философиясының негізгі қағидалары бүгінгі заманның талабына сай келіп, реформаларды жеделдетуге өзінің зор ықпалын тигізуде.

Діни сенім тарихы, дін бүкіл әлемдік тарих контекстіне қосылған. Археологтар мен этнографтардың айтуы бойынша, сенімнің қарапайым түрлері бұдан 40 мың жыл бұрын пайда болған «homo sapiens» ақылды адаммен байланысты [1].

Табиғаттың дүлей күштері алдындағы дәрменсіз алғашқы адамдар о баста табиғат құбылыстарына, жаратылыс дүниелеріне тек табынумен күн кешетін. Айтып-айтпай «сәби» адамзатқа ең әуелі ай, күннің қозғалысы, күн мен түн, күннің күркірі, найзағай жарқылы, жел мен сел, от пен орман, тау мен өзен бәрі де сыры құпия сырлы әлем, құдіреті шексіз қасиетті дүние болып көрінетін. Міне, мұндай сырлы әлемге, қасиетті дүниеге қытай халқының ертедегі ата-бабалары да табынбай тұра алмаған. Бұндай құбылыс, әдетте, дінтану ілімінде табиғат дүниелеріне табыну деп аталады. Дей тұрғанмен, алғашқы адамдар табиғаттағы заттар мен жаратылысты құбылыстардың бәріне табына бермеген. Яғни, олардың табынатын жаратылыстық заттары өздерінің күнделікті өміріне тікелей ықпалын тигізе алатын, олармен ерекше етене заттар болатындықтан, ертедегі қытайлар да дүниенің өзге жеріндегі тайпалардай күн, ай, жұлдызға, орман, тоғай, жер, суға табынуды бірінші парызымыз деп санаған секілді. Мәселен, күнге табыну туралы қытайдың өте ертедегі «Тағзымнама», «Балнама» деп аталатын жәдігерліктерінде мол деректер келтірілген. Ал қытайдың ай жөніндегі аңыздары мен мифтерінің молдығы да олардың айды төтенше қадыр тұтып, табынатындығынан дерек береді. Сондай-ақ, қытай халқының тауға, суға, жерге, тасқа табынғандығы туралы да деректер аз емес. Осы тәріздес түрік халықтарының нанымында да өзіндік орын алған «Түрік халықтары бұдан

бес-алты мың жыл бұрын айды, жұлдызды, күнді тәңір тұтқан. Осы құдіреттердің бәрі аспанда тұратындықтан, сол шексіз кеңістікті де тәңір қатарында қадірлеп, Көк Тәңірі деп сыйынған», – дейді А. Нұрғали [2]. Осындай діншілдіктің мәдениетке сай келетін түрін Н.Г. Аюпов «табиғат діні», – деп атайды [3]. Бұл табиғат дінінде табиғилық пен руханилық бірігіп, оның жаршысына адам айналады. Адам ортаңғы әлем болса, құдайлар әлемі (Тәңірі) жоғарыда, ал жер асты әлемі барлық қарсы күштердің жиналатын жері деп түсінілген. Тәңірлік этика номадалық азаматты үнемі Аспанға, яғни руханилық әлеміне бағдар жасауға шақырды. Сонымен қатар аруақтарға деген құрмет нағыз рухани құндылықтардың бірі болып келді. Бұл ұстаным этникалық санада әлі күнге дейін өзінің маңыздылығын білдіреді.

Адамның Құдайға және табиғатқа деген қатынасы – дәстүрдің рухани бағдарын құрады. Табиғатпен үйлесімді адам өзінің тұтас болмысын сезінді, ортамен қауымдастығын сақтады. Құдаймен табысуды ниет еткен адам түрлі құндылық пен фактілерге сезімталдығын арттырды, өзінің өмірлік жолын иемденуді үйренді. «Дін деген Құдайға берілуді білдіреді. Адамның қай дінді мойындайтындығында тұрған еш нәрсе жоқ. Бірақ адам қалай құдайға берілу керектігін үйрену керек. Дін де осы. Адамдар діндар болғысы келіп, өздерін индус, христиан, буддист т.б. деп жариялайды. Дәл құдай деген не екенін түсіндіре алмайды. Құдай – олар үшін бұлыңғыр бір идея» [4].

Алғашқы адамдардың назарында ата-бабалар рухы өзінің (қандас) ұрпақтарына екі жақтылы ықпал етеді деген наным бар болатын. Оның бірі, аруақтардың сүйген ұрпағына тигізер шарапаты да, екіншісі, – өзін ұмытқан немесе өзі салған жолдан тайып кеткен ұрпағына жасайтын кесапаты. Бұл дүниеден қайтқан адамдардың басқа дүниеде тыныштықта, жұмақта тірлік етуі үшін, ең бастысы, тірілердің ақ тілегі қажет. Егер тірілер олардың тілеуін тілемесе, немесе оларды ұмытса, аруақтар оларға назаланып, өз кесапатын тигізбек. Яғни, «өлі разы болмай тірі байымақ емес». Қытайдың ескі қоғамында «адам рухы өлмейді» деген нанымнан туындаған ата-бабалар аруағына табыну біршама іргелі діни құбылыс болатын. Бүгіннің өзіндегі дәл сондай ырым-салттардан өркениеттіліктің «шапанын» шешіп тастасаңыз арғы негізінің ата-бабалар аруағына табынушылықта жатқанын аңғару қиын емес. Ондайды айтпағанның өзінде, қытайдың көне жазбаларында да осы мазмұндағы материалдар аз

кездеспейді. «Мемлекет туралы», «Тағзымнама» секілді байырғы жәдігерліктерінде біреулердің аруақты сыйлағаны үшін істері оңға басып жатқаны, тағы біреулердің аруаққа шет болғаны үшін, аруақты сыйламағаны үшін пәле-қазаға ұшырап жатқаны мол қамтылған. Қытайдың тек жазба деректері ғана емес, археологиялық қазба материалдарының да аруаққа сиынуға қатыстылары көп санды құрайды. Бұған бір мысал, Ляо-Шиден, Хуа-Сяннан қазып алынған ескі мола қазбалары Хуа-Иннен табылған өте ертедегі, сондай-ақ өте көлемді обадан алынған заттар сол дәуірдегі адамдардың аруаққа деген ілтипатын немесе табынушылық сезімін білдіреді. Ал ертедегі қытай молаларының біразының құрылысы былай болып келеді: Тік түскен көрліктен кейін үлкен үш үңгір болады, әр үңгірдің ішінде бірнеше кішкене үңгір бар. Әр тайпаның аталас адамдары сол кішкене үңгірлерге қан жақындығына, жасына қарай қатар-қатар жерленіп отырады. Бұның өзінен ертедегі қытайларда рулық-тайпалық түзімнің болғаны байқалудан тыс, ата-бабалар аруағына деген құрметін, табынуын аңғаруға болады. Бұдан өлген адам өз туыстарының қасында жатпаса, жалғызсырайды. Қиналады. Назаланады. Тірілерге ренжиді. Содан барып тірілерді қырсық шалып дерт-дербез айналдырады. Бүгінгі қытай халқында «аруаққа табыну» дін ретінде жоқ болғанымен, «аруақты қадір тұту» салт ретінде жалғасып келеді. Қытай халқының ата-бабаларында осы аруаққа табынудан туындаған тағы бір діндік құбылыс болғаны дәлелденіп отыр. Ол – қасиетті әулиелердің, ел қорғаған батырлардың, өнер иелерінің аруағына табыну. Содан ғана медет тілеу. Алғаш «адам рухы өлмейді» деген жалпы түсінікпен о дүниеліктердің кез келгеніне бірдей ілтипат көрсетіп келген тірілер кейін келе, жоғарыдағы айтқанымыздай, тірі кезінде аруақты болған адамның (әулие – абыз, батыр, патша – ағзам, өнерпаз) өлгенде рухы да жай адамның рухынан құдіретті, қасиетті болады деген нанымға көшті. Сөйтіп, ендігі жерде, әйтеуір, өзінің өлген ата-бабаларына емес, өзімен қандас немесе рулас қасиетті адамдардың, ел қорғаған батырлардың аруағына сиынатын, содан көмек сұрайтын болды. Ол дәуірдегі қытайлардың әр тайпасында, бүгінгі біздің қазақікі секілді, өздерінің аруақты адамдарын ту тұтып, ұран етіп алатын жағдай жиі кездесетін. Кейін халықтағы рулық-тайпалық жүйенің жойылуына байланысты, ол мазмұн ұмыт болып кеткенімен қасиетті тұлғалардың атын, оларға деген құрмет-ілтипатын қытай халқы әлі де жалғастырып

келеді. Осы айтылғанға мысал ретінде айтсақ, тайпалардың көсемдері ел қорғаған баһадүрлерден: Хуан-ди, Ян-ди, Джуан-Шуйлердің есімі күні бүгінге дейін ел жадында. Бұлардың ішіндегі Хуан-ди қазіргі қытай ұлтының танымында «күдірет иесі», «патша» деген мағыналарда орнығып, бүкіл қытайдың символдық табынушысына айналып отыр [5]. Бұлардан тыс, халық ішінен ең алғаш отты ойлап табушылардың, сел апатын тізгіндеушілердің аруағына табынушылар да табылады.

Анимизмдік ұғымнан туындаған байырғы діни құбылыстардың бірі – мүсінге (немесе суретке) табыну. Оның нанымдық мағынасынан алғанда, белгілі бір мүсін өкілдік ететін адамның немесе хайуанаттың рухында асқан күдірет бар-мыс. Немесе сол мүсіннің өзінде де сондай қадыр-қасиет, күдірет, керемет бар. Ол сұрқиялықты жеңіп, табынушысын әрқандай пәле-қазадан қорғай алады. Сондықтан, алғашқы қоғам мүшелері өздері табынған заттың, адамның, хайуанаттың мүсінін жасап немесе суретін салып, арман-тілектерін, мұң-зарын соған айтып, одан медет, күш-қуат, жанашырлық көмек тіледі. Бұған мысал, Қытай аймақтарының көп жерінен бағзы замандарда сел апатын тізгіндеген Да-Иүдің мүсіні, он сегіз мың ғаламды жаратқан Пан-Гудың мүсіні; сондай-ақ, айдаһардың, арыстанның мүсіндері жиі кездеседі. Олардың жасалған-қашалған кездерінде көркемдік мәні емес, нанымдық, яғни, діндік рөлі басты орында тұратындығы күмән тудырмайды. Әрине, мүсінге табыну объектісі тек мүсінмен ғана шектелген емес, қасиетті деп табылған нәрсенің суретін салып, оған да табына беретін. Қарт табиғат аялы алақанымен бүгінгі қытай халқына жеткізіп отырған жартас суреттерінің біразы дәл осы біз сөз етіп отырған тақырыптың туындысы. Бұндай дүниелер қытай елінің ішкі өңірлерінен тіпті көптеп табылады.

Ұлы құдайлардың болмауы және алдыңғы жоспарларға Шан-ди сенімінің шығуы қытай өркениетінің тарихында үлкен рөл атқарды. Негізінен бұл Қытайдың діни жүйесіндегі негізгі ілімдердің бастамасы, яғни діни бастамалардың әлсіреуіне алып келіп, ал оның орнына тиімді бабалар нанымдарын одан әрі күшейтеді. Бұл тенденцияларды Шан қарастыра бастады. Тікелей ұрпағы болып саналатын билеуші вандар және оның орынбасарлары жерленгенде, оларды күдіреттің жер бетіндегі өкілдері ретінде малжанымен үлкен зиратқа құрметпен жерлеген. Кейіннен олардың табыттары қалың қауымның тағзым ететін киелі орнына айналады.

Құрбандық шалуға орай рәсім-салтта дене қимылдарының сыртқы көрінісі мен сұхбатқа қатысты ішкі астары бір-біріне ұласып жатты. Қытай мифологиясы тәртіпті сақтауға, күнделікті өмір мен көңілдегі үміттің арасындағы қатынасты реттеуге аса үлкен мән берді. Қытай салтында негізінен аспан-табиғат, жер және адам арасындағы жарасымдылықты орнатуға үнемі назар аударады.

Құдайға табыну – құрбандық шалумен қатар, құдайдың тегімен тілдесу жолы балгершілік рәсімімен жалғасты. Бал ашудың мақсаты өздерінің ата-тегіне өмірдегі жетістіктері мен кемшіліктерін, ұрпақтарының үміт-ниетін жеткізу, сол бастамаларды қолдайтынын немесе қолдамайтынын жорамалдау. Бал ашудағы басты мақсат, осы өмірдегі адамдардың болашақ қабылдаған жоспарларын, ойларын бабаларына таныстыру және олардың сол жоспарларына деген пікірін білу болып табылады. Бал ашудың тәртібі келесідей: арнайы тағайындалған қойдың қолына немесе тасбақаның сауытына пиктографиялық белгіден тұратын бірнеше таңбаны енгізген, бұл таңбалар қытай иероглифіне ұқсас болған. Бұл жазбаның мәні бір ауыз сөзбен жауап қайыратындай етіп жазылған. Содан кейін темірден жасалған таяқша арқылы сауытты немесе сүйекті күйдірген, ал артқы жағындағы жарық арқылы балгер нәтижесі туралы өз жорамалдарын айтқан.

Діни сананың шығу тегі қайырымды күштерге табынуға негізделген, ал осының арқасында өмірдің өзі мәнге ие болып, тіршілік ету әдістері пайда бола бастайды. Дәл осы қайырымдылық және оның артындағы табиғи күштерге табыну алғашқы болып саналады, ал осының негізінде қыр-сыры көп өмір үшін күресте адамдарға көмек көрсетуші белгісіз күш құбылысына мәңгілік ризашылық пайда болады.

Бұл жағдай қайырымдылар және зұлымдар күресін қайырымдылықтың бастапқы түсінігі негізінде құрастырылған деген баға беруге әкеледі. Сонда, қайырымдылық көрсетуші мен зұлымдық ойлаушының мәңгілік күресі шындыққа діни қатынас үшін екінші орында болады, ол бастапқы қайырымдылық көрсетуші күшке сенуден шығып отыр. Осылайша, Тәңірге табыну өмірге келеді.

Діннің түрлеріне келер болсақ, ондағы Құдай – дүниенің рухани алғышарты болғанымен, бірақ ол тұлға емес. Құдай – болмыстың ең биік сатысы, ол табиғаттан бөлінбеген, бірақ ол ұғымның тозағына түспейді, оны сөзбен жеткізе алмаймыз. Мұндай жағдай Құдай жөніндегі

арнаулы ілімді (теологияны) талап етпейді. Сонымен қатар Табиғатқа деген табыну сезімін тудырып, оны қайта өзгертуге бағытталған іс-әрекеттерді теріске шығарады. «Құдай ашылмаған» діндерде Табиғатқа адам өз билігін жүргізе алмайды, оған табыну қайсыбір үстемдікті теріске шығарады, адам табиғатқа тиіспей, тек қана өз-өзін ғана өзгертіп, өне бойы жетілу үстінде болуы керек. Тарихқа неғұрлым терең үңілген сайын біз жеке ұрпақтардың, тайпалар мен ұлттардың мәдениеті мүлде оқшау дамиды деген «теорияның» негізсіздігін соғұрлым айқын көріп отырмыз [6].

Б.ғ.д. VI-V ғ.ғ. Қытай елінде мифологиялық дүниетанымнан философияға көшу үрдістері басталады. Қолжазба деректерінде көп кездесетін мистикалық суреттеулер терең зерттелмеген, сонымен қатар бұл құбылыс – Ортағасырлық Шығысқа тән ерекшелік. Олар табиғаттан тыс әлемнің бар екеніне сенумен қатар, оның мәңгілік өмір сүргендігіне сенген. Мистикалық түстердің суреттелуін кез келген сопының биографиясынан табуға болады. Мистикалық түстер әрбір әулиенің ажырамас бөлігі болып табылады [7].

Қытайдың алғашқы діндерінің жалпы даму барысы, өркен жаю үрдісі, міне осындай. Осыдан барып қытайдың дін тарихындағы құдайға се-

ну мен ата-бабалар аруағына табынудың іліктескен құбылысы қалыптасты. Сонымен бірге, алғашқы діндегі рухқа табыну бірте-бірте қытай халқының салт-дәстүріне айналып, сол негіздегі жалпы халықтық дін өркен жая бастады. Әрі, бұл құбылыс қытайдың дәстүрлі мәдениет топырағында өсіп-өніп қалыптасқандықтан, қайта айналып соғып, қытай халқының дәстүрлі мәдениетіне, ойлау жүйесіне, этикасына өз ықпалын тигізбей қалған жоқ. Сондықтан қытай халқының кісілік тұрғысын, психологиясын, халықтық болмысын, өмірге көзқарасын, діни нанымын білуде, тек бүгінгі діні ғана емес, сөз болып отырған алғашқы діндерін білудің де мән-маңызы ерекше. Олай болатыны, дін қанға сіңіп кететін қасиет. Адамдар (тіпті, атеистің өзі де) көп жағдайда саналы-санасыз түрде діндік нормаларға жүрегінен орын беріп отырады. Ал қоғам жеке адамдардан құралады десек, қоғамдық этиканың қалай қалыптасатыны да өзінен түсінікті болып шыға келеді.

Өмірдің практикалық мәселесіне жақындай түскен қытай өркениетінде философиялық толғаныстың түрлері көбейді. Философия мен діннің өзара ықпалы ауытқымалы, күрделі сипатта өтіп жатты. Оны қытайдың көне текстері мен философиялық ағымдарының мазмұнынан аңғаруға болады.

Әдебиеттер

- 1 Масперо А. Религии Китая / перевод с французского В.Ю. Быстрова, С.Н. Скокова, С.В. Пахомова. – Санкт-Петербург: Наука, 2004. – С. 84.
- 2 Нұрғали А. Қазақ ілкі тектерінің дәстүрлі мәдениеті. – Алматы: Атамұра, 2000. – 168 б.
- 3 Аюпов Н.Г. Тенгрианство как религиозная система: автореферат диссертации на соискание кандидата философских наук. – Алматы, 1996. – С. 30.
- 4 Құран Кәрім (қазақша мағына және түсінігі). – Сауд Арабиясы: Құран шәриф басылым комбинаты, 1995. – 209 б.
- 5 Религиозный мир Китая // Альманах. Муравей, 2003. – С. 236.
- 6 Орынбеков М., Алтаев Ж. Әл-Фараби философиясы. Қазақ даласының ойшылдары IX-XII ғғ. – Алматы: Ғылым, 1995. – 38 б.
- 7 Из истории суфизма: Источники и социальная практика. – Ташкент: Фан, 1991. – С. 40.

References

- 1 A. Maspero Chinese Religions. Translated from the French Bystrov VY, Skokova SN, SV Pakhomov – St. Petersburg: Nauka, 2004. – S. 84.
- 2 Nurgali A. Kazakh ilki tekterinin dasturli madenieti – Almaty: Atamura, 2000. – 168 p.
- 3 Ayupov NG Tengrianism as a religious system. Thesis Abstract for competition of the candidate of philosophical sciences. – Almaty, 1996. – S. 30.
- 4 The Holy Quran (Kazakh values and concepts). Saudi Arabia: Combine the Quran sharif edition, 1995. – 209 p.
- 5 The religious world of China // Almanac. Ant, 2003. – S. 236.
- 6 Orynbekov, M., J. Altayev The philosophy of Al-Farabi. Kazakh steppes thinkers IX-XII centuries – Moscow: Science, 1995. 38 p.
- 7 From the history of Sufism: Sources and social practices. – Tashkent: Fan, 1991. – С. 40.

Мәжінбеков С.А.

**Канадалық
мультимәдениет
саясаты**

Мультимәдениет саясаты – қазіргі кездегі халықаралық қатынастар жүйесіндегі аса маңызды мәселелердің қатарында. Бұл саясат негізінен миграциялық ағымдарға байланысты туындап отыр. Мультимәдениет идеясы ресми мемлекеттік саясат және ұлтты қалыптастыру бойынша бағдарлама ретінде ең алғаш Канада елінде пайда болды. Қазіргі таңда бұл саясат елдің ресми мемлекеттік саясатына айналып отыр. Канада еліндегі мультимәдениет саясаты заңнамалық тұрғыда жетілдіріліп, мәдени саяси стратегия болып қалыптасқан. 1988 жылдың шілде айында Канада мемлекеті алғашқылардың бірі болып, мультимәдениет туралы Акт қабылдады. Құжатқа сәйкес мультимәдениет – Канада қоғамының негізгі бағыты. Бұл бағыт түрлі мәдениеттерді қорғап, оларға қолдау көрсету мақсатында жүргізіледі.

Түйін сөздер: Канада, саясат, мәдениет, миграция, этникалық топтар, сыртқы саясат.

Majinbekov S.A.

**The policy
of multiculturalism
in Canada**

The policy of multiculturalism is an important issue in contemporary international relations. The policy of multiculturalism caused by migration processes. The idea of multiculturalism originated in Canada as the official state policy as a program of nation building. Today, multiculturalism is official state policy. Multiculturalism in Canada has a legislated strategy for cultural policy. In July 1988, Canada became the first country in the world that has adopted the Act of multiculturalism. According to him multiculturalism is a fundamental characteristic of canadian society. The purpose of this policy is the preservation and development of different cultures.

Key words: Canada, politics, culture, migration, ethnic groups, foreign policy.

Мажинбеков С.А.

**Политика
мультикультурализма
в Канаде**

Политика мультикультурализма является актуальной проблемой в современных международных отношениях, обусловлена миграционными процессами. Идея мультикультурализма появилась в Канаде как официальная государственная политика – программа по строительству нации. На сегодняшний день мультикультурализм в Канаде имеет законодательно оформленную стратегию культурной политики. В июле 1988 года Канада стала первой страной в мире, принявшей Акт о мультикультурализме. Согласно ему мультикультурализм – фундаментальная характеристика канадского общества. Целью такой политики является сохранение и развитие различных культур.

Ключевые слова: Канада, политика, культура, миграция, этнические группы, внешняя политика.

КАНАДАЛЫҚ МУЛЬТИМӘДЕНИЕТ САЯСАТЫ

Халықаралық қауымдастықтың толыққанды мүшесіне айналып отырған еліміз сыртқы саясатында әлемнің барлық елдерімен терезесі тең қағидатында дербес сыртқы саясатын жүргізіп келеді. Солтүстік Америка аймағында орналасқан, НАФТА интеграциялық құрылымының мүшесі Канада елі де Қазақстан сыртқы саясатының назарындағы ел. XX ғасырдың басында Ұлыбритания доминионы болып танылған Канада елі, XX ғасырдың соңында әлемнің дамыған индустриалды елдеріне айналды.

Канада елінде мемлекеттік саясат ретінде орын алған мультимәдениет саясатының ерекшеліктерін, даму барысын, негізгі мәселелерін зерттеудің өзектілігі төмендегідей бірқатар факторларға байланысты:

Біріншіден, Қазақстан және Канада елінің дамуы арасында ұқсастық факторлары да орын алады, атап айтқанда: көпұлттық халық құрамы, осыған байланысты Канада елінде мультимәдениет саясаты жүргізілініп отырса, біздің елімізде ұлтаралық келісімнің озық үлгісі қалыптасқан.

Екіншіден, Канада халықаралық саясат және экономика мәселелері бойынша маңызды шешім қабылдай алатын аздаған дамыған индустриалды мемлекеттердің қатарына енеді. БҰҰ шеңберінде де Канаданың бейбітшілікті қорғау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша бастамалары саясатта жалғасын тауып жүр. Еуразия кеңістігінде маңызды саяси шешім қабылдауға белсене қатысып, бейбітшілік, қауіпсіздік саласында бастама көтеріп жүрген Қазақстан Республикасы да осы жағынан Канада елімен үзеңгілес болып табылады.

Осыған орай, Солтүстік Америка аймағындағы жетекші мемлекет болып саналатын Канада елінің саясатындағы мультимәдениет бағытының аспектілерін қарастыру, жан-жақты талдау жүргізіп, ұтымды тәжірибелік маңызы бар қорытындылар жасау уақыт талабы.

Мультимәдениет саясатының басты қағидаты – бұл мигранттардың ұлттық және мәдени бірегейлігін сақтау және мигранттарды қабылдап отырған қоғаммен етене жақындасуға мүмкіндік ашу. Жалпы ғылыми әдебиеттерде мультимәдениет ұғымына байланысты түрлі пікірлер қалыптасқан. Г. Терборн өзінің «Мультимәдени қоғамдар» атты еңбегінде мультимәде-

ниет терминінің шығу тарихын және қолдану аясын қарастыра отыра, көп дінді, көп мәдениетті қоғамның ұстанып отырған саясаты ретінде анықтайды [1, 51]. Белгілі американдық әлеуметтанушы Н. Глейзер мультимәдениетті бірыңғай мәдениетке жауап ретіндегі, әр ұлттың мәдени ерекшеліктерін ерекшелеуге бағытталған үрдістердің кешені ретінде қарастырады [2, 98].

А. Борисов мультимәдениет түсінігінің мәніне үңіле отыра, мәселенің екі астарын қарастырады. Ол, бір жағынан оң бағыт ретіндегі интеграцияға жетелейтін мультимәдениет, теріс бағыт ретіндегі сепаратистік пиғылдарды тудыруы мүмкін мультимәдениет, деп жіктей отыра, мультимәдениеттің қандай арнада дамуын қоғамдық-саяси бағыт ретінде айқындайды [3, 12].

А. Төлеуханқызы мультимәдениетті – өзге ортада өз бейнесін сақтап қалуға қолайлы жағдай туғызуға бағытталған Еуропа елдерінің саясаты ретінде қарастыра отыра, Еуропада 1980 жылдардың алғашқы жартысында, 90-жылдардың басында «мәдени өзгешелікті құрметтеу», «өз ұлттық келбетінді сақтау құқы» сынды терминдер алға тартылғанымен, соңғы жылдары осы идеялардың жүзеге аспағанын мойындауға тура келеді – деп тұжырымдайды [4, 7].

Канада мемлекетін асимметриялық, тілдік сипаты бар, орталықтандырылған федерация деп атауға болады. Асимметриялық сипат оның 10 провинция мен 3 аумақтан тұратындығынан көрінеді. Тілдік сипат Канаданың мемлекеттік және конституциялық құрылысы ағылшын және француз тілінде жүргізілетінімен айқындалады. Демографиялық көзқарас тұрғысынан Канадалық қоғамды үш негізгі топтарға жіктеуге болады:

Бірінші топты, байырғы Канада жерін мекендеген жергілікті тұрғындар құрайды. Канада Конституциясына сәйкес, байырғы Канада тұрғындарының үш тобы қарастырылады: үндістер, аралас некеден туылған метистер, Мұзды мұхиттың жағалауын мекендеген эскимос-инуиттер.

Екінші топты, ата-бабалары XV–XVI ғасырларда Канада жеріне қоныс тепкен француздар мен ағылшындардың ұрпақтары құрайды. XVI ғасырдың 30–40-жылдары Әулие Лаврентий өзені бойымен бірнеше рет жүзіп өткен француз теңізшісі Жак Картье бұл аумақты Францияның иелігі етіп жариялаған болатын. 1534 жылы Жак Картье жариялаған Канада Жаңа Францияның провинцияларының бірі ретінде қабылданды. Кейіннен француздар қазіргі Канада жерінде отарлық қоныстарын құра бастайды. 1647 жылғы Эдикт бойына Канада

территориясында француз отарлық әкімшілігі құрылды. Отаршыл әкімшілік басында, генерал-губернатор, иезуиттік миссия басшысы, Труа Ривьер, Монреаль губернаторларынан құрылған кеңес құрылды. 1600 жылы Тадусак, 1605 жылы Порт-Руаяль, 1608 жылы Квебек қаласының іргетасы қаланды. Ал 1627 жылы Порт-Ройял ауданының маңында ең алғашқы Жаңа Шотландия деп аталған ағылшын қоныстары пайда болды.

Үшінші топты, XX ғасырдан бастап Канада жеріне қоныс аударған халықтар, негізінен, Азия-Тынық мұхит аймағында орналасқан мемлекеттердің тұрғындары құрайды. Канададағы Қытай қауымының саны 1,3 млн адамды құрайды. Канада елінде қытай тілі ағылшын және француз тілінен кейін жиі қолданылатын тілдер тобына енеді.

Мәліметтер бойынша, 2011 жылы Канадаға қоныс аударушылардың 50 пайызын азиялықтар, 20 пайызын Африка және Орталық Азия елдерінің тұрғындары, 12 пайызын Оңтүстік Америка және Америка Құрама Штаттарының тұрғындары, 18 пайызын еуропалықтар құрайды [5]

Статистикалық мәліметтерге сүйене отыра, Канада елінің тарихы мен даму кезеңдері миграциялық ағымдармен өзара байланысты екендігін ерекшелеуге болады. Олардың өзара мәдени, тілдік түрде ықпалдасу үрдісі Канада қоғамының даму үлгісін айқындайды. Канадалық мультимәдениет саясаты – канада қоғамындағы әрбір ұлттың мәдени ерекшеліктерін сақтауға және дамытуға бағытталған мемлекеттік саясаты.

1967 жылы Л. Пирсон отставкаға кетіп, орнына Пьер Эллиот Трюдо бастаған үкімет келді. Трюдо үкіметі билік басына келгеннен бастап, Канада либералдары Квебек мәселесіне қатты назар аудара бастады. Либералдардың мәселеге қатысты бағдарламасында: «Канада қазіргі кезде үлкен саяси дағдарысты басынан кешіріп отыр, оның басты себебі Квебек мәселесі», деп айқындады. Либералдар ұсынған федерализм тұжырымдамасының негізгі мәні – бір мемлекет – бір ұлт қағидаты болды. Трюдо өз бағдарламаларында Канада елінде бір ғана ұлт – Канадалықтар бар, олар тек әр тілде сөйлейді деп тұжырымдады. Трюдо үкіметі Квебек мәселесіне байланысты 1971 жылы «Мультимәдениет саясатын» ұсынды.

Мультимәдениет саясатының негізгі мақсаттары ретінде төмендегілер айқындалды:

– этномәдени топтарға ұлттық ерекшеліктерін сақтауға жағдай жасау;

– этникалық топтардың канада қоғамына бейімделуіне, саяси өмірге белсене араласуына жағдай жасау [6].

1971 және 1981 жылдар аралығында мультимәдениет саясатын дамыту үшін, этникалық топтардың тілін және мәдениетіне қолдау көрсетуге мемлекет тарапынан 20 млн доллар жұмсалды. Аталмыш саясатты жүзеге асыру бағытында, Мультимәдениет бойынша Басқарма құрылды. 1973 жылы Мульти мәдени бастамалардың жүзеге асырылуына бақылау жүргізу үшін министрлік құрылды. Үкімет және этникалық ұйымдар арасындағы ресми байланыстарға айрықша көңіл бөлінді. Өзге де этникалық топтарға байланысты кемсітушілік көріністерінің алдын алу бойынша мульти мәдениеттік бағдарламалар жасалынды.

1982 жылы түрлі этникалық топтардың мәдени ерекшеліктеріне қолдау көрсетіп, дамыту мақсатында елде «Құқықтар және еркіндіктер Хартиясы» [7] қабылданды. 1988 жылы Б. Малруни үкіметі кезінде, нәсілшілдік және кемсітушілікке тыйым салушы ережелерді қамтыған, көп мәдениеттілік туралы жаңа Заң қабылданды.

Қабылданған заңнамалық құжаттар бойынша, елдің мультимәдениет саясаты төмендегі қағидаттарға негізделеді:

- канада қоғамының көп мәдениетті сипатын дәріптеу;
- плюрализмге және канада мәдениетінің екі тілді сипатына ден қою;
- этникалық азшылықтардың мәдени ерекшеліктеріне қолдау көрсету;
- мәдениетке қолдау көрсету бойынша федералдық, аймақтық және жергілікті деңгейлерде өзара іс-шаралар жүргізу [8].

Дегенмен, Канада мультимәдени саясатына сын көзбен қарау үрдісі де көрініс береді. Бұл саяси бағытқа негізінен канадалық француздар қарсы көзқараста. Мультимәдениет саясаты жарияланған кезеңнен бастап, бұл мәселеге Квебектік тұрғындар қарсы шығып отыр. Квебектіктердің пікірінше, бұл мәселе федералдық билік өкілдерінің провинциялардың ішкі ісіне араласуын тудырады.

Канаданың француз тілді азаматтары елдің мультимәдениет саясатын, ағылшындық мәдениеттің үстемдігін туғызу мақсатындағы, Квебектің қоғамдық мәртебесін төмендетуге арналған саясат деп түсінеді.

Мәдени саясатпен қатар, елдің әскери саясатына да ұлттық фактор үлкен ықпалын тигізіп отыр. Бұл елдегі екі ұлттық қауымның – англоканадалықтар және франкоканадалықтардың

болуына байланысты. Квебектік франкоканадалықтар әскери шығындарды өсіруге, шет елдердегі қарулы қақтығыстарға Канада әскери күштерінің қатысуына қарсылығын білдіріп отыр. Әскери саясаттағы Квебек факторының тағы бір астары, провинция басшыларының Канададан бөліне қалған жағдайда өз әскерлерін ұстауға деген ұмтылысымен ерекшеленеді.

XX ғасырдың 60 жылдарынан бастап, Канада елінде халықаралық істерде тәуелсіз саясат жүргізу айқындалды. 1970 жылдың маусымында «Канадалықтар үшін сыртқы саясат» деп аталатын канада Ақ кітабы бекітілді. 1984 жылы Канада үкіметі басына Б. Малруни бастаған консерваторлар партиясы негізінен Канада елін сепаратистерден сақтап қалу бағытында мультимәдениет саясатын кеңінен жүргізе бастады. Осы кезден бастап, мультимәдени саясатын Канада мемлекеті иммиграциялық саясатты жандандырудың маңызды факторы ретінде қарастырады. 1990 жылдардың соңында Канаданың әлемдік саясаттағы орны үкімет тарапынан талқыланып, ел сыртқы саяси бағыттарын өзгерістерге арнады. Канада ғаламдық мәселелерді шешу бағытын сыртқы саяси басымдықтар ретінде қарастырып келеді.

Елдің сыртқы саясаты ғаламдық деңгейге ие. Айта кетсек, Канаданың сыртқы экономикасындағы байланыстар жаппай жоюға бағытталған қару мен терроризмге қарсы екенін көрсетеді. Одан бөлек, тағы бір маңызды аспектілердің бірі тыныштықты сақтау болып табылады. Сонымен қатар, халықаралық деңгейдегі проблемаларды шешу барысындағы өзінің объективті көзқарасын жоғалтқан емес.

Канаданың сыртқы саясатындағы маңызды бағыттар туралы өкіметтің «**Канада әлемде**» атты арнайы жобасы 1995 жылы жарық көрген болатын. Онда халықаралық байланыстар межесінде Канаданың ұлттық құндылықтары мен мәдениетінің даму үдерісін қауіпсіз деңгейде жүзеге асыру қажет екендігі айқын жазылды. Канада үкіметінің сыртқы саясат бойынша мәлімдемесінде сыртқы саяси бағыттағы төмендегідей мақсаттар қойылды [9,77].

– тұрақсыз мемлекеттерге көмек ретінде қауіпсіз әлем құрылысын салуға атсалысу (failed and fragile states), терроризммен, халықаралық қылмыспен күрес, жаппай қырып жоятын қаруды таратпау үшін күрес жүргізу;

– мультилатерализм идеясын тарату, қоршаған ортаны сақтау бойынша халықаралық шараларға қатысу.

XXI ғасырда мультимәдениет саясаты елдің сыртқы саясатының негізгі трендтеріне айналып отыр. Бұл мәдени саясатты кеңінен дәріптеу арқылы, Канада үкіметінің басшылары елдің инвестиция, бизнес салаларында қолайлы екендігін дәріптеуде. 2010-2012 жылдары Канада инвестициялық климаты қолайлы, әлеуметтік саласы дамыған елдердің көрсеткіші бойынша жоғарғы рейтингтерге ие болған. 2011 жылдың соңында «Форбс» журналының рейтингісі бойынша Канада «бизнес үшін қолайлы ел» деп танылған. «Экономист интеллидженс юнит» аналитикалық орталығының мәліметі бойынша Канада бизнес үшін қолайлы алдыңғы қатарлы ел деп жарияланған [10].

Қазіргі таңда Еуропадағы миграциялық дағдарыстар бұл елдерде мультимәдениет-

тен бас тарту бойынша пікірлер туғызып келеді. Көптеген зерттеушілер бұл саясатты ұтымсыз бағыт ретінде қарастыруда. Дегенмен, Канаданың ішкі және сыртқы саясатының ерекшеліктеріне байланысты, елдегі қалыптасқан саяси және әлеуметтік жағдайларға қатысты, ел осы бағытты дамытуды көздеп отыр. Көп тілділік және көпмәдениеттілік саясаты демократиялық қоғамды дамытуға аса тиімді құрал ретінде жүргізіліп отыр.

Мультимәдениеттің, жергілікті халықтардың мәдениетіне және ұлттық бірегейлігіне тиімсіз екендігін алға тартылып отырғандығына қарамастан, Канада қоғам азаматтарының мәдени әралуандылығын сақтау, мигранттарға жағдай жасау бағыттарын институционалдық тетіктер арқылы барынша қолдау жасауда.

Әдебиеттер

- 1 Терборн Г. Мультикультурные общества // Социологическое обозрение. –2001. – Т. 1. – № 1. – С. 50 – 67.
- 2 Глейзер Н. Мультиэтнические общества: проблемы демографического, религиозного и культурного разнообразия // Этнографическое обозрение. –1998. – № 6. – С. 98–106.
- 3 Борисов А.А. Мультикультурализм: Американский опыт и Россия // Мультикультурализм и этно- культурные процессы в меняющемся мире: Исследовательские подходы и интерпретации / под ред. Г.И. Зверевой. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 8–30.
- 4 Төлеуханқызы А. Мультимәдениет және біздің қоғам// Егемен Қазақстан. – 2014. – № 58. – Б. 7.
- 5 Statistics Canada // <http://www.statcan.gc.ca>
- 6 Canadian Multiculturalism Policy// <http://www.cic.gc.ca/english/multiculturalism>
- 7 Canadian Charter of Rights and Freedoms// http://www.lop.parl.gc.ca/About/Parliament/Education/ourcountryourparliament/html_booklet/canadian-charter-rights-and-freedoms-e.html
- 8 Canadian Multiculturalism Act// <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-18.7/page-1.html>
- 9 Евтихевич Н.С. Традиции Канадской внешней политики // США. Канада. Экономика-политика-культура. – 2009. – № 9. – С. 75–83
- 10 Немова Л.А. «Экономика Канады и экономическая политика правительства в 2010-2011 гг. // Электронный журнал «Россия и Америка в XXI веке». – №1. – 2011. www.rusus.ru.

References

- 1 Terborn G. Mul'tikul'turnye obshhestva // Sociologicheskoe obozrenie. –2001. – Т. 1. – № 1. – С. 50 – 67.
- 2 Glejzer N. Mul'tijetnicheskie obshhestva: problemy demograficheskogo, religioznogo i kul'turnogo raznoobrazija // Jetnograficheskoe obozrenie. –1998. – № 6. – С. 98–106.
- 3 Borisov A.A. Mul'tikul'turalizm: Amerikanskij opyt i Rossija // Mul'tikul'turalizm i jetno- kul'turnye processy v menjajushhemsja mire: Issledovatel'skie podhody i interpretacii / pod red. G.I. Zverevoj. – М.: Aspekt Press, 2003. – С. 8–30.
- 4 Төлеуханқызы А. Мультимәдениет және біздің қоғам// Егемен Қазақстан. – 2014. – № 58. – Б. 7.
- 5 Statistics Canada // <http://www.statcan.gc.ca>
- 6 Canadian Multiculturalism Policy// <http://www.cic.gc.ca/english/multiculturalism>
- 7 Canadian Charter of Rights and Freedoms// http://www.lop.parl.gc.ca/About/Parliament/Education/ourcountryourparliament/html_booklet/canadian-charter-rights-and-freedoms-e.html
- 8 Canadian Multiculturalism Act// <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-18.7/page-1.html>
- 9 Evtihevich N.S. Tradicii Kanadskoj vneshnej politiki // SShA. Kanada. Jekonomika-politika-kul'tura. – 2009. – № 9. – С. 75–83.
- 10 Nemova L.A. «Jekonomika Kanady i jekonomicheskaja politika pravitel'stva v 2010-2011 gg. // Jelektronnyj zhurnal «Rossija i Amerika v XXI veke». – №1. – 2011. www.rusus.ru.

4-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТІШІЛІК
ҚҰҚЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Раздел 4
**ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО И
ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА**

Section 4
**INTERNATIONAL AND
DOMESTIC LAW ISSUES**

Даркенбаев А.И.,
Айдарбаев С.Ж.

**Основы правового статуса суда
Евразийского экономического
сообщества**

Евразийское экономическое сообщество (далее – ЕврАзЭС) стало предшественником Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС), подготовив почву для создания и успешного функционирования. Органы ЕврАзЭС были трансформированы в соответствующие институты ЕАЭС. Одним из важных интеграционных органов ЕврАзЭС всегда выступал Суд, основы правового статуса которого были закреплены в учредительном акте ЕврАзЭС – Договоре от 10 октября 2000 года.

В статье произведен аналитический обзор нормативных документов, определяющих правовой статус Суда ЕврАзЭС, который привел к выводу о том, что Суд ЕврАзЭС является межгосударственным судебным органом международной интеграционной организации. Детальная проработка вопросов, определяющих правовой статус и деятельность Суда ЕврАзЭС, позволила впоследствии учесть опыт этого судебного органа при формировании Суда ЕАЭС.

Ключевые слова: Евразийское экономическое сообщество, Суд ЕврАзЭС, региональная экономическая интеграция.

Darkenbaev A.I.,
Aidarbayev S.Zh.

**Basis of the legal status of the
court Eurasian economic com-
munity**

The Eurasian Economic Community (hereinafter – EurAsEC) was the precursor of the Eurasian Economic Union (hereinafter – EAEC), paving the way for its establishment and successful operation. EurAsEC bodies were transformed into the corresponding EAEC institutions. One of the important integration of the EurAsEC bodies has always advocated the Court, the foundations of which legal status was enshrined in the Constitutive Act of the EurAsEC – Agreement of 10 October 2000.

The paper made an analytical review of regulatory documents defining the legal status of the EurAsEC Court, which led to the conclusion that the EurAsEC Court is the judicial organ of the international intergovernmental integration organization. Detailed study of the issues that define the legal status and activities of the EurAsEC Court subsequently allowed to take into account the experience of the judicial authority in the formation of the Court EAEC.

Key words: Eurasian Economic Community, EurAsEC Court, regional economic integration.

Даркенбаев А.И.,
Айдарбаев С.Ж.

**Еуразиялық экономикалық
қауымдастық соты құқықтық
мәртебесінің негіздері**

Еуразиялық экономикалық қауымдастық (бұдан әрі – ЕурАзЭҚ) өзінің ізбасары Еуразиялық экономикалық одақтың (бұдан әрі – ЕАЭО) құрылуы мен табысты қызмет етуіне негіз қалады. ЕурАзЭҚ органдары ЕАЭО-ның тиісті институттарына айналды. ЕурАзЭҚ маңызды интеграциялық органдарының бірі болып Сот табылған еді. Оның құқықтық мәртебесінің негіздері ЕурАзЭҚ құрылтайшы актісінде – 10 қазан 2000 жылғы Шартта белгіленді.

Мақалада ЕурАзЭҚ құқықтық мәртебесін анықтайтын нормативтік құжаттарға талдаушылық шолу жасалды және соның нәтижесінде ол халықаралық интеграциялық ұйымның мемлекетаралық сот органы болып табылатындығы айқындалды. ЕурАзЭҚ Сотының құқықтық мәртебесі мен қызметін белгілейтін мәселелерді егжей-тегжейлі ойластыру, кейін бұл сот органының тәжірибесін ЕАЭО Сотын құру кезінде пайдалануға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: Еуразиялық экономикалық қауымдастық, ЕурАзЭҚ Соты, аймақтық экономикалық интеграция.

ОСНОВЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУДА ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА

Евразийское экономическое сообщество (далее – ЕврАзЭС) стало предшественником Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС), подготовив почву для его создания и успешного функционирования. Органы ЕврАзЭС были трансформированы в соответствующие институты ЕАЭС. Одним из важных интеграционных органов ЕврАзЭС всегда выступал Суд, основы правового статуса которого были закреплены в учредительном акте ЕврАзЭС – Договоре от 10 октября 2000 года [1].

Суд ЕврАзЭС как судебный орган Сообщества, де-юре просуществовал с 2001 по 2014 годы, прекратив деятельность вместе с ЕврАзЭС. Однако де-факто Суд начал свою деятельность с 1-го января 2012 года.

Так, решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) от 19 декабря 2011 года № 583 «О формировании и организации деятельности Суда Евразийского экономического сообщества» были одобрены Подходы к формированию и организации деятельности Суда, утвержден План мероприятий по его формированию и решено начать фактическую деятельность Суда с 1 января 2012 года [2].

Полномочия суда ЕврАзЭС были переданы суду ЕАЭС (Минск), который приступил к исполнению своих функций с 1 января 2015 года.

В статье 3 Договора о создании ЕврАзЭС от 10 октября 2000 года среди четырех органов управления интеграцией был назван Суд Сообщества, а в статье 8 под названием «Суд Сообщества» были закреплены положения, определяющие основы правового статуса этого органа. В этой статье говорилось о том, что Суд Сообщества:

– обеспечивает единообразное применение Договаривающимися Сторонами Договора об учреждении ЕврАзЭС и других действующих в рамках Сообщества договоров и принимаемых органами ЕврАзЭС решений, а также

– рассматривает споры экономического характера, возникающие между Договаривающимися Сторонами по вопросам реализации решений органов ЕврАзЭС и положений договоров, действующих в рамках Сообщества, дает по ним разъяснения, а также заключения.

Суд Сообщества формируется из представителей Договаривающихся Сторон в количестве не более двух представителей от каждой Стороны. Судьи назначаются Межпарламентской Ассамблеей по представлению Межгосударственного Совета сроком на шесть лет. Организация и порядок деятельности Суда Сообщества определяются его Статутом, утверждаемым Межгоссоветом.

Договор об учреждении ЕврАзЭС дважды – 25 января 2006 года и 6 октября 2007 года – подвергался изменениям и дополнениям, связанным с формированием Таможенного Союза Казахстана, России и Белоруссии.

При этом были внесены дополнения в статью 8 Договора. Все прежние положения были сохранены, за исключением последнего положения, гласившего, что «организация и порядок деятельности Суда Сообщества определяются его Статутом, утверждаемым Межгоссоветом». Вместо него было закреплено другое правило о том, что «правила производства и рассмотрения дел в Суде Сообщества, статус судей Суда Сообщества и организация деятельности Суда Сообщества определяются его Статутом». Полагаем, что это принципиальное изменение, поскольку в последнем случае повышается статус юридического акта, определяющего его правовое положение.

Иными словами, если прежний вариант предполагал возможность принятия и изменения Статута Суда Сообщества органом ЕврАзЭС, минуя государства, то в новом варианте определяющая роль в принятии Статута отводится именно государствам-членам ЕврАзЭС.

Вместе с тем, в статью 8 Астанинского Договора об учреждении ЕврАзЭС были внесены существенные дополнения. В частности, появился новый пункт, который значительно расширил компетенцию Суда Сообщества, и гласил: «После объединения таможенных территорий Договаривающихся Сторон, формирующих таможенный союз, Суд Сообщества:

1) рассматривает дела о соответствии актов органов таможенного союза международным договорам, формирующим правовую базу таможенного союза;

2) рассматривает дела об оспаривании решений, действий (бездействия) органов таможенного союза;

3) дает толкование международных договоров, формирующих правовую базу таможенного союза, актов, принятых органами таможенного союза;

4) разрешает споры между Комиссией таможенного союза и государствами, входящими в таможенный союз, а также между государствами – членами таможенного союза по выполнению ими обязательств, принятых в рамках таможенного союза».

Более того, компетенция Суда Сообщества получила возможность дальнейшего расширения за счет включения нормы о том, что к его ведению «могут быть отнесены и иные споры, разрешение которых предусмотрено международными договорами в рамках ЕврАзЭС».

Наконец, появилась еще одна новелла, связанная с расширением компетенции Суда и распространением ее на споры в рамках формирующегося Таможенного союза. Так, «в рассмотрении дел, основанных на применении или толковании международных договоров, формирующих правовую базу таможенного союза, актов органов таможенного союза, а также дел об оспаривании решений, действий (бездействия) органов таможенного союза участвуют судьи, являющиеся представителями Договаривающихся Сторон, формирующих таможенный союз». Данная норма, на наш взгляд, означает, что Суд Сообщества в одном лице одновременно выполнял две задачи: во-первых, выступал судебным органом ЕврАзЭС; во-вторых, исполнял функцию судебного органа Таможенного союза.

Указанные изменения и дополнения статьи 8 Договора об учреждении ЕврАзЭС оказались настолько существенными, что впоследствии привели к необходимости кардинального пересмотра Статута Суда ЕврАзЭС, утвержденного Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС № 122 от 27 апреля 2003 года [3].

Вместо этого документа был принят другой – Статут Суда Евразийского экономического сообщества, также утвержденный Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС № 502 от 5 июля 2010 года [4]. Данный документ вступил в силу 27 июля 2011 года.

В связи с принятием нового Статута Суда Сообщества важно определиться с юридическим статусом этих документов, учитывая, что оба они были утверждены решениями Межгосударственного Совета ЕврАзЭС. Однако, в последнем случае такое утверждение было осуществлено после того, как государства-участники ратифицировали Статут. При этом даже одним из условий вступления в силу Статута от 5 июля 2010 года была его ратификация. Как сказано в статье 30 документа: «Настоящий Статут временно применяется с даты подписания, подле-

жит ратификации и вступает в силу с даты получения депозитарием третьей ратификационной грамоты». Данное условие свидетельствует о том, что перед нами международный договор.

В пользу этого вывода говорит и целый ряд других положений Статута, которые характерны только для международно-правовых межгосударственных соглашений. В частности, это следующие положения:

1) оговорки к Статуту не допускаются (статья 27);

2) все изменения, которые могут быть внесены в Статут по договоренности Сторон, оформляются отдельными протоколами (статья 29);

3) все споры, связанные с применением или толкованием положений Статута, разрешаются путем консультаций и переговоров между Сторонами (статья 28), что, как правило, характерно в основном для межгосударственных договоров;

4) Статут в соответствии со статьей 102 Устава ООН подлежит регистрации в Секретариате ООН (статья 30). Данное условие характеризует исключительно международные договоры.

Кроме того, структура рассматриваемого документа построена по всем правилам международного договора, предусматривающим преамбулу, разделение на статьи, главы и т.д.

Таким образом, Статут Суда Евразийского экономического сообщества, утвержденный Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС № 502 от 5 июля 2010 года, является по своей юридической природе международным договором.

В отличие от Статута Суда Сообщества от 5 июля 2010 года Статут Суда от 27 апреля 2003 года не был структурирован и представлял собой один сплошной текст, разделенный на пункты, без каких-либо глав, разделов и т.д. Однако самое главное заключается в том, что любые изменения и дополнения в этот Статут согласно пункту 22 могли вноситься Решениями Межгосударственного Совета ЕврАзЭС, без какого-либо участия государств-членов Сообщества. В совокупности со всеми другими признаками это означало, что Статут Суда от 27 апреля 2003 года по юридической природе являлся не международным договором, а актом международной организации.

В итоге, можно заключить, что последний вариант Статута от 5 июля 2010 года значительно повысил юридический статус этого документа, укрепив, таким образом, правовую основу деятельности Суда. Это оказалось возможным

благодаря тому, что Межгосударственный Совет ЕврАзЭС оказался лишенным возможности внесения изменений и дополнений в Статут без официально выраженного согласия государств-членов ЕврАзЭС, юридически оформленных в виде отдельного международного договора (протокола).

Более того, кроме сугубо правовых последствий, можно говорить и о позитивных политических последствиях, так как Суд Сообщества согласно статье 3 Договора об учреждении ЕврАзЭС являлся одним из четырех главных органов этой организации, наряду с Межгосударственным советом, Межпарламентской Ассамблеей и Интеграционным комитетом.

Наконец, можно считать, что и морально-политический авторитет судей Суда ЕврАзЭС приобрел более высокий уровень в силу твердой и стабильной договорно-правовой основы деятельности Суда.

Деятельность Суда основывалась на следующих международных договорах:

1. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года;

2. Статут Суда Евразийского экономического сообщества от 5 июля 2010 года;

3. Договор об обращении в Суд Евразийского экономического сообщества хозяйствующих субъектов по спорам в рамках Таможенного союза и особенностях судопроизводства по ним от 9 декабря 2010 года.

В 2012 году Судом были разработаны и приняты следующие документы:

1. Регламент заседаний Суда Евразийского экономического сообщества по организационным вопросам (утвержден решением Суда от 26 марта 2012 года № 6);

2. Регламент Суда Евразийского экономического сообщества по рассмотрению обращений хозяйствующих субъектов (согласован постановлением Межпарламентской Ассамблеи ЕврАзЭС от 16 мая 2012 года № 14-8 и утвержден решением Суда от 22 мая 2012 года № 12);

3. Регламент Суда Евразийского экономического сообщества (утвержден решением Суда от 12 июля 2012 года № 21).

Решением Суда от 29 мая 2012 года №13 были утверждены Правила внутреннего распорядка и деятельности Суда Евразийского экономического сообщества. Судом были также разработаны и приняты иные документы, необходимые для обеспечения его деятельности, а 19 декабря 2012 года в городе Москве было подписано Соглаше-

ние между ЕврАзЭС и Правительством Республики Беларусь об условиях пребывания Суда ЕврАзЭС на территории Республики Беларусь. Положениями этого договора была определена правовая основа для функционирования Суда на территории Республики Беларусь, закреплены права Суда, в том числе как юридического лица, установлены иммунитеты Суда, судей, должностных лиц и сотрудников Суда, а также представителей, экспертов, свидетелей и иных лиц, вызываемых в Суд.

Что касается состава Суда, то в соответствии со статьей 8 Договора от 10 октября 2000 года Суд формировался из представителей государств-членов ЕврАзЭС в количестве не более двух представителей от каждого государства. Судьи назначались Межпарламентской Ассамблеей ЕврАзЭС по представлению Межгосударственного Совета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) сроком на шесть лет.

Статут Суда конкретизировал порядок и основания назначения судей, их правовой статус и т.д. В соответствии со статьей 4 Статута Суда судьи должны были обладать высокими моральными качествами и соответствовать требованиям, предъявляемым для назначения на должности судей верховных и (или) высших арбитражных, хозяйственных и экономических судов государств-членов ЕврАзЭС, а также являться специалистами высокой квалификации в области международного и внутригосударственного права, в особенности в сфере регулирования внешнеэкономической деятельности и таможенных правоотношений.

23 декабря 2011 года в городе Санкт-Петербурге (Россия) состоялось внеочередное заседание Межпарламентской Ассамблеи ЕврАзЭС, на котором в торжественной обстановке был назначен первый состав Суда:

от Республики Беларусь – Смирнов Е.А., Соколовская А.М.;

от Республики Казахстан – Алимбеков М.Т., Баишев Ж.Н.;

от Российской Федерации – Нешатаева Т.Н., Чайка К. Л.;

от Республики Таджикистан – Абдуллоев Ф.А., Каримов С.С.-М.

Кыргызская Республика решения по направлению своих судей в состав Суда не приняла.

Статутом Суда было установлено, что председательство осуществляется судьями поочередно на ротационной основе в порядке русского алфавита, исходя из названия государств, в течение двух лет. Председатель Суда избирался

Судом из числа судей от государства очередности. Суд избирал заместителя Председателя Суда сроком на два года от государства, название которого следует в порядке русского алфавита за названием государства, от которого избран Председатель Суда. По истечении срока полномочий заместитель Председателя Суда мог переизбираться. Председатель Суда и его заместитель не могли быть гражданами одного и того же государства, причем один из них должен быть гражданином государства-члена Таможенного союза.

Согласно статье 10 Статута Суда, решениям Межгосударственного Совета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) от 19 декабря 2011 года № 583 «О формировании и организации деятельности Суда Евразийского экономического сообщества», № 585 «О структуре и численности Секретариата Суда Евразийского экономического сообщества», № 587 «О должностных лицах и сотрудниках Секретариата Суда Евразийского экономического сообщества» Секретариат Суда должен был осуществлять правовое, организационное, материально-техническое и иное обеспечение деятельности Суда.

В соответствии с Положением о Секретариате Суда Евразийского экономического сообщества основными задачами Секретариата Суда были определены:

- правовое, информационно-аналитическое обеспечение деятельности Суда и судей;

- содействие в организации сотрудничества Суда с другими органами ЕврАзЭС, Таможенного союза и Единого экономического пространства, высшими судебными и иными органами государств-членов ЕврАзЭС и государств, не являющихся членами ЕврАзЭС, международными судебными органами, международными и другими организациями;

- организационное, материально-техническое обеспечение деятельности Суда и судей;

- осуществление иных мер, направленных на создание надлежащих условий для деятельности Суда и судей.

Структура и численность Секретариата Суда утверждались Межгосударственным Советом (на уровне глав государств). В структуру Секретариата Суда входили: аппараты судей, Руководитель Секретариата Суда, экспертно-аналитический отдел, отдел финансовой и организационно-кадровой работы.

С начала деятельности Судом был рассмотрен ряд дел и вынесены судебные акты (всего

около 10 судебных решений). Вот только некоторые из решений по рассмотренным делам:

– решение Коллегии Суда ЕврАзЭС от 5 сентября 2012 года по делу по заявлению ОАО «Угольная компания «Южный Кузбасс» об оспаривании пункта 1 Решения Комиссии Таможенного союза от 17 августа 2010 года № 335 «О проблемных вопросах, связанных с функционированием единой таможенной территории, и практике реализации механизмов Таможенного союза»;

– решение Апелляционной палаты Суда ЕврАзЭС от 29 ноября 2012 года по жалобе Евразийской экономической комиссии на решение Коллегии Суда ЕврАзЭС от 5 сентября 2012 года по делу по заявлению открытого акционерного общества «Угольная компания «Южный Кузбасс» об оспаривании пункта 1 Решения Комиссии Таможенного союза от 17 августа 2010 года № 335 «О проблемных вопросах, связанных с функционированием единой таможенной территории, и практике реализации механизмов Таможенного союза»;

– постановление Большой коллегии Суда ЕврАзЭС от 8 апреля 2013 года по заявлениям ОАО «Угольная компания «Южный Кузбасс» о разъяснении и исполнении решения Коллегии Суда ЕврАзЭС от 5 сентября 2012 года по делу по заявлению ОАО «Угольная компания «Южный Кузбасс» об оспаривании пункта 1 Решения Комиссии Таможенного союза от 17 августа 2010 года № 335 «О проблемных вопросах, связанных с функционированием единой таможенной территории, и практике реализации механизмов Таможенного союза»;

– решение Коллегии Суда ЕврАзЭС от 15 ноября 2012 года по делу по заявлению ООО «ОНП» об оспаривании решения Комиссии Таможенного союза от 18 октября 2011 года № 819 «О классификации в соответствии с единой Товарной номенклатурой внешнеэкономической деятельности Таможенного союза транспортных средств МТЛБ, МТПЛБ, ТГМ»;

– решение Апелляционной палаты Суда ЕврАзЭС от 21 февраля 2013 года по жалобе Евразийской экономической комиссии на решение Коллегии Суда ЕврАзЭС от 15 ноября 2012 года по делу по заявлению общества с ограниченной ответственностью «ОНП» о признании не соответствующим международным договорам, действующим в рамках Таможенного

союза и Единого экономического пространства, Решения Комиссии Таможенного союза от 18 октября 2011 года № 819 «О классификации в соответствии с единой Товарной номенклатурой внешнеэкономической деятельности Таможенного союза транспортных средств МТЛБ, МТПЛБ, ТГМ» [2].

В соответствии со статьей 19 Статута решения Суда подлежали изданию в официальных источниках опубликования Суда, ЕврАзЭС, Таможенного союза и государств-членов ЕврАзЭС, а также в соответствующих реестрах правовой информации. Порядок и правила опубликования определялись Сторонами в соответствии с их законодательством.

Пунктом 1 Решения Межгосударственного Совета ЕврАзЭС от 19 декабря 2011 года № 589 «Об официальном опубликовании решений Суда Евразийского экономического сообщества» было установлено, что:

– все решения Суда подлежат официальному опубликованию в печатном издании Суда и на Интернет-сайте Суда, а также в национальных источниках официального опубликования государств-членов ЕврАзЭС;

– решения Суда, принимаемые по делам в рамках Таможенного союза, подлежат официальному опубликованию в официальных источниках опубликования решений и материалов органов Таможенного союза – в печатном издании и на Интернет-сайте Комиссии Таможенного Союза.

Решением Суда от 21 июня 2012 года №16 было утверждено Положение о печатном издании Суда Евразийского экономического сообщества, которое определяло организационно-правовые основы функционирования Бюллетеня Суда ЕврАзЭС, его структуру, порядок подготовки, выпуска и распространения. Согласно данному Положению Бюллетень издавался не реже одного раза в полугодие.

Таким образом, аналитический обзор нормативных документов, определяющих правовой статус Суда ЕврАзЭС, свидетельствует о том, что перед нами межгосударственный судебный орган международной интеграционной организации. Детальная проработка вопросов, определяющих правовой статус и деятельность Суда ЕврАзЭС, позволила впоследствии учесть опыт этого судебного органа при формировании Суда ЕАЭС.

Литература

- 1 Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества (Астана, 10 октября 2000 года) // www.evrazes.ru
- 2 Суд Евразийского экономического сообщества // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 3 Решение Межгосударственного Совета ЕврАзЭС от 27 апреля 2003 года №122 «О Статуте Суда Евразийского экономического сообщества» // Право и интеграция в СНГ: сборник международно-правовых документов. / Сост. С.Ж. Айдарбаев. – Алматы: Казак университеті, 2006. – С.139-141.
- 4 Статут Суда Евразийского экономического сообщества. Утвержден Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) № 502 от 5 июля 2010 года // www.evrazes.ru

References

- 1 Dogovor ob uchrezhdenii Evraziiskogo ekonomicheskogo soobshestva (Astana, 10 octiabria 2000 goda) // www.evrazes.ru
- 2 Sud Evraziiskogo ekonomicheskogo soobshestva // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 3 Reshenie Mezghosudarstvennogo Soveta EvrAzES ot 27 apreliia 2003 goda №122 «O Statute Suda Evraziiskogo ekonomicheskogo soobshestva» // Pravo i integracia v SNG: sbornik mezhdunarodno-pravovikh documentov. /sost. S.Zh. Aidarbayev. – Almaty: Kазak universiteti, 2006. – S.139-141.
- 4 Statut Suda Evraziiskogo ekonomicheskogo soobshestva. Utverzhen resheniem Mezghosudarstvennogo Soveta EvrAzES (na urovne glav gosudarstv) № 502 ot 5 iulia 2010 goda // www.evrazes.ru

Законы должны иметь для всех одинаковый смысл.

Шарль Луи Монтескье

Беркута А.А.,
Баймагамбетова З.М.
**Правовое регулирование
свободы передвижения
трудящихся-мигрантов
в Европейском Союзе**

На сегодняшний день в мировой практике остро назрела проблема правового регулирования свободы передвижения трудящихся-мигрантов. Этому способствуют различные факторы, в том числе: экономический кризис, вооруженные конфликты и дестабилизация политических систем в странах Арабского Востока. Наиболее привлекательным для мигрантов продолжает оставаться Европейский союз, поскольку он имеет достаточно большой опыт в области разработки миграционной политики, обеспечивающей свободное перемещение трудовой силы. В статье проводится анализ положений основных нормативно-правовых актов Европейского Союза, а также материалов судебной практики, посвященных регулированию свободы передвижения трудящихся-мигрантов. Автор отмечает то, что несмотря на наличие достаточно развитого правового массива, обеспечивающего свободу передвижения как работников государств ЕС, так и специалистов из третьих стран, продолжает сохраняться обеспокоенность государств-членов постепенной потерей части своих суверенных прав в вопросах миграционного контроля, борьбы с незаконной миграцией.

Ключевые слова: свобода передвижения лиц, трудящиеся-мигранты, миграционная политика, наднациональное право, Европейский союз.

Berkuta A.A.,
Baimagambetova Z.M.
**Legal regulation of the freedom
of movement for migrant
workers in the European Union**

The problem of legal regulation of the freedom of movement for migrant workers has sharply ripened in the world practice today. Various factors contribute to this, including: economic crisis, armed conflicts and destabilization of political systems in the countries of the Arab East. The European Union continues to remain as the most attractive to migrants, because it has a great experience in the field of migration policy development, providing free movement of labor force. The article analyzes provisions of basic legal acts of the European Union, as well as court practice on freedom of movement for migrant workers regulation. The author notes, that in spite of the existence of sufficiently developed legislation, which provide freedom of movement both for workers of the EU states and specialists from third countries, concern of member states on gradual loss of their sovereign rights in migratory control and combat against illegal migration matters continues to remain.

Key words: freedom of movement of persons, migrant workers, migration policy, supranational law, the European Union.

Беркута А.А.,
Баймагамбетова З.М.
**Еуропалық Одақтағы
еңбек-мигранттарының
қозғалыс еркіндігін құқықтық
реттеу**

Қазіргі таңда дүниежүзілік тәжірибеде еңбекші-мигранттардың қозғалыс еркіндігін құқықтық реттеу мәселесі туындауда. Бұған әртүрлі факторлар, соның ішінде: экономикалық дағдарыс, қарулы қақтығыстар мен Араб Шығыс елдеріндегі саяси жүйелердің тұрақсыздануы ықпал етеді. Мигранттар үшін Еуропалық Одақ неғұрлым тартымды болып қалуда, себебі, оның жұмысшы күштердің еркін қозғалысын қамтамасыз ететін көші-қон саясатын әзірлеу саласында тәжірибесі зор. Мақалада Еуропалық Одақтың құқықтық кесімдерінің негізгі ережелері, сондай-ақ еңбек мигранттарының жүріп-тұру бостандығын реттеуге арналған сот тәжірибесі талданады. Автор тек ЕО қызметкерлеріне ғана емес, сонымен қатар, үшінші елдер сарапшыларына да қозғалыс еркіндігін қамтамасыз ететін дамыған құқықтық кешеннің болуына қарамастан, мүше-мемлекеттердің көші-қонды бақылау, заңсыз көші-қонға қарсы күрес мәселелерінде өздерінің егемен құқықтарының бір бөлігін жоғалтуына алаңдаушылығы сақталуда екендігін атап өтеді.

Түйін сөздер: тұлғалардың қозғалыс еркіндігі, еңбек мигранттары, көші-қон саясаты, ұлттық құқықтан үстем құқық, Еуропалық Одақ.

**ПРАВОВОЕ
РЕГУЛИРОВАНИЕ
СВОБОДЫ
ПЕРЕДВИЖЕНИЯ
ТРУДЯЩИХСЯ-
МИГРАНТОВ
В ЕВРОПЕЙСКОМ
СОЮЗЕ**

Глобализационные процессы как основная движущая сила развития мирового сообщества обострили вопросы неравенства экономических условий и возможностей, что не могло не сказаться на характере и темпах развития международных миграционных отношений, формировании принципиально новой миграционной картины мира.

В настоящее время международной миграцией охвачены в той или иной мере почти все государства мира, которые становятся всё более вовлеченными в мировые миграционные потоки. В 2015 году количество международных мигрантов в мире достигло отметки в 244 миллиона человек, почти две трети из которых проживают на европейском континенте [1].

Европа, являясь на протяжении длительного времени одним из центров «дислокации» мигрантов, имеет достаточно большой опыт в области разработки миграционной политики, направленной на объединение европейских государств и обеспечивающей свободное перемещение трудовой силы. В этом контексте важная роль отводится региональному интеграционному объединению – Европейскому союзу.

Современная миграционная политика Европейского союза представляет собой результат длительного процесса совершенствования и укрепления наднационального права ЕС. С момента образования Европейского объединения угля и стали в 1951 году на европейском пространстве долгое время отсутствовала единая концепция эффективного и комплексного подхода к «управлению» миграцией и миграционными потоками. Правовое регулирование вопросов перемещения трудовых мигрантов первоначально решалось усилиями каждого государства-члена ЕС самостоятельно.

«Фундаментом» правового регулирования вопросов трудовой миграции стало нормативное закрепление принципа свободы передвижения рабочей силы в Договоре об учреждении Европейского экономического сообщества 1957 года. Юридическое закрепление данного принципа большинство правоведов и исследователей связывают с именем министра иностранных дел Бельгии П.А. Спаака, который в одном из своих докладов отметил, что на макроэкономическом уровне интеграция национальных рынков достигается наилучшим образом при ус-

ловии, что продукция (товары, услуги) и факторы производства (труд, капитал) могут свободно перемещаться между границами.

Статья 48 Римского договора установила, что до конца переходного периода в рамках Сообщества должна быть обеспечена свобода передвижения рабочей силы, отменена дискриминация в области предоставления трудовых прав по признаку гражданства, унифицированы подходы к решению вопросов условий труда, найма, вознаграждения и т.д.

Опасаясь резкого притока трудовых мигрантов, государства-члены согласились вводить свободу передвижения постепенно, как это было предусмотрено в статье 49 Договора: «После вступления в силу настоящего Договора Совет по предложению Комиссии и после консультаций с Экономическим и социальным комитетом принимает директивы или регламенты, необходимые меры для постепенного достижения свободного передвижения работников, как определено в предыдущем разделе, включая:

а) обеспечение тесного сотрудничества между национальными службами занятости;

б) постепенную отмену административных процедур и практик относительно имеющейся занятости, принятых на основе национального законодательства или соответствующих договоров между государствами-членами, сохранение которых могло бы препятствовать свободе передвижения работников;

с) постепенную отмену всех периодов и других ограничений, предусмотренных национальным законодательством или соответствующими договорами между государствами-членами, которые устанавливают для трудящихся других государств-членов другие условия относительно свободного выбора занятости;

д) внедрение соответствующих механизмов обеспечения баланса между спросом и предложением на рынке трудоустройства во избежание серьезных угроз для уровня жизни и уровня занятости в различных регионах и отраслях промышленности» [2].

Закрепление в Римском договоре принципа свободы передвижения рабочей силы послужило «толчком» к дальнейшему регулированию вопросов миграционной политики, свободы перемещения лиц и трудоустройства на наднациональном уровне. Свобода передвижения работников как одно из основных направлений развития миграционной политики получила свое закрепление не только в учредительных договорах Европейских сообществ и Европейского союза, но

и в целом ряде актов вторичного права (директивах и регламентах институтов ЕС).

Наибольший интерес для правового исследования представляют акты вторичного права, поскольку, в отличие от учредительных договоров, их круг широк и разнообразен как по содержанию, так и по форме. Среди актов вторичного права, затрагивающих вопросы правового регулирования свободы передвижения трудовых мигрантов, наиболее важное значение имеют: Регламент 1612/68 «О свободном передвижении работников в Сообществе» (1968 г.) и Директива 2004/38/ЕС «О праве граждан Европейского союза и членов их семей свободно передвигаться и проживать на территории государств-членов ЕС» (2004 г.).

Принятый в соответствии с положениями статьи 49 Римского договора, Регламент представляет собой один из старейших источников вторичного права ЕС, призванный обеспечить создание и функционирование единого рынка рабочей силы на всем европейском пространстве.

Статьи этого акта детально регулируют вопросы, касающиеся условий трудоустройства и занятости граждан государств-членов на территории других стран Сообщества, закрепляют гарантии равенства прав работников-мигрантов, членов их семей и граждан, а также устанавливают механизмы сотрудничества государств-членов в целях обеспечения баланса спроса и предложения на рынке труда ЕС.

Несмотря на то, что в Регламенте охватывается достаточно широкий круг вопросов правового регулирования, в нем, как и в других актах ЕС, отсутствует прямое определение термина «работник» («трудящийся-мигрант»).

Исходя из смысла и содержания статьи 1 Регламента, можно вывести следующее определение: трудящимся-мигрантом признается лицо, которое является гражданином одного государства-члена и работает по найму на территории другого государства-члена.

Основными определяющими признаками работника-мигранта в праве ЕС являются:

а) наличие гражданства государства-члена ЕС;

б) осуществление работы по найму в другом государстве-члене.

Помимо Регламента, основные положения права ЕС о свободе перемещения работников и членов их семей инкорпорированы в Директиву Европейского Парламента и Совета «О праве граждан Союза и членов их семей свободно

передвигаться и проживать на территории государств-членов». Директива четко определяет условия доступа трудящегося-мигранта к работе по найму и содержит положения о равном обращении при осуществлении работы по найму без какой-либо дискриминации, основанной на гражданской принадлежности работника любого из государств-членов Европейского союза. В частности, работники не могут быть ущемлены в том, что касается их прав на: вознаграждение, продвижение по службе, социальным льготам, доступа к получению профессионального обучения и т.д.

Будучи актом кодификации, Директива, вносит ряд изменений и дополнений в сложившийся ранее правовой режим передвижения лиц. Ключевыми положениями Директивы являются:

- определение условий, при которых граждане ЕС и члены их семей могут осуществлять свое право на свободу передвижения и проживания в государствах-членах;
- предоставление права на постоянное проживание;
- введение ограничений на указанные права исходя из соображений общественного порядка, безопасности или здоровья.

Директива прямо закрепляет право членов семьи на беспрепятственное совместное проживание с работником-мигрантом вне зависимости от их гражданства, одновременно предоставляя право пользоваться рядом социальных прав, включая: право на получение образования и социальных пособий на тех же условиях, что и граждане государства, на территории которого они проживают совместно с работником.

Другие члены семьи, которые находились на иждивении и проживали совместно с работником, не имеют безусловного права на совместный переезд, однако, в соответствии со статьей 10 Регламента, государства-члены должны облегчать их доступ на свою территорию, предоставляя возможность проживать вместе с работником.

В целом, принятие этого документа значительно упростило формальные процедуры, ранее препятствующие свободному передвижению работников и членов их семей по Союзу, тем самым унифицируя национальные законодательства государств-членов ЕС.

Восточное расширение Европейского союза, в результате которого в 2004 году были присоединены 10 стран (включая Кипр, Чехию, Венгрию, Польшу и др. государства), а также последующее вхождение в состав интеграцион-

ного объединения Румынии и Болгарии, по сути, изменили форму европейского миграционного пространства, существенно увеличив мобильность населения внутри европейских стран.

Демографический спад, экономический кризис и другие факторы социального, экономического и политического характера предопределили необходимость дальнейшего урегулирования вопросов легальной трудовой миграции на всем европейском пространстве, принятия новых источников вторичного права. Несмотря на тот факт, что принцип свободы передвижения получил свое нормативное закрепление достаточно давно, вопрос правового статуса трудовых мигрантов из третьих стран до сих пор оставался за пределами правового регулирования. Учитывая экономическую заинтересованность в высококвалифицированных кадрах, в праве Европейского союза возникла острая необходимость разработки и принятия актов, регулирующих порядок пребывания и осуществления трудовой деятельности на территории государств-членов граждан третьих стран.

В целях создания благоприятных условий для привлечения иностранных специалистов была принята Директива 2009/50/ЕС «Об условиях въезда и пребывания граждан третьих стран для осуществления высококвалифицированной трудовой деятельности в Европейском союзе». Данный акт направлен на упрощение административных процедур получения разрешения на въезд и трудоустройство, а также на улучшение правового положения тех работников, которые на момент принятия акта легально находились и осуществляли трудовую деятельность на территории государств-членов ЕС.

Согласно положениям акта в Европейском Союзе вводится специальный документ – «Европейская голубая карта» (аналогичная существующей в США «Зеленой карте»), цвет которой олицетворяет цвета флага Союза. Голубая карта предоставляет квалифицированным сотрудникам из третьих государств одновременно право на временное проживание и разрешение на осуществление трудовой деятельности на территории Европейского союза.

Для определения категории трудовых мигрантов, подпадающих под действие акта, в понятийном аппарате Директивы нашли свое отражение такие термины как: «гражданин третьей страны», «высококвалифицированная работа», «высокая профессиональная квалификация».

Обладателями Европейской голубой карты могут стать любые граждане третьих стран, обладающие: во-первых, «высокой профессиональной квалификацией», т.е., дипломированные специалисты с высшим образованием (при условии, что длительность процесса обучения составляла не менее трех лет); во-вторых, иные лица, которые имеют пятилетний профессиональный опыт работы по специальности, требующей высшего образования (как это определено в п. «g» и «h» ст. 2 вышеуказанной Директивы).

Во многих трудовых и социальных правах, включая режим оплаты труда, обладатели Европейской голубой карты уравниваются с гражданами Европейского Союза (статья 14 Директивы «Равенство в правах»).

В частности, обладатели карты пользуются равными с гражданами правами в отношении:

а) условий труда, включая требования в области заработной платы и увольнения, а также здоровья и безопасности на рабочем месте;

б) свободы объединения, приема или вступления в организацию работников или работодателей или любую профессиональную организацию, включая преимущества, которые могут вытекать из этого, без ущерба национальным положениям в области общественного порядка и общественной безопасности;

с) образования и профессионального обучения;

д) признания дипломов, сертификатов и иных профессиональных квалификаций согласно уместным национальным процедурам и др. [3].

По сравнению с другими легальными мигрантами, для обладателей Европейской голубой карты предусмотрен упрощенный порядок реализации некоторых прав, предусмотренных иными источниками права ЕС. В частности, высококвалифицированные специалисты имеют право:

– воссоединяться с членами семьи, т.е. обеспечивать переезд и совместное проживание в государствах-членах ЕС членов своей семьи;

– получить статус «долгосрочного резидента – ЕС» по истечении 5 лет законного и непрерывного проживания на территории государств-членов ЕС, дающий гражданам третьих стран еще более широкие возможности работы и проживания.

Для получения европейской голубой карты работник государства, не являющегося членом ЕС, предоставляет необходимый пакет документов (как это определено в статье 5 Директивы) в

компетентные миграционные органы. Срок рассмотрения заявления о выдаче Европейской голубой карты составляет 90 дней с момента подачи полного пакета необходимых документов.

Важно отметить, что Директива, как и другие правовые акты ЕС, в аналогичной форме, выступает в качестве основ законодательства ЕС, нормы которых подлежат имплементации в национальное законодательство государств-членов. Особую категорию источников права ЕС образуют решения Европейского суда (прецеденты). С одной стороны, решения Суда нельзя безоговорочно относить к актам вторичного права, поскольку Европейский Суд не является правотворческим органом в прямом значении этого слова. Его задача сводится к обеспечению сохранения единообразия права Сообщества при толковании и применении положений Договора о ЕС.

Марченко М.Н., Дерябина Е.М. акцентируют внимание на том, что Европейский суд, будучи главным судебным институтом Европейского Союза, принимает акты прецедентного характера, содержащие в себе общую норму или положение (принцип), которое должно учитываться всеми судебными органами Евросоюза при рассмотрении ими в той или иной степени связанных с решением дел Европейского суда [4, с. 115].

В этом контексте представляет особый интерес практика Суда ЕС по рассмотрению дел, связанных со свободой передвижения трудящихся-мигрантов. В частности, Суд по делам «Union royale belge des sociétés de football association ASBL v Jean-Marc Bosman» [5], «Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bolzano SpA» [6] и ряду других дел неоднократно подчеркивал, что право на свободу передвижения имеет как «горизонтальное», так и «вертикальное» действие, т.е. любой гражданин государства-члена может непосредственно воспользоваться этим правом, в том числе в суде.

Кроме того, в ряде вынесенных решений Суд признал прямое действие отдельных положений договоров, заключенных между ЕС и третьими странами о применении принципа недискриминации в отношении лиц из третьих стран, работающих в ЕС на законных основаниях. В частности, речь идет о деле «Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol» [7].

Фабула дела сводилась к тому, что российский футболист Игорь Симутенков, игравший за испанский клуб «Депортиво», оспаривал

дискриминирующее положение правил Королевской федерации футбола Испании, предусматривающих ограничение числа игроков, не являющихся гражданами государств-членов, которые могут выставляться одновременно в основном составе футбольной команды. Важным выводом Суда по делу явилось приращение характера прямого действия соглашений ЕС с третьими странами в правопорядке Европейского Союза и его государств-членов. Суд распространил прямое действие не только на положение соглашений об ассоциации и соглашений о партнерстве и сотрудничестве, но и «заложил» основу для распространения этого юридическо-го свойства на все соглашения ЕС с третьими странами, в том числе, касающиеся мигрантов, легально осуществляющих трудовую деятельность на территории государств-членов ЕС.

В частности, практика Суда ЕС наглядно продемонстрировала, что судебная защита всегда была сфокусирована на обеспечении соблюдения принципа свободы передвижения, как одного из гарантов успешного функционирования внутреннего рынка ЕС.

Таким образом, несмотря на достаточно развитую систему управления миграционной

политикой и наличия нормативно-правового массива актов как первичного, так и вторичного права ЕС, вопросы свободы передвижения трудовых мигрантов нельзя считать полностью урегулированными. Резкий приток мигрантов, в том числе беженцев, поставил под угрозу проводимую ранее политику «Европы без границ».

На сегодняшний день правовое регулирование одного из наиболее значительных потоков внешних миграционных процессов в странах ЕС – трудовой миграции – осуществляется посредством учредительных договоров, нормативно-правовых актов, принимаемых наднациональными институтами ЕС в развитие положений договоров и международных соглашений, подписанных с третьими странами, а также решениями Суда ЕС. Действие всех этих актов сфокусировано на упорядочении миграционных процессов, придании им ограниченности и подконтрольности. Принятие в 2009 году Директивы, направленной на привлечение высококвалифицированных специалистов, еще раз подчеркивает стремление европейских стран к решению проблем нелегальной миграции, безработицы и демографического кризиса.

Литература

- 1 Официальный отчет ООН – международная миграция в 2015 году // <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=25229#.WAZZoOWLQdU>
- 2 Договор, учреждающий Европейское сообщество (1957 г.) // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT>
- 3 Директива 2009/50/ЕС «Об условиях въезда и пребывания граждан третьих стран для осуществления высококвалифицированной трудовой деятельности в Европейском союзе» // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0050>
- 4 Марченко М.Н., Дерябина Е.М. Право Европейского союза. Вопросы истории и теории. – М.: Проспект, 2010. – 308 с.
- 5 Union royale belge des sociétés de football association ASBL v Jean-Marc Bosman. Freedom of movement for workers. Judgment of the Court of 15 December 1995. Case C-415/93 // European Court reports, 1995. – P. I-04921.
- 6 Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bolzano SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretore di Bolzano – Italy. – Freedom of movement for persons – Access to employment – Certificate of bilingualism issued by a local authority – Article 48 of the EC Treaty (now, after amendment, Article 39 EC) – Council Regulation (EEC) № 1612/68. – Judgment of the Court of 6 June 2000. – Case C-281/98 // European Court reports 2000. – P. I-04139.
- 7 Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol. – Reference for a preliminary ruling: Audiencia Nacional. – Judgment of the Court (Grand Chamber) of 12 April 2005. – Case C-265/03 // European Court reports, 2005. – P. I-02579.

References

- 1 Ofitsialnyiy otchet OON – mezhdunarodnaya migratsiya v 2015 godu // <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=25229#.WAZZoOWLQdU>
- 2 Dogovor, uchrezhdayuschiy Evropeyskoe soobshchestvo (1957 g.) // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12002E/TXT>

- 3 Direktiva 2009/50/ES «Ob usloviyah v'ezda i prebyvaniya grazhdan tretih stran dlya osuschestvleniya vyisokokvalifitsirovanoy trudovoy deyatelnosti v Evropeyskom soyuze» // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0050>
- 4 Marchenko M.N., Deryabina E.M. Pravo Evropeyskogo soyuza. Voprosy istorii i teorii. – M.: Prospekt, 2010. – 308 s.
- 5 Union royale belge des sociétés de football association ASBL v Jean-Marc Bosman. Freedom of movement for workers. Judgment of the Court of 15 December 1995. Case C-415/93 // European Court reports, 1995. – P. I-04921.
- 6 Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bolzano SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretore di Bolzano – Italy. – Freedom of movement for persons – Access to employment – Certificate of bilingualism issued by a local authority – Article 48 of the EC Treaty (now, after amendment, Article 39 EC) – Council Regulation (EEC) № 1612/68. – Judgment of the Court of 6 June 2000. – Case C-281/98 // European Court reports 2000. – P. I-04139.
- 7 Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol. – Reference for a preliminary ruling: Audiencia Nacional. – Judgment of the Court (Grand Chamber) of 12 April 2005. – Case C-265/03 // European Court reports, 2005. – P. I-02579.

Тусупова А.Ж.

**О понятии и содержании
источников конституционного
права**

В статье проводится анализ понятия и содержания источников конституционного права. На основании правового анализа работ отечественных и зарубежных ученых автор приходит к выводу о том, что термин «источник права» содержит в себе два взаимосвязанных аспекта. Во-первых, источник права представляет собой внешнюю форму выражения правовых норм; во-вторых, под источником права понимается форма придания правилам поведения юридически обязательного характера – характера норм права. Два этих аспекта не всегда совпадают. Государство издает правовые нормы в виде законодательных и иных нормативных правовых актов либо санкционирует последние, придавая им тем самым юридическую силу. Источниками конституционного права являются правовые акты, посредством которых устанавливаются и получают юридическую силу конституционно-правовые нормы, регулирующие общественные отношения, составляющие по своему содержанию предмет конституционного права.

Ключевые слова: источник права, форма права, источник конституционного права, правовой акт, конституционно-правовые нормы, предмет конституционного права.

Tusupova A.Zh.

**On the concept and content of
the sources of constitutional law**

The article devoted to the analysis of the concept and the content of the sources of law. Making the legal analysis work of domestic and foreign scholars, the author comes to the conclusion that the term «source of law» includes two interrelated aspects. Firstly, the source of law is the external form of expression of the rule of law; secondly, under the source of law is understood a form of giving the rules of conduct legally binding – the character of the law. These two aspects do not always coincide. The state issues legal rules in the form of legislative and other normative legal acts or authorizes the latter, giving them the most valid. Sources of constitutional law are legal instruments through which the set and get valid constitutional and legal norms regulating social relations that constitute its content as a subject of constitutional law.

Key words: source of law, the form of law, the source of constitutional law, legal act, constitutional-legal norms, the subject of constitutional law.

Түсіпова А.Ж.

**Конституциялық құқықтың
қайнар көздерінің түсінігі мен
мазмұны туралы**

Мақалада конституциялық құқықтың қайнар-көздерінің түсінігі мен мазмұнына талдау жасалады. Отандық және шет елдік ғалымдардың жұмыстарына құқықтық талдау жасау арқылы автор «құқықтың қайнар көзі» терминінің өзара байланысты екі негіздеме-сі бар екендігі жайлы қорытындыға келеді. Біріншіден, құқықтың қайнар көзі құқық нормасының сыртқы нысанын білдіреді; екіншіден, құқықтың қайнар көзі ретінде жүріс-тұрыс ережелеріне заңи міндеттілік сипатын беру нысаны – құқық нормасының сипаты түсініледі. Бұл екі негіздеме барлық кезде сәйкес келе бермейді. Мемлекет құқық нормаларын заңнамалық немесе басқа да нормативтік-құқықтық акт сипатында қабылдайды немесе заңи күш беріп оларды бекітеді. Конституциялық құқықтың қайнар көздері болып қоғамдық қатынастарды реттейтін және конституциялық құқықтың пәнінің мазмұнын құрайтын, өздерінің көмегімен конституциялық құқықтық нормалардың заңды күшіне енуіне әсер ететін құқықтық актілер танылады.

Түйін сөздер: құқықтың қайнар көзі, құқықтың нысаны, конституциялық құқықтың қайнар көзі, құқықтық акт, конституциялық-құқықтық норма, конституциялық құқықтың пәні.

О ПОНЯТИИ И СОДЕРЖАНИИ ИСТОЧНИКОВ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

Термином «источник» обозначается «нечто, дающее начало чему-нибудь, или место, откуда исходит что-нибудь. Соответственно, и некая сила, создающая какие-либо явления или способствующая их созданию, может быть названа источником этих явлений» [1, с. 209].

Свои изначальные источники имеет и право. Здесь следует учитывать исторический аспект процесса формирования и развития представлений об источниках и формах права, которые по мере эволюции права и государства также вместе с ними постоянно изменяются, развиваются и совершенствуются.

Сам термин «источник права» появился в юриспруденции более двух тысяч лет назад. Его ввел Тит Ливий, автор «Римской истории», назвавший «источником всего публичного и частного права» (*sonsomniguris*) законы XII таблиц [2].

Законы XII таблиц, будучи обычным правом римской общины, исторически оказались одной из первых форм права и послужили основой для становления и развития римского права.

В правовой доктрине никогда не было единой точки зрения на понятие «источник права». Споры о нем возникали в разные исторические периоды. И в наше время в юридической науке нет общепринятого понимания термина «источник права» [3].

Вместе с тем реализация в Республике Казахстан концепции правового государства предполагает и наличие научно обоснованной концепции источников права.

Поэтому понятие источников конституционного права, их содержание и место в правовой системе нуждаются в специальном рассмотрении с учетом результатов общетеоретических исследований в сфере права и государства, где разработаны соответствующие методологические подходы.

Понятие «источник права» многозначно. Во-первых, оно трактуется «в материальном смысле»: как источник права, берущий начало в материальных условиях жизни общества [4, с. 207].

Некоторые современные авторы данный подход отрицают. К примеру, М.В. Баглай полагает, что данный аспект был специально внедрен «в юридическую науку марксистским историческим материализмом для того, чтобы подчеркнуть

«наидеалистическую» природу права, материалистический детерминизм его развития» [5, с. 27].

На наш взгляд, правовая наука не может самоустраниться от изучения источников права в «материальном» смысле, ибо в таком случае исчезает само материальное основание права.

Во-вторых, понятие «источник права» трактуется в «формально-юридическом» смысле [6, с. 223]: как установление, воплощающее волю государства в виде сформулированных общеобязательных правил поведения в социуме. Это могут быть и акты, и обычаи, и правовые прецеденты, и договоры. При этом источники права отражают как общую историю развития права, так и особенности конкретной правовой системы, служат основой правоотношений в обществе, обуславливают их структуру и в немалой степени предопределяют направленность правового развития общества. В источнике права содержится указание на то, где и в какой форме правовые предписания формулируются и доводятся до общества. В данном случае источник права совпадает с одной из форм выражения права – законодательством. Выбор внешней формы права является вопросом весьма актуальным, поскольку от него зависит юридическая сила источника права, его место в правовой системе и соотношение с другими нормативными правовыми актами.

В этом контексте важное теоретическое значение приобретает вопрос соотношения понятий «источник права» и «форма права». В юридической литературе подчеркивается: несмотря на то, что эти термины считаются «традиционно устоявшимися, а противоречия преодоленными», «проблема форм и источников права продолжает оставаться актуальной, поскольку она имеет не только терминологическую, семантическую сторону, но и содержательную» [7, с. 60]. По мнению А.Ф. Шебанова, «разнообразии значений, придаваемых выражению «источники права»... вызывает необходимость обойти его и заменить другим выражением – «форма права». Под этим именем следует понимать различные виды права, отличающиеся по способу выработки содержания норм. Выбор форм зависит всецело от государственной власти» [8, с. 5].

Однако некоторые ученые (и среди них С.А. Голунский [9], Е.Ф. Кечекьян [10], М.С. Строгович [11] и С.Л. Зивс [12] и др.) с данной точкой зрения не согласны.

Эти авторы предлагают различать понятия «источник права» и «форма права», понимая под

источником права правовую норму, установленную государственными органами (нормотворчество, судебный прецедент, придание негосударственному акту правовой силы путем его санкционирования государством), а под формой права – категорию, имеющую внутреннюю и внешнюю стороны. Первая сторона характеризует систему права и структуру юридической нормы, вторая – нормативно-правовую форму выражения государственной воли.

Термин «источник права» в сравнении с термином «форма права» считается более содержательным, ибо обладает тем преимуществом, что является, как пишет С.Л. Зивс, термином специальным и условным, не претендующим на предельную точность и потому удобен в употреблении, и к тому же традиционен для мировой юриспруденции. Термин «форма права» представляется упомянутому ученому менее удачным в силу его многозначности. Кроме того, полагает он, при анализе источника права речь должна идти о внешней форме права [12, с. 21].

В современной юридической науке оба эти термина, – отмечает В.С. Нерсисянц, – употребляются в значении *внешней* формы объективизации выражения права или нормативной государственной воли [13, с. 234].

Относительно неразработанности и спорности понятия источника права французский правовед Ж.-Л. Бержель пишет, что неопределенность понятия и термина «источник права» нередко возникает потому, что им «принято одновременно обозначать и содержательные, и формальные источники права» [14, с. 97]. При совпадении содержания понятий «источник права» и «форма права» термины, их обозначающие, следует рассматривать как идентичные и взаимозаменяемые. Потому ряд исследователей и объединяет их в одно понятие. Тот же М.В. Баглай считает, что нормы права «находят свое выражение в различных формах, которые обычно именуются источниками» [15, с. 17]. Аналогичной позиции придерживается и Г.С. Сапаргалиев [16, с. 6].

Термин «источник права» в формально-юридическом смысле общепризнан и в науке конституционного права. В российской монографии «Сравнительное конституционное право» источники конституционного права определяются как различные внешние формы выражения конституционно-правовых норм. Они могут быть либо результатом непосредственно нормотворческой деятельности государственных органов, либо

складываться без участия государства, которое может затем их санкционировать.

В первом случае эти нормы объективируются в нормативных правовых актах (конституциях, законах, актах органов исполнительной власти, судебных решениях и пр.). К ним можно отнести также международно-правовые акты, принимаемые международными или наднациональными организациями.

Во втором случае формами выражения конституционно-правовых норм является правовой обычай, правовая доктрина, специфические источники религиозного права (в новейшей истории ряда развивающихся стран ими становились также документы правящих партий) [17, с. 32].

Для национального конституционного права характерны расширение объема конституционно-правового регулирования и возрастание влияния на эту сферу общечеловеческих ценностей, в результате чего изменяется содержание ранее существовавших видов источников конституционного права и появляются новые их виды.

Казахстанские ученые-конституционалисты придерживаются разных позиций относительно определения понятия «источник конституционного права» и его содержания. Так, А.Т. Ащевлов считает, что под данными источниками «следует понимать юридические формы, способы выражения правовых норм (действующие нормативные акты), регулирующие основные комплексы общественных отношений, образующих предмет конституционного права». И уточняет при этом, что, хотя источниками данной отрасли и являются право естественное и позитивное, однако «практически в Казахстане и других странах СНГ источником конституционного права признается лишь позитивное право: Конституция, конституционные законы, иные нормативные акты, содержащие конституционно-правовые нормы...». В то время как «естественное право воспринимается многими государствами как высшая духовная ценность, морально обеспечивающая неотчуждаемость прав человека» [18, с. 652].

А.Т. Ащевлов и А.А. Караев полагают, что источники конституционного права – это «юридические формы и способы выражения правовых норм (действующие нормативные акты), регулирующие основные сферы общественных отношений, образующих предмет конституционного права» [19, с. 7].

Как считает Ж.Н. Баишев, источники конституционного права – это «нормативные акты, в том числе конституционные, издаваемые

органами государства в установленном порядке или принятые народом. Специфика источников конституционного права состоит в том, что они регулируют наиболее важные общественные отношения – т.е. права и свободы человека и гражданина, основы общественного строя, организацию государственной власти» [20, с. 9-10]. Аналогичной точки зрения придерживается и Л.Г. Литовченко: источники конституционного права – это формы, в которых находят выражение правовые нормы, закрепляющие основы государственного и общественного устройства, а также правового статуса человека и гражданина. Они включают в себя «правовые акты государства – законы, указы, постановления и т.д. ... Тот или иной правовой акт будет источником конституционного права лишь в том случае, если он будет содержать конституционно-правовые нормы» [21, с. 13-15].

«Чтобы определить, является ли данный нормативный акт источником конституционного права, – пишет российский правовед М.И. Кукушкин, – необходимо выяснить, относится ли он к числу актов, которые опосредствуют общественные отношения, входящие в предмет регулирования конституционного права» [22, с. 25].

В юридической литературе можно встретить немало подобных характеристик источников конституционного права как нормативных правовых актов, действующих на территории Республики Казахстан, регулирующих основы устройства общества и организацию государственной власти [23, с. 13] и образующих систему конституционного законодательства [24, с. 27].

Итак, источники конституционного права – это нормативные правовые акты, выражающие в законодательной форме волю народа, направленную на установление, изменение или отмену государственно-правовых норм, закрепляющих важнейшие общественные отношения, связанные с осуществлением государственной власти.

Чтобы определить предмет отрасли права, нужно выделить регулируемый ею круг общественных отношений. В русской юриспруденции особое внимание определению предмета государственного права впервые уделил в начале XX в. Н.М. Коркунов, который охарактеризовал государство как юридическое отношение самостоятельного принудительного властвования, где субъектом является все население государства, объектом – сама власть принуждения, а содержание данного отношения составляет право участия во властвовании и обязанность повино-

вения. В соответствии с этим воззрением ученый определял науку государственного права «как учение о юридическом отношении государственного властвования» [25, с. 48]. Позицию казахстанских ученых отличает единое мнение на предмет национального конституционного права, если не брать в расчет различия в сравнительно небольших деталях. Содержание данного предмета они сводят по преимуществу к отношениям, охватывающим основы государственного и общественного устройства страны, а также государственные властотношения. Так, К.К. Айтхожин и Е.Т. Сексембаева считают, что предмет конституционного права РК составляют как те общественные отношения, которые складываются в процессе осуществления государственной власти, так и те, которые определяют основы правового положения личности, правового статуса органов государства и местного самоуправления [26].

По мнению Г.С. Сапаргалиева, предметом конституционного права являются общественные отношения, регулируемые нормами конституционного права. Эти отношения «образуют основу устройства государства и общества и прямо связаны с осуществлением государственной власти» [16, с. 3].

Л.Г. Литовченко также включает в предмет конституционного права «общественные отношения, возникающие в сфере организации и функционирования государственной власти и составляющие основу общества и государства» [21, с. 3].

Ж.Н. Баишев определяет рассматриваемый предмет как общественные отношения, возникающие в соответствии с нормами Конституции РК и регулирующие основы устройства общества, государства, положение в нем чело-

века и гражданина [20, с. 7]. И А.Н. Сагиндыкова в предмет регулирования конституционного права включает отношения, связанные с установлением основ организации государства и гражданского общества, основ правового статуса человека и гражданина, а также формы и механизм осуществления государственной власти [24, с. 3].

Источники конституционного права имеют две главные особенности:

- наличие общей правовой базы, которой является конституция, занимающая ведущее место в регулировании общественных отношений, объединяющая все источники национального конституционного права и придающая этой отрасли особую значимость в правовой системе государства;

- сам предмет конституционно-правового регулирования, а именно общественные отношения, складывающиеся в связи с осуществлением государственной власти.

Исходя из вышеизложенного, мы определяем предмет конституционного права как систему отношений, связанных с установлением и закреплением основ конституционного строя, правового статуса человека и гражданина, суверенитета народа, институтов государственной власти и местного самоуправления.

С учетом специфики данного предмета, считаем возможным предложить собственную формулировку понятия «источники конституционного права»:

Источники конституционного права – это внешняя форма права, обладающая собственными признаками, выполняющая системообразующую функцию в системе национального права, определяющая основные принципы его формирования и развития.

Литература

- 1 Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Рус. яз., 1988. – 748 с.
- 2 Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учеб. пособие (По изд. 1910-1912 гг.): В 2-х т. Т. 2. Вып. 2-4. – М.: Юрид. колледж МГУ, 1995. – 517 с.
- 3 Гурова Т.В. Актуальные проблемы теории источников права: дис. канд.юрид.наук. – Самара, 2000. – 170 с.
- 4 Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: учебник. – М.: СПАРК, 2000. – 511 с.
- 5 Баглай М.В., Габричидзе Б.Н. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. – М.: ИНФРА М-Кодекс, 1996. – 512 с.
- 6 Комаров С.А. Общая теория государства и права. – М., 1997. – 411 с.
- 7 Рябко А.И., Василенко О.Н. Актуальные проблемы онтологии форм права // Философия права. – 2000. – № 2. – С. 60.
- 8 Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма – Инфра, 2002. – 552 с.
- 9 Зивс С.Л. Источники права. – М., 1981. – 279 с.
- 10 Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. – М., 1940. – С.45.
- 11 Кечекьян С.Ф. Теория государства и права. – М., 1949. – С. 72.
- 12 Зивс С.Л. Общая теория государства и права: учебник: Акад. курс: В 2-х т. – М., 1998. – Т. 2. – С. 21.

- 13 Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма – Инфра, 2002. – 552 с.
- 14 Бертель Жан-Луи. Общая теория права. – М., 2000. – 130 с.
- 15 Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник для юрид. вузов и фак-тов. – М.: ИГ НОРМА-ИНФРА-М., 1998. – 741 с.
- 16 Сапаргалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Акад. курс. – Алматы: Жеті Жарғы, 2007. – 526 с.
- 17 Сравнительное конституционное право / отв.ред. В.Е.Чиркин – М.: Манускрипт, 1996.- 729 с.
- 18 Конституционное право Республики Казахстан: учебник / сост. А.Т. Ащеулов; отв. ред. М.С. Нарикбаев. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 652 с.
- 19 Ащеулов А.Т., Караев А.А. Конституционное право Республики Казахстан: учеб.-метод. пособие: лекции, тесты, задачи, словарь. – Алматы: ИД КазГЮУ, 2004. – 258 с.
- 20 Баишев Ж. Конституционное право Республики Казахстан: учебник. – Алматы, 2001. – 392 с.
- 21 Литовченко Л.Г. Конституционное право Республики Казахстан: учеб. пособие. – Караганда, 1997. – 130 с.
- 22 Кукушкин М.И. Конституционное право Российской Федерации: учебник. – Екатеринбург, 1995. – 205 с.
- 23 Амандыкова С.К. Конституционное право Республики Казахстан: учеб. пособие для юрфаков. – Караганда: РИО «Болашак-Баспа», 1997. – 186 с.
- 24 Сагиндыкова А.Н. Конституционное право Республики Казахстан: учебник. – Алматы, 1999. – 336 с.
- 25 Коркунов Н.М. Русское государственное право: В 2-х т. – Т.2 – С. 47-48.
- 26 Айтхожин К.К. Сексембаева Е.Т. О предмете конституционного права Республики Казахстан // Право и государство. – 2003. – № 1. – С. 9-13.

References

- 1 Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka / pod red. N.Ju.Shvedovoj. – М.: Rus. jaz., 1988. – 748 s.
- 2 Shershenevich G.F. Obshhaja teorija prava: ucheb. posobie (Po izd. 1910-1912 gg.): V 2-h t. T. 2. Vyp. 2-4. – М.: Jurid. kolledzh MGU, 1995. – 517 s.
- 3 Gurova T.V. Aktual'nye problemy teorii istochnikov prava: dis. kand.jurid.nauk. – Samara, 2000. – 170 s.
- 4 Lazarev V.V., Lipen' S.V. Teorija gosudarstva i prava: uchebnik. – М.: SPARK, 2000. – 511 s.
- 5 Baglaj M.V., Gabrichidze B.N. Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii: Uchebnik. – М.: INFRA M-Kodeks, 1996. – 512 s.
- 6 Komarov S.A. Obshhaja teorija gosudarstva i prava. – М., 1997. – 411 s.
- 7 Rjabko A.I., Vasilenko O.N. Aktual'nye problemy ontologii form prava // Filosofija prava. – 2000. – № 2. – S. 60.
- 8 Nersesjanc V.S. Obshhaja teorija prava i gosudarstva. – М.: Norma – Infra, 2002. – 552 s.
- 9 Zivs S.L. Istochniki prava. – М., 1981. – 279 s.
- 10 Golunskij S.A., Strogovich M.S. Teorija gosudarstva i prava. – М., 1940. – S.45.
- 11 Keček'jan S.F. Teorija gosudarstva i prava. – М., 1949. – S. 72.
- 12 Zivs S.L. Obshhaja teorija gosudarstva i prava: uchebnik: Akad. kurs: V 2-h t. – М., 1998. – Т. 2. – S. 21.
- 13 Nersesjanc V.S. Obshhaja teorija prava i gosudarstva. – М.: Norma – Infra, 2002. – 552 s.
- 14 Berzhel' Zhan-Lui. Obshhaja teorija prava. – М., 2000. – 130 s.
- 15 Baglaj M.V. Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii: uchebnik dlja jurid. vuzov i fak-tov. – М.: ИГ NORMA-INFRA-М., 1998. – 741 с.
- 16 Sapargaliev G. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: Akad. kurs. – Almaty: Zheti Zhargy, 2007. – 526 s.
- 17 Sravnitel'noe konstitucionnoe pravo / otv.red. V.E.Chirkin – М.: Manuscript, 1996.- 729 s.
- 18 Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik / sost. A.T. Ashheulov; otv. red. M.S. Narikbaev. – Almaty: KazGJuA, 2001. – 652 s.
- 19 Ashheulov A.T., Karaev A.A. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: ucheb.-metod. posobie: lekicii, testy, zadachi, slovar'. – Almaty: ID KazGJuU, 2004. – 258 s.
- 20 Baishev Zh. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik. – Almaty, 2001. – 392 s.
- 21 Litovchenko L.G. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: ucheb. posobie. – Karaganda, 1997. – 130 s.
- 22 Kukushkin M.I. Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii: uchebnik. – Ekaterinburg, 1995. – 205 s.
- 23 Amandykova S.K. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: ucheb. posobie dlja jurfakov. – Karaganda: RIO «Bolas-hak-Baspa», 1997. – 186 s.
- 24 Sagindykova A.N. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik. – Almaty, 1999. – 336 s.
- 25 Korkunov N.M. Russkoe gosudarstvennoe pravo: V 2-h t. – Т.2 – S. 47-48.
- 26 Ajthozhin K.K. Seksembaeva E.T. O predmete konstitucionnogo prava Respubliki Kazahstan // Pravo i gosudarstvo. – 2003. – № 1. – S. 9-13.

Тлепина Ш.В., Кала Н.С.
**О соотношении государства
и общества (из истории
правовой мысли)**

В статье рассматривается соотношение категорий государства, социального государства, с одной стороны, и общества, гражданского общества – с другой. Представлены мнения зарубежных ученых по отношению к государству и обществу; взгляды мыслителей предыдущих исторических эпох на общество, гражданское общество. Выделено обозначение гражданского общества Гегелем Г.В.-Ф. Предлагается авторское разъяснение понятия гражданского общества, в том числе в функциональном и аксиологическом аспектах. Рассмотрены признаки права как объективной реальности. Показано, что среди основных причин методологического плюрализма выделяется переход к неклассическому (постнеклассическому) типу научного знания. Цель статьи – провести анализ понятия и сущности государства и общества, сложившихся в отечественной и зарубежной юридической науке в рамках классических и неклассических типов правопонимания.

Ключевые слова: государство, социальное государство, общество, гражданское общество, право, правопонимание, общественное развитие, реализация права, философский уровень научного познания, Г. Еллинек, Т. Мор, Ф. Бэкон, Фукидид, Г.В.-Ф. Гегель.

Tlepina Sh.V., Kala N.S.
**To the issues of correlation of
state and law (from the history of
legal thought)**

The present article aims to study the correlation of categories of state, social state, on the one hand, and society, civil society, on the other. Opinions of foreign scientists in relation to state and society; views of thinkers of the previous historical eras on society, civil society, are presented. Determination of civil society by G.W.F. Hegel is outlined. The author's explanation of a civil society concept in functional and axiological aspects is offered. The features of law as an objective reality are considered in the article. It is shown that transition to nonclassical (post-nonclassical) type of scientific knowledge is distinguished from the main reasons of methodological pluralism. The aim of the article is to carry out the analysis of a concept and essence of state and society which developed in domestic and foreign legal science within classical and nonclassical types of legal understanding.

Key words: state, social state; society, civil society; law; legal understanding; social development; law realization; philosophical level of scientific knowledge; G. Jellinek, T. More, F. Bacon, Phukididus, G.V.-F. Hegel.

Тлепина Ш.В., Қала Н.С.
**Мемлекет және қоғам
арақатынасы жөнінде
(құқықтық ой тарихынан)**

Мақалада бір жағынан мемлекеттің, әлеуметтік мемлекеттің және екінші жағынан қоғамның, азаматтық қоғамның категорияларының арақатынасы қарастырылады. Мемлекет және қоғамға қатысты шетел ғалымдарының пікірлері; қоғамға, азаматтық қоғамға деген ежелгі тарихи дәуір ойшылдарының көзқарастары ұсынылған. Г.В.-Ф. Гегельдің азаматтық қоғам анықтамасы ажыратып көрсетілген. Азаматтық қоғам түсінігінің функционалды және аксиологиялық аспектілердегі авторлық мәлімдемесі ұсынылады. Құқықтық объективті шындық сипаттары қарастырылған. Әдіснамалық плюрализмнің негізгі себептері арасында ғылыми танымның классикалық емес (постклассикалық емес) түріне өту ажыратып көрсетіледі. Мақаланың мақсаты – құқықтүсінушіліктің классикалық және классикалық емес түрлерінің шегінде ұлттық және шетел заң ғылымында қалыптасқан мемлекет және қоғамның мәні мен түсінігін талдау.

Түйін сөздер: мемлекет, әлеуметтік мемлекет; қоғам, азаматтық қоғам; құқық; құқықтүсінушілік; қоғамдық даму; құқықты жүзеге асыру; ғылыми танымның философиялық деңгейі; Г. Еллинек, Т. Мор, Ф. Бэкон, Фукидид, Г.В.-Ф. Гегель.

**О СООТНОШЕНИИ
ГОСУДАРСТВА
И ОБЩЕСТВА
(из истории правовой
мысли)****Введение**

Видный немецкий ученый Г. Еллинек (1851 – 1911) в своем фундаментальном труде «Общее учение о государстве» (1900 г.) отмечает, что государство является социально-массовым явлением [1, с. 111]. В многообразии характеристик института государства его социальный характер обусловил необходимость исследования соотношения государства и общества. Государство – политическая организация, осуществляющая управление обществом и призванная обеспечить высокий уровень социальной защиты граждан, установить социальную справедливость и солидарность. Разговоры о социальном характере государства не теряют своей актуальности и практической значимости на протяжении длительного времени. Теория социального государства, оформившаяся в XIX в., стала руководством построения развитого государства и активного гражданского общества в XXI в. Отношения государства и общества, их отождествление и противопоставление вызывают интерес с древности. Считаем, что подобная тенденция сохранится и в будущем, поскольку процесс утверждения и обеспечения социальных прав человека и гражданина практически бесконечен. Даже если предположить, что через некоторое время государство достигнет значительного прогресса в этом направлении, объем его социальной функции вряд ли уменьшится, ведь за высокими социальными стандартами, безусловно, будут идти стандарты еще более высокого порядка. Соответственно, изложенное обуславливает необходимость научного сопровождения условий и процедур обеспечения реализации социальной функции государства. Одним из таких, к примеру, является вопрос об установлении соотношения категорий «социальное» и «правовое» государство.

Основная часть

Общество представляет собой совокупность проявляющихся во внешнем мире психологических связей между людьми. Исследование общества с научных позиций Еллинек связывает с всеобъемлющим понятием и отмечает, что данное

понятие общества имеет большое значение для учения о государстве. В узком смысле общество означает совокупность человеческих союзов, групп людей, объединенных каким-либо связующим элементом [1, с. 122]. Еллинек уточняет, что «эти союзы могут быть сознательными, организованными, или бессознательными, лишенными единства, основанными только на общности естественных свойств или интересов. Число таких союзов, вскрываемых анализом человеческого общежития, бесконечно. Семья, союзы, общины, церкви, государство суть формы организованного общения, которым противостоят как неорганизованные союзы экономические классы, а также национальности, свободные профессии, политические и церковные партии вплоть до временных товарищеских собраний повседневной жизни, митингов, собирающих внезапно для какого-либо общего дела народную массу в больших городах. Это понятие общества обнимает и государство, которое поэтому не является его границей» [1, с. 121].

Академик Баймаханов М.Т., Патак С.В. отмечают в своих работах о том, что на этапах становления и развития правовой системы государства, задача по созданию естественных условий формирования и функционирования гражданского общества сливается с задачей построения независимой правовой системы [2].

Румынский исследователь Бильжановска Б. считает государство одной из форм общества, которая обуславливает другие формы и в то же время является его продуктом [3]. Одновременно, «никакая общественная группа не может быть мыслима вне государства или, по крайней мере, без него, почему и само понятие общества нередко вызывало критическое к нему отношение, справедливое постольку, поскольку всякое иное, кроме чисто логического, обособление государства и общества невозможно [4, с. 120]. С одной стороны, все другие общественные группы подвергаются прямому или косвенному воздействию государства, с другой – само государство способствует образованию групп» [5, с. 275]. Причем, к этим группам ученый относит бюрократию, войско. Они же выступают у него не только государственными учреждениями, но и общественными группами [6, с. 224].

Государство способствует организации различных союзов, в том числе союзных групп государств. В этой связи Г. Еллинек пишет, что «беспредельный рост международного оборота и международное право возможны только пото-

му, что понятие общества включает в себе ряд международных элементов» [1].

Из этого следует, что изучение деятельности государства возможно посредством изучения общественной жизни, в частности ее активной части – гражданского общества, как живого, развивающегося, вступающего в различные взаимодействия в национальном и международном уровнях. О значении активной общественной жизни пишет и Томас Мор в своей «Утопии» [8]. Вообще, связь государства с обществом вызывает немало исследовательских работ в разные исторические эпохи. Примечательно, что Аристотель, Т. Мор, Ф. Бэкон, Г.-В.Ф. Гегель, Г. Еллинек – мыслители античности, Средневековья, Нового и Новейшего времени усматривали под обществом и гражданское общество. На самом деле, гражданское общество – многомерная, самоорганизующаяся система естественно складывающихся социальных отношений между индивидами, где каждый выступает не как подданный государства, а как частное лицо, имеющее свои жизненные цели [9, с. 204].

Гражданское общество в функциональном отношении – это сфера, где отдельные лица действуют как частные лица, преследующие в первую очередь свои личные жизненные цели и относящиеся к другим людям как средствам, позволяющим преследовать свои малые и большие интересы. Люди, как замечает Ф. Бэкон, ждут для себя от гражданского общества трех основных благ: избавления от одиночества, помощи в делах и защиты от несправедливых. Социальная добродетель граждан как одно из благ гражданского общества в понимании Ф. Бэкона, а также этическое восприятие государства и общества, отражается в сочинении Фукидида: «мы (Эллада) – единственные, кто не по расчету на собственную выгоду, а доверяясь собственному влечению, оказывает помощь другим» [10, с. 15].

Гражданское общество в аксиологическом аспекте включает экономические, правозащитные и культурные компоненты: а) производство средств по удовлетворению разнообразных потребностей граждан; б) совокупность корпораций граждан, защищающих их интересы; в) ценности свободы, нравственности, культуры, развиваемые гражданами как частными лицами [11, с. 465].

Гражданским обществом – «bürgerliche Gesellschaft» Гегель обозначает социальный строй, покоящийся на личном экономическом интересе, где «каждый для себя – цель, все другие – суть для него ничто» [12, с. 134]. Формирование

именно такого общества, связано с утверждением буржуазного строя. Вместе с тем он далек от идеализации буржуазной демократии.

Гегель освещает гражданское общество как опосредованную трудом систему потребностей, покоящуюся на господстве частной собственности и всеобщем формальном равенстве людей. Человек лишь трудом создает средства для удовлетворения потребностей. Гегель исследует труд как социальное отношение. Он видит, что всеобщее содержание лежит не в единичных произведенных продуктах, а в орудиях труда и навыках. Он показывает, что разделение труда приводит к упрощению операций, что открывает возможность для применения машин. По мнению академика Сзафларски М., к теоретическим заслугам Гегеля относится также четкая принципиальная постановка вопроса именно о взаимосвязи и соотношении (а не просто отличии) социально-экономической и политической сфер гражданского общества и политического государства, о необходимом, закономерном, диалектическом характере этих связей в соотношении [13, с. 750].

Гегель отделил понятие гражданского общества от понятия государства, что позволило ему обозначить основные признаки и структурно-содержательные параметры гражданского общества как самостоятельной целостности, пребывающей в относительной независимости от государства. В социально-сословном отношении гражданское общество предстало как трехкомпонентная целостность, в которой Гегель выделяет три сословия:

- 1) субстанциональное (землевладельцы – дворяне и крестьяне);
- 2) промышленное (фабриканты, торговцы, ремесленники);
- 3) всеобщее (чиновники).

Гегелевский анализ показывает, что гражданское общество не в состоянии сгладить социальные противоречия. Диалектика внутренних противоречий заставляет общество выйти за свои границы – в поисках новых возможностей в международной торговле и в колонизации, как это было, к примеру, в античный период и, в частности, период формирования демоса в условиях Афинской рабовладельческой демократии, др. К современным формам колонизации, сопровождавшимся закабалением отсталых стран и народов, Гегель в принципе относился отрицательно. «Освобождение колоний, – подчеркивал он, – оказывается величайшим благом для метрополии, подобно тому, как освобождение

рабов было величайшим благом для их господ» [14].

Учитывая системность как национально-го, так и международного права, следует также иметь в виду, что обе указанные системы всегда включают элемент множественности и хаотичности составляющих элементов. Определенный элемент хаоса есть и в соотношении международного и национального права. В частности, это касается дуалистических моделей такого соотношения. Некоторые случайности (которые имеют место в правовом развитии наряду с закономерностями), вызванные внешними относительно системы права факторами (политическая ориентация руководства государства, ситуативные политические союзы, кризисные ситуации внутри государства и т.д.), вызывают разбалансировку даже устоявшихся моделей взаимодействия норм международного и национального права. Соотношение приобретает новые свойства, теряет какие-то ранее существовавшие. То есть все системы норм и система их соотношения являются подвижными сущностями, характеристика которых требует также привлечения постнеклассической методологии, в частности, синергетического подхода, который дополняет и развивает системный подход, «обслуживая» изучение динамических качеств исследуемой системы.

Определяющую роль играет иерархизация как составляющая системного подхода. Иерархическое строение для системы действующих правовых норм является свойством интегративной, системообразующей, придает ей аксиоматический характер. В этой связи актуальна теория Г. Кельзена. Графическое изображение системы права с учетом присущих ей отношений подчинения может быть приведена именно в виде ступеней норм права. С учетом же множества горизонтальных связей между всеми нормами, институтами и отраслями права – это графическое изображение приобретает вид пирамиды, на вершине которой находятся принципы международного права. Системный подход к праву позволяет наиболее полно выявить различные грани соотношения между отдельными нормами национального и международного права (которое может быть субординационным, координационным, коллизионным, конверсионным, др.).

Важное значение имеет информационный подход. Суть этого подхода заключается в том, что при изучении любого объекта, процесса или явления в природе и обществе в первую оче-

редь оказываются и анализируются наиболее характерные для них информационные аспекты, которые существенным образом определяют их состояние и развитие. Информационный подход в этом исследовании заключается в восприятии международного права и национального права как системы общественно значимых информации, а соотношение между ними как произведенной на научном уровне системы правил ориентации в этих системах, несмотря на действие норм этих систем в одном правовом и информационном пространстве.

В современной юриспруденции исследовательские подходы и методы тесно взаимосвязаны и даже могут меняться местами, занимая различные ступени методологических ступеней (примерами тому могут быть исторический подход и методы исторической науки – историко-генетический, историко-критический; логический, историко-системный, герменевтический подход и герменевтический метод и т.д.).

Как известно, теория метода, даже несмотря на ее определяющую роль, сама по себе еще не позволяет осуществить достоверное исследование. Метод работает только тогда, когда на практике реализуются приемы и логические операции, обоснованные в теории метода.

Исследование норм, которые сами по себе являются логическими вербальными суждениями, не может не основываться на законах и приемах логики, включая такие пары противоположных действий, как анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия и сравнение, логическое моделирование и обобщение. С помощью приемов анализа и синтеза возможно исследование общего и отличного в структуре норм национального и международного права.

Дедуктивный прием позволяет систематизировать и теоретически осмыслить накопленный с помощью индукции эмпирический материал (нормы универсальных международных актов, международных договоров, нормы действующего законодательства). Прием дескриптивной формализации как составляющей формально-логического метода необходимо в любом исследовании и для обнаружения целей и формирования понятийно-категориального аппарата. По логике выделяются следующие структурные элементы нормы права, как предписание (веление правотворческого субъекта); содержание (разрешение выполнить определенное действие, обязывающее выполнить определенное действие, запрет выполнять определенное действие) условия приложения нормы в реальной жизнен-

ной ситуации; субъект – лицо, группа лиц, коллективное лицо, которым адресована норма.

Историко-генетический метод (в классическом виде описан И. Д. Ковальченко), который включает такие приемы, как ретроспекция, историческая аналогия, историческое сравнение, фактографичность позволил выявить причинно-следственные связи и закономерности появления, становления и бытия соотношение норм международного и национального права. Он состоит в последовательном обращении к историко-правовой реальности с целью выявления генезиса нормативных фактов в национальных и международной правовых системах. По своей природе историко-генетический метод относится к аналитически-индуктивным, а по форме выражения информации является описательным.

Термин «герменевтика» охватывает несколько понятий: искусство интерпретации (толкования) текстов; теория познания смыслов; путь познания чужой индивидуальности; учение о принципах / методологии гуманитарных наук. Эта многозначность термина порождает большие и, нередко неоправданные надежды на безграничные возможности применения герменевтики для решения проблем юриспруденции. Для целей настоящего исследования герменевтический метод был применен как методика обработки текстовых выражений норм международного и национального права. В контексте герменевтики нормы международного и национального права находятся в состоянии столкновения, которое иногда имеет не только юридически коллизионный и конверсионный, но и цивилизационно-культурный характер. К этому присоединяется конфликт интерпретатора и исследуемого нормативного материала. Герменевтическая деятельность подразумевает собой встречу и контакт двух чужих горизонтов, в котором происходит максимальное приближением предмета познания и интерпретатора. При их пересечении наблюдается точка общности, то есть единого значения для обоих субъектов, позволяет находить понимание. Специфика исследуемой проблемы заключается в том, что объектом герменевтического анализа является одновременно два текстуальных среза, которые могут иметь как аналогичный или подобный, так и совершенно противоположный смысл. Как пример: понятие «арест», которое имеет одинаковое вербальное и т.п. (ввиду различия кириллического и латинского шрифтов) текстуальное выражение в международном и национальном праве и

трактуются по-разному. В национальном уголовном праве оно означает краткосрочное лишение свободы. В международных стандартах уголовно-правовых санкций оно является лишь видом меры пресечения, а не наказанием.

Именно герменевтическое понимание смыслов позволяет «снять» лишние контрверзы между нормами международного и национального права, увидеть общность смыслов при возможной разной текстуальности и, наоборот, противоположность смыслов при одинаковой терминологии, что, в свою очередь, приводит к выработке рекомендаций по их гармонизации и унификации при необходимости.

Юрико-лингвистический метод применяется для толкования норм международного и норм национального права. Он понимается как совокупность мыслительных операций, позволяющих путем лингвистического анализа текста документа, содержащего нормы права со сформулированной волей законодателя, устранить возможные противоречия в понимании нормы или между нормами, выяснить значение отдельных слов и всего текста.

Формально-юридический метод является специально-научной модификацией формально-логического метода.

Специфический для юриспруденции сравнительно-правовой метод является модификацией общенаучного сравнительного метода. Сущность сравнительного правового метода в этом исследовании заключается в сопоставлении формальных и содержательных характеристик нормативной реальности национального и международного уровней с целью выявления подобных и отличительных черт между ее составляющими, а также сроками, которые обозначают. Как известно, сравнительно-правовой метод имеет исторический и логический компоненты. Для целей этой работы применялся в основном второй из компонентов сравнительно-

правового метода. В итоге следует отметить, что все методологические средства следует использовать комплексно, в системе, исключая их противоречивость.

Заключение

Таким образом, понимание соотношения государства и общества мыслителями прошлого основано на взаимодействии государства и общества. В частности, Гегель писал, что общество и государство соотносятся как рассудок и разум: общество – это «внешнее государство», «государство нужды и рассудка, а подлинное государство – разумно». Еллинек считал, что противопоставление государства и общества невозможно, поскольку государство есть одна из форм общества. Современное определение гражданского общества сформировалось в Новое время, а само гражданское общество стало феноменом, прежде всего, западной правовой цивилизации. Не случайно гражданское общество – *bürgerliche Gesellschaft* – буржуазное общество воспринимались однородными явлениями. Гегель одним из первых философски определил тесную связь гражданского общества с институтом частной собственности, социально-экономического развития, права. Одновременно развитие общества, общественной жизни на основе по-настоящему активной жизненной позиции, реализации права частной собственности, др. факторов, приведших к формированию гражданского общества, содействует межгосударственному сотрудничеству, основанному на нормах международного права. Рассмотрение международного права как высшего уровня развития национального права обусловило попытку анализа влияния общества, методологии теории права на актуализацию международного права, исследований в сфере теории международного права.

Литература

- 1 Еллинек Г. Общее учение о государстве / Вступительная статья д.ю.н., проф. Козлихина И.Ю. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.
- 2 Баймаханов М.Т. Об этапах становления и развития правовой системы независимого Казахстана // Правовое развитие Казахстана за 10 лет государственной независимости: Материалы НИП. – Астана, 2002. – С. 56-62.
- 3 Biljanovska B. Aligning Market Discipline and Financial Stability: A More Gradual Shift from Contingent Convertible Capital to Bail-in Measures // *European Business Organization Law Review*. – 2016. – 17(1). – С. 105-135. doi:10.1007/s40804-016-0028-0.
- 4 Scarpaci J. L., Sovacool B. K., & Ballantyne R. A Critical Review of the Costs of Advertising: a Transformative Consumer Research Perspective // *Journal of Consumer Policy*. – 2016. – 39(2). – С. 119-140. doi:10.1007/s10603-016-9315-y.

- 5 Policardo L. Is Democracy Good for the Environment? Quasi-Experimental Evidence from Regime Transitions // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – 64(2). – С. 275-300. doi:10.1007/s10640-014-9870-0.
- 6 Rodgers G. B., & Garland S. E. An Economic Analysis of Requirements to Prevent Handheld Hair Dryer Water Immersion Electrocutions in the USA // *Journal of Consumer Policy*. – 2016. – 39(2). – С. 223-240. doi:10.1007/s10603-016-9318-8.
- 7 Pathak S., Xavier-Oliveira E., & Laplume A. O. Technology use and availability in entrepreneurship: informal economy as moderator of institutions in emerging economies // *The Journal of Technology Transfer*. – 2016. – 41(3). – С. 506-529. doi:10.1007/s10961-015-9423-x.
- 8 Мор Т. Утопия. / Перевод с лат. Каган Ю.М. вступит.ст. Осиновского И.Н. – М.: Наука, 1978. – С. 414 с.
- 9 Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 204.
- 10 Фукидид. История. // В кн.: Право быть равными. От античности до наших дней. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – С. 15.
- 11 Baggio M. Optimal Fishery Management with Regime Shifts: An Assessment of Harvesting Strategies // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – 64(3). – С. 465-492. doi:10.1007/s10640-015-9906-0.
- 12 Гулыга А. Гегель. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Молодая гвардия, 2008. (ЖЗЛ: сер. биогр.; вып. 1903). – С. 134.
- 13 Szaflarski M., Cubbins L. A., Bauldry S., Meganathan K., Klepinger D. H., & Somoza E. Major Depressive Disorder and Dysthymia at the Intersection of Nativity and Racial-Ethnic Origins // *Journal of Immigrant and Minority Health*. – 2016. – 18(4). – С. 749-763. doi:10.1007/s10903-015-0293-y.
- 14 Halkos G. E., & Managi S. Measuring the Effect of Economic Growth on Countries' Environmental Efficiency: A Conditional Directional Distance Function Approach // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – С. 1-23. doi:10.1007/s10640-016-0046-y.

References

- 1 Ellinek G. *Obshhee uchenie o gosudarstve / Vstupitel'naja stat'ja d.ju.n., prof. Kozlihina I.Ju.* – SPb.: Juridicheskij centr Press, 2004. – 752 s.
- 2 Bajmahanov M.T. Ob jetapah stanovlenija i razvitija pravovoj sistemy nezavisimogo Kazahstana // *Pravovoe razvitie Kazahstana za 10 let gosudarstvennoj nezavisimosti: Materialy NPK.* – Astana, 2002. – S. 56-62.
- 3 Biljanovska B. Aligning Market Discipline and Financial Stability: A More Gradual Shift from Contingent Convertible Capital to Bail-in Measures // *European Business Organization Law Review*. – 2016. – 17(1). – С. 105-135. doi:10.1007/s40804-016-0028-0.
- 4 Scarpaci J. L., Sovacool B. K., & Ballantyne R. A Critical Review of the Costs of Advertising: a Transformative Consumer Research Perspective // *Journal of Consumer Policy*. – 2016. – 39(2). – С. 119-140. doi:10.1007/s10603-016-9315-y.
- 5 Policardo L. Is Democracy Good for the Environment? Quasi-Experimental Evidence from Regime Transitions // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – 64(2). – С. 275-300. doi:10.1007/s10640-014-9870-0.
- 6 Rodgers G. B., & Garland S. E. An Economic Analysis of Requirements to Prevent Handheld Hair Dryer Water Immersion Electrocutions in the USA // *Journal of Consumer Policy*. – 2016. – 39(2). – С. 223-240. doi:10.1007/s10603-016-9318-8.
- 7 Pathak S., Xavier-Oliveira E., & Laplume A. O. Technology use and availability in entrepreneurship: informal economy as moderator of institutions in emerging economies // *The Journal of Technology Transfer*. – 2016. – 41(3). – С. 506-529. doi:10.1007/s10961-015-9423-x.
- 8 Мор Т. Утопия. / Перевод с лат. Каган Ю.М. вступит.ст. Осиновского И.Н. – М.: Наука, 1978. – С. 414 с.
- 9 Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 204.
- 10 Фукидид. История. // В кн.: Право быть равными. От античности до наших дней. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – С. 15.
- 11 Baggio M. Optimal Fishery Management with Regime Shifts: An Assessment of Harvesting Strategies // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – 64(3). – С. 465-492. doi:10.1007/s10640-015-9906-0.
- 12 Гулыга А. Гегель. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Молодая гвардия, 2008. (ЖЗЛ: сер. биогр.; вып. 1903). – С. 134.
- 13 Szaflarski M., Cubbins L. A., Bauldry S., Meganathan K., Klepinger D. H., & Somoza E. Major Depressive Disorder and Dysthymia at the Intersection of Nativity and Racial-Ethnic Origins // *Journal of Immigrant and Minority Health*. – 2016. – 18(4). – С. 749-763. doi:10.1007/s10903-015-0293-y.
- 14 Halkos G. E., & Managi S. Measuring the Effect of Economic Growth on Countries' Environmental Efficiency: A Conditional Directional Distance Function Approach // *Environmental and Resource Economics*. – 2016. – С. 1-23. doi:10.1007/s10640-016-0046-y.

Танекова М.О., Ерджанов Т.К.

**К вопросу о распространении
порнографических материалов
в социальных сетях**

Целью данной статьи является описание одной из актуальных проблем функционирования социальных сетей – распространение незаконного контента, выраженное в размещении порнографических материалов. Авторы подчеркивают, что основной аудиторией, испытывающей негативное влияние нелегальных фото- и видеоматериалов, являются несовершеннолетние. В частности, особое внимание уделяется анализу нормативно-правовой базы, регулирующей распространение вредоносного контента, а также выявление основных законодательных пробелов. В статье приводится положительный опыт зарубежных государств в вопросах правового регулирования деятельности в социальных сетях.

Ключевые слова: Интернет, информация, правовое регулирование, социальные сети, несовершеннолетние, порнография, контент.

Tanekova M.O., Yerjanov T.K.

**On the issue of the distribution
of pornographic materials on
social networks**

The purpose of the article is to describe one of the urgent problems of the functioning of social networks – the distribution of illegal content, expressed in the placement of pornographic material. The authors emphasize that the primary audience, experiencing the negative impact of illegal photos and videos, are minors. In particular, special attention is paid to the analysis of the legal and regulatory framework governing the dissemination of harmful content, as well as identifying the major legislative gaps. The article presents the positive experience of foreign countries in matters of legal regulation of activity on social networks.

Key words: Internet, information, legal regulation, social networks, minors, pornography, content.

Танекова М.О., Ерджанов Т.К.

**Қоғамдық желіде
порнографиялық
материалдарды тарату
мәселесі**

Берілген мақаланың мақсаты қоғамдық желінің қызмет етуінің өзекті мәселелерінің бірі порнографиялық материалдарды орналастыру арқылы көрініс табатын заңсыз контенттерді тарату болып табылады. Авторлардың айтуы бойынша заңсыз фото, аудио материалдардың жағымсыз әсерін қабылдаушы негізгі аудитория кәмелеттік жасқа толмағандар. Сондай-ақ зиян тигізуші контенттерді тарату мәселесін реттейтін нормативтік-құқықтық базаға талдау жасауға ерекше көңіл бөлініп, заңда жіберілген кемшіліктер анықталады. Мақалада қоғамдық желі қызметін құқықтық реттеу мәселелеріндегі шет елдердің оңтайлы тәжірибесі қарастырылған.

Түйін сөздер: интернет, ақпарат, құқықтық реттеу, қоғамдық желі, кәмелеттік жасқа толмағандар, порнография, контент.

**К ВОПРОСУ
О РАСПРОСТРАНЕНИИ
ПОРНОГРАФИЧЕСКИХ
МАТЕРИАЛОВ
В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ**

Незаконные действия в социальных сетях не устают удивлять своим разнообразием. Вместе с расширением возможностей социальных сетей и все большим их вхождением в привычную реальность перечень видов противоправных действий, совершаемых в их пространстве, неумолимо растет. Помимо преступлений против основ конституционного строя, национальной безопасности и прав на уважение частной жизни, социальные сети также изобилуют и другим незаконным контентом. Особенно стоит выделить распространение порнографии и педофилии, пропаганду употребления наркотических веществ и культа жестокости и насилия, призывы к совершению суицидальных действий, недобросовестную рекламу, нарушение налогового законодательства, мошенничество.

Распространение порнографических материалов вышло из-под контроля с появлением Интернета, причем борьба с подобным недугом дает малозначительные результаты. «Статья, появившаяся недавно в журнале Extreme Tech, утверждает, что 30% всего объема информации в интернете генерируется порнографическими сайтами» [1]. Более того, их количество неумолимо растет, но треть имеющейся в сети информации – это и без того сверх нормы.

Изготовление, хранение, ввоз, провоз, вывоз, рекламирование и любое другое содействие распространению порнографической продукции считается наказуемым деянием по смыслу Женевской Конвенции о пресечении обращения порнографических изданий и торговли ими от 12 сентября 1923 года [2], ратифицированной Республикой Казахстан 21 мая 2013 года. Иными словами, государства еще в 1923 году пришли к выводу, что распространение порнографии должно караться законом, когда социальных сетей и Интернета не было в помине.

Мировое сообщество, образно говоря, «умыло руки» в борьбе с классической порнографией, а главной целью стало блокирование страниц, содержащих детскую порнографию, а также защита детей от влияния порнографического контента. Согласно Будапештской Конвенции по киберпреступлениям от 23 ноября 2001 года противоправным считается изготовление, предоставление, распространение, получение и обладание материалами, содержащими детскую порнографию [3]. При-

чем, понятие детской порнографии охватывает как участие несовершеннолетних в откровенных сексуальных сценах, так и исполнение роли несовершеннолетнего взрослым актером.

Согласно пункту 3 статьи 13 Закона Республики Казахстан «О средствах массовой информации» демонстрация киноvideопродукции порнографического и специального сексуально-эротического характера является основанием для приостановления распространения продукции средства массовой информации.

В Республике Казахстан предусмотрена уголовная ответственность за распространение порнографических материалов. Наряду с распространением, статья 311 УК РК относит к объективной стороне преступления и изготовление в целях распространения, и рекламирование, и торговлю. Также в качестве отдельного состава уголовного правонарушения выделено изготовление и оборот порнографии с участием несовершеннолетних либо привлечение их для принятия участия в мероприятиях порнографического характера. Причем ни один состав преступления относительно порнографической продукции не содержит отягчающего обстоятельства в виде распространения с применением социальных сетей. Между тем, социальные сети активно применяются для распространения порнографической продукции. Обусловлено это следующим:

- 1) популярностью социальных сетей, скоростью распространения информации;
- 2) меньшей вероятностью обнаружения, так как найти и заблокировать тематический сайт с порнографией намного проще, нежели страницу в социальной сети: сайты отображаются в поисковых системах, в то время как страницы отдельных пользователей крайне редко;
- 3) легкостью и быстротой распространения материалов не только через традиционные аудиовизуальные социальные сети, но и через системы быстрого обмена сообщениями (WhatsApp, Viber, Messenger);
- 4) многие маркетинговые компании применяют изображения эротического и порнографического характера для привлечения подписчиков и потенциальных клиентов;
- 5) отсутствием механизма верификации возраста пользователя, который в подавляющем большинстве случаев является несовершеннолетним.

Социальные сети не остаются в стороне в вопросах распространения порнографических материалов и зачастую отражают запрет на

подобные действия в своей пользовательской политике или правилах пользования. К примеру, социальная сеть Vkontakte запрещает «загружать, хранить, публиковать, распространять и предоставлять доступ или иным образом использовать любую информацию, которая является вульгарной или непристойной, содержит порнографические изображения и тексты или сцены сексуального характера с участием несовершеннолетних» [4]. Запрет также распространяется на создание аккаунтов с ложными персональными данными, оскорбления, бесчеловечное отношение к животным, призыву к насилию, экстремизму, пропаганду наркотических средств и суицида и другой незаконный контент. Стоит отметить, что правила пользования социальной сетью имеют статус юридически обязательного соглашения между пользователем и администрацией. Однако внесение изменений и дополнений в так называемое соглашение допускается социальной сетью в одностороннем порядке без какого-либо уведомления пользователя.

Согласно точке зрения В.Б. Наумова, в вопросах правового регулирования деятельности в Интернет-ресурсах высока роль саморегуляции [5]. Тем не менее, этого недостаточно для здорового с точки зрения закона функционирования Интернет-ресурсов.

Несмотря на наличие практически в каждой социальной сети правил пользования, запрещающих распространение порнографии, администрация социальной сети практически бессильна перед размещением незаконного контента. Это объясняется отсутствием технического решения, направленного на мониторинг и допустимую фильтрацию контента, а также огромным количеством пользователей, осуществить эффективный контроль над действиями которых не представляется возможным. Большинство целевой аудитории с пользовательской политикой не знакомятся и мало задумываются о том, что деятельность в социальных сетях не равняется вседозволенности.

Комитет связи, информатизации и информации путем подачи иска в суд о признании того или иного контента порнографией и с требованием ограничить доступ к данной странице в социальных сетях на территории Республики Казахстан блокируют социальную страничку с незаконным содержанием. Например, такие сообщества в социальной сети Вконтакте, как «Русское порно», «Порно XXX», «Секс и порно» и др. недоступны для казахстанского пользовате-

ля: при переходе на страницу всплывает сообщение следующего содержания: «Данный материал заблокирован на территории Казахстана по требованию Комитета связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан». Подобную практику можно было бы считать эффективной, но новые порнографические сообщества создаются ежедневно, и до блокирования с его содержанием могут ознакомиться все желающие. Аналогично контент эротического и порнографического содержания доступен и в социальной сети Instagram.

Критической целевой аудиторией порнографической продукции являются несовершеннолетние. В соответствии с пунктом 3 статьи 34, пунктом 1 статьи 39 Закона Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», использование средств массовой информации, распространяющих порнографию, культ жестокости и насилия, оскорбляющих человеческое достоинство, оказывающих вредное воздействие на детей и способствующих совершению правонарушений, преследуется по закону и их распространение запрещается.

Данные материалы рассчитаны на широкую общественность, доступны детям и могут послужить средством для вовлечения детей в порнографическую индустрию, оказывают негативное влияние на нормальное половое развитие детей, искажают нравственное ассоциативное восприятие семейного уклада, что может создать опасность для здоровья ребенка, нанести ущерб его физическому, умственному, духовному, нравственному и социальному развитию.

«Согласно исследованию, проведенному университетом города Портсмут на юге Англии совместно с благотворительной организацией UK Safer Internet Centre, каждый третий подросток в возрасте 16-24 лет признается, что порнография повлияла на его взаимоотношения с подругой или другом. Благотворительная организация ChildLine сообщает, что за последний год число звонков от подростков, травми-

рованных сексуальными образами, которые они видели в Интернете, выросло на 34%» [6].

Также по данным исследований Yougov, каждый третий ученик школы в возрасте 9-16 лет по крайней мере несколько раз в месяц просматривал изображения порнографического содержания в своем телефоне.

Подход к решению подобной проблемы может быть разным. Британская ассоциация педагогов предлагает включить в учебный план предмет о влиянии порнографии, но в «форме, соответствующей возрасту школьников». Например, при изучении правил дорожного движения детям разъясняли все опасности аварии, аналогично и с использованием Интернета невозможно обойти тему порнографии. По мнению советника по политике Шон Хамфрис: «дети растут в слишком сексуализированном мире. У них слишком легкий доступ к порнографии в Интернете, и им необходимы специальные навыки, чтобы справляться с этим» [6].

Для Казахстана в решении вопроса защиты детей от незаконного и вредоносного контента в социальных сетях может быть интересен следующий опыт стран Европейского союза. «Европарламент намерен ввести с 2018 года запрет на регистрацию в социальных сетях Facebook, Snapchat и Twitter для лиц младше 16 лет без согласия родителей» [7]. Компании обяжут разработать специальный механизм испрашивания согласия родителей несовершеннолетних детей на регистрацию в той или иной сети. Если родители не предоставят своего согласия, доступ для детей будет ограничен. При отказе в проведении подобной процедуры, социальная сеть будет оштрафована на 4 % от мирового оборота. Обусловлена подобная необходимость тем, что, по данным eMarketer, страничка в социальной сети есть у каждого пятого ребенка младше 11 лет.

Учитывая, что отечественных социальных сетей в Республике Казахстан нет, нововведения в политике иностранных социальных сетей также будут распространяться и на казахстанских пользователей.

Литература

- 1 Марк Уорд Порнография в интернете: сколько ее на самом деле? – 1 июля 2013//Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/society/2013/07/130701_web_pornography (Дата обращения: 04/03/2016)
- 2 Международная конвенция о пресечении обращения порнографических изданий и торговли ими 1923 года // Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=10 (Дата обращения: 04/03/2016)
- 3 Европейская Конвенция по киберпреступлениям 2001 года // Режим доступа: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=4603> (Дата обращения: 04/03/2016)

- 4 Правила пользования сайтов Вконтакте // Режим доступа: <https://vk.com/terms> (Дата обращения: 05/04/2016)
- 5 Наумов В. Б. Правовое регулирование распространения информации в сети Интернет: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Екатеринбург, 2003.
- 6 Порнография: что нужно знать детям? // Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/society/2012/10/121024_porn_children_not_real (Дата обращения: 12/12/2015)
- 7 Детям в Евросоюзе запретят пользоваться соцсетями без согласия родителей // Режим доступа: <http://today.kz/news/internet/2016-04-22/715427-detyam-v-evrosoyuze-zapretyat-polzovatsya-sotssetyami-bez-soglasiya-roditelej/> (Дата обращения: 01/05/2016)

References

- 1 Mark Uord Pornografiya v internete: skol'ko ee na samom dele? – 1 iyulya 2013//Rezhim dostupa: http://www.bbc.com/russian/society/2013/07/130701_web_pornography (Data obrashcheniya: 04/03/2016)
- 2 Mezhdunarodnaya konventsiya o presechenii obrashcheniya pornograficheskikh izdaniy i trgovli imi 1923 goda // Rezhim dostupa: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=10 (Data obrashcheniya: 04/03/2016)
- 3 Evropeyskaya Konventsiya po kiberprestupleniyam 2001 goda // Rezhim dostupa: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=4603> (Data obrashcheniya: 04/03/2016)
- 4 Pravila pol'zovaniya saytov Vkontakte // Rezhim dostupa: <https://vk.com/terms> (Data obrashcheniya: 05/04/2016)
- 5 Naumov V. B. Pravovoe regulirovanie rasprostraneniya informatsii v seti Internet. – Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. – Ekaterinburg, 2003.
- 6 Pornografiya: chto nuzhno znat' detyam? // Rezhim dostupa: http://www.bbc.com/russian/society/2012/10/121024_porn_children_not_real (Data obrashcheniya: 12/12/2015)
- 7 Detyam v Evrosoyuze zapretyat pol'zovat'sya sotssetyami bez soglasiya roditeley // Rezhim dostupa: <http://today.kz/news/internet/2016-04-22/715427-detyam-v-evrosoyuze-zapretyat-polzovatsya-sotssetyami-bez-soglasiya-roditelej/> (Data obrashcheniya: 01/05/2016)

Телеуев Г.Б.
Жаңартылатын энергия көздері ұғымы мен түрлерін анықтаудың құқықтық мәселелері

Ұсынылып отырған ғылыми мақалада автор жаңартылатын энергия көздерінің ұғымы мен түрлерін анықтаудағы ғылыми мәселелерге зерттеу жүргізеді. Қазіргі таңда дамыған мемлекеттер, дамушы мемлекеттер қоршаған ортаға зиянды ықпалын азайту мен елдің энергетикалық және экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде түрлі жобаларды іске асыруда. Жаңартылатын энергия көздері де осындай бағытта негізгі орынды иеленеді. Жаңартылатын энергия көздері ұғымын анықтаудың теориялық және тәжірибелік маңызы ерекше. Себебі, тек нақты заңи шектерді анықтау арқылы ғана сол қоғамдық қатынастарға құқықтық ықпал етуге болады. Мақалада дедукция, талдау және салыстыру секілді ғылыми амалдар қолдану нәтижесінде құнды қорытындылар жасалынған.

Түйін сөздер: қоршаған ортаны қорғау, жаңартылатын энергия көздері, баламалы энергия көздері, дәстүрлі емес энергия, таза энергия, энергетикалық қауіпсіздік, экологиялық қауіпсіздік.

Teleuyev G.B.
Legal problems of identify of the definition and types of renewable energy

In this article author conducts research scientific problems and the definition of the concept and types of renewable energy sources. Currently, developed and developing countries in order to reduce the harmful effects of the environment and ensuring energy security, implement various projects. Renewable energy has a particular place in this direction. Definitions of renewable energy sources has a theoretical and practical significance, because only after the determination of a particular facet it is possible legal influence of certain relationships. In this scientific article made valuable conceptual conclusions through the use of scientific methods as, analysis, deduction and comparison.

Key words: environmental protection, renewable energy, alternative energy, clean energy, energy security, environmental security.

Телеуев Г.Б.
Правовые проблемы определения понятия и видов возобновляемых источников энергии

В предлагаемой статье автор проводит исследование научных проблем определения понятия и видов возобновляемых источников энергии. В настоящее время развитие и развивающиеся государства в целях уменьшения вредного воздействия на окружающую среду и обеспечения экологической и энергетической безопасности реализуют различные проекты. Возобновляемые источники энергии имеют особое место в данном направлении. Определение понятия возобновляемых источников энергии имеет особое теоретическое и практическое значение, потому что только после определения конкретной грани возможно правовое воздействие на определенные правоотношения. В научной статье сделаны ценные концептуальные выводы путем использования таких научных методов, как анализ, дедукция и сравнение.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, возобновляемые источники энергии, альтернативные источники энергии, нетрадиционная энергия, чистая энергия, энергетическая безопасность, экологическая безопасность.

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІ ҰҒЫМЫ МЕН ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛелЕРІ

Бүгінгі таңда әлемдік технологияның дамуымен және қоршаған ортаны қорғау саясатының өзекті болуына байланысты дүние жүзі мемлекеттері жасыл энергетиканы меңгеруге тырысуда. Қазақстан Республикасы да осындай әлемдік үрдісте өзінің орнын иеленіп келеді. Себебі, Қазақстан Республикасының географиялық-климаттық жағдайы жаңартылатын энергия көздерін қолдануға және дамытуға қолайлы болуымен ерекшеленеді. Қазақстан Республикасының жасыл экономикадағы белсенділігін танытатын бастамасының бірі ретінде «болашақ энергиясы» тақырыбында өтетін ЕХРО-2017 халықаралық мамандандырылған көрмесін Астанада өткізу жоспарын атауымызға болады. ЭКСПО мамандандырылған халықаралық көрме бұл дүниежүзілік мемлекеттердің ғылыми-техникалық жетістіктері, даму үрдістері және тарих, дәстүрлері мен мәдениетімен танысуға мүмкіндік беретін аса ірі халықаралық көрме. Қазақстан Республикасында баламалы энергетиканы қолдануды мемлекеттік реттеуде мемлекеттік тұжырымдамалық құжаттар мен нормативтік-құқықтық базасы да баршылық. Дегенмен де, кез келген қоғамдық қатынастар құқықтық нормалардың көмегімен мемлекеттік реттелінуі тиіс. Ал құқықтық реттелінуі үшін ұғымдардың құқықтық анықтамасының шегі нақтылануы тиіс. Құқықтық дефинициялардың жеткілікті түрде анықталуы сол қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуде қайшылықтардың болмауына кепілдік береді.

Осылайша, жаңартылатын энергия көздері ұғымын анықтауда заңнаманың ролі ерекше. Жаңартылатын энергия көздерін анықтаудағы халықаралық құжаттар, шетелдік заңнамалар мен отандық заңнаманың анықтамасына талдау көрсеткендей, мемлекеттердің географиялық-климаттық жағдайы, мемлекеттің саясаты және экономикасының даму деңгейіне қарай осы ұғымға әр түрлі анықтама қолданылатынын байқаймыз.

Көптеген мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар түрлі факторларға байланысты жаңартылатын энергия көздерін анықтауда өзіндік анықтама ұсынады.

1978 жылы БҰҰ бас ассамблеясының №33/148 резолюциясына сәйкес (20 желтоқсан 1978 жыл. Біріккен ұлттар ұйымының жаңа және жаңартылатын энергия көздері жөніндегі конференциясы) жаңартылатын энергия көздерінің келесі түрлері

анықталады: күн энергетикасы, геотермальды энергетика, жел энергетикасы, жарықтың энергиясы, ағындар энергиясы, толқындар энергиясы, толқындардың жылу градиенттері энергиясы, биомасса түрлендіру энергиясы, отын ағаш, ағаш көмір, торф, жанғыш слансылар, битуминозды құм, жағудан өндірілген энергия түрлері, жануарларды пайдаланудан өндірілетін энергия мен гидроэнергия [1]. Ал, ИРЭНА халықаралық ұйымының жарғысында жаңартылатын энергия көздеріне келесідей анықтама беріледі: жаңартылатын энергия көздері термині тұрақты түрде жаңартылатын көздерден өндірілетін энергияның барлық түрлерін білдіреді, атап айтқанда: 1. биоэнергия, 2. геотермальды энергия; 3. гидроэлектроэнергия, 4. ағындар мен толқындар және жылу энергиясынан тұратын мұхит энергиясы; 5. күн энергиясы; 6. жел энергиясы [2].

Еуропалық Одақтың 2009/28/ЕС директивасы бойынша жаңартылатын энергия көздері былай анықталады. Жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергия қазбалы отын түрінен ерекшеленетін жаңартылатын көздерден алынатын энергияны білдіреді, атап айтқанда: жел, күн, аэротермальдық, геотермальдық, гидротермальдық және мұхит, гидроэнергия, биомасса, қоқыс газды, сарқынды суды тазарту және биогаз энергиясын білдіреді [3].

АҚШ-тың 2005 жылғы энергетикалық саясат туралы заңы (ENERGY POLICY ACT OF 2005) бойынша жаңартылатын энергия термині келесі энергия көздерінен алынатын электр энергияның түрін білдіреді: А) жаңартылатын көздерден; немесе В) отынның қазбалы түрлеріне жатпайтын көмірсутек. Ал, осы баптың өзінде жаңартылатын энергия қайнар көздері анықталған: А) жел; В) мұхит толқындары; С) Биомасса; D) Күн; E) қоқыс газдары; F) қосымша гидроэнергетика; G) жануарлар метаны немесе H) геотермальды энергия [4].

В.Л. Ганжа анықтауынша, жаңартылатын энергия көздері дегеніміз – қоршаған ортадағы тұрақты түрде немесе кезеңімен алынатын энергетикалық ағымдарға негізделген көздер. Алыну табиғатына қарай жаңартылатын энергия көздері екі түрге бөлінеді:

- Табиғи, яғни адам әрекетіне тәуелсіз, физикалық үрдіс негізінде алынатын энергия;
- Антропогендік, адамның әрекетінің нәтижесінде алынатын энергия көздері, мәселен, өнеркәсіптік суағарлар, ағынды сулар, қатты тұрмыстық қалдықтар, жанғыш органикалық қалдықтар және т.б.

Жаңартылатын энергия көздерінің бірден бір белгісі, оларды өндіру шығындаудан тезірек уақытта жүреді [5, 361 б.].

Жаңартылатын энергия көздері термині ең алдымен табиғи жолмен толықтырылатын және сарқылмайтын энергия көздеріне қатысты қолданылады [6].

Ал Б.В. Лакутин жаңартылатын энергия көздерін планетадағы тұрақты түрде орын алып отыратын табиғи үрдістердің энергетикалық ресурстары, сонымен қатар жануарлар мен өсімдік биоценоздарынан өндірілетін энергоресурстар деп анықтайды және негізгі ерекшеліктері ретінде сарқылмайтындығы мен қысқа мерзімде қалпына келе алу мүмкіндігінде деп қарастыра отырып, жаңартылатын энергия көздерін энергияның түрлеріне қарай келесі топқа жіктейді:

- механикалық энергия (су ағынының және жел энергиясы);
- сәуле тудыратын және жылу энергиясы (Күн сәулесі энергиясы және жердің жылуы);
- химиялық энергия (биомассаға негізделген энергия) [7, 5 б.].

Кейбір зерттеуші ғалымдар жаңартылатын энергия көздерін баламалы энергияның бір элементі ретінде қарастыруды ұсынады. «Баламалы энергетика» ұғымы негізгі төрт бөліктен тұрады:

- Жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) – күн, жел, геотермальдық және гидравликалық энергия, биомасса, төмен потенциалды жер, су, ауа жылуы;
- Туынды жаңартылатын энергия көздері – тұрмыстық қатты қалдықтар, өнеркәсіптік және сарқынды сулар жылуы, желдетудің жылуы мен газы.
- Жаңартылатын және жаңартылмайтын энергия көздерін пайдаланудың дәстүрлі емес технологиялары – көмірсутек энергетикасы, микрокөмір, кіші энергетикадағы турбиналар, газификация мен пиролиз, органикалық отынды жағу мен өңдеудің каталитикалық әдістері, синтетикалық отын.
- Энергетикалық қондырғылар – жылу насос, стирлинг машинасы, құйынды түтік, гидро бу турбинасы және энергияны тікелей түрлендіру қондырғысы [8].

П. Безрукихтың анықтауынша жаңартылатын энергия көздері дегеніміз табиғаттағы, өсімдік, жануарлар әлемінің өмірлік айналымына және адамзат қоғамы өмірінде тұрақты немесе кезең кезеңімен пайда болатын энергия. Жаңартылатын энергия көздері кей жағдайларда «дәстүрлі емес» энергия атауына ие бола тұрып келесі көздерден тұрады: күн сәулесі эне-

гиясы, жел энергиясы, шағын өзендер мен су арналары энергиясы, толқындардың энергиясы, биомасса (ағаш, қатты және сұйық тұрмыстық қалдықтар, өсімдік шаруашылығы қалдықтар, мал шаруашылығы, құс шаруашылығы, ағаш дайындау, ағаш өңдеу және целлюлоза-қағаз өнеркәсібі, арнайы өсірілетін ағаштар, өсімдіктер мен балдырлар), геотермалдық энергия, сондай-ақ сөйілген жылу энергиясы (топырақ, ауа, су, теңіздер мен су қоймаларының энергиясы. Ал жаңартылатын энергия дегеніміз ЖЭК негізінде және биоотын негізінде өндірілетін энергия көздері [9].

Дж. Твайделл мен А. Уэйр барлық энергияны жаңартылатын және жаңартылмайтын энергия болып екі топқа бөледі. Жаңартылатын энергия дегеніміз қоршаған ортадағы тұрақты түрде немесе кезең кезеңімен орын алатын энергиялық ағындардың негізінде алынатын энергия және оның ең басты ерекшелігі табиғатта адам әрекетінен тыс өздігімен орын алуында. Ал жаңартылмайтын энергия дегеніміз адамдардың энергия өндіруі үшін қолданылуы мүмкін заттар мен материалдардың табиғи қорлары. Жаңартылмайтын энергия адамның мақсатты іс-әрекетінің нәтижесінде ғана алынуы мүмкін. Ыңғайлылық үшін «сарқылмайтын» энергия терминінің орнына «жаңартылмайтын» энергия терминін қолданған жөн деп есептейді [10, 12 б.].

Біздің пікірімізше, энергияны жаңартылатын және жаңартылмайтын деп бөлуді адам әрекетімен байланыстыру дұрыс емес. Себебі, энергияның екі түрі де жаңартылатын энергия мен жаңартылмайтын энергия да өндірілуі адам әрекетімен тығыз байланыста болады. Яғни, адам әрекетінсіз жаңартылатын энергия көздерінен өздігінен энергия алынбайды.

Шетелдік ғалымдар жаңартылатын энергия ұғымын анықтауда кең мағынада анықтама қолданады. Жаңартылатын энергия – табиғи үрдістен алынатын және тұрақты түрде толықтырылып отыратын энергия. Ол әр түрлі нысанына қарай тікелей күннен немесе жердің жылуынан алынады. Бұл энергияның ұғымына жаңартылатын ресурстардан алынатын күн, жел, биомасса, геотермалдық, гидроэнергия, мұхит пен биоотын және көмірсутек энергиялары кіреді [11].

Көптеген мемлекеттерде жаңартылатын энергия көздері заңнамада бекітілген анықтама негізінде белгіленеді. Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттерінің жаңартылатын энергия көздерін анықтауы әрқилы. Оның бірден бір себебі, мем-

лекеттің географиялық-климаттық жағдайы. Сол арқылы қандайда бір мемлекет өзінің аумағында дамыту әлеуеті мүмкін жаңартылатын энергия түрін заңнамасында қолданады. Біздің пікірімізше, жаңартылатын энергия көздерінің ортақ ұғымын анықтап алуымыз керек. Сол арқылы ЖЭК дамытуға және қолайлы құқықтық реттеуге барлық жағдайлар жасауға болады. Кейбір шет мемлекеттердің жаңартылатын энергия көздерінің заңи анықтамасына талдау жасайтын болсақ, Австралия заңнамасы жаңартылатын энергия ұғымын және түрлерін анықтауда жанаша көзқарас ұсынбайды. Бірақта, ЖЭК анықтайтын норма бұл ұғымды кең мағынада түсінуге мүмкіндік беретін сілтемелік ережеден тұрады. Австралия жаңартылатын энергия туралы заңына сәйкес (Renewable Energy (Electricity) Act 2000 No. 174, 2000 as amended), ЖЭК мынадай түрлері бар: (а) гидро; (б) толқындар; (с) су көтерілу; (д) мұхит; (е) жел; (Ф) күн; (г) жерасты сулы горизонт; (с) ыстық құрғақ тұқымдар; (мен) энергетикалық дақылдар; (к) ағаш қалдықтары; (к) ауыл шаруашылығы қалдықтары; (л) қалдықтарды қайта өңдеу ауыл шаруашылығы өнімдері; (м) тамақ қалдықтары; (н) тамақ қалдықтарын қайта өңдеу сығындылары; (м) биомасса негізінде компоненттерінің қатты тұрмыстық қалдықтарды; (р) қоқыс газы; (с) ағынды сулар, газ және биомасса компоненттері, ағынды сулар; (т) басқа нұсқаулықта көзделген кез келген энергия көзі. Осы заңда сонымен қатар жаңартылмайтын энергия көздері де анықталады. Оларға: а) қазбалы отын және б) қазбалы отыннан алынатын материалдар мен қалдықтар жатады [12].

ЖЭК ұғымын анықтауда Германия заңнамасының нұсқасы Австрия мемлекетіне ұқсас. Себебі, ол да ЖЭК тізімі арқылы анықтайды. «жаңартылатын энергия көздері» а) гидроэнергетиканың, оның ішінде толқынды, ағыстық, тұз градиенті және энергия ағыны, б) жел энергиясы, с) күн радиациясы энергиясы, г) геотермалдық энергия, е) биомасса энергиясы қоса алғанда, биогаз, биометан, бойы қоқыс газдың және газ, лас қалдықтарды, сондай-ақ биологиялық үлесін ыдырайтын қалдықтардың үй шаруашылықтарының және өнеркәсіп қалдықтары энергиясы [13].

Л. Владислав жаңартылатын энергия көздері ұғымын кешенді түрде анықтауды ұсынады. Ғалымның келесі тұжырымдарын құптауға болады, айталық, жаңартылатын энергия көздері ұғымына қатысты нақты ұғым болуы тиіс. Себебі, РФ-да соңғы уақытта жаңартылатын энергия

ұғымымен қатар кіші энергетика ұғымы да қоса қолданылып келеді. Ұғымның бұлай түсініксіз күйде қолданылуы лоббисттер үшін қолайлылық тудырады, себебі, осы анықтама арқылы лоббисттер кіші атом станцияларын қолдауды ұсынады. Ғалымның пікірінше, кіші атом энергетикасын жаңартылатын энергия көздеріне жатқызғанымыз дұрыс емес және кіші энергетика мен жаңартылатын энергетика екі түрлі ұғым болып табылады. Жаңартылатын энергия термині табиғат айналымындағы тұрақты немесе жаңартылатын энергия ағымынан алынатын және оны пайдалану барысында өздігінен қалпына келу мүмкіндігіне ие энергия түрі деген түйінді анықтаманы қолданған қолайлы. Ғалым жаңартылатын энергетикаға қатысты орнықты жаңартылатын энергия терминінің де мәнін анықтауды маңызды деп есептейді. Орнықты жаңартылатын энергетика (sustainable renewable energy) дегеніміз қолдану үрдісі барысында қоршаған ортаға (табиғат пен ландшафтілерге) және адам денсаулығына зиян келтірмейтін тұтыну жылдамдығынан кем емес уақытта қалпына келе алатын, энергияның қоршаған ортадағы тұрақты және үздіксіз айналымына негізделген жаңартылатын және адамзаттың қауіпсіз дамуына қолайлы жылу және электр энергиясы нысанындағы энергетика. Біздің пікірімізше, осындай сипаттағы анықтаманы заңнамалық деңгейде қолдану жаңартылатын энергияның экологиялық құқықтық тұрғыдан маңызын арттырады [14].

Ал энергетикалық әдебиеттерде ғалымдар жер бетіндегі барлық энергия көздерін шартты түрде жаңартылатын энергия көздері және жаңартылмайтын энергия көздері деп екі топқа бөлуді ұсынады:

1. Жаңартылмайтын энергия көздері болып адамзаттың энергия өндіру үшін қолданылуы мүмкін заттар мен материалдардың табиғи қоры. Оған мысал ретінде ядролық отын, көмір, мұнай және газ. Жаңартылмайтын энергия көздері жаңартылатын энергия көздерімен салыстырғанда адамның мақсатты әрекетінің нәтижесінде алынып, өндіріледі.

2. Жаңартылатын энергия көздері дегеніміз тұрақты түрде немесе кезең кезеңімен қоршаған ортада пайда болып, алынатын энергияның түрі. Жаңартылатын энергия көздері негізгі үш түрге бөлінеді: 1. Күн сәулесі, 2. Планета қозғалысы мен тартылысы, 3. Геотермальды энергия [15, 14 б.].

Жаңартылатын энергия көздері ұғымын анықтау үшін онымен қатарлас қолданатын

«энергия», «баламалы энергия көздері», «дәстүрлі емес энергия көздері», «кіші энергетика» және «таза энергия» ұғымдарын анықтап, ерекшеліктеріне тоқталған жөн деп есептейміз. Осы ұғымдардың барлығына ортақ энергия ұғымының мәнін анықтап алайық. Ж.С. Елюбаев анықтамасын қарастырып көрейік. «Энергия (қуат. – *Е.Ж.*)» сөзіне мынадай түсіндірмелер беріледі: «а) материяның басты қасиеттерінің бірі – оның қозғалысының сандық шамасы (әр түрлі – механикалық, жылу, электромагниттік, ядролық т.с.с. – формада болады); ә) қандай да бір дененің, заттың жұмыс жасауға немесе осы күшті шығара алатын күштің бастау көзі болуға қабілеттілік (мысалы, жаққанда адам тіршілігіне және басқа пайдалы қарекеттеріне қажет жылу және электр энергиясын шығаратын көмір, газ, мұнай өнімдерінің басқа түрлері); б) тұрақты да белсенді әрекет, еңбек етуге т.с.с. қабілеттілік, яғни, адамның қарекеттік күші; в) әлдененің қарқындылығы, көрінетін күші, мысалы, ақыл-ой қуаты, сезім қуаты т.с.с.». Автор энергияның жалпы анықтамасын келтіреді [16, 215 б.].

Баламалы энергия көздері мен жаңартылатын энергия көздері ұғымдары бір-бірімен өзара тығыз байланысты категориялар. Баламалы энергия көздеріне терминологиялық талдау жасайтын болсақ. «Балама» ұғымына кең мағынада Ожегов өзінің сөздігіне балама дегеніміз екі немесе бірнеше шешімнің арасында таңдау жасауға қажеттілік» деп анықтама берсе, [17] ал Ф.А. Брокгауз және И.А. Ефронь сөздігінде «балама» ұғымы екі мүмкіндіктің біреуін таңдауға қажет болатын жағдай ретінде анықтайды [18].

Ресейлік ғалым И.С. Щепансий баламалы энергетика мен дәстүрлі емес энергетиканың өзара бірыңғай ұғымдар ретінде қарастыра отырып, оған отынның қазбалы түрлерін жағудан алынатын жылуды қоспағанда барлық тиімді амалдар негізінде алынатын энергия түрлері деп жалпылама анықтама береді. Дәстүрлі түрде энергетикалық табиғи ресурстарды сарқыллатын және сарқылмайтын, ал сарқылмайтын түріне негізінен су және климаттық ресурстар жатады. Сарқыллатын энергия көздерін жаңартылатын және жаңартылмайтын болып бөлінеді. Жаңартылатын ресурстар – тұтыну мақсатында ішінара алынғаннан кейін өзін-өзі қалпына келтіруге қабілетті табиғи ресурстар. Осылармен қоса, табиғи энергетикалық ресурстарды дәстүрлі энергия көздері (бүгінгі таңдағы энергетикалық баланста негізгі орынды иеленуші мұнайды жатқызады) және дәстүрлі емес (баламалы) энергия көздері оған халық шаруашылығында

аса кең ауқымда қолданылмайтын энергия көздерін жатқызамыз. Біздің пікірімізше, қазіргі таңда жаңартылатын энергия көздерін дәстүрлі емес энергетикаға жатқызуымыз дұрыс емес. Себебі, қазіргі уақытта әлемдік технологияның дамуымен жаңартылатын энергия көздері мемлекеттердің негізгі энергия көздеріне айналып келеді [19, 171 б.].

Баламалы энергетиканың бір түрі ретінде атом энергетикасын атауымызға болады. Атом энергиясы – ядролық реакциялардан және радиоактивті ыдырау кезінде босатылатын энергия, сондай-ақ генерацияланатын иондандырушы сәулелер энергиясы [20].

Баламалы энергия көздерін ұғымының заңи анықтамасы Украина заңнамасында бекітілген. Баламалы энергия көздері дегеніміз күн, жел, геотермальды энергия, толқындар мен ағындар энергиясы, гидроэнергия, биомасса энергиясы, органикалық қалдықтардан алынатын газ, канализациялық тазалау станцияларының газы және доменді және кокс газы, көмір кен орындарын дегаздаудан алынатын метан газы, технологиялық процестердегі энергетикалық қалдықтардың әлеуетін түрлендіру секілді туынды энергетикалық ресурстар [21].

Анықтамада көрсетілгендей Украина заңнамасы баламалы энергия көздері ұғымы мен жаңартылатын энергия көздері ұғымдарын бір ұғым ретінде қарастырады. Алайда, біздің пікірімізше олай болмауы тиіс. Себебі, баламалы энергия көздері ұғымы жаңартылатын энергия көздері ұғымымен салыстырғанда кең ұғым болуы керек. Мәселен, атом энергетикасы баламалы энергетика болуы мүмкін, бірақта ол жаңартылатын энергия көзі болып табылмайды. Осылайша, жаңартылатын энергия көздері баламалы энергетиканың бір түрі ретінде қарастырылған дұрыс деп есептейміз. Яғни, кез келген жаңартылатын энергия көздері баламалы энергия көзі болуы мүмкін, ал баламалы энергия көзінің кез келген түрі жаңартылатын энергия көзі болмайды деген тұжырымға келеміз.

Сонымен, баламалы энергия көздері ұғымына кең мағынада және тар мағынада анықтама беруімізге болады. Баламалы энергия көздері кең мағынада дәстүрлі энергия көздерімен қатарлас немесе оның орнына қолданылуы мүмкін сарқыллатын немесе сарқылмайтын, жаңартылатын немесе жаңартылмайтын энергия көздері деп анықтауға болады. Ал тар мағынада баламалы энергетиканы мемлекеттің әлеуетіне, саясатына қарай энергия көздерінің нақты тізімімен анықталады.

Қазақстан Республикасы заңнамасы бойынша тек «жаңартылатын энергия көздері» ұғымының заңи анықтамасы бекітілген. Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды мемлекеттік қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 9 шілдедегі №165 – IV заңы бойынша жаңартылатын энергия көздері – табиғи жаратылыс процестері есебінен үздіксіз жаңартылатын энергия көздері, олар мынадай түрлерді қамтиды: күн сәулесінің энергиясы, жел энергиясы, гидродинамикалық су энергиясы; геотермальдық энергия: топырақтың, жерасты суларының, өзендердің, су айдындарының жылуы, сондай-ақ бастапқы энергия ресурстарының антропогендік көздері: биомасса, биогаз және электр және (немесе) жылу энергиясын өндіру үшін пайдаланылатын органикалық қалдықтардан алынатын өзге де отын ретінде анықталады [22].

Біздің пікірімізше, отандық заңнамадағы бұл ұғым тар мағынадағы ұғым болып есептелінеді. Себебі, жаңартылатын энергия көздерінің қалпына келу қабілетіне ие немесе сарқылмайтындығы секілді белгілер анықтамада аталмайды.

Аталғандарды қорытындылай отырып, біздің пікірімізше, жаңартылатын энергия көздерінің келесі белгілерімен сипатталады:

1. Сарқылмайтындығы – жаңартылатын энергия көздерінің ең негізгі белгісі шексіз мүмкіндіктерге ие және таусылмайды. Бірақ, философиялық тұрғыдан алғанда ол да сарқылуы мүмкін.

2. Қоршаған ортамен байланыста болуы. Жаңартылатын энергия табиғи ресурстардан алынатындығын білдіреді.

3. Белгісіз мерзімге қолдану мүмкіндігі.

4. Энергияны алудың ерекше әдістерінің болуы. Жаңартылатын энергия көздерімен салыстырып қарағанда жаңартылатын энергия көздерінің әр түріне арнайы қондырғылар қажет.

5. Экологиялық және энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде елеулі үлесінің болуы. Себебі, жаңартылатын энергия көздерін өндіру барысында парниктік газдар шығындылары тасталмай, қоршаған ортаға зиянды әсер етпей тек экологиялық таза жолмен алынады. Жаңартылатын энергия көздерінің мөлшерін арттыру арқылы мемлекетті энергетикамен қамтамасыз ете отырып, энергетикалық қауіпсіздік қамтамасыз етіледі.

6. Баламалы энергия көздерінің бір түрі болуы.

7. Арнайы қондырғыларды пайдалану арқылы ғана ЖЭК алыну мүмкіндігі.

8. Табиғи жаратылыс процестері есебінен үздіксіз жаңартылатын энергия көздері.

Аталғандардың негізінде жаңартылатын энергия көздері ұғымын тар және кең мағынада қарастыруымызға болады. Кең мағынада жаңартылатын энергия көздері дегеніміз белгісіз мерзімге қолдануға арналған, ерекше амалдар

негізінде алынатын, экологиялық және энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде өзіндік үлесі бар табиғи процестер есебінен үздіксіз жаңартылып отыратын баламалы энергия көздерінің бір түрі деп анықтама беруімізге болады.

Әдебиеттер

- 1 Біріккен ұлттар ұйымының жаңа және жаңартылатын энергия көздері жөніндегі конференциясы. 20 желтоқсан 1978 жыл. // <http://www.un.org/ru/ga/33/docs/33res.shtml>
- 2 Жаңартылатын энергия көздері жөніндегі IRENA халықаралық агенттігінің жарғысы. 26 қантар 2009 ж. Бонн қ.-сы. // http://www.irena.org/documents/uploadDocuments/Statute/Statute_RU.pdf
- 3 Directive 2009/28/ec of the european parliament and of the council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028>
- 4 Energy policy act of 2005.USA // <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/6>
- 5 Ганжа В.Л. Основы эффективного использования энергоресурсов: теория и практика энергосбережения / В.Л. Ганжа. – Минск: Белорус. наука, 2007. – 361 с.
- 6 Попель О.С. Возобновляемые источники энергии: роль и место в современной и перспективной энергетике // Рос. хим. ж. (Ж. Рос. хим. об-ва им. Д.И. Менделеева), 2008. – Т. LII. – № 6.
- 7 Лакутин Б.В. Возобновляемые источники энергии: учебное пособие / Б.В. Лакутин. – Томск: Издательство Томского политехнического университета, 2008. – 184 с.
- 8 Рац Г.И., Мординова М.А. Развитие альтернативных источников энергии в решении глобальных энергетических проблем // Известия ИГЭА. 2012. №2. <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-alternativnyh-istochnikov-energii-v-reshenii-globalnyh-energeticheskikh-problem>
- 9 Безруких П.П. Состояние и перспективы развития возобновляемой энергетики // Электрика. – 2008. – № 9. – С. 3–10
- 10 Твайделл Дж. Мен Уэйр А Возобновляемые источники энергии / пер. с англ. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 392 с.
- 11 Fräss-Ehrfeld, Clarisse, Deketelaere, K. (Kurt) Renewable energy sources: a change to combat climate change / Clarisse Fräss-Ehrfeld. Austin : Wolters Kluwer, c 2009. xxiv, 610 p.
- 12 Renewable Energy (Electricity) Act 2000 No. 174, 2000 as amended // <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00624>
- 13 Gesetz für den Ausbau erneuerbarer Energien (Erneuerbare-Energien-Gesetz – EEG 2014) EEG 2014 Ausfertigungsdatum: 21.07.2014 // https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/eeg_2014/gesamt.pdf
- 14 Ларин В. Состояние и перспективы применения возобновляемых источников энергии в России // Характеристика возобновляемой энергетики в регионах Российской Федерации: Мурманской области, Ярославской области, Республике Алтай и Алтайском крае. Некоторые рекомендации. Аналитический обзор подготовлен с использованием материалов международного семинара «Региональные возможности и проблемы возобновляемой энергетики России» (Москва, 14 – 15 апреля 2006 г.) // <http://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-ispolzovaniya-netraditsionnyh-i-vozobnovlyaemyh-istochnikov-energii-v-toplivnoenergeticheskom-komplekse>
- 15 Возобновляемые источники энергии: учебное пособие для вузов / А.Дж. Обозов, Р.М. Ботпаев. – Бишкек: ГТУ, 2010. – 224 с.
- 16 Елюбаев Ж.С. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика: монография. – Алматы: Полиграфкомбинат, 2010. – 412 с.
- 17 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1983. – 793 с.
- 18 Энциклопедический словарь / под ред. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского; Изд. Ф.А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И.А. Ефрона, 1890-1907. – Т. 1-41А [1-82], доп. 1-2А [1-4]. – 579 с.
- 19 Щепанский И.С. Эколого-правовые проблемы обеспечения энергетической безопасности России: дисс. на соиск. учен. степ. к.ю.н. – М., 2013. – 250 с.
- 20 «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 442-V Заңы // <http://online.zakon.kz/>
- 21 Закон України Про альтернативні джерела енергії (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 24, ст.155 // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
- 22 «Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы» 2009 жылғы 4 шілдедегі № 165-IV Қазақстан Республикасының Заңы (2016.28.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // online.zakon.kz/

Referenges

- 1 Birikken ulttar ujymynyn zhana zhane zhanartylatyn jenergija kozderi zhonindegi konferencijasy. 20 zheltoksan 1978 zhyl. // <http://www.un.org/ru/ga/33/docs/33res.shtml>
- 2 Zhanartylatyn jenergija kozderi zhonindegi IRENA halykaralyk agenttiginin zhargysy. 26 kantar 2009 zh. Bonn k.-sy. // http://www.irena.org/documents/uploadDocuments/Statute/Statute_RU.pdf

- 3 Directive 2009/28/ec of the european parliament and of the council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC// <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0028>
- 4 Energy policy act of 2005.USA// <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/6>
- 5 Ganzha V.L. Osnovy jeffektivnogo ispol'zovanija jenergoresursov: teorija i praktika jenergosberezhenija / V.L. Ganzha. – Minsk: Belarus. nauka, 2007. – 361 s.
- 6 Popel' O.S. Vozobnovljaemye istochniki jenerгии: rol' i mesto v sovremennoj i perspektivnoj jenergetike // Ros. him. zh. (Zh. Ros. him. ob-va im. D.I. Mendeleeva), 2008. – T. LII. – № 6.
- 7 Lakutin B.V. Vozobnovljaemye istochniki jenerгии: uchebnoe posobie / B.V. Lakutin. – Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo politehnicheskogo universiteta, 2008. – 184 s.
- 8 Rac G.I., Mordinova M.A. Razvitie al'ternativnyh istochnikov jenerгии v reshenii global'nyh jenergeticheskikh problem // Izvestija IGJeA. 2012. №2. <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-alternativnyh-istochnikov-energii-v-reshenii-globalnyh-energeticheskikh-problem>
- 9 Bezrukih P.P. Sostojanie i perspektivy razvitiya vozobnovljaemoj jenergetiki // Elektriika. – 2008. – № 9. – S. 3–10.
- 10 Tvardell Dzh. Men Ujejr A Vozobnovljaemye istochniki jenerгии / per. s angl. – M.: Jenergoatomizdat, 1990. – 392 s.
- 11 Fräss-Ehrfeld, Clarisse, Deketelaere, K. (Kurt) Renewable energy sources: a change to combat climate change / Clarisse Fräss-Ehrfeld. Austin : Wolters Kluwer, c 2009. xxiv, 610 p.
- 12 Renewable Energy (Electricity) Act 2000 No. 174, 2000 as amended// <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00624>
- 13 Gesetz für den Ausbau erneuerbarer Energien (Erneuerbare-Energien-Gesetz – EEG 2014) EEG 2014 Ausfertigungsdatum: 21.07.2014// https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/eeg_2014/gesamt.pdf
- 14 Larin V. Sostojanie i perspektivy primeneniya vozobnovljaemyh istochnikov jenerгии v Rossii // Harakteristika vozobnovljaemoj jenergetiki v regionah Rossijskoj Federacii: Murmanskoy oblasti, Jaroslavskoj oblasti, Respublike Altaj i Altajskom krae. Nekotorye rekomendacii. Analiticheskij obzor podgotovlen s ispol'zovaniem materialov mezhdunarodnogo seminara «Regional'nye vozmozhnosti i problemy vozobnovljaemoj jenergetiki Rossii» (Moskva, 14 – 15 aprelja 2006 g.)//<http://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-ispolzovaniya-netraditsionnyh-i-vozobnovljaemyh-istochnikov-energii-v-toplivnoenergeticheskom-komplekse>
- 15 Vozobnovljaemye istochniki jenerгии: uchebnoe posobie dlja vuzov / A.Dzh. Obozov, R.M. Botpaev. – Bishkek: GTU, 2010. – 224 s.
- 16 Eljubaev Zh.S. Problemy pravovogo regulirovanija nedropol'zovanija: otechestvennyj opyt i zarubezhnaja praktika: monografija. – Almaty: Poligrafkombinat, 2010. – 412 s.
- 17 Ozhegov S.I. Slovar' ruskogo jazyka. – M.: Russkij jazyk, 1983. – 793 s.
- 18 Jenciklopedicheskij slovar' / pod red. I.E. Andreevskogo, K.K. Arsen'eva, F.F. Petrushevskogo; Izd. F.A. Brokgauz [Lejpcig], I. A. Efron [Sankt-Peterburg]. – SPb.: Semenovskaja Tipo-Litografija I.A. Efrona, 1890-1907. – T. 1-41A [1-82], dop. 1-2A [1-4]. – 579 s.
- 19 Shhepanskij I.S. Jekologo-pravovye problemy obespechenija jenergeticheskoy bezopasnosti Rossii: diss. na soisk. uchen. step. k.ju.n. – M., 2013. – 250 s.
- 20 «Atom jenergijasyn pajdalanu turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2016 zhylygy 12 kantardagy № 442-V Zany // <http://online.zakon.kz/>
- 21 Za k o n U k r a ĩ n i Pro al'ternativni dzherela energii (Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni (VVR), 2003, N 24, st.155// <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
- 22 «Zhanartylatyn jenergija kozderin pajdalanudy koldau turaly» 2009 zhylygy 4 shildedegi № 165-IV Kazakstan Respublikasynyn Zany (2016.28.04. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen)://online.zakon.kz/

Өміржанов Е.Т.

**Қазақстанның саяси және
құқықтық ілімдері тарихын
зерттеудің өзекті мәселелері**

Мақала Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеудің өзекті мәселелеріне арналған. Автор қазіргі кезде осы саланы зерттеуде орын алып отырған кейбір күрделі мәселелерді ортаға салып, олардың ерекшеліктеріне талдау жасайды. Ол бүгінгі Қазақстан үшін өзінің арғы тарихын зерттеудің маңыздылығына тоқтала отырып, ежелгі кезеңдердегі қазақ даласында орын алған саяси-құқықтық идеяларды зерттеудің қажеттілігіне тоқталады. Ең алдымен мақалада Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын кезеңдерге бөлуге қатысты бұрындары орын алған пікірлерге талдау жасалып, автор тарапынан жаңа ұсыныстар берілген. Сонымен қатар, мақалада саяси және құқықтық ілімдерді зерттеуде қолданылатын әдістерге жеке-жеке талдау жасалынады. Автор әр зерттеу әдісінің жүзеге асырылу ерекшеліктеріне қатысты өз пікірін білдіріп, оларды қолдану бойынша жекелеген ұсыныстар жасайды.

Түйін сөздер: Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихы, зерттеу әдістері, саяси-құқықтық идеялар, пікір.

Omirezhanov Y.T.

**Actual problems of exploring
the history of political and legal
doctrines of Kazakhstan**

The article is devoted to actual problems of exploring the history of political and legal doctrines of Kazakhstan. Studying the features of the development of our country, the author stresses the importance of exploring the ancient history of Kazakhstan, the need for the study of political and legal ideas common on the Kazakh steppes in ancient times. In this regard, the author provides a legal analysis of the views of local scientists on the periodization of the history of political and legal doctrines of Kazakhstan and draw appropriate conclusions. The author offers his own vision of the problem and makes his own conclusions and suggestions. Also in this article he analyzed the methods used in modern legal science, on exploring materials about history of political and legal doctrines. In this regard, the author highlighted features of the implementation of specific research methods and made his own suggestions on their use.

Key words: History of political and legal doctrines of Kazakhstan, research methods, political and legal ideas, opinions.

Омиржанов Е.Т.

**Актуальные проблемы
исследования истории
политических и правовых
учений Казахстана**

Статья посвящена актуальным проблемам исследования истории политических и правовых учений Казахстана. Изучая особенности развития нашего государства, автор подчеркивает важность изучения древней истории Казахстана, необходимость исследования политико-правовых идей, распространенных в казахских степях в древности. В этой связи в статье проводится правовой анализ взглядов отечественных ученых о периодизации истории политических и правовых учений Казахстана и сделаны соответствующие выводы. Автор предлагает собственное видение изучаемой проблемы и делает самостоятельные выводы и предложения. Также в рассматриваемой статье анализируются методы, используемые в современной правовой науке, при исследовании материалов по истории политических и правовых учений. В этой связи выделяются особенности реализации конкретных методов исследования и сделаны собственные предложения по их использованию.

Ключевые слова: история политических и правовых учений Казахстана, методы исследования, политико-правовые идеи, мнение.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ
САЯСИ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ІЛІМДЕРІ
ТАРИХЫН ЗЕРТТЕУДІҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛелЕРІ**

Дәл бүгін қазақ халқының арғы тарихы жайлы зерттеулер жүргізіп, сол кездері орын алған саяси және құқықтық ілімдер тарихын зерттеу аса маңызды мәселеге айналып отыр. Ұзақ уақыт бойы отар болған қазақ халқы үшін өзінің ұмыт болған арғы тарихымен қайта қауышу, тарихты зерттеуде орын алған әділетсіздіктерден арылу – уақыт талабы. Қазіргі кезде жалпы түркі әлемінің арғы тарихын зерттеп, оны түркі дүниесіне және әлемге жариялап, мойындату үлкен мәселеге айналды. Кез келген халықты тарихынан айырса, екі ұрпақтан соң ол халық тобырға айналады, тағы екі ұрпақтан соң оларды мал сияқты басқаруға болады. Адамдардан тұратын отар өзінің бақташысына қауіп төндірмейді. Керісінше, оған бас ұрады [1, 7 б.]... Сондықтан, халықтың жадын қайта жаңғыртып, өздерінің арғы бабаларының игі істері мен прогрессивті идеяларымен таныстыру отаршылық қамытынан құтылғанымен әлі де отарлық санадан толық арылмаған біздің халық үшін аса маңызды мәселе. Осы тұрғыдан алып қарағанда бүгінгі зерттеуші ғалымдар үшін ең басты мәселе ретінде арғы замандарда орын алған саяси-құқықтық идеяларды жан-жақты теориялық талдап, бағалау, олардың бүгінгі күнмен байланысына назар аудару алға шығып отыр.

Жалпы алғанда, Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихының басты міндеті еліміздің тарихында орын алған беделді және көп таралған саяси-құқықтық идеяның немесе тұжырымдаманың қалыптасу тарихын, мазмұнын ашып көрсету және оның сол кезеңде алған орнын айқындап, бүгінгі күн үшін маңызын ашып көрсету болып табылады. Бұл міндетке қол жеткізу үшін кез келген ғылым саласы секілді саяси-құқықтық ілімдер тарихын зерттеуде де тиісінше ғылыми зерттеу әдістері қолданылады. Нақты бір саяси-құқықтық идеяны немесе тұжырымдаманы зерттеу әдісі арқылы біріншіден, оның толық құрылымы, яғни, басты қағидалары мен логикалық құрылымы айқындалады. Екіншіден, идея немесе тұжырымдамаға нақты баға беріліп, оның саяси-құқықтық ілімдер тарихында одан бұрын орын алған теориялармен байланысы зерттеледі. Үшіншіден, орын алып отырған жағдаймен зерттеліп отырған идеяның немесе тұжырымдаманың арасындағы байланыс айқындалады. Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын зерт-

теуде жалпыфилософиялық және нақты-ғылыми әдістер, яғни жалпы саяси-құқықтық ілімдер тарихын зерттеуде бұрыннан бері қолданылып жүрген әдіснама пайдаланылады. Дегенмен, еліміздің тарихын зерттеу ісі толыққанды дербес бағытта жүргізіліп жатқанына ширек ғасыр болғандықтан, бұл салада саяси-құқықтық идеяларға дербес баға беру, бұрынғы кеңестік идеологиядан тәуелсіз сараптама жүргізу басты орынға шығып отыр. Осы себептен Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеуде ең бірінші кезекке теориялық зерттеу әдісін шығарамыз. Мұндағы басты мәселе бұрындары орын алған кеңестік зерттеу әдістемесінен бас тартып, саяси-құқықтық ой-пікірлерді дербес талдауға бағытталған теориялық талдау жасау.

Тәуелсіздік алған уақыттардан бері отандық заңгер ғалымдар Қазақстанның саяси-құқықтық ілімдерінің тарихын жан-жақты зерттеп, көптеген ғылыми еңбектер жазды. Дегенмен, әлі де болса бұл салада үлкен зерттеу жұмыстарын жүргізу талап етіледі. Бұл әсіресе еліміздің саяси және құқықтық ілімдер тарихының дербес кезеңдеріне қатысты хронологиялық зерттеу жүргізуге байланысты болып отыр. Бізде әлі де болса Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын кезеңдерге бөлуде нақты тұжырымдама қалыптасқан жоқ. Осы саладағы көптеген зерттеу еңбектерін жазып, өзіндік мектебін қалыптастырған заң ғылымдарының докторы, профессор С. Өзбекұлы Қазақстанның мемлекеттік-құқықтық идеяларының кезеңдерін келесідей бөліп қарастырады:

1-кезең. Қазақ хандығы құрылғанға дейінгі аралықта Қазақстан аумағында қалыптасқан әскери демократия санатындағы мемлекеттік құрылымның мемлекеттік-құқықтық идеялары.

2-кезең. Қазақ хандығы кезінде дамыған мемлекеттік-құқықтық идеялар.

3-кезең. Ресей империясының отарына айналған Қазақстанда қалыптасқан мемлекеттік-құқықтық идеялар.

4-кезең. Кеңес империясы және коммунистік-тоталитарлық режим қалыптастырған мемлекеттік-құқықтық идеялар.

5-кезең. Қазақстанның тәуелсіз мемлекетінің мемлекеттік-құқықтық идеялары [3, 10 б.]. С. Өзбекұлы осындай жолмен Қазақстанның саяси-құқықтық ілімдерінің тарихын кезеңдерге бөлу арқылы ықпал замандардан бері келе жатқан қазақ жерінде пайда болған саяси және құқықтық ілімдердің барлығын қамтуды көздеген болса керек. Бірақ, қазіргі кез-

де қазақстандық тарихшылардың бұрындары отарлық саясат салдарынан ұлт санасынан өшірілген еліміздің ескі тарихына байланысты тың деректерді тауып, ғылыми айналымға енгізу мақсатында үлкен жұмыстар жүргізіп жатқандығын ескерсек, қазақ хандығына дейінгі кезеңдердегі осы аумақта кең таралған саяси-құқықтық көзқарастарды да зерттеу болашақта күн тәртібіне шығатынына сенім арта аламыз. Бүгіндері қарқынды жұмыстар атқарып жатқан тарихшылар мен археологтардың қызметінің нәтижесімен байланысты болашақта қазақтың ежелгі кезеңдердегі саяси-құқықтық ілімдерінің тарихы үлкен зерттеулерге арқау болатындығын алға тартуға болады. Осы себептен біз қазақ хандығы құрылғанға дейінгі аралықта Қазақстан аумағында қалыптасқан саяси-құқықтық идеяларды өз кезегінде арнайы кезеңдерге бөліп қарастыру қажет деген пікірдеміз. Біздің пікірімізше, бұл кезеңді өз ішінде: 1) ежелгі дәуірдегі Қазақстан аумағында орын алған саяси-құқықтық пікірлер; 2) орта ғасырларда Қазақстан аумағында орын алған саяси-құқықтық пікірлер; 3) Шыңғыс ханның жаулап алуларымен байланысты Қазақстан аумағында орын алған саяси-құқықтық пікірлер деп бөліп қарастыруға болады. Шыңғыс ханның жаулап алуларынан кейін пайда болған саяси-құқықтық ілімдер деп бөліп қарастыруымыздың өзіндік себептері бар. Себебі, Шыңғыс ханның жаулап алуларынан кейін Орта Азия мен Қазақстан аумағында жана мемлекеттер орнығып, мемлекеттік басқаруда жаңаша реформалар жүргізілді. Осыған орай, қазақ хандығы құрылғанға дейінгі аралықты құқық пен мемлекетке қатысты жаңаша сипаттағы саяси-құқықтық ой-пікірлер қалыптасты.

Хронологиялық зерттеудің портреттік әдіспен тікелей байланыстылығын ескерсек, аталмыш кезең ішінде тарихта болған көптеген ұлы тұлғалардың саяси-құқықтық ой-пікірлері әлі де болса өзіндік реттілікпен талданатындығына сенім артуға болады. Портреттік әдісті саяси-құқықтық ілімдер тарихын зерттеуде кең қолдану арқылы біз бұрындары өзімізге беймәлім болып келген кейбір ірі ойшылдардың жеке бастары туралы толыққанды мәлімет беріп, олардың атқарған қызметтері мен өмір жолы туралы жайттарды қамти аламыз. Мысалы, ежелгі кезеңдерде өмір сүрген Мөде қаған секілді ұлы ойшылдардың артында қалған идеялары, көзқарастары туралы жазбаша мәліметтердің аз болуы себепті біз олардың тарихта қалған атқарған істеріне көз жүгірте отырып, олардың ұстанымдарынан хабардар бола аламыз.

Саяси-құқықтық ілімдер тарихын зерттеуде тарихи әдістің алатын орны ерекше, осы әдіс арқылы тарихта орын алған саяси-құқықтық идеялардың мазмұнын өткен кезеңдермен байланыстыра отырып қазіргі жағдайға сай дұрыс түсінуге мүмкіндік береді. Кез келген өткен замандардағы ойшылдың тұжырымдамалары мен ұсыныстары бүгінгі күні сол кездегідей маңыз бен мәнге ие бола алмайды. Жаңа әлеуметтік-тарихи және саяси-құқықтық жағдайларда олар көбіне жаңа мәнге ие болады. Тарихи әдіс өткен замандардағы саяси-құқықтық ілімдерді ескіруден немесе жаңарудан сақтап, олардың тарихи сабақтастығы мен тарихтағы орнын сақтауын қамтамасыз етеді [4, 9 б.]. Осы тұрғыдан алып қарағанда бүгінгі Қазақстанның ежелгі дәуірдегі саяси-құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеуде тарихи әдістің алатын маңызы айрықша. Бүгінгі ежелгі замандардан бері еліміз үшін өзекті тақырып болған жер мәселесінің күн тәртібіне қайта шығуы ерте кезеңдерде жерге қатысты орын алған саяси-құқықтық идеяларды талдап, бүгінгі күнмен салыстыруға негіз болуда. Әсіресе, Мөде қағанның жердің мемлекеттілікпен байланысына қатысты айтқандары бүгінгі күні өзектілігін жоғалтпағаны назар аудартады.

Еліміздің ескі тарихының әлі де болса тыңғылықты зерттелмеуінің салдарынан Қазақстан аумағында пайда болған саяси-құқықтық ілімдер өзге елдердің рухани мұрасына айналып, олардың шығу тегі жайлы мүлдем айтылмауда. Кезінде Жағда Бабалықұлы осы мәселе жайлы «Қазақ халқының тарихы 2,5 мың жылдан аспай ма? Бұдан бұрын менің ата-бабам болмап па екен... – деген ой кім-кімді де толғандырмай ма? Өрине, ойландырады, толғандырады. Тарихшыларымыз бен археологтарымыздың 2,5 мың жылдықтан аса алмайтын себебі – біздің тарихты батыс ғалымдары жасаған. Батыс ғалымдары жасаған жасанды тарихты өз тарихшыларымыз әлі күнге дейін тас-талқан етіп бұза аламай келеді. Батыстықтар бізді «бұлар жабайы, сондықтан, оларда тарих жоқ, тексіз халық» деген. Тіпті «бұларда адамға тән тарих жоқ, сондықтан оны жазудың, зерттеудің еш қажеті шамалы» деген қорытындыға келсе керек. Менің ойымша, саясат жерге көмген тарихты, ғылым қайта ашып алады [5, 249 б.] – деген пікір білдірген еді. Шынтуайтына келгенде ұлттың бойындағы ұлттық рухты көтерудің басты жолы оның арғы тарихымен етене таныстырып, оның арғы ата-бабаларының қол жеткізген жетістіктерін, олардың мәдениетін, жалпы адамзаттың ақыл-

ойының дамуы мен өркениетіне қосқан үлесін дәл тарихи фактілер арқылы дәлелдеп көрсету болып табылады.

Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеуде қиындық тудыратын мәселенің бастысы ескі тарихтың толыққанды зерттелмеуі, осы уақытқа дейін жүргізілген тарихи зерттеулерде жалпы түркі дүниесінің адамзат өркениетіне қосқан үлесінің жоққа шығарылуы, соңғы жылдары қолға түскен әртүрлі қайнар-көздердің сараланып, талданып әлі де болса ірі ғылыми еңбектердің жасалмауы, кейбір тұлғаларға қатысты тарихшылардың бір тұжырымға келмеуі. Мұның өзі ескі замандардағы саяси-құқықтық идеяларды саралауда үлкен кедергі келтіруде.

Соңғы жылдары Шыңғыс ханның шыққан тегі туралы тарихшылар арасында туындаған даулар, жүргізілген зерттеулер нәтижесі Шыңғыс ханның қазақ екендігімен байланысты тұжырымдардың орнығуына алып келді. Украиндық ғалым В. Белинский өз тұжырымына дәлел ретінде Шыңғыс империясының негізін қалаған 4 тайпаның тектері түрік екенін – қияттар, керейлер, наймандар мен меркіттер екендігін алға тартады. Ал, Шыңғысханның әкесі Есугей баһадүр қият тайпасының көсемі болатын. Шыңғысханның әйелі Бөртенің руы қоңырат. Моңғолдардың хандық титулы жоқ, түрікке тән есімдері де жоқ. Сонымен қатар В. Белинскийдің айтуынша хан кезінде бәрі жаппай түрік тілінде сөйлеген. Шыңғысханның шын есімі қазақша Теміршын деп оқылады деп санайды тарихшы. Шығысқа жасаған ұлы жорығы алдында Шыңғысхан билігін барлық түрік тайпалары мойындаған. Сондықтан Қазақстан аумағында Шыңғысхан әскері мен көшпенділер арасында еш шайқас болмаған. Шыңғысхан империясы құрыла бастаған кезде-ақ наймандар және басқа да тайпалар оның құрамына енген. Бұл көзқарасты атақты ресей тарихшысы М. Аджи да ұстанады. Оның ойынша, Шыңғысхан Алтайдан шыққан түрік тайпаларының өкілі. Тарихшының болжамы бойынша, Ұлы әміршінің Қытайға жасаған атақты жорығы алдында оның империясына моңғол тайпалары да біріккен. Екі тарихшының тағы бір дәлелі: Шыңғысхан империясында айналымда жүрген тиынның бетіндегі жазулар түрікше болған. Олардың көбінде «ҚАЗАҚ» деген жазу бар [6, 1 б.]. Әлі де болса ғалымдар арасында даулы мәселе ретінде қалып отырған Шыңғыс ханның ұлты жайлы мәселенің біздің пайдамызға шешілуі қазақтың саяси-құқық-

тық ілімдерінің толығып, кеңі түсуіне септігін тигізері сөзсіз.

Қазақстанның ежелгі кезеңдердегі саяси-құқықтық ой-пікірінің тарихын зерттеуде қиындық тудыратын мәселелердің ең бастысы географиялық фактор екендігі де даусыз. Яғни, қазақ хандығы құрылмай тұрған уақыттардағы қазіргі қазақ елінің аумағында өмір сүрген ойшылдардың саяси-құқықтық мұрасын зерттеуде олардың нақты қай ұлттың немесе елдің өкілі болғандығына қатысты орын алатын даулы пікірлердің салдарынан көптеген ұлы тұлғалардың әлі де болса қазақ елінің ежелгі тарихына қатыстылығын айқындау тыңғылықты тарихи зерттеулерді талап етуде. Еліміздің арғы тарихын зерттеу арқылы қазақ халқының рухани мұрасының бай екендігін, ұлтымыздың тарихында көптеген ұлы тұлғалардың болғанын және өзіндік дербес сипаттағы саяси-құқықтық ой-пікірлер қалыптастыра алғандығын біз ең алдымен өзімізге дәлелдеп, ұлттық рухтың көтерілуіне сеп болуымыз қажет. Ұлтымызға тиесілі үлкен тарихи мұралардың өзге халықтардың мақтанышына айналып, тарихи шындықтың бұрмалануы, әлемдік өркениетке түркі тілдес халықтардың қосқан үлесінің еленбеуі бұл салада үлкен мәселелердің әлі де объективті түрде зерттеуді талап ететіндігінен хабар береді. Осындай мәселелердің бірі – Заратуштра пайғамбардың шығу тегі мен жалпы адамзатқа ортақ игілік, рухани мұра – Авеста, Авестаның Отаны – Орта Азия, соның ішінде Хорезм өңірі. Бұл өңірде бағзы заманнан көне түркілер тұрған. Сондықтан, бұл қасиетті мұра парсылар мекендеген жерде жасалмаған, Иранға, өзге елдерге түркілер арқылы жетіп, кейін солардың игілікті қазынасына айналған. Қысқасы, түркілердің, соның ішінде қазақ халқының мәдениеті, әдебиеті, наным-сенімі, кәсібі, діні, тарихы, өмір сүру ережелері, заңы, дәстүр-салты, психологиясы, философиясы – бәрі-бәрі ислам дәуіріне дейін қалыптасқан [2, 11 б.].

Тағы бір ірі тарихи жаңалық ретінде Жүсіп Баласағұнның туылған қаласы жайлы тарихи зерттеу нәтижесін айта аламыз. Қазіргі кезде Жүсіп Баласағұнның туған қаласының Қазақстан аумағындағы Жамбыл облысы, Шу ауданы, бұрынғы «Калинин» колхозының жеріндегі «Ақтөбе» археологиялық ескерткіші [7, 9 б.] екендігін ғылыми дәлелдеу арқылы ғалымдар оның біздің еліміздің аумағынан шыққан ғұлама екендігін баршаға мәлімдеді. Бұл өз кезегінде Қазақстанның саяси-құқықтық ілімдерінің шекарасының кеңі түскенінен хабар береді, де-

генмен, Баласағұнды тек қазақ халқының өкілі ретінде меншіктеудің де ақылға сыйымсыз болатындығын айта кеткен жөн. Сондықтан, оған қатысты қазақ жерінен шыққан жалпы түркіге ортақ ғұлама ретінде ұстанымда болған дұрыс шығар...

Егер жалпы адамзаттың саяси-құқықтық ой-пікірінің тарихына түркі тілдес халықтардың қосқан үлесін айқындау тұрғысынан қарар болсақ, түркі тілдес халықтардың арғы тарихында болған ірі қайраткерлерді жеке дара бір түркі тектес ұлтқа теліп, бөле-жару бүгінгі күні аса маңызды да емес. Сондықтан, қазіргі түркі тектес ұлттар мен ұлыстардың толық қалыптасқан уақытына дейінгі кезеңдерде өмір сүрген тұлғалардың қай халыққа жататындығын айқындауда географиялық факторға сүйену жеткілікті. Бірақ, мұның өзі сол тұлғаның дәл бүгінгі түркі тектес халықтың өкіліне айналуына негіз болмайды. Сондықтан, арғы замандарда өмір сүрген нақты бір тұлғаға қатысты оның барлық түркілерге ортақ тұлға болғанын атап өтудің өзі жеткілікті болады. Мысалы, Кей-Қаустың түркі тілдес гилан тайпасынан шыққаны баршаға аян болса да оны барлық түркі тілдес халықтардың ортақ тұлға ретінде танып, әрқайсысының өз дүниетанымына қосқан үлесін айқындап көрсетуге қақысы бар. Сол сияқты Қорқытты да бірнеше түркі тектес ұлттың өз ұлттық көсемі ретінде айқындауы дау тудырмауы тиіс.

Саяси-құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеуде тарихи-салыстырмалық әдісті де кең пайдаланған жөн. Бұл әсіресе қазақ даласында туып-өсіп кейіннен өзге елдерде өмір сүрген, сол жерлерде өзіндік ерекше саяси-құқықтық ой-пікірлер мен идеялар, тұжырымдамалар қалыптастырған ойшылдардың мұрасын зерттеуде ерекше қажет. Әсіресе, Анахаристің, Бейбарыс Сұлтанның, әл-Фарабидің саяси-құқықтық ой-пікірлерін зерттеуде олар өмір сүрген ортада туындаған өзге де идеялармен олардың көзқарастарын салыстыру үлкен маңызға ие. Сонымен қатар, қазақ даласында өмір сүрген өзге де ойшылдардың көзқарастарын сол кезеңдерде өмір сүрген өзге елдердің ойшылдарымен салыстыру арқылы талдау жасау да аса маңызды шаруа болмақ.

Жалпы алғанда Қазақстанның саяси-құқықтық ілімдерінің тарихын зерттеуде тәуелсіздік жылдары көптеген жұмыстар атқарылды, әртүрлі деңгейде ғылыми зерттеу жұмыстары жасалды, диссертациялар қорғалды. Дегенмен, еліміздің арғы тарихының әлі де болса то-

лыққанды зерттелмегендігі салдарынан ежелгі кезеңдерде қазақ даласында пайда болған саяси-құқықтық ой-пікірлерді зерттеу ісі толыққанды жүзеге асырылмауда. Бұл бағытта жұмыстарды қолға алып, зертеулер жүргізу әлі де болса уақыт еншісінде деген ойдамыз.

Әдебиеттер

- 1 Аджи М. Тюрки и мир: сокровенная история. – М.: АСТ, 2004. – 649 с.
- 2 Еңсегенұлы Т. «Авестаның» Отаны. //Парасат. – 2001. – №12. – 10-11 бб.
- 3 Өзбекұлы С. Қазақстанның саяси-құқықтық ой-пікір тарихының өзекті мәселелері. – Алматы: Білім, 2004. – 128 б.
- 4 История политических и правовых учений: учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотип / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – 736 с.
- 5 Өміржанов Е.Т. Алты алаштың абызы: танымдық еңбек. – Алматы: Print-S, 2010. – 260 б.
- 6 Ғалымдар Шыңғысханның ұлтын айқындады // Қазақ үні порталы, 29.12.2014. – <http://www.qazaquni.kz/2014/12/29/32089.html>, Accessed: 20.09.2019
- 7 Шәлекенов У. Жоғалған қаланы іздеу // Түркістан газеті. №14 (1132), 7 сәуір, 2016 ж. – 9 б.

References

- 1 Adji M. Tyurki i mir: sokrovennaya istorya. – M.: ACT, 2004 – 649 s.
- 2 Ensegenuli T. «Avestanin» Otany. //Parasat. 2001, №12. – 10-11 better
- 3 Uzbekuli S. Qazaqstannin sayasi-kukiktik oi-pikirining ozekti maseleleri. – Almaty: Bilim, 2004. – 128 b.
- 4 Istorya politicheskikh i pravovikh uchenii: uchebnik dlya vuzov. izd. 2-ye, stereotip. Pod obch. red. V.S. Nersesyasa. – M.: Izdatelskaya gruppa NORMA–INFRA, 1998. – 736 s.
- 5 Omirzhanov Y.T. Alty alashtin abyzi: tanimdik enbek. – Almaty: Print-S, 2010 – 260 b.
- 6 Galimdar Shingizkhannin ultin aikindady. //Qazaq uni portali, 29.12.2014. – <http://www.qazaquni.kz/2014/12/29/32089.html>, Accessed: 20.09.2019
- 7 Shalekenov U. Jogalghan qalani izdeu. //Turkistan gazety. №14 (1132), 7 sauir, 2016 zh. – 9 b.

Ахметов Е.Б.
**Григорий Иванович Тункин –
юрист, дипломат, ученый**

Статья посвящена биографическим вехам, личности и научной деятельности видного юриста-международника, дипломата и ученого с мировым именем Григория Ивановича Тункина, внесшего весомый вклад в становление и развитие международно-правовой науки и образования в СССР. Автор кратко характеризует основной научный труд Г.И. Тункина, посвященный исследованию теории международного права, в котором он изложил и обосновал концепцию согласования воли государств.

Ключевые слова: воля государства, концепция, международное право, теория, Г.И. Тункин.

Akhmetov Y.B.
**Grigory Ivanovich Tunkin –
lawyer, diplomat, scientist**

The article is devoted to biographical milestones, personality and scientific activities of prominent international lawyer, diplomat and scholar with a worldwide reputation Grigory Ivanovich Tunkin, who has made a significant contribution to the development of international legal education and science in the USSR. The author briefly describe the main scientific work of G.I. Tunkin on the study of the theory of international law, in which he set out and substantiate the concept of harmonization of the wills of states.

Key words: the will of the state, the concept, international law, theory, G.I. Tunkin.

Ахметов Е.Б.
**Григорий Иванович Тункин –
заңгер, дипломат, ғалым**

Бұл мақала КСРО-да халықаралық құқық ғылымы мен білімінің қалыптасуына және дамуына зор үлес қосқан, халықаралық құқық саласындағы белгілі заңгер, дипломат және дүниежүзілік деңгейдегі ғалым Григорий Иванович Тункиннің биографиялық ғұмырының, адами тұлғасы мен ғылыми қызметінің тоғыстарына арналған. Автор мемлекеттердің еріктерін келістіру тұжырымдамасын баяндап және оны дәлелдеу бойынша Г.И. Тункиннің халықаралық құқық теориясын зерттеуге арналған негізгі еңбегін қысқаша сипаттайды.

Түйін сөздер: мемлекеттің еркі, тұжырымдама, халықаралық құқық, теория, Г.И. Тункин.

**ГРИГОРИЙ ИВАНОВИЧ
ТУНКИН – ЮРИСТ,
ДИПЛОМАТ, УЧЕНЫЙ**

Представляемая читателю статья посвящена выдающемуся юристу-международнику и дипломату Григорию Ивановичу Тункину, 110-летие со дня рождения которого отмечает международное юридическое сообщество. При жизни он пользовался мировой известностью и много сделал для развития современного международного права. Одной изданный им монографии «Теория международного права» было бы более чем достаточно для увековечения его имени.

Его судьба – это яркий и весьма поучительный пример того, как природная любознательность и постоянное стремление к знаниям, помноженные на многолетний и беззаветный труд, огромную работоспособность, неимоверное усердие, упорство в достижении цели, увлеченность и преданность делу, превратили мальчика из деревни во всемирно известного ученого, занявшего столь высокое положение в мировой науке и практике международного права. С его именем связана целая глава в развитии советской (ныне российской) науки международного права, в деятельности Советской ассоциации международного права.

Григорий Иванович Тункин прожил долгую и плодотворную жизнь.

Г.И. Тункин родился 13 октября 1906 г. в семье крестьянина в деревне Чамово Архангельской губернии, на берегу Северной Двины. После окончания школы учился в Лесном техникуме, по окончании которого работал в системе лесного ведомства. В 1932-1935 гг. учился в Московском юридическом институте, затем в аспирантуре этого же института. В 1938 г. успешно защитил кандидатскую диссертацию на тему «Парламентская реформа 1832 г. в Англии». После окончания аспирантуры работал в Народном комиссариате Военно-Морского Флота СССР, Институте государства и права Академии наук СССР.

С 1939 по 1965 гг. Григорий Иванович проработал в системе Министерства иностранных дел СССР, занимая ряд ответственных должностей: советника посольства в Канаде, заместителя заведующего II Европейским отделом, заведующего I Дальневосточным отделом. С 1952 по 1965 г. возглавлял Договорно-правовой отдел МИД СССР. Годы, проведенные в Договорно-правовом отделе внешнеполитического ведомства, стали

для Григория Ивановича интересными и плодотворными в плане участия СССР во многих вопросах послевоенного строительства в мире.

Так, в послевоенный период и в 1960-1970-е гг. важным направлением деятельности Договорно-правового управления (1946-1955 гг.), а затем Договорно-правового отдела (1955-1988 гг.) стали вопросы, связанные с разработкой правовых аспектов экономических отношений со странами народной демократии, с освободившимися от колониализма государствами, правовой основой создания Совета Экономической Взаимопомощи (СЭВ), разработкой тематики, связанной с дипломатическими привилегиями и иммунитетами. В тесном взаимодействии с Отделом международных организаций Отдел занимался социальными и юридическими вопросами Генеральной Ассамблеи ООН, Комиссии по правам человека и Комиссии международного права, кодификацией космического и морского права и т.п. Совместно с Консульским управлением разрабатывались международно-правовые вопросы консульской деятельности, торговых и таможенных договоров, соглашений о связи, транспорте, по санитарным вопросам и др.

Г.И. Тункин участвовал во многих международных конференциях в качестве советника, члена или главы делегации СССР. В течение ряда лет, с 1957 по 1966 гг. являлся членом Комиссии международного права ООН. На этом поприще Григорий Иванович внес весомый вклад в дело прогрессивного развития международного права и его кодификации.

Работая в системе МИД СССР, Григорий Иванович не прерывал связь с научно-педагогической деятельностью. С 1949 г. и практически до прихода в МГУ имени М.В. Ломоносова на постоянную работу в качестве заведующего кафедрой международного права в 1965 г. он по совместительству заведовал кафедрами или преподавал международное право в Московском юридическом институте, Московском государственном университете, Высшей дипломатической школе и Московском государственном институте международных отношений.

В 1954 г. Григорий Иванович защитил докторскую диссертацию на тему «Корейский вопрос после Второй мировой войны», где он исследовал политико-правовые вопросы, связанные с расколом единой Кореи и внешним вмешательством с точки зрения международного права. Действительно, раскол Кореи на две части стал одним из результатов Второй мировой войны, на

завершающем этапе которой, осенью 1945 г., страна условно, временно, была разделена СССР и США по 38-й параллели (примерно пополам) для освобождения полуострова от японских войск. Для временного управления страной потребовалось создание гражданских органов власти, что, учитывая различные политические системы государств-освободителей, привело к появлению в 1948 г. в разделенных частях Кореи двух государств, построенных на основе противоположных идеологических платформ: на севере страны – просоветской Корейской Народно-Демократической Республики (КНДР) со столицей в Пхеньяне и в ее южной части – проамериканской Республики Корея (РК) со столицей в Сеуле. Вследствие этого попытки достичь объединения страны мирным путем к началу 1949 г. были практически исчерпаны. При этом и советские, и американские войска были выведены с территории страны [1].

В 1965 г. Г.И. Тункин переходит из системы внешнеполитического ведомства в МГУ имени М.В. Ломоносова – заведующим кафедрой международного права и до своей кончины в 1993 г. проработал на этой кафедре. Она в тот период нуждалась в талантливом практикующем юристе. Именно эти годы стали наиболее плодотворными в его научной и педагогической деятельности.

Григорий Иванович зарекомендовал себя как прекрасный лектор, педагог и умелый руководитель кафедры. Он внес огромный личный вклад в подготовку высококвалифицированных кадров для внешнеполитических и внешнеэкономических органов и учреждений и иных государственных органов.

Под его руководством защищено несколько десятков кандидатских и докторских диссертаций по международному праву.

Перу Г.И. Тункина принадлежит свыше 250 научных трудов по актуальным вопросам международного права и международной политики. Среди них монографии, учебники, учебные пособия, справочные издания по международному праву, научные статьи и рецензии. Сфера проработанных им вопросов – широчайшая. Широта авторского подхода сочеталась в его работах с глубиной исследования. Это и фундаментальные теоретические вопросы, такие как развитие международного права, процесс образования норм современного общего международного права, юридическая природа и сущность современного международного права и международных организаций, принципы меж-

дународного права, а также, конкретные отрасли международного права: право международных договоров, дипломатическое и консульское право, институт ответственности, защита прав человека, право международной безопасности и т.д.

Среди его работ особую известность приобрел фундаментальный труд «Теория международного права», увидевший свет в далеком 1970 г. Эта книга переведена на английский, французский, немецкий, польский, венгерский, арабский и японский языки. Широко известны монографии Г.И. Тункина: «Существование и международное право» (1958 г., переведена на английский язык), «Вопросы теории международного права» (1962 г., имела 6 иностранных изданий), «Идеологическая борьба и международное право» (1967 г., имела 3 иностранных издания), «Международное право в международной системе» (1978 г., на английском языке), «Право и сила в международной системе» (1983 г., выдержала 5 иностранных изданий).

Кроме монографий, Григорий Иванович являлся автором глав в учебниках и ответственным редактором учебников, изданных в ведущих советских/российских издательствах. Учебники подготовленные под его руководством отличались глубоким анализом международных документов, широтой охвата рассматриваемых вопросов по отраслям и институтам международного права, академичностью и по стилю изложения материала. Они заняли достойное место среди других академических изданий. Подтверждением этим словам служит высказывание коллеги по цеху Григория Ивановича, знаменитого ученого, юриста-международника, профессора И.И. Лукашука, который отзывается об учебнике по международному праву, вышедшем в 1994 г. под редакцией Г.И. Тункина положительно. И, говорит о том, что «это один из лучших отечественных учебников, подготовленных под руководством талантливого ученого, профессора Г.И. Тункина, с именем которого связана целая эпоха в истории отечественной науки международного права» [2, с. 9].

Г.И. Тункин – автор концепции согласования воли государств как способа создания норм международного права и его функционирования. Она нашла признание в науке международного права и успешно применяется.

По мнению Г.И. Тункина, «западная концепция соглашения содержала рациональное зерно, а именно положение о том, что соглашение между государствами является единственным спо-

собом создания норм международного права» [3, с. 185] и говорит, что «она обосновывается особым характером субъектов, отношения которых регулируются международным правом» [3, с. 185]. Подтверждением мнению Г.И. Тункина служит высказанное в учебнике по международному праву одного из известных французских юристов-международников Шарля Руссо положение о том, что в международном праве «единственным способом создания юридических норм является соглашение государств... Здесь создание любой правовой нормы зависит от соглашения субъектов, т.е. государств, чьи отношения эта норма предназначена регулировать» [4, с. 12].

Продолжая свою мысль в отношении вышеупомянутого вопроса, Г.И. Тункин подчеркивал, что «согласование воли государств в процессе создания норм международного права – это борьба и сотрудничество государств, и, что в этой борьбе государство ищет себе союзников, прежде всего среди государств, международно-правовая позиция которых близка к международно-правовой позиции данного государства или группы государств» [3, с. 186]. Действительно, наблюдая на практике за ходом работы многих международных конференций или форумов по принятию того или иного международно-правового документа (соглашение, конвенция, договор и т.д.), можно увидеть процесс согласования пунктов, статей или норм документа между представителями государств или международных организаций.

Подытоживая свое исследование, Григорий Иванович приходит к выводу, что «согласование воли государств включает взаимообусловленность воли, выражающуюся в том, что согласие государства на признание той или иной нормы в качестве нормы международного права дается под условием аналогичного согласия другого или других государств» [3, с. 190] и резюмирует, можно сказать, краткой формулой: *«таким образом, соглашение как способ создания норм международного права есть результат и выражение согласования воли государств»* [3, с. 190].

Кроме этого, в последние годы Г.И. Тункин уделял основное внимание разработке теории межгосударственной системы, роли в ней международного права и международных организаций. Он выдвинул более широкое, чем система межгосударственных отношений, понятие межгосударственной системы и обосновал необходимость ее изучения.

Долгие годы Г.И. Тункин преподавал в Московском юридическом институте, Высшей дипломатической школе (ныне – Дипломатическая академия МИД Российской Федерации), МГИМО и других вузах.

Г.И. Тункин неоднократно выступал с лекциями в Гаагской академии международного права. Он являлся членом кураториума этой Академии. Григорий Иванович читал лекции во многих зарубежных университетах – Гарвардском, Лондонском, Парижском, Брюссельском, Алжирском и др.

Г.И. Тункин – член-корреспондент Академии Наук СССР, заслуженный деятель науки РСФСР, почетный доктор Парижского (Пантеон-Сорбонна) и Будапештского университетов, почетный член Института международного права, член исполкома Ассоциации международного права, почетный член Индийского общества

международного права, Болгарской ассоциации международного права, лауреат Государственной премии СССР (1977), премии «Энциклопедии Британика» (1990). Награжден орденами и медалями, почетными грамотами.

Г.И. Тункин являлся инициатором создания и до самой кончины бессменным президентом Советской (ныне Российской) ассоциации международного права, оказавшей большое влияние на развитие российской науки международного права, повышение ее авторитета на международной арене. В течение ряда лет был главным редактором «Советского ежегодника международного права» (ныне – «Российский ежегодник международного права»).

Следует констатировать тот факт, что наследие Г.И. Тункина не устарело, не стало лишь достоянием истории. И оно сегодня сохраняет во многом актуальность, благодаря его научным трудам.

Литература

- 1 Алексеев А. Корейская война 1950-1953 гг.: региональный конфликт с глобальными последствиями // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/history/more.htm?id=11776564@cmsArticle>
- 2 Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; РАН, Ин-т государства и права. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 432 с.
- 3 Тункин Г.И. Теория международного права / под общей ред. проф. Л.Н. Шестакова. – М.: Издательство «Зерцало», 2006. – 416 с. (Серия «Русское юридическое наследие»).
- 4 Rousseau Ch. Droit international public. – Paris, 1953. – 393 p.

References

- 1 Alekseev A. Koreiskaya voina 1950-1953 gg.: regional'nyy konflikt s global'nymi posledstviyami // Elektronnyy resurs. Rezhim dostupa: <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/history/more.htm?id=11776564@cmsArticle>
- 2 Lukashuk I.I. Mezhdunarodnoe pravo. Obshchaya chast': ucheb. dlya studentov yurid. fak. i vuzov / I.I. Lukashuk; RAN, In-t gosudarstva i prava. – Izd. 3-e pererab. i dop. – M.: Wolters Kluwer, 2008. – 432 s.
- 3 Tunkin G.I. Teoriya mezhdunarodnogo prava. Pod obshchei red. prof. L.N. Shestakova. – M.: Izdatel'stvo «Zertsalo», 2006. – 416 s. (Seriya «Russkoe yuridicheskoe nasledie»).
- 4 Rousseau Ch. Droit international public. – Paris, 1953. – 393 p.

5-бөлім
ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКА

Раздел 5
МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Section 5
WORLD ECONOMY

Баратова К.Н., Елемесов Р.Е.
**Современные миграционные
тенденции на мировом
рынке труда**

В статье рассматриваются основные законы рынка труда, факторы воздействия на рынок труда, виды и причины миграции, ее развитие в разные исторические периоды. Дается обзор основных тенденций, направлений и масштабов трудовой миграции, даются разъяснения и приводится динамика изменений. Наряду с основными и уже устоявшимися выявляются новые тенденции, набирающие оборот по мере развития международного рынка труда в условиях глобализации мировой экономики. Рассматриваются последствия международной миграции рабочей силы для принимающих и посылающих стран, способы и меры регулирования миграционных потоков. Дается оценка роли международной миграции рабочей силы для экономики Казахстана, разбираются причины и указываются миграционные направления, касающиеся национального рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, миграция трудовых ресурсов, миграционные тренды, центр притяжения рабочей силы, глобализация, интеграция, ТНК, «утечка мозгов», гиперспециализация трудовых ресурсов.

Baratova K.N., Elemesov R.E.
**Current migration trends in the
global labor market**

The article deals with the basic laws of the labor market impacts on the labor market, types and causes of migration and its development in different historical periods. An overview of the main trends, directions and scale of labor migration, clarifications are given and the dynamics of change. Along with the major and well-established already identified new trends are gaining momentum as international labor market development in a globalizing world economy. We consider the consequences of international labor migration for host and sending countries, ways and measures to control migration flows. The evaluation of the role of international labor migration to Kazakhstan's economy, understand the causes and identifies migration trends on the national labor market.

Key words: labor market, labor migration, migration trends, the center of attraction of labor, globalization, integration, TNC, «brain drain», workforce hyper specialization.

Баратова К.Н., Елемесов Р.Е.
**Әлемдік еңбек нарығының
қазіргі кездегі миграциялық
тенденциялары**

Мақалада еңбек нарығының негізгі заңдылықтары, еңбек нарығына әсер етуші факторлар, миграция түрлері мен себептері, оның түрлі тарихи кезеңдердегі дамуы қарастырылған. Жұмыс күшінің миграциясының негізгі түрлері мен бағыттарына шолу жасалынып, өзгерістердің себептері мен динамикасы көрсетіледі. Негізгі қалыптасып қойған тенденциялармен қоса әлемдік экономиканың жаһандануы шарттарында дамып жатқан халықаралық еңбек нарығының жаңа тенденциялары анықталады. Халықаралық жұмыс күші миграциясының қабылдаушы және жіберуші елдер үшін әсерлері, миграциялық ағымдарды реттеу тәсілдері мен шаралары қарастырылады. Еңбек ресурсының халықаралық миграциясының Қазақстан экономикасындағы рөліне баға беріліп, ұлттық еңбек нарығына қатысты миграциялық бағыттар мен оның себептері анықталады.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, еңбек ресурстарының миграциясы, миграциялық үрдістер, еңбек күшін тарту орталықтары, жаһандану, интеграция, ТҰК, «ми ағымы», еңбек ресурсының гиперспециализациясы.

**СОВРЕМЕННЫЕ
МИГРАЦИОННЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ
НА МИРОВОМ РЫНКЕ
ТРУДА**

Традиционно к международной миграции относились перемещения людей, связанные с переселением на новое место жительства вне страны происхождения. В условиях глобализации перемещения стали более интенсивными и разнообразными, в настоящее время многие страны одновременно являются странами происхождения, назначения и транзита. Все чаще к миграции относят перемещения людей, связанные с семейными, личными, политическими, религиозными, социальными причинами, получением образования, работой, туризмом, коммерческой деятельностью. Поэтому необходимо выделить трудовую миграцию от остальных ее видов. В 2015 г., по данным Международной организации труда, число мигрантов достигло 244 млн человек, по сравнению с 154 млн. в 1990 г., увеличившись на 90 млн. Из них на долю миграции рабочей силы приходится 61,5% (150 млн человек) [1]. Трудовая миграция имеет свою специфику. Глобализация, демографические сдвиги, конфликты, неравенство доходов и изменение климата стимулируют все большее количество работников и их семей на поиски работы и безопасности. Последствия миграции не однозначны. Разумно регулируемая миграция может принести позитивные эффекты для экономики, демографической ситуации, социального развития и культурной жизни отдающих и принимающих стран. Рабочие мигранты часто способствуют росту и развитию в странах назначения, в то время как страны происхождения пытаются извлечь большую пользу из их денежных переводов, навыков и приобретенного опыта.

Основной причиной миграции является несбалансированность между экономическим, социальным и демографическим развитием страны. Она осуществляется под воздействием как экономических, так и внеэкономических причин. Среди экономических главная причина – национальные различия в уровнях заработной платы, обусловленные различным уровнем развития отдельных стран. Она является одной из самых важных причин трудовой миграции, наряду с уровнем жизни и уровнем цен. Следовательно, трудовая миграция имеет исторически сложившееся направление от развивающихся в развитые страны и из более застойной в динамично развивающуюся экономику. Определенное место занимает социальный фактор

миграции, который проявляется в возможности получать образование или повышать квалификацию в другой стране.

Диспропорция в демографическом развитии стран является важным фактором, обуславливающим современные глобальные миграции. Темпы роста, плотность населения в мире значительно отличаются по странам

и регионам, что в свою очередь определяет количество трудовых ресурсов. В некоторых странах прироста населения нет вовсе и наблюдается старение населения (страны Западной Европы, Япония), в некоторых же, наоборот, прирост населения опережает темпы роста экономики страны (развивающиеся страны).

Таблица 1 – Численность населения и темпы роста с разбивкой по основным группам развития и регионам по отдельным годам и периодам [2]

Весь мир, группы развития или основные регионы	Население (млн. чел)		Среднегодовые темпы роста (в процентах)	
	1994	2014	1990-1995	2010-2015
Весь мир	5661	7244	1,52	1,15
Более развитые регионы	1169	1256	0,43	0,3
Менее развитые регионы:	4492	5988	1,81	1,33
Наименее развитые страны	569	919	2,77	2,28
Другие менее развитые страны	3923	5068	1,68	1,16
Африка	699	1138	2,57	2,46
Азия	3432	4342	1,61	1,03
Европа	729	743	0,18	0,08
Латинская Америка и Карибский бассейн	478	623	1,77	1,11
Северная Америка	294	358	1,05	0,83
Океания	29	39	1,49	1,42

Причиной этого могут быть социальные, культурные, религиозные особенности, традиции и образ жизни, нормы и ценности, принятые в обществе, отношение к институту семьи и брака. Так в условиях ограниченности природных ресурсов и отсутствия свободных земель и безработицы в развивающихся странах растет плотность населения, все острее ощущается нехватка жилья, воды, продовольствия и появляется необходимость поиска необходимых ресурсов и условий жизни за границей. Напротив, в более развитых регионах с низкой рождаемостью, где наблюдается старение населения, чистая международная миграция (как разница между иммигрантами и эмигрантами) становится одним из основных факторов прироста населения. Так возник термин «замещающая миграция», который обозначал миграционные потоки, компенсировавшие сокращение численности населения или отдельных возрастных групп населения. По этой причине количество трудоспособного населения и трудовых мест, имеющихся в наличии, могут не совпадать, что может при-

вести к безработице в одной и нехватке кадров в другой стране. Таким образом, миграция рабочей силы является частью международных экономических отношений, в котором рабочая сила перераспределяется в соответствии с имеющимися экономическими потребностями отраслей, территорий, стран и регионов мирового хозяйства, с наличием свободных рабочих мест и имеющихся трудовых ресурсов.

К глобальным миграционным потокам можно отнести перемещения, которые огромны по объемам, как правило, происходят между континентами и охватывают несколько стран. Существуют сформировавшиеся центры притяжения рабочей силы. Такими центрами традиционно считаются страны Западной Европы, куда в основном направляются эмигранты из стран Южной и Восточной Европы, а также Северной Африки и Азии. Следующим центром по праву считаются США, куда приходится весомая доля эмигрантов из стран Латинской Америки, Азии и Европы. Важным центром притяжения рабочей силы является Австралия. В стране ис-

пользуется до 200 тысяч иностранных работников. Как и США, Австралия нацелена на ассимиляцию иммигрантов и проводит соответствующую активную политику. В нефтедобывающие страны Персидского залива (Объединенные Арабские Эмираты, Катар, Кувейт и др.) ежегодно направляются потоки рабочей силы из менее богатых соседних арабских стран, Южной и Юго-Восточной Азии и Египта [4]. В последние десятилетия набирающим обороты центром привлечения рабочей силы становятся страны Азиатско-Тихоокеанского региона, прежде все-

го азиатские новые индустриальные страны (Сингапур, Малайзия, Гонконг, Тайвань). К примеру, с 2000 года Азия приняла больше мигрантов, чем все остальные крупные регионы (около 1,6 миллион в год), опередив Северную Америку и Европу, где ежегодный прирост мигрантов составляет в среднем 1 миллион [5]. В нижеприведенном рисунке можно наблюдать направления и регионы происхождения мигрантов для составления общей картины международного массового перемещения мигрантов.

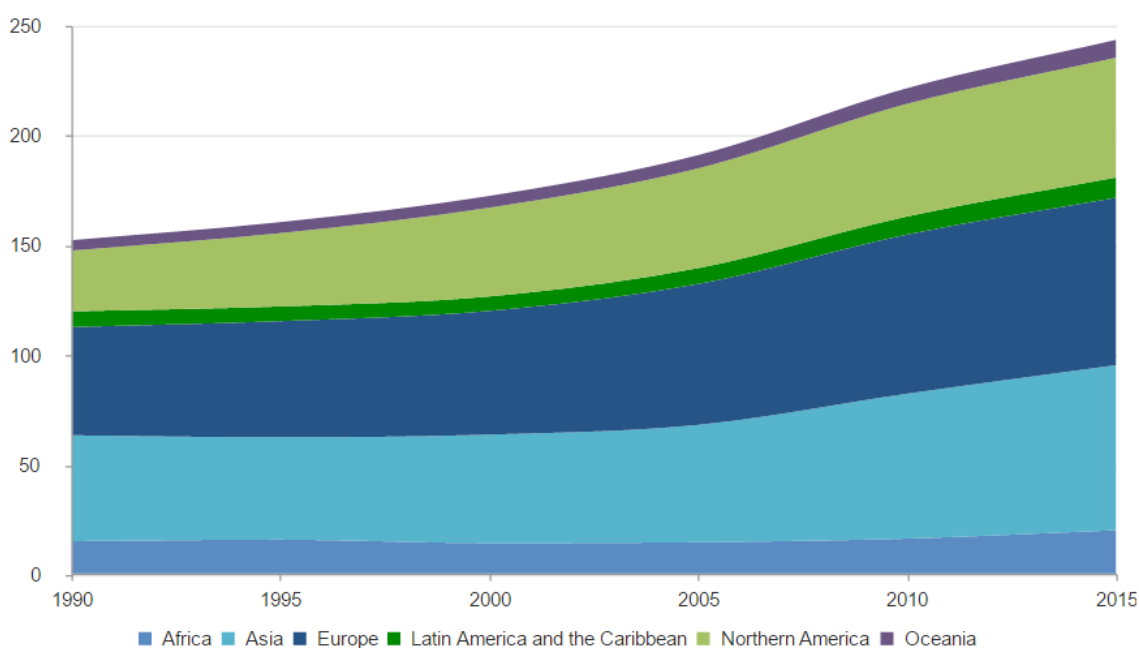

Рисунок 1 – Масштабы изменений количества мигрантов за 1990-2015 гг. по основным регионам происхождения [3]

Современный этап международной миграции во многом отличается от миграционных процессов не только XIX в., но и начала XX в. Он характеризуется рядом специфических признаков и особенностей.

Один из главных признаков современной миграции – постоянное увеличение ее масштабов. В мире резко увеличилось число стран, направляющих и принимающих мигрантов. Глобализация, интеграция и информатизация способствует этому в немалой степени. Если раньше желающих эмигрировать останавливала некая доля неизвестности, на сегодняшний день всю интересующую информацию об оформлении документов, условиях труда и жизни можно узнать дистанционно

через интернет и другие ресурсы. Существуют форумы, участники которого делятся своим опытом и знаниями в области трудовой миграции.

Миграция постоянно «молодеет». Пиковый возраст ее участников – 20-25 лет. Примерно 13% этой возрастной группы ежегодно мигрируют. Большинство международных мигрантов – 74 процента от общемировой численности мигрантов составляют люди трудоспособного возраста (от 20 до 64 лет). Наибольшее количество мигрантов трудоспособного возраста приняли страны Европы, Азии и Северной Америки. Наибольшая доля молодежи в возрасте до 20 лет среди всех международных мигрантов приходится на Африку (около 30 процентов),

за ней следует Латинская Америка и Карибский бассейн (24%) и Азия (20%). 65% мигрантов в возрасте от 65 лет и более проживают в Европе

и Северной Америке, что частично объясняется доступом к социальным программам поддержки стареющего населения по месту жительства [5].

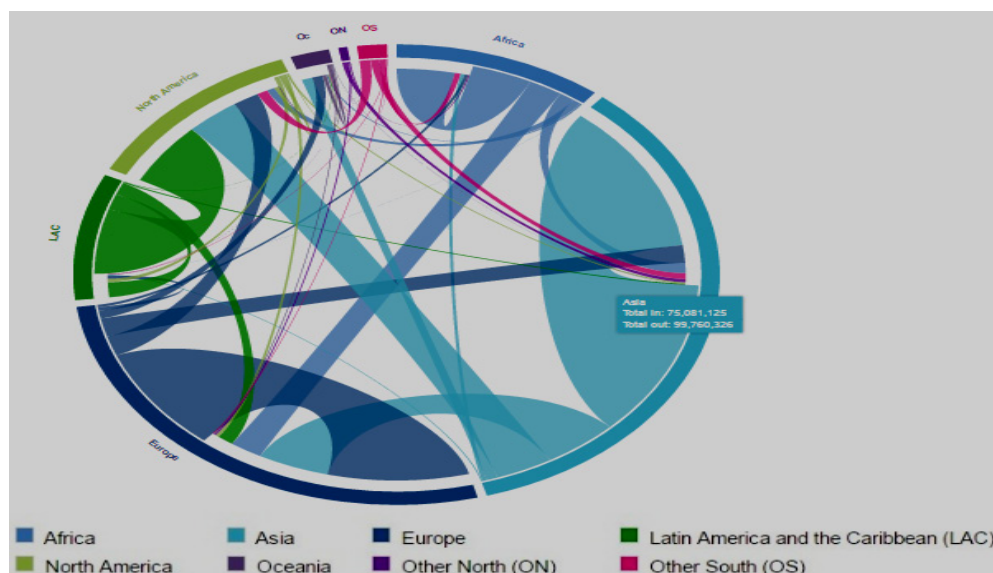

Рисунок 2 – Направления миграционных потоков по регионам за 2015 г. [6]

Исторически сложилось так, что в вышеуказанные центры притяжения мигрировала в основном дешевая неквалифицированная рабочая сила из развивающихся стран в поисках работы и лучшей жизни. Однако на данном этапе развития международного рынка труда спрос все больше идет в сторону квалифицированного трудового ресурса. Внутриотраслевые сдвиги в занятости характеризуются постепенным смещением совокупного спроса на рабочую силу в сторону высококвалифицированного трудового ресурса во всех отраслях экономики и группах стран. Установлено, что в последние 20 лет наибольший прирост квалифицированных работников происходил в сфере оптовых и розничных продаж, информационных систем, ремонта бытовых товаров и машин, а также гостиничного и туристского бизнеса. В ряде случаев (особенно в странах Восточной Азии и АТР) прирост составил 10-15 раз.

Существует и обратная классически устоявшейся тенденция – миграция квалифицированных трудовых ресурсов из развитых стран в развивающиеся и из развивающихся в развивающиеся. К примеру, в 2013 году миграционные потоки между странами менее развитых групп в 82,3 миллиона человек были сопоставимы с миграцией из менее развитых

в более развитые регионы (81,9 миллиона) [5]. Есть категория квалифицированных работников, желающих применить свои знания в других, возможно, более молодых и развивающихся рынках, приобрести опыт и изучить специфику иностранного рынка. Необходимо отметить роль ТНК в международной миграции такого характера. Также в основном жители стран Африки, Азии, Латинской Америки и Карибского бассейна и Европы иностранного происхождения являются выходцами из стран того же региона.

Существует и такая миграция, как «brain drain» («утечка мозгов»). Впервые термин был использован в 1961г. в докладе Британского королевского общества по поводу эмиграции ученых, инженеров и техников из Великобритании в США. Миграция научно-технических работников в поисках лучших условий жизни и работы – новая форма миграции, ставшая острой проблемой для многих стран мирового сообщества.

И самая значительная и возможно наиболее важная в дальнейшем развитии международного рынка труда – гиперспециализация трудовых ресурсов. То есть тенденция привлечения не только высококвалифицированных кадров, а кадров с очень узкой областью специализации. Причиной миграции таких специалистов может быть

ограниченный спрос на такого рода кадров в стране происхождения, отсутствие возможности в полной мере использовать и развивать навыки из-за ненадобности их использования и широкие возможности работы в более развитых рынках и ТНК.

Последствия миграции для экономики сторон неоднозначны. Международная миграция

рабочей силы может стать решением многих демографических, социальных и экономических вопросов посылающих и принимающих сторон с силу объективных причин, так же привести к ряду проблем. Ознакомиться с позитивными и негативными эффектами, возможностями и рисками миграции можно из нижеприведенной таблицы.

Таблица 2 – Последствия трудовой миграции для принимающих и посылающих стран

	Положительные стороны и возможности	Негативные стороны и риски
Принимающая страна	- способствует экономическому процветанию, создавая валовый внутренний продукт; - поступление в бюджет налоговых платежей; - освоение пустующих, отдаленных и требующих хозяйственного освоения территорий за счет мигрантов; - решение демографических вопросов (нехватки рабочей силы, неравномерность заселения территорий, «омоложения» населения и др.)	- демпинг заработной платы; - торможение модернизации производства (приток дешевой рабочей силы уменьшает стимулы к развитию и внедрению ресурсосберегающих технологий); - издержки по социальному опеспечению мигрантов; - незаконная трудовая миграция и теневая экономика; - рост приграничных споров; - возможность деятельности мигрантов, связанных с подрывом безопасности страны; - изменение этнического состава страны; межрасовые, этнические конфликты;
Посылающая страна	- денежные переводы мигрантов на родину; - стимулирует развитие потребительского рынка; - способствует развитию малого бизнеса и росту экономики в целом; - приобретение трудового опыта, повышение квалификации; - частичное решение проблем безработицы и бедности	- зависимость от экспорта рабочей силы; - рост зависимости экономики страны от внешних факторов; - возможная потеря демографического потенциала; - «утечка мозгов»

Составлена автором на основе источника [7]

Таким образом, можно утверждать, что есть необходимость ведения грамотной миграционной политики во избежание ее нежелательных последствий. Например, казавшийся достаточно удачным и естественным процесс замещения нехватки рабочей силы иностранными работниками на практике принес немало культурных, социальных и даже политических проблем. В настоящее время миграционная политика развитых стран становится все более жесткой в отношении неквалифицированной рабочей силы, она отдает предпочтения людям с высокой квалификацией и иностранным студентам. Между странами существует настоящая борьба за привлечение иностранных студентов. Для этой цели проводятся целые компании, разрабатываются программы. Следует отметить, что обучение

студентов за рубежом выгодно для обеих сторон – принимающей и посылающей, а главное – для самих студентов. Миграционной политики направленной напротив на ограничение нежелательной миграции на основе различных критериев (социальных, образовательных, географических, этнических) и запретительных знаков на границе недостаточно, для этого нужно создавать условия для развития бедных стран и регионов – основных поставщиков трудовых мигрантов. В том числе вкладывать деньги в образование, планирование семьи, новые медицинские и информационные технологии, развитие медицинской и социальной инфраструктуры. Это поможет повысить в данных государствах стандарты жизни, снизив внешнюю миграцию в развитые государства. Стратегичес-

ким направлением должны стать экономические рычаги ограничения миграции – инвестиции в экономику развивающихся стран. Ответственность за это по большей части лежит на развитых странах и международных организациях.

В Казахстане проблемы, связанные с миграцией иностранной рабочей силы и проведением миграционной политики, не такие острые по причине малых масштабов данного явления. В отношении внешней миграции – основные потоки прибывающих распределяются между Узбекистаном, Таджикистаном, Кыргызстаном и Китаем. Эмиграция из Казахстана шла, в основном, в направлении России, Украины, Белоруссии и Германии. Трудовая миграция, в том числе нелегальная, связана с тяжелой социально-экономической ситуацией в местах исхода трудовых мигрантов. [8]

В отношении трудовой миграции из Казахстана позитивными сторонами выступают снижение давления на внутреннем рынке рабочей силы; приток внебюджетных финансовых средств; дополнительная финансовая поддержка для семей трудовых мигрантов, оставшихся в Казахстане; снижение нагрузки на социальные программы бюджета (выплаты по безработице, и др. социальные выплаты); сохранение (повышение) профессиональной квалификации работников, выехавших на работу за рубеж по своей специальности, освоение новых специальностей, либо получение первоначальной рабочей квалификации. Негативными последствиями этого процесса являются ухудшение демографического баланса в местах исхода, вымывание квалифицированных кадров, дефицит рабочих рук и, тем самым, ухудшение качества внутреннего рынка рабо-

чей силы. Позитивные стороны образовательной миграции из Казахстана состоят в возможности получения более качественного образования и учебы по специальностям, отсутствующим в образовательных учреждениях Казахстана, улучшении качества рынка рабочей силы, расширении профиля его специализации, расширении формальных и неформальных связей с экономическими субъектами стран, где мигранты проходили обучение. Негативными сторонами при этом выступают такие факты, как наличие риска невозвращения образовательных мигрантов, остающихся работать в странах, где они получили образование; преимущественная ориентация образовательных мигрантов на последующую работу в иностранных, а не национальных компаниях; неадаптированность знаний и навыков, получаемых образовательными мигрантами, к реалиям и потребностям казахстанской экономики. Трудовая иммиграция в Казахстан также содержит свои положительные и отрицательные моменты. К позитивным результатам этого процесса можно отнести заполнение трудовых ниш, в которые отказываются идти казахстанцы; заполнение рабочих вакансий, требующих квалификации, по тем или иным причинам отсутствующей у местной трудовой силы (в основном, иностранные высококвалифицированные специалисты, работающие по контрактам).

Исходя из опыта других стран, в Казахстане необходимо разработать и вести миграционную политику, отвечающую интересам национальной экономики, максимизировать прибыль и позитивные эффекты миграции и принять меры по решению и предотвращению ее негативных последствий.

Литература

- 1 Labour migration // International Labour Organization: <http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang--en/index.htm> [20.09.2016]
- 2 Мировая демографическая ситуация 2014. Краткий доклад. ООН. – Нью-Йорк, 2014. – 4 с.
- 3 UN. Department of Economic and Social Affairs. Number of international migrants by major area of destination 2015// un.org: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.shtml?0g0> [20.09.2016]
- 4 Современные центры притяжения рабочей силы // mirovaja-ekonomika.ru: <http://mirovaja-ekonomika.ru/sovremennye-centry-rabochej-sily/> [22.09.2016]
- 5 Мировая демографическая ситуация 2014. Краткий доклад. ООН. – Нью-Йорк, 2014. – 20-21 с.
- 6 UN. Department of Economic and Social Affairs. – International migrant stock 2015:graphs// un.org: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.shtml?2g2> [22.09.2016]
- 7 Рязанцев С.В. Мировой рынок труда и международная миграция: учебное пособие / С.В. Рязанцев, М.Ф. Ткаченко. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2010. – 303 с.
- 8 Казахский Институт стратегических исследований / Проблемы внутренней и внешней миграции в Республике Казахстан: анализ состояния и прогнозы// kisi.kz: <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/problemny-vnutrenney-i-vneshney-migracii-v-respublike-ka> [26.09.2016]

References

- 1 Labour migration // International Labour Organization: <http://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang--en/index.htm> [20.09.2016]
- 2 Mirovaja demograficheskaia situacija 2014. Kratkij doklad. OON. – N'ju-Jork, 2014. – 4 s.
- 3 UN. Department of Economic and Social Affairs. Number of international migrants by major area of destination 2015// un.org: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.shtml?0g0> [20.09.2016]
- 4 Sovremennye centry pritižhenija rabochej sily //mirovaja-ekonomika.ru: <http://mirovaja-ekonomika.ru/sovremennye-centry-rabochej-sily/> [22.09.2016]
- 5 Mirovaja demograficheskaia situacija 2014. Kratkij doklad. OON. – N'ju-Jork, 2014. – 20-21 s.
- 6 UN. Department of Economic and Social Affairs. – International migrant stock 2015:graphs// un.org: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.shtml?2g2> [22.09.2016]
- 7 Rjazancev S.V. Mirovoj rynek truda i mezhdunarodnaja migracija: uchebnoe posobie / S.V. Rjazancev, M.F. Tkachenko. – M.: ZAO «Izdatel'stvo «Jekonomika», 2010. – 303 s.
- 8 Kazahskij Institut strategičeskikh issledovanij / Problemy vnutrennej i vneshnej migracii v Respublike Kazahstan: analiz sostojanija i prognozy// kisi.kz: <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/problemy-vnutrennej-i-vneshnej-migracii-v-respublike-ka> [26.09/2016]

Мырзахметова А.М.,
Лактионова Н.В.

**Инновационная экономика
в условиях глобализации:
современные тенденции**

Инновации обеспечивают повышение эффективности экономики и мировых экономических связей, поскольку предлагают рынку услуги и товары, значительно повышающие качество социальной и профессиональной жизнедеятельности населения. Нововведения как процесс и новшества требуют самого серьезного внимания со стороны экономистов, поскольку их оптимальное введение обеспечивает конкурентоспособность отечественных производителей, выдвигая их на мировой рынок товаров и услуг. Наиболее перспективным в качестве сектора инновационной экономики является хай-тек – высокие технологии, являющиеся детищем науки и опытно-конструкторской деятельности. Мировая экономика сегодня – инновационна, глобальна, имеет общее информационное пространство. Эти тенденции поддерживаются, благодаря инвестициям в инновации и созданию рынка новшеств. Казахстан в этом плане имеет хорошие перспективы, вырабатывая инновационную политику, способную скоординировать усилия бизнеса, науки и производства.

Ключевые слова: глобализация, инновации в мировой экономике, инновационные тенденции в экономике Казахстана.

Myrzakhmetova A.M.,
Laktionova N.V.

**Innovative economy in condition
of globalization: modern trends**

Innovations provide more efficient economy and world economic relations, because the market offer services and products that significantly improve the quality of social and professional life of the population. Innovations as a process and novelties as their tool requires the most serious attention from economists, because their optimal administration ensures the competitiveness of domestic producers, pushing them to the world market of goods and services. The most promising sector as an innovative economy is the high-tech – high technologies, which are the brainchild of science and development activities. The global economy today – an innovative, global, has a common information space. These trends are supported by investments in innovation and the creation of innovations market. Kazakhstan in this regard, has good prospects, developing innovation policy capable of coordinating the efforts of business, science and industry.

Key words: globalization, innovation in the global economy, innovative trends in the economy of Kazakhstan.

Мырзахметова А.М.,
Лактионова Н.В.

**Жаһандану жағдайындағы
инновациялық экономика:
қазіргі тенденциялар**

Инновациялар халықтың әлеуметтік және кәсіби өмір сүру сапасын айтарлықтай арттыратын қызметтер мен тауарларды нарыққа ұсынатындықтан экономика мен әлемдік экономикалық байланыстардың тиімділігінің жоғарылауын қамтамасыз етеді. Жаңа енгізулер үдеріс ретінде және жаңашылдықтар олардың құралдары ретінде оларды оңтайлы енгізу отандық өндірушілерді тауарлар мен қызметтердің әлемдік нарығына шығара отырып, олардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететіндіктен, экономистер тарапынан өте салмақты назар аударуды талап етеді. Инновациялық экономиканың секторы ретінде анағұрлым перспективалысы ғылым мен тәжірибе-конструкторлық қызметтің нәтижесі болып табылатын жоғары технологиялар – хай-тек болып табылады. Бүгінде әлемдік экономика – инновациялық, жаһандық, ортақ ақпараттық кеңістікке ие. Бұл үрдістер инновациялар мен жаңашылдықтар нарығын құруға салынатын инвестициялармен қолдауға ие. Қазақстан бизнестің, ғылым мен өндірістің күш-жігерін үйлестіруге қабілетті инновациялық саясатты жасай отырып, бұл бағытта жақсы перспективаларға ие.

Түйін сөздер: жаһандану, әлемдік экономикадағы инновация, Қазақстан экономикасындағы инновациялық үрдістер.

**ИННОВАЦИОННАЯ
ЭКОНОМИКА
В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ:
СОВРЕМЕННЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ**

Инновации как положительные изменения в социуме, экономике и на производстве имеют огромное значение для устойчивого экономического развития всех стран. Это объясняется тем, что введение новшеств, с помощью которых и проводятся планируемые изменения различного характера во всех сферах общества, обеспечивает применение нового инструментария повышения качества и эффективности его жизнедеятельности.

Экономическая инновация – нововведение в экономической сфере, изменение в содержании и технологии экономической деятельности, имеющие целью повышение её эффективности.

В практике современного мирохозяйствования инновациям (лат. – «обновление», «изменение», «нововведение») уделяется первостепенное место, поскольку именно они являются необходимым гарантом победы в острой конкурентной борьбе за потребителя и рынки сбыта и, следовательно, доходов. Использование новшеств позволяет сохранить и упрочить экономическое положение бизнес-организаций, благодаря приобретённому ими правообладанию, связанному с уникальными свойствами товара. Эти свойства дают потребителям большую пользу на единицу цены по сравнению с предыдущим товаром.

Примером может служить продвижение на рынки новых поколений гаджетов, от скорости замены и возросшего числа функций которых зависят сверхприбыли производителей, удовлетворение социальных амбиций их и населения.

Инновационный характер современной мировой экономики поддерживает показатели экономической мощи страны. Он изменил условия ведения бизнеса в мире. Новая, инновационная, экономика основывается на использовании интеллектуальных ресурсов, творчестве и знаниях. Это позволило только за последние три десятка лет XX-го века создать 9/10 мирового научного знания.

Применение новых поколений продукции и технологий в США повысило производительность труда в 1995-2002 гг. в частном нефинансовом секторе хозяйства почти вдвое по сравнению с 1973-1995 гг. [1]

Важнейшими параметрами инновационной экономики являются наличие государственной политики в инновационной сфере, кадровой, организационной и технологической инфраст-

руктуры инновационных процессов, общественной мотивации и склонности предпринимателей к инновационной деятельности [2].

Заметны также тенденции психологизации экономики и принятия экономических решений, обеспечивающих активность человеческого фактора в рождении новшеств и нововведений и их освоения. Это особенно важно, так как в инновационной экономике вначале появляется «революционный товар», претворяющий в жизнь научную идею, а затем формируется спрос. Это принципиально отличается от традиционной экономики.

Философия инновационной экономики отличается от традиционных экономических подходов. Ранее действовала цепочка «НИИ – конструкторское бюро – завод», сейчас – инновационные компании. Подчеркнём, инновационную экономику строят не потребители, а профессионалы – изобретатели, творческие люди, бизнесмены, рискующие вкладывать деньги в реализацию идеи, которая затем превращается в товар. «Традиционную экономику можно сравнить с оркестром, играющим по нотам. А инновационная экономика – это джаз, где каждый мастер импровизирует» [3].

Потенциал инновационной экономики реализуется посредством организации системы инновационной деятельности, наиболее успешно активизируемой в рамках общественно-государственных институтов. К ним обычно относят: а) развитую науку и наработанную базу фундаментальных знаний; б) наличие многоуровневого образования (от дошкольного до послевузовского); в) открытую систему информационного обеспечения; г) специализированные инновационные структуры; д) устойчивое финансовое обеспечение; е) присутствие консалтинговых услуг; ж) защиту интеллектуальной собственности; з) коммерциализацию инновационной деятельности. В процессе создания институционального поля появляются эффективные механизмы инновационной деятельности и создания новшеств. Каждое институциональное образование имеет набор структурных элементов, определённые функции и подлежащие решению проблемы. Так, в специализированные инновационные структуры включены бизнес-инкубаторы, инновационные центры, научные и технологические парки, инновационные кластеры, технопарки, технополисы и т.д. Среди проблем, подлежащих решению для укрепления данного института, – вопросы ресурсного обеспечения, недостаточное го-

сударственное финансирование, невысокий уровень эффективности.

Действенность организационно-экономических структур, активизирующих инновационные процессы и инновационную деятельность, может быть обеспечена лишь на стыках «зон ответственности» в процессе выполнения инновационных проектов [4].

Весьма полезны для мировой экономической общности использование комплекса показателей инновационного развития стран, разработанного Международной бизнес-школой INSEAD, Корнельского университета (Cornell University) и Всемирной организации интеллектуальной собственности (World Intellectual Property Organization, WIPO). Глобальный индекс инноваций состоит из 80-ти критериев, сгруппированных по показателям: а) инновационного потенциала страны и б) условий его реализации. Это даёт представление о соотношении затрат и эффекта, позволяющего оценить эффективность усилий по развитию нововведений [5].

На инновационную политику стран повлиял долговременный мировой финансово-экономический кризис, длящийся с 2008 года по настоящее время. При этом значительно сократился объём мирового богатства. Особенно остро последствия кризиса ощутили электротехническое машиностроение, автомобилестроение, фармацевтика. Но рецессия стимулировала конкуренцию, реструктуризацию целых отраслей и поиск новых технологий.

Инновационный бизнес планеты в основном развивала одна тысяча межнациональных компаний, как указывается в аналитических материалах Global Innovation 1000. Среди ведущих – Тойота (Япония, автомобилестроение), «Дженерал Моторс» (США, автомобилестроение), «Майкрософт» (США, информатика), «Самсунг» (Южная Корея, электроника). Ежегодный исследовательский бюджет первой «десятки» составлял около 80 млрд долл. США. При этом ведущие компании, следом за промышленным производством, услугами, финансовыми центрами, переводят до 60% своих научных бюджетов в развивающиеся страны, прежде всего, в Индию и Китай.

Базовыми структурными элементами мировой экономики в предкризисный период являлись хай-тек, финансы, энергетика. На нынешнем этапе инновации в финансовой области практически приостановлены, традиционная энергетика также ощущает кризисные сложности.

В кризис пришлось перестраиваться даже мировым лидерам. Например, «Дженерал Моторс» взяла займы, реструктуризировала производственные подразделения, закрыла отделения, оказывающие финансовые услуги, уволила президента компании, часть акций была продана государству.

Фактически мировая экономика переживает глубокое технологическое обновление всех своих отраслей, потребовавшее нового производства, новых материалов, новых кадров. Но революционные инновации уровня открытия атомной энергии, выхода в космос, распространения интернета и мобильной связи в мировой экономике в настоящее время не просматриваются. К начинающейся 4-й научно-технической революции относят генную инженерию и 3D-принтеры. Но пока остаётся неясным, придадут ли эти нововведения ускорение экономике в мировых масштабах.

Длительные кризисные явления в мировой экономике обратили внимание экономистов на то, что 3-я научно-техническая революция – дигитальная (интернет и мобильная связь) – не принесла значительного повышения благосостояния западного общества. Первая революция (создание паровой машины и ткацкого станка в конце 18-го – начале 19-го века), вторая (электричество и двигатель внутреннего сгорания в конце 19-го – начале 20-го веков) изменили качество жизни принципиально и увеличили богатство общества. Это относится к «ядру» капиталистической системы, но в странах периферии уровень жизни повысился за счет «догоняющего развития».

Также остро стоит вопрос о взаимоотношениях реальной экономики и виртуальной [6].

Несмотря на противоречия и риски инновационного развития, ускорение медленного и неравномерного восстановления мировой экономики лежит в политике её инновационного развития, с учётом психологических последствий формирования экономических процессов и принятия экономических решений. На нынешнем этапе мирохозяйствования финансовые вложения направляются в возобновляемые источники энергии, космическую технику, нанотехнологии, коммуникации и их технологии, биомедицину, природные лекарственные препараты, экологию.

Приоритет науки и инноваций в мировом пространстве непоколебим, что подтверждается реализацией антикризисных долгосрочных бюджетных программ в США и ЕС [7].

К лидерам мировых инноваций относят США и Японию. Активизируются и новые центры инноваций, например, азиатские, благодаря росту инвестиций в научную и опытно-конструкторскую сферы, особенно инженерии, а также глобализации высшего образования.

Экономический рост азиатских стран обеспечивается не только низкой оплатой труда, большой численностью населения, положительной демографической ситуацией, но и системно возрастающими инвестициями в инновации. Например, в 10-е годы XXI века Китай стал третьим крупнейшим мировым инвестором в научно-исследовательскую и опытно-конструкторскую работу (НИОКР).

Общемировые расходы на НИОКР за тот же период увеличились вдвое и составили один триллион долларов.

Объёмы инвестиций в эти работы, соотносясь с ВВП, демонстрируют нацеленность каждой страны на поддержку инновационной экономики. Доля НИОКР в ВВП «Большой семёрки» стабильно в среднем исчислялась в объёме 2,1%. Япония и Южная Корея ориентировались на 3,5%.

Развитие высшего образования в азиатском регионе за эти годы также поддержали тенденции формирования высококвалифицированных кадров, ориентированных на инновационную деятельность и научно-исследовательскую работу [8].

По последней оценке агентства Bloomberg, в список 15 самых инновационных мировых экономик вошли Южная Корея (первое место, 91,31баллов), далее в пятёрке лучших – Германия, Швеция, Швейцария, Япония. На 8 месте – США, Китай – на 21. Россия расположилась на 12-й строчке, между Израилем и Австрией [9].

Всего в индексе инноваций Bloomberg 50 стран, и его замыкают Таиланд, Марокко, Аргентина и Казахстан.

При составлении этого индекса использовались семь показателей: затраты на НИОКР, продуктивность, присутствие в экономике высокотехнологичных компаний, распространённость высшего образования, добавленная стоимость товаров, число регистрируемых патентов и число исследователей [10].

На сегодняшний день большинство стран, в том числе и Казахстан, разработали и реализуют собственные инновационные стратегии.

Экономика нашей страны относится к традиционной, но имеет неплохие перспективы и потенциал включения в инновационную экономику.

ку. В Казахстане присутствуют государственная политика в инновационной сфере, креативные инноваторы и изобретатели, вооружённые базовыми академическими и научными знаниями, организационная и технологическая инфраструктура формирования инновационных процессов, нацеленность бизнесменов и граждан на инновационную деятельность.

В Послании Президента Республики Казахстан Н.Н. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан в новой глобальной реальности: Рост, Реформы, Развитие» указаны вызовы современной глобальной действительности и антикризисные возможности страны. В этом плане большую значимость приобретает реализация пятилетки индустриально-инновационного развития страны на 2015- 2019 годы, обеспечивающей функционирование экономики, независимой от сырьевых ресурсов и развитие инновационных кластеров.

С 30 ноября 2015 года Казахстан де-юре стал полноправным членом Всемирной торговой организации. Вступление Казахстана в ВТО открывает новые возможности как для наших экспортеров, так и для иностранных инвесторов, которые придут в ключевые сектора экономики.

Для страны весьма важно сделать инновационно-экономический акцент на развитие хай-тека – сектора высоких технологий и зелёной экономики как глобальных факторов развития мирохозяйствования.

Инновационная экономика Казахстана (в том числе «зелёная») создаёт новые фирмы и компании, ищет новые рынки. Важный стимул в этом процессе – внешнеэкономическая деятельность и ключевая ее составляющая – экспорт товаров высокой степени обработки.

При этом внешнеэкономическая деятельность в условиях глобализации предполагает стратегический уровень определения направлений этой деятельности. Следует найти решения, связанные с определением возможностей и форм выхода на зарубежные рынки, выбором целевых сегментов, способами проникновения на них, пониманием требований потребителей других стран и т.д.

Глобальные инициативы Президента Казахстана, озвученные на форуме стран

G20 в Китае, обозначили пути выхода мировой экономики из всеобъемлющего кризиса. Глава государства предложил создать Совет глобального развития на базе Экономического и социального совета ООН, способный обеспечить слаженность действий и взаимопонимание стран в регулировании мировой экономики, торговли и финансов. Оживлению мировой экономики будут также способствовать новая индустриальная революция, инновации и информационные технологии.

Страна стремится участвовать в создании уникальных инновационных проектов. Это подтвердил 2-й фестиваль инноваторов Tech Garden Fair (Алматы, 2016г.). Действующая платформа оказывает поддержку в реализации потенциала молодых изобретателей, чьи идеи способствуют улучшению социальной жизни города. Организатор фестиваля – автономный кластерный фонд «Парк инновационных технологий» (под брендом Almaty Tech Garden) при поддержке Министерства по инвестициям и развитию РК и акимата Алматы. Для локации фестиваля была выбрана специальная экономическая зона «Парк инновационных технологий» (СЭЗ «ПИТ»). Идеи победителей будут воплощаться в жизнь на базе лучшего акселератора Центральной Азии Almaty Tech Garden, а самых достойных направят изучать опыт Кремниевой долины [11].

К важнейшим инновационным механизмам современной экономики относится создание рынка инноваций. Действие рыночного механизма инновационного развития экономики обеспечивает неразрывную взаимосвязь между нововведениями, предпринимательством и конкуренцией. Рынок инноваций признаётся в качестве связующего элемента между макроэкономической политикой, научной и образовательной деятельностью, промышленностью и собственно рынком. При этом создаваемые научные результаты, технологии, новшества должны иметь конкурентный потенциал, способный быть реализованным в стране создания и на общемировом рынке.

Именно в этом случае гарантируется влияние интеллектуальных ресурсов на рост рентабельной и продуктивной экономики, имеющей инновационное измерение и развитие.

Литература

- 1 Porter M. The Impact of Location on Global Innovation. //The Global Competitiveness Report 2002-2003, p.227.
- 2 Минько С.В. Инновации в развитии мировой экономики и внешнеэкономических связей: автореф. дис... канд. экон. наук. – М., 2004. – 32 с.

- 3 Семёнов С. Инновационная экономика – это джаз: http://www.biz-ter.ru/articles/&art_id=949.
- 4 Павлова Н.И., Рудакова О.В. Проблемы формирования организационно-экономических институтов инновационной деятельности в Российской Федерации // «Вестник ОрелГИЭТ». – 2015. – №1(31). – С. 15-21.
- 5 Исследование INSEAD: глобальный индекс инноваций 2013 года: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/01/6051>.
- 6 Добров Д. Мировая экономика в ожидании «прорывных» инноваций: http://inosmi.ru/economic/2016_06_09/236817186.html.
- 7 Шумилин А.Г. Инновационная политика в мировой экономике // Новости науки и технологий: Информ. – аналитический журнал. – Минск: ГУ «БелИСА». – 2014. – №2(29). – С. 11-16.: http://www.belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/2_2014/art1_29_2014.html.
- 8 Гольдштейн Г.Я. Стратегический инновационный менеджмент: учеб. пособие. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. – 267 с.
- 9 Bloomberg: <http://vz.ru/news/2016/1/19/789469.html>, <http://okolanet.su/finances/financesnews> – 2016.
- 10 Казахстан вошёл в индекс 50 стран с инновационной экономикой. 9.01.2016: <http://meta.kz/novosti/kazakhstan/1031585.html>.
- 11 Жогова В. На пути к инновациям. //Капитал. Деловой еженедельник. – 2016. – № 33. – 22 сентября. – С. 9.

References

- 1 Porter M. The Impact of Location on Global Innovation. //The Global Competitiveness Report 2002-2003, p.227.
- 2 Min'ko S.V. Innovacii v razvitii mirovoj jekonomiki i vneshnejekonomicheskikh svjazej: avtoref. dis... kand. jekon. nauk. – М., 2004. – 32 s.
- 3 Semjonov S. Innovacionnaja jekonomika – jeto dzhaz: http://www.biz-ter.ru/articles/&art_id=949.
- 4 Pavlova N.I., Rudakova O.V. Problemy formirovanija organizacionno-jekonomicheskikh institutov innovacionnoj dejatel'nosti v Rossijskoj Federacii // «Vestnik OreIGIeT». – 2015. – №1(31). – С. 15-21.
- 5 Issledovanie INSEAD: global'nyj indeks innovacij 2013 goda: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/01/6051>.
- 6 Dobrov D. Mirovaja jekonomika v ozhidanii «proryvnyh» innovacij: http://inosmi.ru/economic/2016_06_09/236817186.html.
- 7 Shumilin A.G. Innovacionnaja politika v mirovoj jekonomike // Novosti nauki i tehnologij: Inform. – analiticheskij zhurnal. – Minsk: GU «BelISA». – 2014. – №2(29). – С. 11-16.: http://www.belisa.org.by/ru/izd/stnewsmag/2_2014/art1_29_2014.html.
- 8 Gol'dshtejn G.Ja. Strategicheskij innovacionnyj menedzhment: ucheb. posobie. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. – 267 с.
- 9 Bloomberg: <http://vz.ru/news/2016/1/19/789469.html>, <http://okolanet.su/finances/financesnews> – 2016.
- 10 Kazahstan voshjol v indeks 50 stran s innovacionnoj jekonomikoj. 9.01.2016: <http://meta.kz/novosti/kazakhstan/1031585.html>.
- 11 Zhogova V. Na puti k innovacijam. //Kapital. Delovoj ezhenedel'nik. – 2016. – № 33. – 22 sentjabrja. – С. 9.

Ондашұлы Е., Ондаш А.О.
**Роль природного богатства
в развитии экономики России**

В статье рассматривается влияние ресурсного богатства на характер экономического развития страны. Взаимосвязь понятий «богатство природных ресурсов» и «экономический рост», а также влияние их друг на друга широко известны в экономической науке. Согласно исследованиям многих ученых-экономистов, наличие богатых природных ресурсов для многих стран оборачивается не благом, а неизбежным «проклятием», что сказывается на экономическом прогрессе и развитии страны, проявляется в макроэкономической нестабильности и низком долгосрочном экономическом росте. В данной работе главной целью является четкое отражение роли природных условий и природных ресурсов в экономике страны и определение, как территориальные особенности и природное богатство выступают регулирующим инструментом в экономическом развитии страны в целом? Рассматривается характеристика природных ресурсов России и выявляется общая картина, которая показывает, что при рациональном их использовании страна всегда будет далеко не на последних позициях.

Ключевые слова: природный ресурс, изобилие природных ресурсов, ресурсное богатство, «ресурсоизбыточные» страны, капитал, доход, сырье.

Ongdashuly E., Ongdash A.O.
**The role of resource wealth in
development of economy of
Russia**

This article deals with the impact of the resource wealth of the nature of the country's economic development. Interrelations «wealth of natural resources» and «economic growth», as well as their influence on each other is widely known in economic science. According to research by many economists, the presence of rich natural resources for many countries not turns good and inevitable «curse», which affects the economic progress and development of the country, manifested in the macroeconomic instability and low long-term economic growth. In this paper, the main objective is a clear reflection of the role of natural condition and natural resources in the economy. How territorial features and natural wealth acts as the government instrument in the economic development of the country as a whole? The characteristics of natural resources in Russia analyzed and identifies the general picture, which shows that with a rational use of the country will always be far from the last positions.

Key words: natural resource, abundance of natural resources, resource wealth, «resource-abundant» countries, capital, income, raw.

Ондашұлы Е., Ондаш А.О.
**Ресей экономикасының
дамуындағы табиғи
байлықтың рөлі**

Мақалада елдің экономикалық даму сипатына ресурстық байлықтың әсері қарастырылады. «Табиғи ресурстар байлығы» және «экономикалық өсу» ұғымдарының байланысы, сонымен қатар олардың бір-біріне әсері экономикалық ғылымда кең танымал. Көптеген экономист ғалымдардың зерттеулеріне сәйкес, табиғи ресурстардың мол болуы көптеген елдер үшін игілік емес «қарғысқа» айналып, елдің дамуы мен экономикалық ілгерілеуіне әсер етіп, макроэкономикалық тұрақсыздық пен төмен ұзақ мерзімді экономикалық өсуінде көрінеді. Бұл жұмыстағы басты мақсат ел экономикасындағы табиғи ресурстар мен табиғи жағдайлардың рөлін нақты көрсету болып табылады. Территориялық ерекшеліктер мен табиғи байлықтар толықтай елдің экономикалық дамуында қалай реттеуші құрал болып шығады? Ресейдің табиғи ресурстар сипаттамасы қарастырылады және оларды тиімді пайдалану кезінде ел әрқашанда көш соңында болмайтындай жалпы бейнесі ашылады.

Түйін сөздер: табиғи ресурс, табиғи ресурстардың молшылығы, табиғи байлық, «ресурсы мол» елдер, капитал, табыс, шикізат.

РОЛЬ ПРИРОДНОГО БОГАТСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РОССИИ

Взаимосвязь устойчивого социально-экономического развития национальной экономики с наличием в стране природных ресурсов на протяжении последних десятилетий остается предметом острейших дискуссий. В историческом плане представления о природе «сырьевого роста» с начала XX столетия претерпели существенные изменения.

Так, до середины XX столетия доминировало мнение о позитивной роли природных ресурсов как источнике экономического роста национальной экономики [1]. Представители сырьевой теории роста, опираясь на анализ различных стран, утверждали, что в отсталых регионах экономический рост, как правило, начинается с повышения предпринимательской активности в сфере освоения природных ресурсов, а затем капитал сырьевого сектора реинвестируется в развитие местной инфраструктуры, сервис и обрабатывающие отрасли [2]. В начале 70-х годов происходит смена сложившейся парадигмы под влиянием серии докладов Римского клуба. Так, в 1972 г. группа исследователей под руководством D.L. Meadows представила доклад «Пределы роста» («The limits to growth») [3], в котором обосновывался вывод, что при сохранении существующих тенденций глобального экономического развития к середине XXI века ожидается «глобальная катастрофа», поэтому необходим переход к «нулевому росту». В 1974 г. M. Mesarovic и E. Pestel представили доклад «Человечество на поворотном пункте» («Mankind at the turning point»). В докладе была предложена концепция «органического роста», согласно которой первоочередная задача состоит не в достижении «состояния глобального равновесия», а в переходе к «органическому росту», опирающемуся на системное взаимозависимое развитие различных частей мировой системы [4]. В 1978 г. D. Gabog представил доклад «За пределами века расточительств» [5], основной вывод которого заключается в том, что пределы экономического роста и дальнейшего расширения человеческой деятельности связаны с использованием энергетических, сырьевых и продовольственных ресурсов, а их эффективность зависит не столько от научно-технического потенциала, сколько от существующих социальных институтов. В 1982 г. W.M. Corden и P.J. Neary предложили модель «голландской болезни» [6], согласно которой при рос-

те сырьевого сектора постепенно происходит деградация обрабатывающих отраслей экономики, т.е. происходит «прямая деиндустриализация». При этом высокие доходы работающих в сырьевом секторе людей повышают потребление, а значит и спрос на не торгуемые товары и услуги, что вызывает рост цен на них и перетекание трудовых ресурсов из промышленности в сферу услуг. В промышленности же возникает эффект «косвенной деиндустриализации». Он сопровождается ростом реального курса национальной валюты и повышением цен на импортируемые товары, поступающие в результате сворачивания собственного производства. И, наконец, в 1993 г. Аути Р. для описания расслоения уровня жизни населения, проживающего в богатых странах-экспортерах нефти, ввел в оборот термин «ресурсное проклятие» [7].

Как показывает практика, влияние природных ресурсов на развитие национальной экономики носит сложный и многогранный характер, а потому очень условно описывается формальными зависимостями и не поддается однозначным оценкам в контексте концепции «ресурсного проклятия». Так, в начале 1990-х годов в странах СНГ получили распространение идеи геоэкономики, находящейся на стыке экономики и политологии и опирающейся на положения об интернационализации всех видов природных ресурсов. По мнению представителей данной теории, это должно обеспечить доступ России к формированию мирового дохода на выгодных условиях [8]. Следует заметить, что эволюция представлений о роли природных ресурсов в экономике государств не завершилась. Более того, как показывает опыт, в конкретной стране роль освоения природных ресурсов определяется широким кругом факторов, включая: этап ее экономического развития; развитие института права на добычу и ее продукт; принципы распределения финансовых результатов от эксплуатации природных ресурсов; соотношение внутреннего потребления и поставляемого на экспорт добываемого сырья, а также глубину его переработки; степень вовлеченности минерально-сырьевого сектора и национальной экономики в целом в мировые интеграционные процессы. Среди стран СНГ наиболее полная информация об использовании природно-сырьевых ресурсов имеется по России.

Так, в недрах России сосредоточено: 34,6% алмазов, 25,2% природного газа, 23,9% палладия, 19% угля, 17% титана, 15,8% железных руд, 15,4% калийных солей, 13,7% запасов никеля,

11% золота, 11% фосфорных руд, 10% редкоземельных элементов, 9,9% серебра, 8,3% нефти, 8% циркония, 6,7% олова, 6,6% молибдена, 6,5% урана, 6,2% платины от мировых запасов. Как следствие, Россия занимает лидирующие позиции по добыче основных видов полезных ископаемых. Так, на ее долю приходится 43,1% палладия, 27,8% алмазов, 18% газа, 17,6% никеля, 15% калийных солей, 14% платины, 13,8% нефти, 8,3% золота, 7,5% урана, 5,8% железных руд, 5,7% вольфрама, 5,3% серебра, 4,5% угля, 4,3% меди. Однако если перевести запасы в стоимостное выражение с учетом их извлечения, то Россия окажется на втором месте после США, а по потенциальной стоимости подготовленных извлекаемых запасов, приходящихся на одного человека, Россия окажется на 15-м месте после Кувейта, Катара, ОАЭ, Саудовской Аравии, Австралии, а также Канады и Казахстана. При этом по потенциальной стоимости подготовленных извлекаемых запасов, приходящихся на 1 км² территории страны, – уже на 31-м месте, уступив не только арабским странам, США, Венесуэле, Кубе, но и многим европейским странам (Германии, Польше, Норвегии).

Таким образом, как абсолютные, так и относительные показатели обеспеченности запасами минерального сырья, его добычи и потребления наглядно свидетельствуют, во-первых, о том, что миф о сырьевой экономике в России, вероятно, в большей степени политически мотивирован, чем экономически обоснован; во-вторых, одними из самых «сырьевых» стран в мире являются развитые страны, а именно США, Канада и страны Европы.

Россия ежегодно экспортирует около 26 млн. т. железных руд и концентратов, 130 млн. т угля, 240 млн. т сырой нефти и 138 млн. т нефтепродуктов, 179 млрд. м³ природного газа, 254 тыс. т рафинированной меди, 223 тыс. т необработанного никеля и 3474 тыс. т необработанного алюминия [9]. Для сравнения: удельный вес экспортной продукции Казахстана составляет по урановой промышленности 100%, нефтяной 85%, газовой 32%, угольной 26% [10].

Если общую годовую добычу минерального сырья каждой страны перевести в стоимостное выражение (млрд. долл.), то Россия окажется на втором месте после США, на третьем месте, незначительно отставая, будет Европа в целом (без России), а далее – Китай и Южная Америка (в целом), Саудовская Аравия, Канада, Австралия, Иран, Мексика, Великобритания, Норвегия и др. По показателю добычи минерального сырья

(тыс. долл.) на душу населения Россия откатится на 13-е место после арабских стран, Австралии, Канады и др. стран. При этом добыча полезных ископаемых в структуре добавленной стоимости по видам экономической деятельности составляет около 11 и 44,5% – в сальдированном финансовом результате национального промышленного производства [11].

Масштабы использования минерального сырья являются показателем технологического уровня развития его переработки и обрабатывающей промышленности. По абсолютной величине потребления минерального сырья Россия также уступает только США и Европе. Затем следуют Китай, Япония, Германия, Италия, Франция и др. По годовому потреблению минерального сырья на душу населения Россия находится на 12-м месте, опережая Италию, Швецию, Великобританию, Грецию, Испанию и другие страны. Однако Россия, занимая лидирующие позиции по обеспеченности минерально-сырьевыми ресурсами, за последние 10 лет существенно снизила показатели абсолютного потребления минеральных ресурсов. Например, в общемировом объеме в 1991 г. Россия потребляла 10,1% алюминия, а в настоящее время – всего лишь 1,1%, потребление меди снизилось с 5,8 до 0,7%, а никеля – с 18,9 до 1,6% [12]. Можно заметить, что в целом объемы потребления минерального сырья на душу населения связаны с технологическим уровнем экономического развития стран. США, Англия, Германия, Франция, Япония потребляют более 80% урана, около 77% меди, 72% свинца, 59% цинка, 67% никеля, 65% олова, более 50% фосфатного сырья [13].

При высокой доле поступлений в бюджет от экспорта минерального сырья его удельный вес по двадцати пяти основным элементам не так высок. В частности, более 30% от добычи составляет экспорт палладиевого сырья (30%) и никеля (32,6%), 20% составляет экспорт газа и алюминия, 16% – титана, 15% – калийных солей, 13,1% – нефти, 11% – угля, остальных – от долей процента до 7,5%. В то время как Норвегия продает 90% добытого газа и нефти. Вместе с тем, по данным Евразийской экономической комиссии, за 2013 г. в товарной структуре экспорта России минеральные продукты составляют 73,4%, а металлы и изделия из них – чуть больше 7,4%.

Таким образом, объемы добычи, переработки, потребления и экспорта минеральных ресурсов России вполне сопоставимы с разви-

тыми странами Европы, Юго-Восточной Азии, США, Канады. Поэтому ключевым вопросом становится роль минерально-сырьевого сектора в функционировании и развитии национальных экономик, что определяется сложившейся системой распределения финансовых результатов эксплуатации минеральных ресурсов, другими словами, существующей моделью распределения природной ренты между недропользователями, государством и населением. По мнению автора, последнее становится определяющим фактором формирования противоречий или источником экономического процветания и достижения высокого жизненного уровня населения страны.

Как показывает опыт России, природные ресурсы традиционно играют важную роль в национальной экономике. Во-первых, природные ресурсы составляют основу развития базовых отраслей промышленности, удовлетворяют их потребности в топливно-энергетических ресурсах, минеральном сырье, а также создают спрос на другие виды услуг и товаров. Так, предприятия, входящие в состав минерально-сырьевого комплекса России, обеспечивают более 40% валового внутреннего продукта страны. Удельный вес природных ресурсов в электроэнергетике составляет около 12%, топливной промышленности – 58%, черной металлургии – 19%, цветной металлургии – 6%. При этом металлургические грузы составляют около 35% грузооборота отечественных железных дорог, черная и цветная металлургия расходуют 25% ресурсов топлива и энергии, потребляемой промышленностью [14]. Во-вторых, природные ресурсы являются источником поступлений в региональные и федеральный (более 50%) бюджеты, формируя финансовые источники социально-экономического роста. В частности, в России доля природных ресурсов в ВРП регионов составляет от 7 до 42%. В-третьих, освоение природных ресурсов способствует созданию новых рабочих мест, освоению новых территорий европейского Севера, Сибири и Дальнего Востока, развитию транспортной и энергетической инфраструктуры, обеспечивает укрепление стратегических позиций страны в глобальной конкурентной среде и реализацию ее геополитических интересов. В-четвертых, содействует развитию интеграционных процессов между странами в сфере поставок энергоносителей, минерального сырья, оборудования, новых технологий, является сильнейшим элементом политического влияния на страны СНГ (Грузия,

Беларусь) и Западной Европы. В частности, российский экспорт нефти и газа в значительной степени влияет на конъюнктуру мирового рынка энергоносителей и играет важную роль в обеспечении энергетической безопасности Европы, где, по данным Евростата, доля российского газа составляет около 30%, а его поставки в Болгарию, Чехию, Эстонию, Латвию, Литву и Финляндию – 100%, Словакию – 96%, Турцию

– 55%, Словению и Грецию – 44-45%, Венгрию – 41%, Италию – 38%, Германию – 28%.

Таким образом, можно утверждать, что социально-экономическое развитие, геополитическое положение и роль России и в перспективе в значительной мере будут определяться их природно-ресурсным потенциалом и государственной стратегией его практической реализации.

Литература

- 1 Sachs J.D., Warner A.M. Natural resource abundance and economic growth //NBER Working Paper 5398. – 1995. – P. 32.
- 2 Watkins M.H. A Staple Theory of Economic Growth//Canadian Journal of Economics and Political Science. – 1963. – Vol. 29. -May. – P. 16.
- 3 Meadows D.L. et al. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind. – New York: Universe Book, 1972. – P. 52.
- 4 Mesarovic M. and Pestel E. Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome. – New-York: E. P. Dutton and Co. Inc., 1974. – P. 23.
- 5 Beyond the Age of Waste, by D. Gabor & U. Colombo with A. Kind & R. Galli (A Report to the Club of Rome.). -Pergamon Press, Oxford-New York – Toronto – Sydney – Paris – Frankfurt: xviii, 237. – P. 1978.
- 6 Corden W.M., Neary P.J. Booming Sectors and Deindustrialization in Small Open Economy // The Economic Journal.-1982. – Vol. 92. – P. 825-848.
- 7 Auty R. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. – London: Routledge, 1993. – P. 73.
- 8 Кочетов Э.Г. Космологизация: новый этап мирового развития в контексте гуманитарной космологии: научная монография / Обществ.акад. наук геоэкономики и глобалистики. – М.: Междунар. отношения, 2014. – 912 с.
- 9 Россия – 2013: стат. справочник / Росстат. – М., 2013. – С. 87.
- 10 Экономика Казахстана за 20 лет: минерально-сырьевой комплекс // <http://www.nomad.su/?a=4-201110170036>
- 11 Россия – 2013: стат. справочник / Росстат. – М., 2013. – С. 88.
- 12 Ягольницер М.А., Ситро Т.В. Роль минерально-сырьевого сектора экономики в постиндустриальном развитии// ЭКО. – 2001. – № 3. – С. 114-134.
- 13 Петров О.В. Об эффективном использовании минерально-сырьевого потенциала недр России// Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 2 (183). Экономика. Вып. 23. – С. 20–28.
- 14 Ягольницер М.А., Ситро Т.В. Роль минерально-сырьевого комплекса в экономике России// ЭКО. – 2002. – № 7. – С. 92.

References

- 1 Sachs J.D., Warner A.M. Natural resource abundance and economic growth //NBER Working Paper 5398. – 1995. – P. 32.
- 2 Watkins M.H. A Staple Theory of Economic Growth//Canadian Journal of Economics and Political Science. – 1963. – Vol. 29. -May. – P. 16.
- 3 Meadows D.L. et al. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind. – New York: Universe Book, 1972. – P. 52.
- 4 Mesarovic M. and Pestel E. Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome. – New-York: E. P. Dutton and Co. Inc., 1974. – P. 23.
- 5 Beyond the Age of Waste, by D. Gabor & U. Colombo with A. Kind & R. Galli (A Report to the Club of Rome.). -Pergamon Press, Oxford-New York – Toronto – Sydney – Paris – Frankfurt: xviii, 237. – P. 1978.
- 6 Corden W.M., Neary P.J. Booming Sectors and Deindustrialization in Small Open Economy // The Economic Journal.-1982. – Vol. 92. – P. 825-848.
- 7 Auty R. Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. – London: Routledge, 1993. – P. 73.
- 8 Kochetov E.G. Kosmologizatsiya: novyi etap mirovogo razvitiya v kontekste gumanitarnoy kosmologii: nauchnaya monografiya / Obshchestv.akad.nauk geoeconomiki i globalistiki. – М.: Mejdunar.otnosheniya, 2014. – 912 s.
- 9 Rossiya – 2013: stat.spravochnik / Rosstat. – М., 2013. – S. 87.
- 10 Ekonomika Kazakhstana za 20 let: mineral’no-syr’evoy kompleks // <http://www.nomad.su/?a=4-201110170036>
- 11 Rossiya – 2013: stat.spravochnik / Rosstat. – М., 2013. – S. 88.
- 12 Yagol’nitser M.A., Sitro T.V. Rol’ mineral’no-syr’evogo sektora ekonomiki v postindustrial’nom razvitiy // EKO. – 2001. – № 3. – S. 114-134.
- 13 Petrov O.V. Ob effektivnom ispol’zovanii mineral’no-syr’evogo potentsiala neдр Rossii // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2010. – № 2 (183). Ekonomika. Vyp. 23. – S. 20–28.

6-бөлім
ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫ

Раздел 6
ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА

Section 6
ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Жакупова С.Т.,
Овчинников К.С.

**Анализ и оценка транзитного
потенциала Казахстана**

Казахстан является самой большой страной мира, не имеющей прямого выхода к морю. Это имеет свои преимущества и недостатки. Доставка грузов морскими путями в несколько раз уступает сухопутным маршрутам из Восточной Азии в Европу. Так что в этом контексте сухопутные транспортные коридоры РК приобретают актуальность в вопросах своевременности доставки определенных видов товаров (скоропортящаяся продукция, электроника и т.п.). Казахстан находится между крупными мировыми рынками Европой и Азией и обладает значительным транзитным потенциалом. Роль Казахстана на современном этапе развития страны предопределяется его транзитным положением между Европой и Азией, объем товарооборота, которых друг с другом превышает 1 трлн. долл. США, где на долю КНР приходится 50% товарооборота. Активные торгово-экономические отношения между странами Юго-Восточной, Южной и Восточной Азии со странами Европы открывают Казахстану новые возможности и перспективы в предоставлении транзита и транспортных коммуникаций, переориентировав часть экспортируемых грузов по своим сухопутным магистралям, органично интегрироваться в мировую транспортную систему.

Ключевые слова: транзитный потенциал, транспортные коридоры, транспортная инфраструктура, транзитные перевозки, транспортировка грузов.

Jakupova S.T.,
Ovchinnikov K.S.

**Analysis and evaluation of the
transit potential of Kazakhstan**

Kazakhstan is one of the biggest countries in the world that do not have direct access to the sea. It has its advantages and disadvantages. Delivery of goods by sea is several times inferior land routes from Asia to Europe. So in this context, Kazakhstan overland transport corridors acquire relevance in the timely delivery of certain goods (perishable products, electronics, etc.). Kazakhstan is between the world's major markets in Europe and Asia and has a great transit potential. The role of Kazakhstan in the present stage of development of the country determined by its transit position between Europe and Asia, the volume of trade, which together exceed 1 trillion. dollars, where China accounts for 50% of turnover. Therefore, economically-effective discusses the active participation of the republic interest foreign carriers in attractive option transport by land types of transport of goods through the territory of Kazakhstan.

Key words: transit potential, transport corridors, transport infrastructure, transit, transportation of goods.

Жакупова С.Т.,
Овчинников К.С.

**Қазақстанның тасымал
(транзит) әлеуетін
бағалау мен талдау**

Қазақстан теңізге тікелей шыға алмайтын әлемдегі ең үлкен мемлекеттің бірі болып табылады. Оның өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Жүктерді Шығыс Азиядан Еуропаға теңіз жолдарымен жеткізу, құрлықтық қозғалыстардан бірнеше есе артта қалады. Сондықтан бұл тұрғыда ҚР құрлықтық транспорттық дәліздері белгілі тауарлардың түрлерін жеткізу мәселесінде өзектілікке ие болуда (тез бұзылатын тауарлар, электроника және т.б.). Қазақстан Еуропа мен Азияның ірі әлемдік нарықтарының арасында орналасқан және айтарлықтай транзиттік әлеуетке ие. Қазақстанның ел дамуының заманауи сатысында алатын рөлі, оның Еуропа мен Азия аралығындағы транзиттік жағдайына, сауда айналымының көлеміне байланысты анықталады. Сондықтан экономикалық мақсаттылық ретінде, дәл Қазақстан аумағы арқылы тауарларды көліктің құрлықтық түрімен тасымалдау нұсқасын таңдау үшін шетелдік жүк тасымалдаушыларды белсенді түрде тарту республиканың басты сұрағы болып қаралуда.

Түйін сөздер: тасымалдау әлеуеті, көліктік дәліздер, көліктік инфрақұрылым, транзиттік тасымалдар, жүктерді жүктеу.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА

Казахстан является самой большой страной мира, не имеющей прямого выхода к морю. Отсутствие выхода к морю, как считает британский экономист Пол Кольер в своем труде «Нижний миллиард», является одной из так называемых «ловушек», замедляющей развитие государства. Лишь активное участие и интеграция страны в мировые процессы способствуют тому, чтобы она не осталась на «обочине мира». Транспортная «ловушка» не ставит крест на перспективах развития Казахстана, наоборот, открывает новые перспективы развития. Геополитически Казахстан находится между крупными мировыми рынками Европы и Азии, обладая значительным сухопутным транзитным потенциалом: автомобильные перевозки, нефтегазопроводы, железные дороги.

Сухопутный транспорт имеет ряд своих преимуществ:

- 1) меньшее расстояние перевозки грузов;
- 2) сокращение времени пребывания в пути;
- 3) низкая климатическая зависимость;
- 4) меньший объем работы, связанной с разгрузкой и перегрузкой грузов;
- 5) большая безопасность передвижения груза;
- 6) лучшая мобильность транспорта, возможность корректировки пути следования.

Прогнозы и оценки экспертов склонны к тому, что на ближайшие 20-25 лет Центрально-Азиатский регион останется важнейшим транспортным участком на направлении Китай – ЕС.

В целом транзитные потоки в направлениях Юго-Восточная и Восточная Азия – Европа оцениваются примерно в 330 – 400 млрд. долл. США, при этом до 20% этих потоков могут проходить через территорию Казахстана.

Быстро развивающаяся экономика Китая и его основной торговый партнер – Европейский Союз создают все перспективы для развития транзитных и экспортно-импортных возможностей Казахстана. Этому способствует реализации крупных транспортных инфраструктурных проектов, включая строительство железнодорожных линий к создаваемой зоне свободной торговли «Хоргос» на границе Казахстана и Китая (Цзиньхе-Хоргос с объемом перевозок на первые годы эксплуатации

свыше 6 млн. тонн в год). Сюда же входят строительство 5 стратегических автомобильных дорог по направлению «Восток-Запад», среди них Ляньюньгань – Хоргос, Шанхай – Хэфэй – Сиань – Хоргос. Более того, Китай заинтересован в осуществлении перевозки товаров из Японии, Кореи и стран Юго-Восточной Азии в Европу, где третья часть маршрута приходится на территорию Казахстана. Это позволит нашей стране получать доход в государственный бюджет от транзита [1].

На сегодняшний день внешняя транспортная политика РК ориентирована на развитие международных транспортных маршрутов по следующим направлениям:

- в Россию, страны Европы;
- в Китай и страны Юго-Восточной Азии, Японию;
- через страны Центральной Азии и Закавказья в Персидский залив.

По данным направлениям уже существуют налаженные транспортные коридоры как по наземным, так и по водным путям. Разрабатываются большие проекты по созданию новых транспортных коридоров. Особой значимостью в Республике Казахстан обладают два транспортных узла:

- железнодорожный перевал Достык-Алашанькоу на востоке страны;
- морской порт Актау на западе.

Президентом РК в 2012 году был выдвинут проект «Казахстан – новый Шелковый путь». Эта идея назревала давно, а толчком к ее осуществлению послужил еще в 2005 году первый демонстрационный автокараван под эгидой Международного союза автомобильного транспорта в рамках проекта NELTI. Автокараван проходил по маршруту Пекин – Хоргос – Астана – Москва – Рига – Вильнюс – Берлин – Брюссель. Расстояние от Хоргоса до Брюсселя караван преодолел за 14 дней. С тех пор республикой неоднократно организовывались транзитные перевозки различных товаров в Россию, Украину, страны Центральной Азии, Молдову, республики Закавказья, Афганистан, страны Балтии, Польшу и ряд других стран.

Проект нового Шелкового пути в перспективе рассматривается как конкурент морскому маршруту из стран Юго-Восточной Азии и Китая через Суэцкий канал в Европу. Почти 99% перевозок груза из Китая в ЕС осуществляется морским транспортом ввиду своих преимуществ: низкой стоимости доставки, дешевизне и высоких стандартов транспортных услуг. Так, перевозка стандартного контейнера на 1 тыс. км на морских судах оценивается в среднем в 1,9-3,2 раза ниже, чем по железной дороге, и в 2,7-4,5 раза ниже, чем автомобильным транспортом [2].

Рисунок 1 – Автомобильный коридор «Западная Европа – Западный Китай»
Источник: [1].

Однако автомобильный коридор в перспективе имеет важное преимущество над морским маршрутом через Суэцкий канал и Транссибирской магистралью в виде его протяженности и времени нахождения в пути. Например, время нахождения в пути по морскому коридору – до 45 суток, по Транссибирской магистрали – 14 суток, тогда как время пути по коридору «Западная Европа – Западный Китай» от порта Ляньюньгань до границ стран ЕС сократит время перевозки до 10 суток.

Особого внимания заслуживает один из крупнейших проектов в евразийском регионе – автомобильный коридор «Западная Европа – Западный Китай». Реализация данного проекта в стране началась в 2009 году, а его завершение планируется на 2016-2017 гг. Этот трансконтинентальный автомобильный коридор обеспечит кратчайший путь для китайских товаров в страны Западной Европы, а в обратную сторону поставок в КНР технологического и машинного оборудования. К тому же транспортный коридор позволит сократить сроки доставки товаров между Западной Европой и Китаем примерно в 3,5 раза.

Проект «Западная Европа – Западный Китай» очень важен для экономики Казахстана, в частности для развития малого и среднего бизнеса, туризма, сервисной индустрии и других секторов экономики. Его реализация позволит обеспечить значительное развитие крупных областей страны (Актюбинской, Кызылординской, Жамбылской, Южно-Казахстанской, Алматинской, включая г. Алматы), где численность населения в совокупности составляет 7,5 млн. человек.

По результатам исследований на стадии разработки технико-экономического обоснования (ТЭО) проекта к 2020 году ожидается увеличение объема грузоперевозок в 2,5 раза. Среднегодовой суммарный экономический эффект от реализации проекта оценочно от сокращения времени пути составит 33,9 млрд. тенге, от сокращения количества ДТП – 49,9 млн. тенге, связи с ростом валового регионального продукта (ВРП) – 82,9 млрд. тенге.

В реализации и развитии проекта заинтересованы все главные партнеры Казахстана, об этом свидетельствуют подписанные межправительственные меморандумы с Китаем, ЕС и Россией.

Реализация проекта опирается на три источника финансирования.

По *первому источнику* сумма в 136,1 млрд. тенге из республиканского бюджета пре-

дусматривает реконструкцию участка Карабутаг – Иргиз – гр. Кызылординской области, северного обхода г. Актобе, проезд по г. Шымкенту, выход на Большую Алматинскую кольцевую автомобильную дорогу (БАКАД) и со-финансирование тех участков, которые финансируются за счет денежных средств международных финансовых институтов.

По *второму источнику* были привлечены заемные средства ведущих мировых финансовых институтов. Всемирный банк (МБРР) выделяет средства на сумму 2 млрд. 125 млн. долл. США. Это крупнейший заем в истории банка, выданный какой-либо стране мира. С учетом займов Азиатского, Европейского и Исламского банков развития, общая сумма заемных средств по проекту составит 3,5 млрд. долл. США.

В качестве *третьего источника* привлекаются частные инвестиции на концессионной основе в размере 266,6 млрд. тенге. Эти денежные средства вкладываются на реконструкцию участков Алматы – Хоргос и Ташкент – Шымкент – граница Жамбылской области.

Общая протяженность автомобильного коридора составляет 8 445 км, из них 2 233 км по территории Российской Федерации, 2 787 км – Республики Казахстан (Актюбинская, Кызылординская, Южно-Казахстанская, Жамбылская и Алматинская области), 3 425 км – Китайской Народной Республики. В рамках проекта в РК реконструкции подлежат 2452 км дороги. Маршрут коридора проходит следующим образом: Санкт-Петербург – Москва – Нижний Новгород – Казань – Оренбург – Актобе – Кызылорда – Шымкент – Тараз – Кордай – Алматы – Хоргос – Урумчи – Ланьчжоу – Чжэнчжоу – Ляньюньгань.

Стоимость проекта казахстанского участка составляет 825,1 млрд. тенге, в рамках которого предусмотрен перевод на I техническую категорию с 4-полосным движением 1390 км дороги (Кызылорда – Туркестан – Шымкент – Тараз – Алматы – Хоргос), остальные участки протяженностью 1062 км будут переведены на II техническую категорию (РФ – Маргук – Актобе – Карабутаг – Кызылорда).

В рамках проекта будут организованы грузопотоки в основном по направлениям Китай – Казахстан, Китай – Центральная Азия и Китай – Казахстан – Россия – Западная Европа.

Общий объем транзитных грузов, перевезенных через Казахстан в 2015 году, составил 17,8 млн. тонн. На рисунке 2 представлена структура объемов транзитных перевозок через территорию страны по видам транспорта, где

подавляющая часть транзитных грузов была перевезена железнодорожным транспортом. Общий доход от данных транзитных перевозок в 2015 году составил более 1 млрд. долл. США.

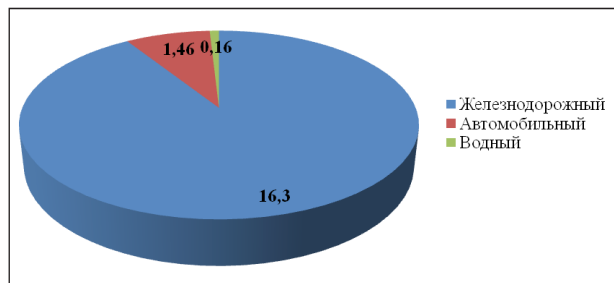

Рисунок 2 – Показатели объемов транзитных перевозок через территорию РК за 2015 год, млн. тонн
Источник: [1]

Для увеличения объема транзитных перевозок через Казахстан необходимо создать транспортную инфраструктуру, отвечающую мировым стандартам.

Необходимо отметить транзит нефти и газа через территорию Казахстана. За 2015 год объем транзита газа составил 99,146 млрд. куб. м. Транспортировку газа через Казахстан преимущественно производят Туркменистан и Узбекистан в Китай и Российскую Федерацию. В скором будущем, учитывая повышенную заин-

тересованность со стороны Китая в энергоресурсах стран Центральной Азии, ожидается увеличение транзита нефти и газа в китайском направлении.

В основном транзит газа через Казахстан осуществляется по следующим магистральным трубопроводам:

1. «Средняя Азия – Центр» в направлении Узбекистан – Казахстан – Россия (транспортируется туркменский и узбекский газ);
2. «Бухарский газоносный район – Ташкент-Бишкек-Алматы» в направлении Узбекистан-Казахстан (транспортируется узбекский газ);
3. «Оренбург – Новопсков» и МГ «Союз» в направлении России (российский газ);
4. «Бухара – Урал» в направлении России (туркменский газ).

5. Газопровод «Туркмения – Китай» – магистральный газопровод, проходящий по территории Туркмении, Узбекистана, Казахстана (всего более 1900 км) и Китая (4500 км). Казахстанская часть газопровода носит название газопровод «Казахстан – Китай» [3].

Транзит нефти через территорию Казахстана осуществляется по двум следующим нефтепроводам:

- по трубопроводу «Атасу – Алашанькоу»;
- трубопроводу «Туймазы – Омск – Новосибирск-2».

Рисунок 3 – Международные транспортные коридоры на территории РК
Источник: [1].

На данный момент через территорию Казахстана проходят 5 сложившихся международных транспортных коридоров (рисунок 3):

1. Северный коридор Трансазиатской железнодорожной магистрали (ТАЖМ): Западная Европа – Китай, Корейский полуостров и Япония через Россию и Казахстан (на участке Достык – Актогай – Саяк – Моинты – Астана – Петропавловск (Пресногорьковская));

2. Южный коридор ТАЖМ: Юго-Восточная Европа – Китай и Юго-Восточная Азия через Турцию, Иран, страны Центральной Азии и Казахстан (на участке Достык – Актогай – Алматы – Шу – Арысь – Сарыагаш);

3. ТРАСЕКА: Восточная Европа – Центральная Азия через Черное море, Кавказ и Каспийское море (на участке Достык – Алматы – Актау);

4. Север-Юг: Северная Европа – страны Персидского залива через Россию и Иран с участием Казахстана на участках: морской порт Актау – регионы Урала России и Актау – Атырау.

5. Центральный коридор ТАЖМ по направлению Сарыагаш – Арысь – Кандагач – Озинки, который наиболее востребован при региональных транзитных перевозках.

Данные международные транспортные коридоры представляют важное значение для транзитных перевозок через Казахстан. По итогам 2015 года основной объем транзитных грузов составил по следующим коридорам:

1. Среднеазиатский коридор (10 млн. тонн);
2. Север – Юг (3 млн. тонн);
3. Южный ТАЖМ (2,7 млн. тонн);
4. Северный ТАЖМ (0,6 млн. тонн);
5. Другие коридоры (порядка 1,5 млн. тонн) [5].

Через Казахстан проходят 5 международных автомобильных маршрутов общей протяженностью 23 тыс. км:

1. Алматы – Астана – Костанай (трасса М-36) с выходом на Челябинск;
2. Алматы – Петропавловск с выходом на Омск;
3. Алматы – Семей – Павлодар (трасса М-38) с выходом на Омск;
4. Алматы – Шымкент (трасса М-39) с выходом на Ташкент;
5. Шымкент – Актобе – Уральск (трасса М-32) с выходом на Самару [6].

Значительные меры по реализации транзитного потенциала Казахстана предпринимаются в железнодорожной отрасли страны, где были осуществлены не менее важные проекты. За последние годы железнодорожное строительство в Казахстане переживает настоящий бум.

«Стройка» во многом направлена на расширение внешних транспортных связей страны и продолжения процесса связывания регионов в единую транспортную сеть. Так, например, можно выделить два международных железнодорожных транспортных коридора: «Хоргос/Алтынкөл – станция Жетыген» и «Узень – Берекет – Горган», которые уже были завершены и введены в эксплуатацию.

Участок железной дороги «Хоргос – станция Жетыген» общей протяженностью 293 км, проходящей вдоль побережья Капшагайского водохранилища, сформировал второй международный железнодорожный пограничный переход с Китаем. Ранее единственным железнодорожным путем, соединявшим Казахстан с Китаем, был переход Достык – Алашанькоу. Строительство данного участка сократило расстояние от Китая до южных регионов Казахстана и стран Центральной Азии на 500 км. Вдоль нее открыто пять станций и девять развязок, возведено более 260 объектов служебно-технического назначения, инженерной инфраструктуры и жилья.

Построенная железнодорожная дорога составляет конкуренцию другим видам транспорта. К примеру, ежегодный объем в 450 тыс. тонн перевозимого груза автотранспортом через Хоргос может быть частично переориентирован на железнодорожный транспорт. «Хоргос – станция Жетыген» является частью создаваемого транспортно-логистического хаба на востоке страны, включая Международный приграничный центр сотрудничества «Хоргос», Индустриальную зону, Сухой порт и автомагистраль «Западная Европа – Западный Китай».

Второй крупный проект – «Узень – Берекет – Горган» входит в состав международного транспортного коридора «Север – Юг», обеспечивающего прямой выход Казахстана в Иран, а оттуда в страны и морские порты Персидского залива. Общая протяженность линии составляет 928 км. Из них 146 км проходит по территории Казахстана, 700 км – по Туркменистану, 82 км – по земле Ирана [7].

Железнодорожная магистраль «Узень – Берекет – Горган» имеет большую значимость, так как позволил сократить маршрут транзитных поездов в направлении «Север – Юг» на 600 км.

Сотрудничество трех стран в строительстве железнодорожной линии «Узень (Казахстан) – Кызылкая – Берекет – Этрек (Туркменистан) – Горган (Иран)» началось с подписания совместной декларации между главами государств

16 октября 2007 года. В том же году было подписано Соглашение между правительствами трех стран о сотрудничестве в строительстве железнодорожной линии. Старт строительства казахстанского участка «Узень – госграница Туркменистана» состоялся осенью 2009 года [8].

Рисунок 4 – Железнодорожный участок «Узень – Берекет – Горган». Источник: [1]

В 2012 году завершилось строительство Казахстанского участка магистрали, а 3 декабря 2014 года состоялось открытие нового транс-Евразийского маршрута Казахстан – Туркменистан – Иран.

Согласно заявлениям представителей трех стран перевалка грузов с запуском магистрали вырастет с 3 до 10 млн. тонн в год; товарооборот в 2015 году составил 2 млрд. долл. США, и ожидается дальнейший стабильный прирост.

Таким образом, железнодорожная линия «Узень – Берекет – Горган» усилит торгово-экономические связи и даст значительный импульс экономическому партнерству трех стран в данном регионе; активизирует транзит промышленных грузов в направлении Персидского залива.

Динамичное развитие морского транспорта в Казахстане обуславливает повышение значимости морских портов республики в области транзитных перевозок. Среди морских портов центральное место отводится порту Актау.

Порт Актау является важнейшим транспортным узлом на западе республики и входит в систему международных транспортных коридоров в направлении Европа-Азия, проходящих через Каспийское и Черное моря, Волгу, Волго-Донской и Беломорско-Балтийский каналы, а также в направлении Ирана.

Морской порт Актау на сегодняшний день является единственным морским портом

Казахстана, который обеспечивает перевалку и хранение различных грузов.

Порт Актау осуществляет свою деятельность 12 месяцев в году 24 часа в сутки и работает в соответствии с требованиями международных стандартов систем менеджмента качества, профессиональной безопасности и охраны труда, экологической безопасности и отвечает требованиям безопасности мореплавания и обслуживания судов. Данный морской порт является незамерзающим.

Максимальная пропускная способность действующего порта Актау:

- 4 нефтеналивных причала мощностью 12 млн. тонн в год;
- 3 универсальных сухогрузных терминала мощностью 2 млн. тонн в год;
- зерновой терминал мощностью 600 тыс. тонн в год с одновременным хранением 25 тыс. тонн зерна;
- паромный комплекс пропускной способностью до 2 млн. тонн в год [9].

Морской порт Актау является составной частью международного транспортного коридора ТРАСЕКА, где в рамках данного коридора существует ж/д паромная линия по маршруту Актау-Баку. Целью ТРАСЕКА является создание и развитие транспортного коридора в направлении Запад-Восток из Европы, через Кавказ и Каспийское море в центральную Азию и далее в Китай. Маршруты ТРАСЕКА включают железные дороги Азербайджана и Грузии, грузинские порты Поти и Батуми и далее в Европу: до порта Ильичевск на Украине; до Стамбула; до портов Варна и Констанца.

На рисунке 5 представлено геостратегическое положение порта Актау в рамках международных транспортных коридоров.

Номенклатура грузов, экспортируемых Казахстаном через Каспийское море, составляет: нефть и нефтепродукты, металл, зерно и другие.

Морской порт Актау играет главную роль на рынке морских грузовых перевозок в Каспийском бассейне, через который обеспечивается экспортно-импортный и транзитный грузопоток в следующих направлениях:

- прямое водное сообщение в Иран по транспортному коридору «Север-Юг» по существующей авто-паромной линии Актау – Баку – Анзали и железнодорожной паромной линии Актау – Амирабад;
- северное прямое водное сообщение с российскими портами Каспийского (Астрахань, Махачкала, Оля), Азовского и Балтийского

бассейнов через каналы Волго-Дон и Волго-Балт и сообщение в рамках коридора «Север-Юг» в иранском направлении: Иран – Актау – РФ и Актау – Астрахань – Европа;

– прямое водное сообщение с портами Черного моря посредством Волго-Донского канала и смешанное железнодорожно-водное сообщение (Актау – Баку – Батуми (Поти)) в рамках коридора ТРАСЕКА с выходом на страны Черноморско-Средиземного бассейна.

Интеграция транспортной системы Казахстана в мировую планируется осуществлять тесным связыванием всех регионов страны, в частности запада с востоком. Отсюда и привлечение одного из крупнейших мировых портовых операторов DP World (DubaiPortWorld) для управления СЭЗ «Хоргос» и его интеграцией с морским портом Актау, направленное на повышение конкурентоспособности РК как транзитного государства на рынке транспортных услуг.

Компанией оказывается техническая управленческая помощь морскому порту Актау.

На данный момент реализуется проект расширения международного морского торгового порта Актау в северном направлении (стоимость, которого составляет 38 млрд. тенге). После реализации проекта проектная мощность трех сухогрузных терминалов составит 2,5 млн. тонн сухих грузов в год [9].

Таким образом, активные торгово-экономические отношения между странами Юго-Восточной, Южной и Восточной Азии со странами Европы позволят Казахстану стать «Вратами между Европой и Азией», использовать новые возможности и перспективы в предоставлении транзита и транспортных коммуникаций, переориентировав часть экспортируемых грузов по своим сухопутным магистралям, органично интегрироваться в мировую транспортную систему.

Рисунок 5 – Морской порт Актау в системе международных коридоров
Источник: [9]

Литература

- 1 Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года.
- 2 Мазаренко Д. Сколько Казахстан зарабатывает на транзите нефти и газа? [Электронный ресурс] // Власть. – Режим доступа: <http://vlast.kz/article/skolko_kazakhstan_zarabatyvaet_na_tranzite_gaza_i_nefti-7306.html>.
- 3 В странах АТЭС недовольны РЖД [Электронный ресурс] // РБК Ежедневная деловая газета. – Режим доступа: <<http://www.rbcdaily.ru/politics/562949983921420>>.
- 4 Можарова В.В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 216 с.
- 5 Трансконтинентальный коридор «Западная Европа – Западный Китай» – новый путь в Европу: от мечты к реальности [Электронный ресурс] // Международный транзитный коридор Западная Европа – Западный Китай. – Режим доступа: <<http://www.europe-china.kz/info/69>>.

- 6 Казахстан и Китай ввели в эксплуатацию новый железнодорожный переход [Электронный ресурс] // Tengrinews. – Режим доступа: <http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-kitay-vveli-ekspluatatsiyu-novyyiy-jeleznodorojnyiy-225591/>.
- 7 Фотохроника-хронология важнейших событий, связанных со строительством железной дороги Узень – Туркменистан – Иран [Электронный ресурс] // Қазақстан темір жолы. – Режим доступа: <<http://www.railways.kz/ru/node/7913>>.
- 8 Михайлов В. Железная дорога Казахстан – Туркменистан – Иран [Электронный ресурс] // Российское Информационное Агентство Iran.ru. – Режим доступа: <http://www.iran.ru/news/analytics/93203/Zheleznaya_doroga_Kazahstan_Turkmenistan_Iran>.
- 9 АО «НК «Актауский международный морской торговый порт» [Электронный ресурс] // СТК «KAZLOGISTICS». – Режим доступа: <http://kazlogistics.kz/ru/union/members_union/valid/aktau_port.php>.
- 10 Бутырина Н. Интеграция Казахстана в мировую транспортную систему // Вестник КазАТК. – 2013. – №6 (85).

References

- 1 Gosudarstvennaja programma razvitija i integracii infrastruktury transportnoj sistemy Respubliki Kazahstan do 2020 goda.
- 2 Mazarenko D. Skol'ko Kazahstan zarabatyvaet na tranzite nefi i gaza? [Jelektronnyj resurs] // Vlast'. – Rezhim dostupa: <http://vlast.kz/article/skolko_kazahstan_zarabatyvaet_na_tranzite_gaza_i_nefti-7306.html>.
- 3 V stranah ATJeS nedovol'ny RZhD [Jelektronnyj resurs] // RBK Ezhednevnaia delovaja gazeta. – Rezhim dostupa: <<http://www.rbcdaily.ru/politics/562949983921420>>.
- 4 Mozharova V.V. Transport v Kazahstane: sovremennaja situacija, problemy i perspektivy razvitija. – Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2011. – 216 s.
- 5 Transkontinental'nyj koridor «Zapadnaja Evropa – Zapadnyj Kitaj» – novyj put' v Evropu: ot mečty k real'nosti [Jelektronnyj resurs] // Mezhdunarodnyj tranzitnyj koridor Zapadnaja Evropa – Zapadnyj Kitaj. – Rezhim dostupa: <<http://www.europe-china.kz/info/69>>.
- 6 Kazahstan i Kitaj vveli v jekspluataciju novyj zheleznodorozhnyj perehod [Jelektronnyj resurs] // Tengrinews. – Rezhim dostupa: <http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-kitay-vveli-ekspluatatsiyu-novyyiy-jeleznodorojnyiy-225591/>.
- 7 Fotohronika-hronologija vazhnejshih sobytij, svjazannyh so stroitel'stvom zheleznoj dorogi Uzen' – Turkmenistan – Iran [Jelektronnyj resurs] // Қазақстан темір жолы. – Rezhim dostupa: <<http://www.railways.kz/ru/node/7913>>.
- 8 Mihajlov V. Zheleznaja doroga Kazahstan – Turkmenistan – Iran [Jelektronnyj resurs] // Rossijskoe Informacionnoe Agentstvo Iran.ru. – Rezhim dostupa: <http://www.iran.ru/news/analytics/93203/Zheleznaya_doroga_Kazahstan_Turkmenistan_Iran>.
- 9 АО «НК «Актауский международный морской торговый порт» [Jelektronnyj resurs] // СТК «KAZLOGISTICS». – Rezhim dostupa: <http://kazlogistics.kz/ru/union/members_union/valid/aktau_port.php>.
- 10 Бутырина Н. Интеграция Казахстана в мировую транспортную систему // Вестник КазАТК. – 2013. – №6 (85).

Шайхиева М.Ж.,
Мырзахметова А.М.

**Қазақстанның қазіргі
халықаралық туризм жүйесіне
интеграциялану үрдісі**

Мақала Қазақстан туризмнің даму ерекшеліктері, факторлары мен үрдістеріне талдау жүргізеді. Бүгінгі таңда туризм әлемдік экономиканың жоғары табысты және қарқынды дамушы саласының бірі болып табылады. Туризм әлемдік интеграциялық үрдістердің дамушы факторына айнала отырып, халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға және елдің тұрақты дамуына айтарлықтай септігін тигізуде. Қазақстан бай табиғи ресурстар, тарихи ескерткіштер мен көркем орындарға ие бола отырып, ішкі туризмнің дамуы әлі қалыптасу кезеңін бастан кешіруде. Көптеген елдерде туризм жалпы ішкі өнімді (ЖІӨ), қосымша жұмыс орындарын құруда және халықты жұмыспен қамтуда, сыртқы сауда балансын жүзеге асыруда маңызды рөл ойнайды. Осы орайда, мақалада ҚР Статистика агенттігі мен Саяхат және туризмнің бәсекеге қабілеттілігі индексінің (The Travel & Tourism Competitiveness Index) мәліметтері бойынша еліміздің туризм саласының жағдайы, жетістіктері мен болашақтағы дамуына тәжірибелік талдау жүргізілген.

Түйін сөздер: ЖІӨ, туризм, валюталық түсімдер.

Shaikhiyeva M.Zh.,
Myrzakmetova A.M.

**The process of integration the
modern system of international
tourism**

The article analyses features, factors, progress of tourism trend in Kazakhstan. Today, tourism is one of the highly profitable and fast-growing sectors of the global economy. As one of the factors of global integration processes, tourism significantly affect the improvement of people's well-being and sustainable development of the country. Despite the fact that Kazakhstan is rich in natural resources, historical sites and attractions, tourism is the state at the stage of its development. In many countries, tourism plays an important role in the formation of GDP, additional workplace, in the provision of public amusement, and when the external trade balance. Along with this, this article deals with the analysis of the tourism situation, achievements and development in the future, according to the Statistics Agency of RK and the Competitiveness Index of Travel and Tourism.

Key words: GDP, tourism, foreign exchange earnings

Шайхиева М.Ж.,
Мырзахметова А.М.

**Пути интеграции Казахстана
в современную систему
международного туризма**

Статья анализирует особенности, факторы, тенденций развития туризма в Казахстане. На сегодняшний день туризм является одним из высокодоходных и динамично растущих отраслей мировой экономики. Являясь одним из факторов развития мировых интеграционных процессов, туризм значительно влияет на улучшение благосостояния населения и на устойчивое развитие страны. Несмотря на то, что Казахстан имеет богатые природные ресурсы, исторические памятники и достопримечательности, развитие внутреннего туризма находится на этапе своего становления. Во многих странах туризм играет значительную роль в формировании ВВП, создании дополнительных рабочих мест, занятости населения и сбалансированности внешнего торгового баланса. Наряду с этим, в данной статье дается практический анализ развития туристического бизнеса Казахстана и перспективы развития туризма в РК, согласно данным Статистического агентства РК и Индекса конкурентоспособности путешествия и туризма.

Ключевые слова: ВВП, туризм, валютные поступления.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҚАЗІРГІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТУРИЗМ ЖҮЙЕСІНЕ
ИНТЕГРАЦИЯЛАНУ
ҮРДІСІ**

Қазіргі таңда халықаралық туризм сыртқы экономикалық қызметтің аса қарқынды түрде дамып келе жатқан саласының бірі. Туризмнің жедел түрде дами отырып, жалпы әлемдік экономикаға ғана емес, жеке елдер мен аймақтарға ықпал етуі, әлемдік шаруашылықтың қалыптасуы мен дамуымен қатар жүрген, аса маңызды, тұрақты, ұзақ мерзімді үрдіс болып табылады. Туризм халықтың нақты қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған ұлттық экономиканың ірі тәуелсіз саласына айналуы айқындалуда. Бүгінгі таңда туризм әлемдік интеграциялық үрдістердің бірі болса, туристік бизнес экономиканың маңызды секторы болып отыр. Қазақстан бай табиғи ресурстар мен көшпелі халықтың мәдениетіне ие бола отырып, халықаралық және аймақтық нарықтарда туризмді дамытуға үлкен потенциалы бар екендігін аңғартады.

Заманауи экономикалық ғылым туризмді күрделі әлеуметтік экономикалық жүйе ретінде қарастырады және ондағы туристік индустрия деп аталатын көпсалалы өндірістік кешен тек қосымша құрамдас бөліктердің бірі болып табылады.

Туризм (фр. *Tourisme* < *Tour* – серуен, саяхат) – қоғам дамуының, адамның мұқтаждықтары жаңа орындар туралы, саяхат туралы ақпараттарды жинауы адамзат қоғамы дамуының объективті заңдылығы болған сәттен бастау алады [1].

Экономика дамуының белгілі бір кезеңінде, яғни саяхаттауға деген сұраныс күрт өскенде, бұл қызмет түрін ұсынатын өндірушілер де пайда болды. Бұл тұтынушы нарығында сатуға және сатып алуға болатын, тауардың ерекше түрі – туризмнің пайда болуына әкеліп соқтырды.

Туризм өмірге бірінші қажеттіліктегі тауар болып табылмайды, сондықтан ол адамның табыс деңгейі мен қоғам байлығының деңгейіне байланысты шұғыл қажеттілікке айналуға.

Қазіргі таңда халықаралық және ішкі туризмді бөліп қарастырады, сонымен қатар ішкі туризм ауқымы бойынша халықаралық туризмді басып озады. Ішкі туризмге әлемдегі барлық туристер санының 75-80% келеді, сәйкесінше қаржылық қорытынды нәтижесінде көптеген елдерде ол шетелдіктен әлдеқайда алда.

Заманауи мамандардың зерттеуі, әлемдік туризм индустриясының жағдайы соңғы жылдардағы объективтік қиын-

дықтарға қарамастан, жалпы түрде тұрақтылықты көрсетіп, әлемдік экономиканың ірі, тез дамушы, көп пайда түсіруші секторы қалпын сақтап отырғанын көрсетеді.

Туризм табыстың өсуі мен халықтың өмір сүру деңгейіне тікелей тәуелді. Әдетте, мемлекет табысты және әлемдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайы тұрақты болса, соғұрлым ол елде әлемдік туристік ағымдарға ағылатын халықтың үлесі де жоғары болады. Және керісінше, елдің әлемдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайы нашар болған сайын, соғұрлым халықтың аз үлесі туристік салаға қатысады. Бұл заңдылық оған тән және оны белгілі шоғырландырылған немесе әлемдік қоғамдағы өзінің пайда болуы бойынша елдің интегралдық даму көрсеткіші ретінде қарастыру керек. Басқаша сөзбен айтқанда, елдегі туризм деңгейінің дамуынан, оған азаматтардың қатысуынан нақты елдің даму деңгейі, ондағы азаматтардың өмір сапасы жайлы сенімді қорытындылауға болады [1].

Бұл өте маңызды жағдай болып табылады, өйткені кез келген құбылыс өзін салыстырмалы дамыған қоғамда толық көрсете алады. Мысалы, капитализмнің мағынасына келер болсақ, оған тән ерекшеліктерді экономикалық теорияның классиктері А. Смит, Д. Риккардо, К. Маркс, Д. Кейнс сол заманның дамыған экономикалық құбылыстарын түсіну арқылы таныған. Дәл осындай тәсіл оларға заманның шындығын нақты әрі терең елестетуге мүмкіндік берді. Бұл әрине олардың бір құбылысты түсіндіруде бірауызды болды дегенді білдірмейді. Бұл тек салыстырмалы жетілген қоғамда оның дамуы, сәйкесінше оны сипаттаушылар анағұрлым анық көрінетіндігін түсіндіреді.

Қазақстан туризм саласының дамуы еліміздің тәуелсіздікке ие болған сәтінен, 1991 жылы басталды. Қазіргі таңда Қазақстан Бүкіл әлемдік туристік ұйымның толыққанды мүшесі, 3 объектіміз ЮНЕСКО-ның мәдени және табиғи өлшемінің Әлемдік мұрасына кіреді (Қожа Ахмет Яссауи мавзолейі, Тамғалы мен Сарыарқа археологиялық ландшафтының петроглифтары, Солтүстік Қазақстанның таулары мен көлдері).

Саяхаттау және туризм бәсекеге қабілеттілік Индексінің мәліметтеріне сәйкес (The Travel & Tourism Competitiveness Index), Қазақстан аталған салада жағдайын нашарлатып алған. Мәселен 2013 пен 2014 жылдары 50 орынды ұстап тұрған болса, 2015 жылы 85 орынға түсіп кеткен [2].

Қазақстан туризмінің ең мықты жақтары ретінде «гигиена және денсаулықтың қамын

ойлау» белгіленген. Ең төмен көрсеткіштер «халықаралық ашықтық» және «табиғи және мәдени көрікті жерлер» саласында байқалуда.

Орталық Азия елдерінен Қырғызстан 116 орында, Тәжікстан 2014 жылы 91 орында болып, 2015 жылы 109 орынға дейін түсіп кеткен. Орталық Азияның басқа елдері туралы мәліметтер жоқ.

Аталмыш рейтингте бірінші орынды Испания, одан кейінгі орындарды Франция мен Германия иемденді. Сонымен қатар бестіктің тізіміне АҚШ пен Ұлыбритания кірді. Ресей Федерациясы 45 орынға ие болса, Қытай 45 орыннан 17 орынға көтерілген.

Туризм және саяхат саласындағы бәсекеге қабілеттілік есептілігі WEF (World Economic Forum's 2015 Travel and Tourism Competitiveness Index) 141 елдің мәдени ресурстары, қолжетімді инфраструктура, туристік өнімдердің бағасы, қауіпсіздік деңгейі, халықаралық ашықтық және т.б. зерттеудің негізгі 14 бағыты жайлы ақпараттар береді [2].

Туризм саласының дамуы бірнеше факторларға байланысты:

1. Кез келген елде, соның ішінде Қазақстанда, туристік-рекреациялық ресурстардың болуы;
2. Туризмге тікелей немесе жанама түрде қатысты барлық кәсіпорындардың дамуы;
3. Сырттан келу туризмін дамытуда, шетелден қаражаттарды тарту;
4. Аз шығындарда табыс табу;
5. Бірінші өндіріс факторларын алуда шығындардың болмауы;
6. Тұрғындарды жұмыспен қамтамасыз ететін, шағын және орта бизнестің дамуы;
7. Қызмет саласы секторының көбеюі;
8. Имидждің қалыптасуы және мемлекеттің барлық әлемнің қоғамға танылуы.

Туризм дамуының жоғарғы қарқыны, валюталық түсімдердің үлкен көлемі экономиканың түрлі саласына белсенді түрде әсерін тигізеді, ол өз кезегінде өзіндік туризм индустриясының қалыптасуына себепші болады. Әлемдік жалпы ұлттық өнімнің он бөлігін туризм сферасы қамтамасыз етеді, 11% әлемдік инвестициялар, әрбір 9-шы жұмыс орны. Солайша, біздің күнімізде әлемдік экономикаға туризм индустриясының тигізетін үлкен әсерін байқамау мүмкін емес. Халықаралық тауар айналымында туристік қызметтер «жасырын» тауар ретінде болады. Туристік қызметтің тауар ретінде өзіне тән ерекшелігі мен қасиеті, бұл қызметтің көп бөлігі сол орында аз шығынмен жасалып, шетелдік валютаны қолданбауында.

Қазақстанның экономикасы соңғы жылдары жылдам қарқынмен өсті. Оған мұнайға деген бағаның өсуі әсер етті. Мұнайға деген баға құлағаннан кейін, Қазақстанның бюджеті миллиардтаған теңгені жоғалтты. Қазақстан бюджетінің 50% мұнай түсімдері құрайтынын ескерер болсақ, дәл осы мұнайды сатудан түсетін түсімнің төмендеуі елдің экономикасына, оның азаматтарының өмір сүру деңгейіне қиын соққы болып тиетінін түсіну қиын емес. Осы жағдайда келесідей сұрақ туындайды: Қазақстан дамуға импульс беретін басқа да тауарлар мен қызметтер түріне ие ме?

Халықаралық туристік ұйымның мәліметтеріне сүйенсек, туризм саласы әлемдік тауарлар мен қызметтер экспортында мұнай, мұнай өнімдері, автокөліктер экспортынан кейін төртінші орынға ие. Көптеген елдердің тәжірибесі көрсеткендей, туристік сала өзге отыз екі саланың дамуына әсер етеді, оның ішінде транспорттық, байланыс құрылысы, ауыл шаруашылығы, сауда және өзгелер. Мамандардың бағалауы бойынша, туризм бірінші орынға шығуы тиіс, ал экономиканың бұл секторында әлемдегі еңбекке жарамды әрбір сегізінші адам еңбекпен қамтылады [3].

Туризмнің өсуі жаңа территориялардың пайда болуынан болуы қажет. Осыған сәйкес, Қазақстан өзінің табиғаты, тарихы, мәдениеті, этнографиясы, жағымды саяси ахуалы мен ұлттаралық қақтығыстардың болмауынан әлемдік туристік нарықта бәсекеге қабілетті өзінің орнын бекітіп алуға керемет мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, отандық туристік секторға шетелдік инвестицияларды белсенді түрде тарту қажет.

Халықаралық туризм көптеген дамыған және дамушы елдердің валюталық түсімдерінің негізін құрайды. Көптеген елдерде туризм жалпы ішкі өнімді (ЖІӨ), қосымша жұмыс орындарын құруда және халықты жұмыспен қамтуды, сыртқы сауда балансын жүзеге асыруда маңызды рөл ойнайды.

Алайда Қазақстанға кірушілер туризмінің талдауы, мемлекет шетелдік туристер үшін жеткіліксіз түрде тартымсыз екендігін көрсетеді. Қазақстанның жері ежелден Қытай мен Еуропа арасындағы байланысты қамтамасыз еткенімен, оның әлемде туристік бағыт ретіндегі танымалдығы аз [4].

Қазақстанда кірушілер туризміне қарағанда шығушылар туризмі басымдылыққа ие. Сонымен қатар, Қазақстанға келушілердің негізгі мақсаттары келесідей болып табылады: іскерлік және кәсіби келушілер – 54,2%, демалыс

және рекреация – 38,4%, таныс адамдар мен туысқандарға келушілер – 4%, коммерциялық мақсат – 2,1%, емделу және өзге мақсаттағы келушілер – 1,3% құрайды. Іскерлік және кәсіби сапарлар Қазақстанға келушілердің басым бөлігін құрап тұрғаны анық, бұл ретте, келушілердің көпшілігі демалу емес жұмыс бабымен келіп жатқанда мемлекет өзінің туристік тартымдылығын көтере алмайды [5].

Жоғарыда туризм саласы ЖІӨ құрауда маңызды рөл атқарады деп атап өткен болатынбыз. Қазақстанның туризм саласының ЖІӨ үлесін келесі кесте арқылы көре аламыз.

1-кесте – Қазақстан туризмінің ЖІӨ үлесі

Жылдар	Үлесі %	Өзгерістер %
2005	1,2	
2006	1,6	12,17
2007	1,8	0,68
2008	1,5	-13,25
2009	1,8	14,74
2010	1,6	-7,83
2011	1,6	-4,07
2012	1,6	2,90
2013	1,6	-1,44
2014	1,6	-1,96
2015	1,6	4,93

Дерек көзі: кесте автормен құрастырылды [6] әдебиет негізінде

Жоғарыда келтірілген кесте мен графиктен 2005-2015 жылдар аралығында Қазақстан туризмінің ЖІӨ үлесі мен сол жылдар аралығында болған өзгерістердегі ауытқуларды көреміз. 2005 жылдан 2008 жылға дейін ЖІӨ үлесі қарқынды өсіп келіп, 2008 жылы күрт төмендеп кеткенін байқаймыз. Мұның себебі 2008 жылғы болған әлемдік дағдарыс деп білеміз. Одан кейінгі жылдары туризмнің ЖІӨ үлесі бірқалыпты сақтап тұрғанын байқаймыз.

Туризмнің ЖІӨ өсуіне әсер ету қабілеттілігінің дәлелденгеніне, экспорттық түсімдерді қамтамасыз ете алу мен жұмыс орындарын құру және оның өсу қарқынына қарамастан, біздің елде ол әлі айтарлықтай саяси және экономикалық түрде мойындалған жоқ.

Жоғары аталған мәліметтерден көріп отырғанымыздай, Қазақстанның ЖІӨ туризмнің

үлесі небәрі 1,6% ғана құрайды. Мәселен өзге елдермен салыстыратын болсақ, Түркиядағы туризм саласының ЖІӨ үлесі 10,9%, БАӘ ЖІӨ 14,3% құрайды.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, қазіргі таңда Қазақстан әлемдік туристік нарықтың до-

норы болып табылады. Осылайша, 2015 жылы Қазақстаннан шет елдерге шыққан туристердің саны 11,30 млн адамды құрап, рекордтық шегіне жетті. Бұл 2014 жылмен салыстырғанда 8,16% көп. Мұндай жағдай республиканың төлем балансының теріс сальдосына әкеліп соқтырады [7].

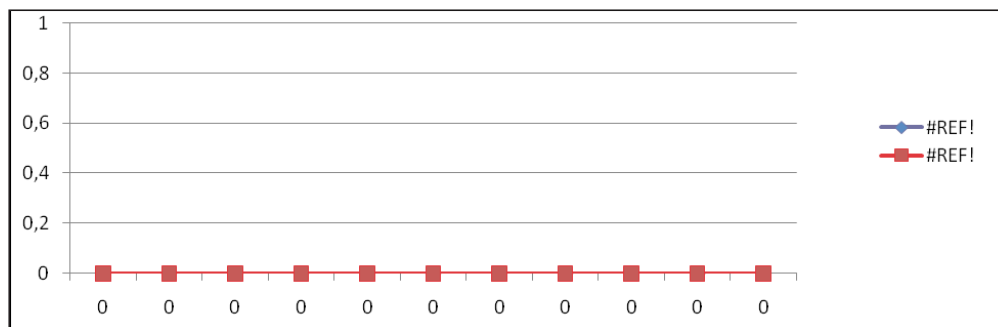

График 1 – Автормен 1-кесте негізінде құрастырылған

Орта табысы бар қазақстандықтар шетелде демалғанды жөн көріп, қаражаттарын сонда жұмсап жатқанда, еліміздің басшылары ішкі туризмді ғана емес, шетелдік туристерді Қазақстанға қалай тарту керек жөнінде өз жоспарларын ұсынуда. Басшылық 2020 жылға дейінгі туристік саланы дамыту концепциясын жариялады. Ол өзінің алдына, жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) туризмнің үлесін үш пайызға дейін, кірістерді 10,2 миллиард долларға дейін, ал туристер ағымын 8,5 миллион адамға дейін көтеру туралы амбициялық міндетін қойды.

Республикамыздағы туризмнің дамуын тежейтін негізгі мәселенің бірі, туризм саласындағы мамандандырылған кадрлардың жетіспеушілігі болып табылады. Себебі туризмде, қызмет көрсетумен байланысты қызметте, адами ресурстарды жоспарлау үлкен маңызға ие. Туризм инфрақұрылымының дамуына қарамастан, көптеген туристік объектілердегі қызмет көрсету сапасы төмен болып келеді. Елдің әлеуетін әлемдік туристік нарықта дамыту мақсатында елдің тартымды туристік имиджін қалыптастыру бойынша іс-шаралар жасау қажет. Бәсекеге қабілетті туристік нарықты қалыптастырудың негізгі факторы, отандық туристік өнімді алға жылжытатын, шығушы және кіруші туризмді ел экономикасының негізгі кіріс көзі қыла алатын, тиімді жарнамалық компания болып табылады. Қазақстанның көптеген қалаларындағы туристік белсенді халықтың туристік мүмкіндіктер жайында бейхабар болуына байланысты, рес-

публика жыл сайын қаншама туристерін және туристік саладан бюджетке түсетін түсімдерді жоғалтуда. Сонымен қатар туризмді тежейтін келесі фактор ретінде Қазақстанның транспорттық инфрақұрылымын атаса болады. Қонақ үйлер, демалыс үйлері, мейрамханалар халықаралық қызмет көрсету стандарттарына сәйкес келмейді. Қазір халық жиі шет елдерге қыдырып шығады және сапалы мейрамхана, тамақтандыру, қызмет көрсетудің қандай екендігін көріп біледі, яғни бұл төмен сапалы қызмет көрсету арқылы қазақстандықтарды қанағаттандыра алмайды деген сөз. Бәсекенің жоқ, төмен деңгейлі қызмет көрсету арқылы, өте жоғары бағалар қойылады. Сол себепті еліміздің азаматтарына шетелге барып, жоғары сапада өз қажеттілігін қанағаттандыра отырып демалып келген тиімдірек.

Жалпы, Қазақстан туристік саланы дамыту мен шетелдік туристерді тартуда үлкен әлеуетке ие. Жүргізілген зерттеудің нәтижесінде туризм экономикадағы негізгі ЖІӨ құраушы сала болуы үшін әлі өте көп жұмыс істеуі қажет екендігін аңғарамыз.

Жоғарыда аталғандардың барлығын түйіндей келе, болашақтағы онжылдықта туризм дамуының келесідей негізгі ерекшеліктерін атауға болады:

- халықаралық туристік қызмет көрсеткіштерінің одан әрі өсуі;
- әлемдегі экономикалық және саяси ахуалдың туризмге үнемі әсерін тигізуі;

– туризмді анықтаушы факторлар ретінде әлеуметтік-демографиялық өзгерістер, электрондық ақпарат және коммуникациялық жүйелер болады.

Қазақстанның туристік саласын халықаралық деңгейде көтеру үшін осы айқындалған бағыттарға көңіл бөліп, сол бағыттарды бірінші кезеңде дамыту керек.

Әдебиеттер

- 1 Смыков М.Р. Оценка состояния развития туризма в Казахстане // Вестник КазНУ. Сер. Экономическая. 2003. – №1. – С. 71-75.
- 2 The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015. – World Economic Forum, Geneva, 2015. - 519 с. //www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf
- 3 Зима А.Г. Экономика розвитку. – 2011. – №4 (60). – С.19-22.
- 4 Воскресенский В.Ю. Международный туризм. – М.: Юнити-Дана, 2006. – 153 с.
- 5 Туристический кластер Казахстана – перспективы и возможности. // Новости Total.kz – 2016, 9 қазан, – URL: http://total.kz/travel/localtourism/2015/12/20/turisticheskiy_klaster_kazahstana_perspektivy_i_vozmojnosti
- 6 World Travel and Tourism Council Data, 2016 <http://knoema.ru/atlas>
- 7 Перспективы национального туризма. // Казахстанская правда: <http://www.kazpravda.kz/articles/view/perspektivi-nationalnogo-turizma/>

References

- 1 Smykov M.R. Ocenka sostoyaniya razvitiya turizma v Kazakhstane // Vestnik KazNU. Ser. Ekonomicheskaya. 2003. – №1. – S. 71-75.
- 2 The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015. – World Economic Forum, Geneva, 2015. - 519 с. //www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf
- 3 Zima A.G. Ekonomika rozvitku. – 2011. – №4 (60). – S.19-22.
- 4 Voskresenskii V.U. Vejdunarodnyi turizm. – M.: Uniti-Dana, 2006. – 153s.
- 5 Turistichiskii klaster Kazakhstana – perspektivy i vozmojnosti.// Novosti Total.kz – 2016, 9 qazan, – URL: http://total.kz/travel/localtourism/2015/12/20/turisticheskiy_klaster_kazahstana_perspektivy_i_vozmojnosti
- 6 World Travel and Tourism Council Data, 2016 <http://knoema.ru/atlas>
- 7 Perspektivy nacialan' nogo turizma. // Kazakhstanskaya pravda: <http://www.kazpravda.kz/articles/view/perspektivi-nationalnogo-turizma/>

Елемесов Р.Е., Өміртай А.Д.
**ҚР атом өнеркәсібінің әлеуеті
мен болашағы**

Қазіргі таңда ғаламдық экономикалық және экологиялық мәселелердің шиеленісуі ядролық энергетиканың болашағы туралы өткір талас туғызып отыр. Мақалада әлемдік энергетикалық нарықтағы атом энергетикасының қазіргі таңдағы әлеуеті мен болашағы, сондай-ақ Қазақстанның ядролық энергетика саласындағы жетістіктері мен мүмкіншіліктері талқыланады. Қазақстанның атом энергетикасы бойынша әлемдік энергетикалық нарықтағы үлесі мен қазіргі ядролық әлеуетін зерделей отырып, еліміздегі тұңғыш АЭС құрылысын жүргізу мәселесі көтерілген. Біздің еліміз үшін бұл мәселе үлкен маңызға ие, өйткені Қазақстан уран қоры бойынша әлемдік қауымдастықта екінші орынды, уран өндірісі бойынша бірінші орынды иемденіп отырған мемлекет. Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін атом энергетикасын пайдалану қаншалықты тиімді? АЭС салудағы мемлекетіміздің стратегиялық мақсаты мен мүмкіндіктері қандай? Міне, осы сұрақтарға мақала барысында жауап іздеп көрдік.

Түйін сөздер: Атом өнеркәсібі, ядролық энергетика, атом электр станциясы, энергетикалық қауіпсіздік, энергетика.

Elemesov R.Ye., Omirtay A.D.
**The potential and future of the
nuclear industry of Kazakhstan**

In today aggravation of global economic and environmental problems it has generated heated debates about the future of nuclear energy. This article discusses the potential and prospects of nuclear power in the international energy market and the achievement and opportunities of Kazakhstan in the nuclear power industry. And also raised concerns about Kazakhstan's shares in the global energy market on the nuclear industry and the construction of nuclear power plant in Kazakhstan. For our country, this issue is particularly important, since we are the world's second largest uranium reserves and first place in production. How effective is the use of nuclear energy in ensuring energy security of the country? What are the strategic goals and state capabilities in the construction of nuclear power plants? In this article we have tried to find answers to these questions.

Key words: The nuclear industry, nuclear power, nuclear power stations, energy safety, energy.

Елемесов Р.Е., Омиртай А.Д.
**Потенциал и будущее атомной
промышленности РК**

Обострение глобальных экономических и экологических проблем породило острые споры о будущем ядерной энергетике. В статье рассматриваются потенциал и перспективы атомной энергетики на международном энергетическом рынке и достижение и возможности Казахстана в ядерной энергетике. А также поднимаются проблемы о долях Казахстана в мировом ядерном энергетическом рынке и о строительстве АЭС в Казахстане. Для нашей страны эта проблема имеет особо важное значение, так как мы занимаем второе место в мире по запасам урана и первое место по его добыче. Насколько эффективно использование атомной энергетике в обеспечении энергетической безопасности страны? Какие стратегические цели и возможности государства в строительстве АЭС? В статье мы постарались искать ответы на эти вопросы.

Ключевые слова: атомная промышленность, ядерная энергетика, атомная электростанция, энергетическая безопасность, энергетика.

ҚР АТОМ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ӘЛЕУЕТІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Ғаламдық экономикалық дағдарыстан толық шығып үлгермеген әлемдік экономика тұрақтылық немесе бірқалыпты даму жағдайына әлі жете қойған жоқ. Бүкіл әлемдік қаржы дағдарысы, одан соң әлемдік қауымдастықта геосаяси тәуекелдердің көбеюі салдарынан қазіргі таңда халықаралық энергетикалық нарық та күйзеліс үстінде. Жер шарында әркелкі орналасқан энергетикалық ресурстардың жай-күйі мен нарық бағасының тұрақсыздығы, энергетиканың қайнар көздеріне деген әлемдік сұраныстың артуы секілді ғаламдық экономикалық мәселелер тындырымды ғылыми зерделеуді қажет етіп отыр.

Ғаламдық экономикалық және экологиялық мәселелердің шиеленісуі ядролық энергетиканың болашағы туралы өткір талас туғызып отыр. Біздің еліміз үшін бұл мәселе үлкен маңызға ие, өйткені Қазақстан уран қоры бойынша әлемдік қауымдастықта екінші орынды, уран өндірісі бойынша бірінші орынды иемденіп отырған мемлекет. Сол себепті бүгінгі күнде атом өнеркәсібін терең зерделеудің өзектілігі жоғары. Ядролық энергетиканы дамыту Қазақстан үшін әлемнің озық технологияларына жол ашады, сондай-ақ әлемдік энергетикалық нарықтағы үлесін ұлғайтады және энергетикасын әртараптандыру арқылы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың 40-50 жылдарынан бастап атом энергиясын бейбіт қолдану мақсатындағы жобалар – АЭС қолданысқа енуіне алып келіп, әлем елдерінің энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде озық әрі тиімді технологияларға сүйенетіндігін көрсетті. Қазіргі таңда әлемдік электр энергиясы өндірісінің 15-17% ядролық энергетиканың үлесінде.

1948 жылы КСРО-да белгілі ғалым И.В. Курчатовтың жетекшілігімен атом энергиясын игерудің жоспары әзірленіп, 1950 жылы құрылысы басталған Обнинск АЭС 1954 жылы 27 маусымда іске қосылды. 1956 жылы Ұлыбританияда Колдер-Холл АЭС, 1957 жылы АҚШ-та Шиппингпорте АЭС пайдалануға берілді. Одан соң Франция, Германия, Канада, Швеция, Жапония сияқты дамыған елдердің атом энергиясын бейбіт мақсатта игеру кезеңі басталды. Қазіргі таңда әлемнің 31 мемлекетіндегі 460 энергетикалық ядролық реактордан тұратын 192 АЭС-тің жалпы қуаты 348 ГВт құрап отыр.

Сондай-ақ осы күнде әлемде 60 энергоблоктың құрылысы жүріп жатса, 159 ядролық реактор өз жұмысын тоқтатқан. Құрылыс сатысындағы АЭС басым бөлігі Азия елдеріне, оның ішінде Қытай, Үндістан, Оңтүстік Корея, Түркия, БАӘ тиесілі. Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің (ИАЕА) болжамы бойынша 2030 жылы әлемдегі АЭС жалпы алғанда қуат көлемі қазіргіден екі есе артып 700 ГВт құрамақ. АЭС жұмыстарын біртіндеп тоқтатып немесе басқа энергия көздеріне алмастырып жатқан Германия үшін де ұлттық энергетикалық стратегияларының негізгі құрамдас бөлігі атом энергетикасы болып қала бермек.

АЭС басты артықшылығы – отын көздеріне деген тәуелділіктің әлдеқайда төмен болуы. Көмірмен жұмыс істейтін ЖЭС отынды көп мөлшерде жұмсайды. Тәжірибелер бойынша 1 кг табиғи уран 20 т көмірді алмастырады. Қуатты ЖЭС бір тәулікте екі жүк состав көмірді жағып жібереді. Көмір отындарының жеткізілуі немесе шетелдерден импортталуы үлкен тасымал шығындарын туғызады. Бұл ядролық отын тасымалымен салыстырғанда орасан зор көп қаржыны талап етеді. Сібірден келетін көмір тасымалы Ресейдің батыс бөлігіндегі ЖЭС үшін қымбатқа түсіп отыр. Осы себептермен Ресейдің ядролық бағдарламасында елдің еуропа бөлігін АЭС энергетикасымен қамтамасыз ету мәселелері қамтылған.

АЭС салыстырмалы түрде басқа отын-жанармай көздеріне негізделген электр станцияларына қарағанда қоршаған ортаға зияны әлдеқайда аз. Жылу электр станцияларының шығатын зиянды заттар құрамына азот оксидтері, күкіртті газдар, көміртек оксидтері, альдегидтер т.б. химиялық улы заттар кіреді. Мысалы, қуаты 1000 МВт ЖЭС жылына ауаға 13000 тонна улы газдар, 165 000 тонна зиянды қалдықтар шығарады. Салыстырмалы түрде АЭС шығаратын зиянды қалдықтар көлемі ЖЭС қарағанда 5-6 есе аз. 1000 МВт ЖЭС жылына 8 млн тонна оттегі тұтынады, ал АЭС-тің ядролық реакторлары мүлде оттегі пайдаланбайды [1].

Күрделі құрылымдық жүйеден, қауіпсіздік мақсатында бірнеше сақтық нысандарынан тұратын станцияның апатты жағдайының салдары – АЭС басты кемшілігі болып табылады. 1979 жылы АҚШ-тағы Три-Майл-Айленд АЭС-дегі орын алған апатты жағдай, 1986 жылы Кеңес одағындағы қазіргі Украинадағы Чернобыль АЭС-де болған апат және 2011 жылы Жапонияның Фукусима-1 АЭС-тегі апатты жағдайлар адамзатқа үлкен қасіреттер алып келгені белгі-

лі. Апатты жағдайларда радиоактивті заттардың ауаға таралуы, радиация нәтижесінде жарамсыз қауіпті аймақтардың пайда болуына, ұрпақ қасіретіне алып келеді. Сол себепті қазіргі таңда АЭС салудағы басты тәуекел қауіпсіздікке қойылады.

Қазіргі таңда әлем елдері арасында ядролық энергетикаға аса үлкен қызығушылық танытып отырған Қытай Халық Республикасы. Көмірмен жұмыс істейтін электр станцияларының сыртқы ресурстарға тәуелділігі жоғары болғандықтан, Қытай соңғы онжылдықта өзінің ауқымды ядролық энергетикалық бағдарламасын жасады. Бағдарламаның негізгі мақсаты ел энергетикадағы АЭС үлесін ұлғайту. 2020 жылға қарай АЭС күшін қазіргіден 8 есе (80 ГВт), 2030 жылы 20 есе (200 ГВт), 2050 жылы 40 есе (400 ГВт) өсіру болып отыр. 2013 жылғы статистикалық мәліметтер бойынша Қытай Халық Республикасында 17 ядролық реакторлы 6 АЭС жұмыс істеп тұр. Олар Гуандун АЭС, Циньшан АЭС, Тяньвань АЭС, Линьбао АЭС, Хунъяньхэ АЭС, Ниндэ АЭС. 32 блок құрылыс үстінде, 54 реактордың құрылысы жоспарлануда [2].

Осы жағдайларда Қытайдың атом энергетикасы бағдарламасы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі келешегі жарқын сала. Қазіргі таңда, Қытай атом энергетика саласындағы түрлі жетістіктерге жетсе де, көмір және көмірсутекпен жұмыс істейтін ЖЭС жалпы энергетиканың 70%, СЭС 17,5% қамтыса, қалған 2,5% АЭС тиесілі. 2020 жылға қарай АЭС үлесін 2,5%-дан 6% дейін жоғарлатуға жоспарлап отырған Қытай атом энергетикасы бойынша әлемдегі ең қуатты елдердің біріне айналып, Жапония, Франция елдерінен жоғарғы орынға шығатыны анық. Қытай осы қарқынмен дамитын болса, 20-30 жылдан соң әлемнің атом энергетикасы бойынша көшбасшысы (836,63 млрд кВт·сағ/жыл) АҚШ елін де артқа тастайды. Қытайдың АЭС басым бөлігі жағалаулы аймақтарда орналасқан, ал жалпы алғанда барлық ядролық реакторлар тікелей сумен суыту әдісі бойынша жұмыс жасайды.

Қытайдағы энергетикалық ресурстардың жоғарғы орынға қойылуы бұл мемлекеттің ұзақ мерзімдік тұрақты дамуының кепілі. Өз нарығын тиімді әрі экологиялық зияны аз АЭС энергетикасымен қамтамасыз ету Қытайдың экономикалық қуатын одан сайын арттырады. Қазақстан көршілес орналасқан Қытаймен сауда қарым-қатынастарын дамыту үстінде. Қытайдың отын-энергетикалық ресурстары нарығында Қазақстан ресурстарының үлесі өсіп келеді.

Отандық уран өндіруші компаниялардың Қытай нарығына шығатын күні алыс емес. Қытай энергетикалық қауіпсіздігін ауқымды жобалар арқылы іске асыруда. Алдағы 10-15 жылдың көлемінде ядролық энергетикада көп тәжірибе жинап үлгеретін Қытаймен кадрлар дайындау саласында, АЭС эксплуатациялау саласында сенімді серіктестікті дамытқан жөн. Сонымен қатар, Қытайдың батысындағы Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы қарқынды экономикалық даму үстінде. Егер Қазақстан өзінің алғашқы АЭС құрылысын бастайтын болса, ҚХР тарапынан қызығушылық батыс аймақтардың электр энергиясына деген сұранысына байланысты болмақ. Бұл мәселенің екінші жағы АЭС құрылысына тартылатын инвестиция Қытай тарапынан болуы да әбден мүмкін екендігін байқатады.

Бүгінгі күні Қазақстан уранның әлемдік барланған қорының 12% иеленіп, әлемде уран өндіруден 1-орын және қорлар көлемі бойынша 2-орындағы мемлекет. Жалпы барланған уран қорының 65% жерасты сілтісіздендіру әдісі бойынша экономикалық тиімділікпен өндіру мүмкіндігі бар. Салыстырмалы түрде Қазақстан қысқа мерзімде атомдық энергетика кешенін дамытуда үлкен әлеуетке ие мемлекет. Сонымен қатар, Қазақстан ядролық энергетика және ядролық физика саласында іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізу мен уран өндірісінің және өндіруші өнеркәсіптің дамыған инфрақұрылымына ие. Республикада ядролық физика саласында зерттеулер жүргізуге бірегей ғылыми база, сондай-ақ кеңестік кезеңнен білікті қызметкерлер бар. Осының нәтижесінде қазіргі уақытта ғылыми мақсатта 3 ядролық зерттеушілік реактор пайдаланылуда.

Қазақстандағы уран өндірісі ХХ ғасырдың 50 жылдары басталды. Ал еліміздегі алғашқы уран кен орны – 1951 жылы ашылған Қордай кеніші. Соғыстан кейін, яғни 1947-1965 жылдар аралығында уран іздеудің белсенді әрекеттері одан әрі жалғасты. 60-жылдардың басында «Волковгеология», «Краснохолмгеология», «Степгеология», «Кольцовгеология» өндірістік-геологиялық бірлестіктері геолог-барлаушыларының күшімен Қазақстан аумағында уранның минералды-шикізат қорын жасаудың бірінші сатысы аяқталған болатын. Бұл өз кезегінде Целинный, Прикаспийск (Каскор) және Қара-Балта қайта өңдеу комбинаттарының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етіп отырды.

1960-1970 жылдары жерасты ұңғымалық шаймалау әдісімен инфильтрациялық қабатты кен орындарындағы нашар рудалардан уран

өндіру мүмкіндігі АҚШ-та дәлелденді. Бұл Қазақстанның шикізат базасындағы жағдайды түбегейлі өзгертіп жіберді. 70-жылдардың соңына таман Ыңғай, Мыңқұдық, Мойынқұм, Қанжуған, Солтүстік және Оңтүстік Қарамұрын сияқты тағы басқа бірегей кен орындары табылды. 1980-1982 жылдары Қазақстанда уран өнімдерін шығару ең жоғары деңгейге жетіп, жалпы алғанда 30 кен орнында уран өндірілді. Атом өнеркәсібі кәсіпорындарында еңбек ететін жұмысшы-қызметкерлер саны 70 мыңнан асып жығылды.

Алғаш рет уранға деген мемлекеттік тапсырыстың төмендеуі 1983 жылы тіркелді. Өндіріс 25-30%-ға құлдырап, одан кейінгі жылдарда да сол деңгейде қалып қойды. 80-жылдардың ортасына таман басталған әлемдегі қарусыздану саясаты салдарынан және Чернобыль оқиғасынан кейін атом энергетикасын дамыту бағдарламасы кейінге шегеріліп, Целинный мен Прикаспийск өндірістік кеніштерінде және қайта өңдеуші комбинаттарда уран өндіру көлемі қысқартылды. Сол жылдары шахталық және карьерлік өндірудің тиімсіздігі мен әлемдік нарықтағы бағаның төмендеуінен Қазақстанда 6 кен басқармасы жабылып, 2 басқармада өнім өндіру мүлде тоқтатылды.

1992 жылдан бастап Ресей қазақ табиғи уранынан бас тартып, нәтижесінде саланың тау-кен өндіруші және өңдеуші кәсіпорындары үшін қиын кезең туындады. Соған байланысты, Қазақстан Республикасының Үкіметі атом энергетикасы мен өнеркәсібі жүйесіне жататын барлық кәсіпорындарды Қазақ мемлекеттік атом энергетикасы мен өнеркәсібі кәсіпорындарының корпорациясына (КАТЭП) біріктіруге ұйғарды. Жаңа ұйымның алдына нақты міндеттер қойылды: бұрынғы орта машина жасау кәсіпорындарын біріктіру; саланы сақтап қалу және одан әрі жаңғырту стратегиясын жасап шығу; әлемдік уран рыногында егеменді елдің және оның кәсіпорындарының мүддесін қорғау; өндірістік және кадрлық әлеуетін ескере отырып кәсіпорындарды конверсиялау мен диверсификациялау жұмыстарын жүргізу.

1997 жылы Қазақстанның атом саласындағы ұлттық операторы «Қазатомөнеркәсіп» құрылған болатын. «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ уран, сирек металдар, атом электр станциялары үшін ядролық отын, арнайы жабдықтар, технологиялар және екіұдай мақсаттағы материалдардың импорты-экспорты бойынша Қазақстан Республикасының ұлттық операторы болып табылады. Бүгінгі таңда компанияда 27 000 астам адам еңбек етеді.

Қазақстан аумағында уранның 129 кен орны және кен пайда болған ошақтары белгілі. Уран кен орындары 6 аймаққа біріктірілген.

1. Сырдария аймағы – Қазақстанның жалпы қорлары мен ресурстарының 18,8% құрайды. Солтүстік және Оңтүстік Қарамұрын, Іркөл және Хорасан кен орындарындағы уран өндіру жер асты шаймалау әдісімен жүзеге асырылады.

2. Шу-Сарысу аймағы – уранның түзілуі қабаттық қышқылданудың өңірлік жер зоналарымен байланысты. Жалпы қорлары мен ресурстары Қазақстанның жалпы қорлары мен ресурстарының 57,8% құрайды. Қазіргі уақытта Уванас, Мыңқұдық, Қанжуған, Мойынкүм, Ақдала, Буденовск және Іңкәй кен орындарындағы уран өндіру жер асты ұңғымалау шаймалау әдісімен жүргізіліп жатыр.

3. Іле аймағының негізгі қорлары – қоңыр көмір қабаттары жабыны топырағының тотығуынан түзілген уран-көмір кен орындарымен байланысты. Уран қоры мен ресурсы Қазақстанның барлық қорларының 4,5% құрайды. Қазіргі уақытта уран өндіру жүргізілмейді.

4. Солтүстік Қазақстан аймағы – Қазақстандағы уран рудаларының жалпы қорлары мен ресурстарының 16,4% құрайды. Аймақтың уран кен орны протерозой мен палеозойдың қатпарлы кешендеріндегі желілі-штокверкті кендер түрінде ұсынылған. Қазіргі кезде Семізбай кен орнындағы уран өндіру жер асты шаймалау әдісімен жүргізіледі.

5. Балқаш маңы уран кен орындарының негізгі түрі – құрлықтық вулкандық кешендердегі эндогенді желілі-штокверкті кен орны. Аймақтың негізгі кен орындарындағы жұмыс аяқталынған. Уранның қалған қорлары мен ресурстары республиканың жалпы қорының 0,8% құрайды. Уран өндіру тоқтатылған.

6. Каспий маңы аймағы – уранның қоры мен ресурстары Қазақстан қорының жалпы теңгерімінде 1,7% құрайды. Қазіргі кезде уран өндіру жүргізілмейді.

Қазіргі таңда Қазақстан уранын импорттаушы мемлекеттер Қытай, АҚШ, Еуропалық одақ елдері, Жапония, Оңтүстік Корея, Үндістан.

Атом өнеркәсібінің толық кешені уран өндірісінен бастап АЭС-ке дейінгі аралықты қамтиды. Қазақстанның ядролық әлеуетінде атом энергетикасының толық кешені қалыптаспаған, бірақ алғышарттардың негізі қаланған. Қазіргі таңда Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттіктің (ИАЕА) бастамасымен Қазақстанда ядролық отын банкінің құрылысы жүріп жатыр. Бұл әлемдік қауымдастықтың атом энергетикасы бо-

йынша Қазақстанға деген үлкен сенімінің дәлелі. Сондай-ақ Қазақстан мен Францияның атом саласындағы операторлары арасында ядролық отын өндіру бойынша жобалар қолға алынған. Қазіргі таңда «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ тігінен интеграцияланған ядролық отын өндірісі кешені бойынша жұмыстар жүргізіп жатыр. Уран өндірісі мен ядролық отын таблеткалары өндірісі кезеңдерін игерген Қазақстан атом өнеркәсібінің келесі кезеңдері бойынша озық технологиялы мемлекеттермен жаңа жобалардың алғышарттары жүргізіліп жатыр. Қазақстан атом энергетикасын дамыту жобаларына Жапония мен Ресей қызығушылық танытып, серіктестік келісімін қабылдаған. ҚР ядролық энергетика саласында келесідей мамандандырылған ұйымдар қызмет атқаруда: РМК «ҚР Ұлттық ядролық орталығы», РМК «Ядролық физика институты», «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ қарасты «Жоғарғы технологиялар институты», «Ядролық технологиялар қауіпсіздігі» ғылыми-техникалық орталығы.

«Қазақстан 2050» стратегиялық даму бағдарламасында ҚР президентінің үкіметке берген нақты тапсырмасының бірі «Төртінші мұнай өңдеу зауыты мен атом электр станциясының орны, инвестициялар көзі мен құрылыс мерзіміне қатысты мәселелерді Үкімет биылғы жылдың бірінші тоқсанның соңына дейін шешкені жөн». Сондай-ақ келесідей жоғарғы деңгейдегі мемлекеттік құжаттарда Қазақстандағы ірі жобалар қатарына АЭС құрылысы көрсетілген:

– ҚР-дың 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары (ҚР Президентінің бұйрығы, 1 ақпан 2010 ж. №922).

– ҚР Президентінің халыққа жолдауы (17 қаңтар 2014 ж.)

– АЭС құрылысы бойынша алғашқы істер жоспары (ҚР үкіметі, 5 мамыр 2014 ж.)

Атом өнеркәсібі саласының 2011-2014 ж. даму бағдарламасы (13 наурыз 2014 ж.) [3].

Атомдық энергетиканың толық кешеніне өту үшін, сондай-ақ ядролық энергетиканы игерген озық технологиялы әлем елдерімен бір қатарда тұру үшін Қазақстанның атом өнеркәсібін үлкен сын күтіп тұр. Бұл аз уақыт аралығында шешіле қоймайтын өте күрделі әрі жауапты іс. АЭС құрылысын жүргізу бойынша жоспарлы дайындықтан басқа, АЭС іске қосуы мен ары қарай электр станциясының жұмыс жасауына кепілдік болатын білікті мамандардың жоғарғы деңгейдегі кәсіптік дайындығы да жүргізілуі керек.

Қазақстан атом энергетикасын игеру жұмыстарын бастап кетті. Арнайы кеңес құрылып,

атом энергетикасы дамытудың алғашқы кезеңі жүріп жатыр. Бірақ заманауи технологияларды ендіру мен жаңа мүмкіндіктерді дамыту үлкен қаржы көздерін, инвестицияны талап етеді. Мұндай үлкен жүкті бүгінде тек мемлекет қана өз мойнына ала алады.

Осы ретте атап өтетін өзекті мәселенің бірі – АЭС құрылысын ғылыми-техникалық қолдаудың ұлттық бағдарламасын қабылдау мен оны жүзеге асыру. Ғылыми-техникалық қолдаудың келесідей бағыттарын атап өткіміз келеді.

1. Ядролық-энергетикалық сала бойынша бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізу мақсатында ҚР нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру. Бұл ретте Халықаралық атом энергиясы жөніндегі агенттік пен ядролық энергетикадағы көшбасшы мемлекеттердің осы сала бойынша нормативтік-құқықтық базаларын салыстырмалы зерделеу жұмыстарын атап өтуге болады.

2. АЭС үшін ядролық жанармай кешенінің дамуын ғылыми-техникалық қолдау мәселесі де өте маңызды. Бұл бағыт бойынша жүргізілетін жұмыстарға АЭС тұтынатын жанармайдың дайындау, сынақтан өткізу, сертификаттау, және радиоактивтік қалдықтарды қайта өңдеу мен сақтау, пайдалануға жарамсыздарын жою қызметтерімен айналысатын құрылымды ұйымдастыруды жатқызамыз.

3. АЭС-ті Мемлекеттік экологиялық бақылау мониторингін құру. АЭС құрылысын жүргізуге таңдалып алынған ауданның экологиялық жағдайын зерттейтін және әрдайым бақылауда ұстайтын мемлекеттік құрылым ұйымдастырылуы шарт.

4. Ядролық өнеркәсіп саласы бойынша ғылыми-техникалық және өндірістік маман дайын-

дау бағдарламасы қабылданып, жүзеге асырылуы шарт.

Дәл қазіргі таңда үкіметтік комиссияның АЭС құрылысына лайық деп белгіленген аудандарға Шығыс Қазақстан облысының Үлбі ауданы мен Курчатова қаласы ұсынылып отыр. Жалпы алғанда кез келген мемлекет үшін атом энергетикасын пайдаға асыру сөзсіз үлкен масштабты және қымбатқа түсетін, сондай-ақ халықаралық қатал талаптар мен халықаралық бақылауда болатын күрделі іс.

Қазіргі таңда Қазақстандағы АЭС құрылысы ғылыми орталарда, БАҚ-та жиі талқыланып жүрген тақырып. Пікірлер арасында АЭС құрылысына мүлде қарсы ойлардың философиясы қазақ халқының «отпен ойнама күйесін» деген даналық сөзіне сүйенетін сияқты. Сондай-ақ басқа көзқараспен қарауға болатын қазақ даналығында «шегірткеден қорыққан егін екпес» деген мақал бар екендігін атап өткіміз келеді. АЭС құрылысы Қазақстанда қазір жүзеге асып жатқан «Қашаған», «ЭКСПО-2017» жобаларынан да ауқымды шара және оны жүзеге асыру үшін мемлекет халық алдындағы жауапкершілігін ұмытпай жоспарлы, ұқыпты әрекет етуі шарт.

АЭС салу Қазақстанның энергетикалық саласын диверсификациялау арқылы ұзақ мерзімдік энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, халықаралық ғылыми-техникалық қатынастарын күшейтеді, ядролық отын саласындағы ықпалы мен үлесін арттырады, атом энергетикасы бойынша әлеуетімізді көтереді, халықаралық бәсеке қабілеттілікті дамытады, сондай-ақ экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етіп, экологиялық экономикаға қол жеткіземіз.

Әдебиеттер

- 1 Джаксалиев Б.М. Атомная энергетика: полный цикл от ископаемого урана до АЭС // Человек. Энергия. Атом: научно-публицистический журнал. – Курчатова, 2015. – №2(24). – С.15-16.
- 2 Қытайдың атом энергетикасы. Әлемдік атом ассоциациясы. 15.09.2015 // <http://www.world-nuclear.org/information-library> // сақталған күні 06.09.2016.
- 3 Вурим А.Д. Научно-техническая поддержка строительства АЭС в Республике Казахстан // Человек. Энергия. Атом: научно-публицистический журнал. – Курчатова, 2015. – №2(24). – С.73-74.

References

- 1 Dzhaksalyev B.M. Atomnaya energetika: Polnyi sikl ot iskopaemogo urana do AES // Chelobek. Energya. Atom. Nauchno-publitshestskiy jurnal. – Kurchatov, 2015. – №2(24). – S.15-16.
- 2 Qytaidyn atom energetikasy. Alemdik atom assosiasy. 15.09.2015 // <http://www.world-nuclear.org/information-library> // saktalghan kuni 06.09.2016.
- 3 Vurim A.D. Nauchno-tekhnicheskaya podderjka stroitelstva AES b RK // Chelobek. Energya. Atom. Nauchno-publitshestskiy jurnal. – Kurchatov, 2015. – №2(24). – S.73-74

Шакенова Ш.К.,
Бекмұхаметова А.Б.

**Қазақстандағы тұрғын-үй
нарығының дамуындағы
ипотекалық несиелеудің рөлі**

Қазіргі тұрғын үй нарығының инфрақұрылымы даму үстінде, нарықта көптеген институттар қызмет етеді, олардың қызмет ету бағыттарын талдау елдің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде қажетті.

Жылжымайтын мүлікті кепілге қоюмен берілетін ипотекалық несиелеудің нарық экономикасында белсенді қолданылатын нысандарының біріне жатады.

Тұрғын үй нарығын дамытуға мемлекеттік, жергілікті органдар, банктік қаржы ұйымдары, ірі кәсіпорындар және т.б. мекемелер өз үлестерін қосуда, ал олардың қызметінің нарықта ұтымды жүргізілуі экономикалық дамуға оң әсер береді және экономиканың басқа да салаларына өз ықпалын тигізеді. Ипотекалық несиелеу бұл несиелеу беруші мен қарыз алушының ғана мүдделерін ескеріп қоймай, инвестор, риэлтор, құрылысшы, сақтандыру компанияларының және нарықтың басқа да субъектілерінің қызығушылықтарын қарастырады.

Түйін сөздер: ипотека, жылжымайтын мүлік, тұрғын үй, кепіл, банк, борыш.

Shakenova S.K.,
Bekmukhametova A.B.

**The role of mortgage lending in
the housing market development
of Kazakhstan**

Nowadays, infrastructure of the modern housing market develops, different institutions are operating in the market, in order to solve social and economic problems of the country it is important to analyze the activity of these institutions.

Mortgages issued by a pledge of real estate is one of the most common forms of lending.

State agencies, local authorities, bank financial institutions, large enterprises and other institutions contribute to the development of the housing market, and their activity in the market has a positive effect on economic development, and also affects the other sphere of the economy. Mortgages not only considers the interests of the creditor and the borrower, but also considers the interests of other market participants, such as an investor, realtor, builder, insurance companies.

Key words: mortgage, real estate, housing, pledge, bank, loan.

Шакенова Ш.К.,
Бекмұхаметова А.Б.

**Роль ипотечного
кредитования в развитии
рынка жилья Казахстана**

На сегодняшний день современная инфраструктура рынка жилья активно развивается, на рынке ведут деятельность различные институты, важные для решения социально-экономических проблем страны.

Ипотечное кредитование, выдаваемое с передачей в залог недвижимого имущества, является одним из частых форм кредитования.

Государственные органы, местные органы, банковские финансовые организации, крупные предприятия и другие учреждения вносят свой вклад в развитие рынка жилья, а их деятельность на рынке положительно влияет на экономическое развитие и также на остальные сферы экономики. Ипотечное кредитование не только учитывает интересы кредитора и заемщика, но и учитывает интересы и других субъектов рынка, таких как инвестор, риэлтор, строитель, страховые компании.

Ключевые слова: ипотека, недвижимое имущество, жилье, залог, банк, долг.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ТҰРҒЫН-ҮЙ
НАРЫҒЫНЫҢ
ДАМУЫНДАҒЫ
ИПОТЕКАЛЫҚ
НЕСИЕЛЕУДІҢ РӨЛІ**

Жылжымайтын мүлік ипотекасы (ипотека) – кепілге берілген жылжымайтын мүлік немесе ондағы үлесі кепіл берушінің немесе үшінші тұлғаның иелігі мен пайдалануында қалатын кепіл түрі [1].

Ипотеканы экономикалық жүйенің элементі ретінде қарастырғанда, оның негізгі үш ерекшелігін атап өту жөн:

1. Өндірістің дамуына қажетті қаржылық ресурстарды тарту құралы ретінде жылжымайтын мүлік кепілі болады.

2. Ипотека басқа нысандар (мысалы, сату-сатып алу) берілген нақтылы шарттарда қолайсыз болған жағдайда, объектілерге меншік құқығын жүзеге асыруды қамтамасыз ете алады.

3. Ипотека арқылы бағалы қағаз негізінде жалған капитал құру (жылжымайтын мүлік объект иесінің алғашқы, екінші және т.б. бағалы қағаздарды-кепілхатты айналысқа шығару кезінде айналым қаражаты ұлғаяды).

Тұрғын үй саласын дамыту мемлекеттің саяси маңызды міндеттерінің бірі, бұл Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму Стратегиясының басым бағыттарында көрініс тапқан. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған жыл сайынғы Жолдауларында да тұрғындардың баспана жағдайы, тұрғын үймен қамтамасыз ету басты міндеттердің бірі болып қарастырылады.

Тұрғын үй құрылысын қаржыландырудың жаңа жүйесін дамыту үшін көптеген жағдайларда тұрақты алғышарттар бар деп айтуға болады. Әрине, ең алдымен, бұл тұрғын үйге мұқтаж азаматтар санының ұлғаюы, бұған бір жақтан ескі тұрғын үйлердің тозуы да септігін тигізуде. Сонымен қатар, Қазақстан экономикасының дамуы еңбекке қабілетті халықтың тұрақты табыс алу мүмкіншіліктері зор өңірлерге, мысалы мұнай өндірілетін аумақтарға қоныс аударуына ықпал етті. Ал, бұл жағдай тұрғын үйге деген қосымша сұраныстың өсуіне әкеп соқты.

Соңғы жылдары орын алып отырған оңтайлы жағдайдың біріне халықтың жинақ қаражаты деңгейінің өсуін жатқызуға болады. Алайда, ол жинақтар тұрғын үйге мұқтаж азаматтардың көбіне тұрғын үйдің құнын біржола толығымен төлеуге мүмкіндік бермейді. Осыған орай, ипотекалық несиелерге деген сұраныс та туындауда [2].

1-кесте – Ипотекалық несиелер. ҚР-дың аймақтары бойынша. Қаңтар 2016 ж. (млрд.тг)

	Барлығы		
	2016/01	2015/12	2015/01
Қазақстан	916,6	912,0	882,5
Алматы	271,8	271,4	281,7
Астана	177,6	175,4	157,2
ШҚО	65,0	64,8	65,8
Қарағанды	62,2	62,1	56,7
Ақтөбе	46,9	46,3	39,4
Маңғыстау	39,4	38,9	36,6
ОҚО	38,5	38,7	44,6
Павлодар	38,2	38,0	33,3
Атырау	31,0	30,8	31,4
БҚО	26,5	26,3	23,5
Қостанай	25,4	25,2	22,9
Ақмола обл	23,4	23,3	20,3
Жамбыл	18,6	18,6	19,4
СҚО	18,2	18,1	16,7
Алматы обл	17,7	17,8	17,4
Қызылорда	16,3	16,3	15,6

Дереккөз: [3] әдебиет көзінен алынған

Көріп отырғанымыздай, ипотекалық несиелер алу бойынша ең алғашқы орында Алматы қаласы. 2016 жылдың 1 қаңтар бойынша 271,8 млрд теңгені құрайды, одан төменірек Астана қаласы болып табылады. Ал, ипотекалық несиелер ең төмен көрсеткіштері Қызылорда қаласында байқалған. Ол 16,3 млрд теңгені құрайды. Оның негізгі себебі, тұрғындардың төмен табысы болып табылады. Бірақ та, Қазақстан бойынша ең арзан тұрғын – үйлер Қызылорда қаласында (1 шаршы метр үшін 147 000 теңге).

Тұрғындар табысының өсімі, ел ішіндегі тұрақты саяси жағдай мен экономика, ақшаның тұрақтылығы табыс шамасының өсуіне әкелді. Субъектілер табысының өсуінен нарықта жылжымайтын мүлікке қызығушылық пайда болды. Нәтижесінде сол кезеңдерде тұрғын үй бағасы мен операциялары қарқынды өсіп, тұрғын үй нарығы дамыды, бірақ қазіргі таңда бұл жағдай біраз бәсеңсіген [4].

Тұрғын үйлердің бағасына келетін болсақ, 2015 жылғы сәуірде республика бойынша жаңа тұрғын үйдің 1 шаршы метрінің сату бағасы орта есеппен 225,1 мың теңгені құрады және өткен аймен салыстырғанда 0,2%-ға, абаттандырылған

тұрғын үйлерді алып сату, тиісінше – 173,3 мың теңгені құрады және 0,5%-ға төмендеді, ал абаттандырылған тұрғын үйді жалға алу төлемі – 1 259 теңгені құрады және 0,5%-ға өсті.

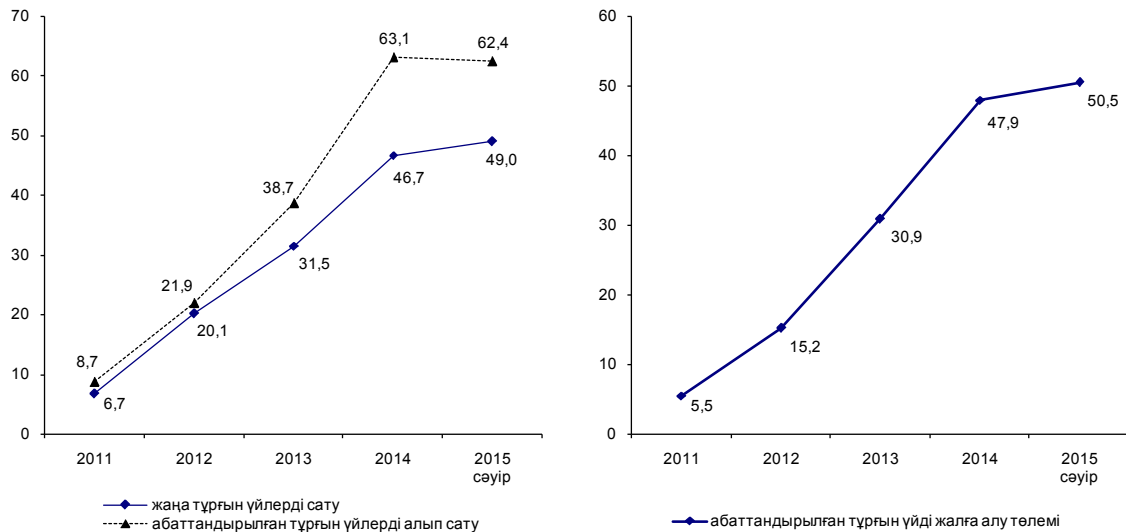
Ипотекалық несиелеу кәсіпорындардың, фирмалардың және құрылыстың қажеттіліктерін мемлекеттік қаржы көздерінің орнын басуында үлкен рөл атқарады. Ипотекалық несиелеудің дамуы инфляцияның жоғары қарқынды жағдайында және ұзақ мерзімдік несиелер ресурстарының тапшылығы жағдайында шаруашылық жүргізетін субъектілердің инвестициялық белсенділігін үлкейтуге мүмкіндік береді.

Ипотекалық несиелеудің дамуына ықпал етуші экономикалық факторлар: қаржы-несиелер нарығының және бағалы қағаздар нарығының дамуы, инфляция деңгейі, жылжымайтын мүлік нарығының жалпы ауқымы мен қарқынын анықтайтын тұрғындардың төлем қабілеттілігі. Бұл кезде ипотеканың қалыптасуы үшін мүлік объектілерінің өзін сақтандыру, қарыз алушылар және оларға берілетін несиелер, сондай-ақ өтімділік пен бағалы қағаздар табыстылығын сақтандыру қажетті болып табылады [5].

2-кесте – Тұрғын үй нарығындағы бағаның өзгеруі (пайызбен, өсуі +, төмендеуі -)

	2011	2012	2013	2014	2015 сәуір
Жаңа тұрғын үйлерді сату	7,1	12,1	9,6	11,5	1,6
Абаттандырылған тұрғын үйлерді алып сату	4,3	16,8	13,8	17,6	-0,4
Абаттандырылған тұрғын үйлерді жалға беру	5,55	14,4	13,7	13,0	1,7

Дереккөз: [3] әдебиет көзінен алынған

1-сурет – Жаңа тұрғын үйлерді және абаттандырылған тұрғын үйлерді алып сату динамикасы
Дереккөз: [3] әдебиет көзінен алынған

Қазақстандағы ипотекалық несиелеудің перспективаларына келетін болсақ, девальвацияның салдарынан ипотека нарығы айтарлықтай зардап шегіп отыр. Доллар қымбаттап кетті. Тұрғын үй бағасы доллармен есептелетіндіктен біздегі үй бағасы да қоса қымбаттады. Ал ипотекасын доллар арқылы рәсімдеген халықтың да банктердің алдында борышы өсті. Тіпті борышының бағасы өсіп кеткендіктен халықтың біразы наразылық та білдіруде. Сондықтан бұл жерде халықтың ипотекаға деген сұранысының төмендеуі де орынды.

Қорытындылай келе, қазірде елдегі ипотека саласы дағдарыста тұр. Теңгемен ипотека рәсімдеуді қазір банктер мүлдем тоқтатты. Өйткені бір банк сан мыңдаған тұрғынға теңгемен ұзақ мерзімге ипотекалық несие берді делік. Егер күтпеген жерден теңге девальвацияға ұшырай қалса, сөз жоқ, әлгі банк мұның зардабын тартады. Ал енді доллармен халыққа несие ұсыну тіптен тиімсіз болып отыр. Сондықтан бүгін-ертең немесе

таяу уақытта ипотекалық несие нарығында оңды «қозғалыс» болуы мүмкін деп айту өте қиын. Қазір қай аймаққа барсаңыз да үйсіз-күйсіз, тұрғын үйге қол жеткізе алмай жүрген тұрғындарды байқайсыз. Себебі, Қазақстанда жыл сайын бар болғаны алты, жеті миллион шаршы метр тұрғын үй салынады. Ал бұл – халықтың тұрғын үйге деген сұранысын қанағаттандыра алмауда. Жалпы, ипотекалық несиелеудің болашақтағы жағдайы тұрғындардың табыстарына, ипотекалық несиелеудің көлеміне, мұнайдың әлемдік бағасына және теңгенің долларға шаққандағы бағасына байланысты.

Халықтың барлығына қолжетімді тұрғын үй құрылысының тұрақты дамуын қамтамасыз ету, оның құнын азайтпайынша, тұрғын несиесі мерзімінің ұзартылмайынша және несиелеу мөлшерлемесі төмендемейінше мүмкін емес. Мұндай мақсатқа тек тұрғын үйді ипотекалық несиелеу жүйесін дамытып, жетілдіру арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер

- 1 Банк терминдері мен ұғымдарының қазақша-орысша сөздігі. / Ғ. Сейіткасымов, Б. Бейсенғалиев, Ж. Бекболатұлы. – Алматы: Экономика, 2006.
- 2 Дағдарыс кезінде ипотеканы алуға болады ма? // <http://altaynews.kz/18562-apartment-mortgages-kazakhstan-banks-crisis.html>
- 3 Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика Комитеті // <http://www.stat.gov.kz>
- 4 Ипотекалық кредиторлардың кеңесі. Журнал сайты. <http://prian.ru>
- 5 «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 21 маусымдағы № 821 қаулысы.

References

- 1 Bank termindery men ugmdarynyn Kazakhsha-oryssha sozdigi. / G. Seyitkasymov, Beisengaliev B., J. Bekbolatuly – Almaty: Economica, 2006.
- 2 Dagdarys kezinde ipotekany aluga bolady ma? // <http://altaynews.kz/18562-apartment-mortgages-kazakhstan-banks-crisis.html>
- 3 Kazakhstan Respublikasy Ultyk Economica Ministrlygi Statistika Komiteti // <http://www.stat.gov.kz>
- 4 Ipotekalyk kreditorlardyn kenesi. Zhurnal saity. <http://prian.ru>
- 5 «Kolzhetimdi turgyn ui – 2020» bagdarlamasyн bekitu turaly «Kazakhstan Respublikasy Ukimetinin 2012 zhylygy 21 mausymdagy № 821 kaulysy.

7-бөлім
**БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ
ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Раздел 7
**ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ
И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ**

Section 7
**EDUCATION AND
TEACHING METHODS ISSUES**

Оңдаш А.О.

**Приоритеты и проблемы
инновационного развития
системы высшего образования
в РК**

В статье рассматриваются приоритеты и проблемы понимания инновации в науке и образовательной деятельности. Рассмотрены проблемы кадрового обеспечения диверсификации экономики и пути их решения. В этой статье рассматриваются проводимые государственная поддержка и стимулирование в инновационном образовании, вытекающее из этой проблемы. В настоящее время внедрение инновационных технологий является одним из наиболее важных компонентов образовательных услуг. Выявляются закономерности инновационных процессов, функции инновационного обучения в контексте создания инновационных кластеров, выдвигающих новые требования к организации образовательного процесса. Кроме того, в статье даны конкретные рекомендации по развитию инновационного высшего образования, способствующие экономическому росту республики.

Ключевые слова: инновация, образование, кластер, экономика, диверсификация.

Ongdash A.O.

**Innovative development
priorities and problems of the
higher education system in the
republic of Kazakhstan**

The article deals with the problem of understanding the priorities and innovations in science and education. At present, the introduction of innovation technology is one of the most important components of educational services. The staff problem of a diversification of economy and their decisions are considered. This article focuses on the innovative knowledge and its state support, the level of stimulation and their solutions. The author reveals the regularities of innovative processes, innovative training functions in the context of the creation of innovation clusters, making new demands to the organization of educational process. In addition, the article gives specific recommendations on the development of innovative higher education, contributing to the economic growth of the country.

Key words: innovation, education, cluster, economics, diversification.

Оңдаш А.О.

**Қазақстан Республикасындағы
жоғары білім жүйесінің
инновациялық даму
басымдығы және мәселелері**

Мақалада ғылым мен білім беру саласындағы инновацияларды түсінудегі мәселелер мен басымдықтар қарастырылады. Қазіргі кезде инновациялық технологияларды енгізу білім беру қызметтерінің ең маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Экономиканы әртараптандырудың кадрлық қамтамасыз ету мәселелері және оларды шешу жолдары қарастырылған. Бұдан басқа бұл мақалада инновациялық білімдегі мемлекеттік қолдау мен ынталандыру қаншалықты дәрежеде жүріп жатқаны, оның барысында туындайтын мәселелері мен оны шешу жолдары көрсетілді. Білім беруді ұйымдастыруда жаңа талаптарды қоятын инновациялық кластерлерді құру контекстінде инновациялық үрдістердің заңдылықтары мен инновациялық оқытудың функциялары анықталады. Сонымен қатар, мақалада елдің экономикалық өсіміне себеп болатын инновациялық жоғары білім беруді дамыту бойынша нақты ұсыныстар көрсетілген.

Түйін сөздер: инновация, білім, кластер, экономика, әртараптандыру.

**ПРИОРИТЕТЫ И
ПРОБЛЕМЫ
ИННОВАЦИОННОГО
РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ
ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ В РК**

В настоящее время инновации являются активным звеном всех сфер жизнедеятельности общества. Инновация – это сфера особенной деятельности человека, которая не удовлетворяется традиционными условиями, методами, способами и желает не только новизны содержания, а качественно новых результатов. Но необходимо отметить, что не всегда и не везде установление нового обеспечивает положительные результаты, не каждое нововведение рациональное, прогрессивное, часто дестабилизирует функционирование педагогической системы, создает трудности для преподавателей и их студентов.

Термин «инновация» (нововведение) можно трактовать в нашем контексте выход за пределы типичных, наиболее часто встречающихся совокупностей способов, методов, приемов обучения. Инновационное обучение – процесс и результат такой учебной и образовательной деятельности, которая стимулирует вносить инновационные изменения в существующую культуру и социальную среду [1].

В мировой практике в настоящее время под инновационным университетом обычно понимается интенсивно развивающийся академический комплекс коллективного предпринимательства, адаптированный к требованиям внешней среды и действующий в конкурентной среде отечественных и зарубежных основных профильных рынков подготовки и повышения квалификации специалистов интеллектуального труда; создания наукоёмкой продукции и научного обслуживания; образовательных и консалтинговых услуг, а также активно формирующий структуру и потребности этих рынков. Основными видами деятельности инновационного университета являются наука и образование, основанные на инновационных технологиях и принципах управления. Научная деятельность университета является ведущей и ориентирована на получение новых знаний; образовательная – на использование знаний в учебном процессе для подготовки специалистов, а инновационная – на коммерциализацию знаний. Инновационный подход в образовательной сфере для Казахстана является новым, и даже сам термин «инновационное образование» употребляется всего несколько лет. То есть отставание нашей системы образования на пути инновационного развития от передовых университетов составляет несколько десятилетий [2].

Инновационные методы обучения способствуют формированию творческого стиля деятельности будущего специалиста и существенно повышают мотивацию, глубину и полноту овладения профессией. Применяемые в учебном процессе инновационные методы обучения включают: круглые столы, деловые игры, тренинги, ситуационные задачи, мастер-классы, творческие задания, пресс-конференции, научные конференции, тестирование, защиту рефератов, составление аналитических записок, мультимедийные презентации, ГИС-технологии, междисциплинарные исследования и т.д.

Наиболее распространенным направлением в области образования является применение мультимедийных презентаций для подачи учебного материала. Помимо этого, сложился метод тестирования. Внедрение новейших информационных и коммуникационных технологий в образование требует углубленного анализа преимуществ и недостатков использования мультимедийных комплексов в учебном процессе.

Предполагаем, что в Республике Казахстан будет наиболее эффективна образовательная модель высшего и послевузовского образования, в которой сосредоточены как отдельные элементы традиционных форм преподавания, так и современные инновационные методы обучения. Сочетание инновационных методов обучения и традиционной школы обучения позволит системе вузовского и послевузовского обучения достигнуть новых результатов и интегрироваться отечественной системе образования в мировое пространство, а молодым специалистам быть востребованным на рынке труда.

На современном этапе развития Казахстана подходы к теории и практике образования и воспитания молодого поколения заметно изменяются под влиянием процессов глобализации, интеграции, компьютеризации, внедрения и использования сети интернет, медиасредств, дистанционного, личностно-ориентированного обучения. Все это ведет к повсеместному использованию инновационных информационных образовательных технологий в системе обучения в высшем и послевузовском образовании [3].

В действующем Законе РК «О науке» определено, что основными видами деятельности высшего учебного заведения являются, помимо образовательной, научная, научно-техническая и инновационная. В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 гг. интеграция образования, науки и производства, создание условий для коммер-

циализации продуктов интеллектуальной собственности и технологий признаны задачами не менее важными, чем подготовка научных и научно-педагогических кадров.

Согласно отчету Глобального индекса конкурентоспособности Всемирного экономического форума (ГИК ВЭФ) за 2015-2016 годы Казахстан занял 42-ое место в рейтинге среди 140 стран, поднявшись на 8 мест в сравнении с результатами рейтинга прошлого года. По Индексу человеческого развития в 2015 году республика вошла в группу стран с высоким уровнем развития, заняв 56 место из 188 стран.

В республике функционирует 125 вузов (2013-2014 учебный год – 132, 2014-2015 учебный год – 127) (9 национальных, 31 государственный, 13 негражданских, 1 АОО, 1 международный, 16 акционированных, 54 частных).

Контингент обучающихся в вузах в 2015-2016 учебном году составляет 455 101 человек (2013 год – 606,1 тыс. чел., 2014 год – 506,4 тыс. чел.), в том числе, в бакалавриате – 425 700 человек, в магистратуре – 27 400 человек, в докторантуре – 2001 человек.

Численность профессорско-преподавательского состава (ППС) составляет 40 844 человек (2013 год – 41 635, 2014 год – 40 320). Остепенность ППС составляет 50,4% (2013 год – 49,7, 2014 год – 49,1%).

Объем госзаказа на подготовку кадров в 2015 году составил: бакалавриат – 32168 грантов, магистратура – 7 029 мест, докторантура PhD – 610 мест (2013-2014 учебный год – докторантура – 500, магистратура – 6809, бакалавриат – 34315 мест; 2013-2014 год: докторантура – 520, магистратура – 6959, бакалавриат – 35053 места, 2014-2015 учебный год: докторантура 656 мест, магистратура – 7062 места, бакалавриат – 34 165 грантов). Такое соотношение количества грантов магистратуры к грантам бакалавриата соответствует мировой структуре вузовского контингента (1:5).

Увеличилась в 3 раза публикационная активность ППС вузов. Научно-педагогическое сообщество имеет уникальную возможность профессионального развития в 30 странах мира в рамках международной стипендии Президента Республики Казахстан «Болашақ». На основе созданной Национальной рамки квалификации разрабатываются профессиональные стандарты подготовки специалистов с высшим и послевузовским образованием. Создана Республиканская межвузовская электронная библиотека. 9 вузов Казахстана отмечены в рейтинге QS-WUR.

Развивается национальная институциональная и специализированная аккредитация. Утвержден Национальный реестр аккредитационных агентств. Осуществляется постепенный переход от государственной аттестации к общественно-профессиональной аккредитации.

Несмотря на все вышесказанное, следует отметить, что существует ряд проблем:

- Качество подготовки специалистов не отвечает потребностям экономики и ожиданиям работодателей. У выпускников педагогических специальностей недостаточно развиты практические навыки, применяемые в профессиональной деятельности. Показатель трудоустройства выпускников вузов в первый год после окончания вуза остается все еще низким (71%).

- Доля ППС вузов со степенью доктора PhD составляет лишь 2% от их общего числа.

- Отсутствуют специальные требования к приему на педагогические специальности. Непрестижность профессии педагога приводит к набору слабоуспевающих абитуриентов.

- Охват студентов программами трехязычного обучения остается низким. Имеется потребность в повышении компетенций как студентов, так и преподавателей, а также в научно-методическом обеспечении и кадровом сопровождении обучения на английском языке.

- Недостаточно количество образовательных программ для студентов на английском языке, низкий процент иностранных студентов – 2,5%. В среднем в странах ОЭСР доля иностранных студентов в системе высшего образования достигает 9-10%.

- Научный потенциал вузов используется неэффективно. Межведомственные барьеры, недостаточное финансирование, отсутствие экономических стимулов у частного сектора препятствуют успешной интеграции образования, науки и производства.

- Не развиты институциональные формы поддержки инновационных структур, выполняющих разработки и обеспечивающих доведение результатов научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ до их практической реализации. Удельный вес научных разработок более чем в десять раз ниже уровня развитых стран.

- Вузами коммерциализируется только 0,1% финансируемых научно-исследовательских разработок.

- Действующие институты корпоративного управления не имеют реальных полномочий, влияющих на принятие основных реше-

ний. Ограничена свобода вузов в финансовых и управленческих вопросах. Вузами не отрегулирован механизм подотчетности обществу.

- Национальные высшие учебные заведения показали недостаточный уровень своей конкурентоспособности на рынке высшего образования.

- Аккредитация образовательных программ в международных аккредитационных агентствах остается актуальной. Количество вузов, представленных в международных рейтингах, остается низким.

- Инфраструктура и организация досуга в вузах не соответствуют потребностям и ожиданиям студентов, в том числе иногородних и иностранных.

- Местными исполнительными органами слабо ведется работа по привлечению молодых специалистов в рамках проекта «С дипломом в село». Вовлеченность сельской молодежи в различные проекты остается низкой.

- Не в полной мере созданы условия для обеспечения безбарьерной среды для студентов с особыми образовательными потребностями.

Для устойчивого инновационного развития экономики необходим количественный и качественный рост научного сообщества.

Новые векторы развития науки определены в Стратегии «Казахстан – 2050». Это активное развитие научно-исследовательской деятельности вузов, реальный вклад науки в экономику, кооперация науки и бизнеса, интеграция с зарубежным научным сообществом и участие в масштабных международных проектах. С 2012 года действует принципиально новая модель управления наукой и новые механизмы финансирования науки в соответствии с Законом Республики Казахстан «О науке». Функционирует независимая система научно-технической экспертизы. Экспертизу проводит Национальный центр государственной научно-технической экспертизы. Пять Национальных научных советов (ННС) являются коллегиальным органом и принимают окончательное решение по финансированию научных исследований.

Определены формы финансирования: базовое, грантовое и программно-целевое. Научные исследования финансируются в рамках программно-целевого и грантового финансирования. Функционируют 392 научные организации, выполняющие научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы: научно-исследовательские институты (далее – НИИ) – 245, ВУЗы – 89, прочие – 58. В них работают 25,8

тысяч сотрудников. Значительными стимулами для ученых являются Государственная премия в области науки и техники, 6 именных премий Министерства образования и науки Республики Казахстан (МОН РК), государственные научные стипендии: 50 – для молодых ученых, 25 – для выдающихся ученых.

Для всех ученых обеспечен доступ к мировым информационным ресурсам. Подписаны лицензии и соглашения с крупнейшими зарубежными компаниями и издательствами Thomson Reuters, Springer, Elsevier. Наблюдается значительный рост публикационной активности казахстанских ученых в международных рейтинговых изданиях. В 2015 году количество публикаций казахстанских ученых в ведущих рейтинговых журналах мира составило – 1995, из них только в Scopus (Elsevier) – 976, Web of Core Collection (Thomson Reuters) – 327 и одновременно в обеих базах – 692. В рамках проекта «Коммерциализация технологий» совместно с Всемирным банком реализуется 65 научных проектов. Созданы интеллектуальные кластеры на базе Назарбаев Университета и Парка инновационных технологий.

Также следует отметить целый ряд проблем:

- Сохраняется разрыв между наукой и образованием. Как следствие – научные результаты не сосредотачиваются в сфере образования. В научные исследования не вовлекаются молодые специалисты. Не развиты национальные профессиональные сообщества научных работников, которые могут привлекаться для независимой экспертизы.

- остается низкой материально-техническая оснащенность научно-исследовательской инфраструктуры научных организаций и вузов;

- слабо развито научное предпринимательство. Результаты научно-технической деятельности остаются невостребованными для бизнеса и не применяются предприятиями в производственных процессах;

- низкая информационная осведомленность ученых о современных научных трудах зарубежных коллег и возможных рынках сбыта собственных полученных результатов. Слабо обеспечен переход от фундаментальных знаний к их практической реализации, что значительно снижает ценность результатов научного труда с точки зрения общества и экономики;

- государственные приоритеты финансирования научно-технической деятельности формируются в большей части без участия индустрии;

- отсутствует система мониторинга реализации научных исследований;

- одной из главных проблем в развитии международного научного сотрудничества является отсутствие единого оператора, осуществляющего администрирование и контроль международных научных проектов [4].

Человеческий капитал играет важную роль в инновационном развитии государства, в частности, уровень высшего образования. Для того чтобы высшее образование способствовало инновационному развитию страны, необходимо инновационное развитие и самого образования, а именно таких факторов, как введение новых интерактивных методов обучения, современное техническое оснащение, переход на модульный формат обучения, индивидуализация траектории обучения, тесная взаимосвязь образования, науки и производства, создание вузами совместных научных центров с работодателями, направление обучения в зависимости от потребностей рынка, участие работодателей в образовании и т.п.

В Казахстане имеется определенный прогресс в разработке и применении инструментов регулирования в научно-инновационной сфере. Принято патентное законодательство, созданы венчурные фонды, технопарки, налажена система статистики науки и инноваций, приближенная к международным стандартам. В целом, несмотря на приоритетность развития инновационных факторов высшего образования в инновационной политике Казахстана, существует множество нерешенных проблем:

- в инновационной системе отсутствуют многие важные элементы, связанные с коммерциализацией и непосредственной реализацией инноваций в производственную сферу, а существующие факторы слабо интегрируются в единую стратегию развития;

- прямая бюджетная поддержка слабо дополняется стимулирующими мерами;

- выбираемые приоритеты не сопровождаются конкретными мерами;

- небольшой удельный вес таких мер общего характера, как налоговое регулирование, конкурентная и антимонопольная политика;

- инновационная политика пока не имеет системного характера, она не объединяет мероприятия в области науки и технологий, образования, промышленности, а также региональные инициативы [5].

Одновременно с вышеуказанными немаловажными проблемами неразвитости иннова-

ционной составляющей высшего образования также являются:

- слабая материально-техническая база вузов;
- низкий процент оснащения лабораторий современным оборудованием;
- неэффективная система повышения квалификации профессорско-преподавательского состава;
- низкая мотивация труда;
- отсутствие учебных центров, позволяющих проводить профессиональное обучение и практику студентов;
- недостаточное выделение грантов работодателями на подготовку кадров;
- отсутствие тесных связей служб по трудоустройству выпускников с потенциальными работодателями;
- низкая вовлеченность вузовских ученых в выполнение научных программ и проектов.

Таким образом, для решения проблем инновационного развития высшего образования в Казахстане необходимы:

- изменение структуры государственного образовательного заказа в соответствии с потребностями осуществления индустриально-инновационного развития страны;
- обеспечение заключения договоров между вузами, работодателями и студентами по вопросам обучения, прохождения практики и последующего трудоустройства;
- обеспечение подготовки специалистов на основе конвергенционных связей вузов;
- создание консорциумов вузов, научных организаций и работодателей для производства инновационной продукции;
- разработка и поэтапное внедрение принципов автономии вузов;
- разработка условий, мотивирующих вузы активизировать научные исследования;
- развитие материально-технической базы вузов;
- создание исследовательских университетов, участвующих в организации и проведении фундаментальных и прикладных научных исследований и иных научно-технических, опытно-конструкторских работ;
- экономическое стимулирование вовлечения частного сектора в его научную и инновационную деятельность вузов;
- разработка образовательных программ совместно с ведущими зарубежными вузами-партнерами;
- осуществление кооперации с университетами-партнерами и зарубежными научными центрами [6].

Таким образом, можно сделать вывод, что инновации являются основным средством устойчивого развития образования в целом и высшей школы в частности. Более того, сегодня решение задачи формирования экономики, основанной на знаниях, невозможно без перехода всей сферы образования на инновационный путь развития. В системе высшей школы нововведениями затронуты все компоненты совокупной образовательной деятельности: ценностные ориентации, цели, содержание, методы и средства обучения, структура высшего образования, способы его организации и управления.

Одним из новых концептуальных подходов к индустриально-инновационному развитию казахстанской экономики является кластеризация, в рамках которой наиболее полно реализуется взаимосвязанность власти, науки, образования и бизнеса. Кластеры способствуют внедрению результатов НИОКР в производство, создают критическую массу, необходимую для конкурентного успеха в ведущих отраслях и, благодаря мультипликативному эффекту, способны обеспечивать устойчивый рост. Именно кластерная политика стимулирует инициативу на региональном и местном уровнях, способствуя снятию барьеров и развитию межотраслевых и межсекторальных связей.

По мнению авторов, можно выделить следующее основное направление кластерного развития в Республике Казахстан: «Инновационно-образовательный кластер». Система современного профессионального образования развивается в контексте рыночных модификаций, обусловленных социально-экономическими условиями развития общества. Эта новая реальность оказывает интенсивное влияние на развитие образования.

Цель образовательного кластера – повышение эффективности функционирования рынка образовательных услуг за счет максимального использования внутренних и внешних факторов его развития. Это позволит полнее использовать значительный инновационный потенциал вузовского сектора: обширнее удовлетворять потребности всех групп потребителей; рациональнее использовать ограниченный ресурсный потенциал; сглаживать определенные конъюнктурные моменты, влияющие на качество предоставляемых образовательных услуг за счет разумного сочетания конкуренции и кооперации.

Предназначение кластера раскрывается в его миссии как инновационной формы интеграции науки и образования для решения сложных

педагогических задач в процессе обучения, воспитания и развития подрастающего поколения, профессиональной подготовки компетентных специалистов, оказания образовательных услуг заинтересованным потребителям. За последние 20 лет развитие системы образования в Казахстане происходит особенно активно. Однако темпы развития одного из самых кон-

сервативных социальных институтов не всегда отвечают изменениям, происходящим в различных сферах общества – экономике, политике, социальной жизни. Это требует постоянных корректировок в образовательной политике и вынуждает многие образовательные структуры перестраивать свою деятельность в контексте объективных изменений в жизни общества.

Литература

- 1 Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования. – Рига: Эксперимент, 1995. – 176 с.
- 2 Колос Е.А. Проблемы инновационного развития системы высшего образования в республике Казахстан // www.gosbook.ru/system/files/documents/2012/05/31/kolos2.doc
- 3 Ксенжик Г.Н. Инновации в системе высшего и послевузовского образования РК/ «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы № 1(05) // <http://edu.e-history.kz/kz/publications/view/361>
- 4 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы// http://ksu.edu.kz/files/gosudar_programma_na_2016-2019gg.pdf
- 5 Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г. Взаимодействие государства, науки и бизнеса – важное условие развития инноваций в Казахстане // Институт Экономики МОН РК// <http://e-history.kz/ru/contents/view/1067>
- 6 Абинова А.Ю. Инновационные тенденции высшего образования в современных условиях развития экономики Республики Казахстан: Диссертация на соискание академической степени доктора философии (PhD) по экономическим наукам – Алматы, 2014. – 167 с.

References

- 1 Klarin M. V. Innovatcii v mirovoy pedagogike: obuchenie na osnove issledovaniya. – Riga: Eksperiment, 1995. – 176 s.
- 2 Kolos E.A. Problemy innovatcionnogo razvitiya sistemy vysshego obrazovaniya v respublike Kazakhstan // www.gosbook.ru/system/files/documents/2012/05/31/kolos2.doc
- 3 Ksenjik G.N. Innovatcii v sisteme vysshego i poslevuzovskogo obrazovaniya RK / «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы № 1(05) // <http://edu.e-history.kz/kz/publications/view/361>
- 4 Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2016-2019 gody // http://ksu.edu.kz/files/gosudar_programma_na_2016-2019gg.pdf
- 5 Dnishev F.M., Al'janova F.G. Vzaimodeystvie gosudarstva, nauki i biznesa – vajnoe uslovie razvitiya innovatciy v Kazakstane // Institut Ekonomiki MON RK// <http://e-history.kz/ru/contents/view/1067>
- 6 Abinova A.U. Innovatcionnye tendencii vysshego obrazovaniya v sovremennyh uslovyah razvitiya ekonomiki Respubliki Kazakstana: Dissertaciya na soiskanie akademicheskoy stepeni doktora filosofii (PhD) po ekonomicheskim naukam – Almaty, 2014. – 167 s.

Dabyltaeva N.E., Akhanova Zh.S.

**Formation of training
professionally competent
specialist**

The purpose of socio-economic development of Kazakhstan engaged in vocational education institutions in the preparation of the future level of training of competitive specialists in their various productive sectors of education determined conditions. One of the important tasks of training of specialists in higher education is a process of formation of higher education. This was the main condition for changes in education, Pedagogical goals and objectives, the aim of which is aimed at improving the quality of education Pedagogical. Creation of a new concept in the terminological device, such as competence, competence Experts explain the changes taking place in the modern Kazakh society, which made it necessary to consider the new habitual educational phenomenon.

Key words: competence, communicative competence, social and legal competence, teaching methods, innovative methods.

Дабылтаева Н.Е., Аханова Ж.

**Кәсіби құзіретті маман
даярлауды қалыптастыру**

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму сатысында және оны даму мақсатын жүзеге асыру жолында кәсіптік білім беретін жоғары оқу орындарында бәсекелестік қабілеті бар мамандарға әртүрлі өндірістік салаларға даярлау деңгейі білім беру сапасымен анықталады. Қазіргі таңда жан-жақты сапалы мамандар даярлау олардың әлеуметтік, кәсіптік және білімділік қабілеттерін дамытумен белгіленеді. Әлеуметтік сала экономикасын дамыту болашақ мамандардан жүйелі ойлау, құқықтық ақпарат, кәсіпкерлік мәдениет, өзін-өзі таңдау, нақты дұрыс шешім қабылдау жаңа технологияларды өз бетінше игеру және әр іске жауапкершілікпен қарау секілді шарттардың орындалуын талап етеді. Білім арқылы қоғамның интеллектуалдық капиталы мен инновациялық әлеуеті қалыптасады. Сондықтан, сапалы маман даярлауда оқытушыларға жүктеліп отырған аса жауапты міндет білім саласындағы реформалар мен педагогикалық іс-тәсілдерді, жинақтаған іс-тәжірибені жаңа технологиялармен ұштастыру қажеттілігі туады.

Түйін сөздер: құзіреттілік, ақпараттық құзірет, коммуникативтік құзірет, әлеуметтік-құқықтық құзірет, педагогикалық әдіс, инновациялық әдістер.

Дабылтаева Н.Е., Аханова Ж.

**Формирование подготовки
профессионально-
компетентного специалиста**

Уровень подготовки конкурентоспособных специалистов в разные производственные отрасли определяется условиями образования. Одной из важных задач профессиональной подготовки специалистов в высшей школе является процесс формирования высшего профессионального образования. Это явилось основным условием изменения образовательных, педагогических целей и задач, цель которых направлена на повышение качества образования. Возникновение новых педагогических понятий в терминологическом аппарате, таких как компетенция, компетентность специалиста, объясняется изменениями, происходящими в современном казахстанском обществе, которые вызвали необходимость по-новому рассматривать привычные образовательные явления.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, социальная и правовая компетентность, методы обучения, инновационные методы.

**FORMATION
OF TRAINING
PROFESSIONALLY
COMPETENT SPECIALIST**

Modern pace of scientific and technical development process presents new challenges for education. The most superior to the task of forming personality, quickly adapted to their workplace and continuous changes in technology across technical chain educator, appropriate knowledge, skills and sane, with discernment will be positive changes occurring now and understand their relevance to modern realities. Stand side by side with our countries with world leaders and enter in purely competitive countries-the challenge facing tomorrow's citizens of our country. As international practice shows, economic achievement of any State depends on the educational system of the country and the level of education of citizens. Because only through education formed the intellectual capital and innovation potential of society.

The head of State Nursultan Nazarbayev in his Strategy «Kazakhstan-2050» told: the new policy, said «education and professional skill-basic course training and retraining of the modern system of education. In order to be a competitive nation, we should be highly educated country. Special attention should be paid to the functional literacy of the adolescent generation» [1].

Therefore, we can call the teachers the main personalities in anticipation of new change and innovation. Means put responsibility, educational reform, requiring in this challenging time of new, important, besides qualitative teaching methods, teachers need to combine long-term experience and new technologies [2].

In contemporary pedagogy major teachings of basic is «competence.» Competence, it is the knowledge, skill, professionalism, strength of will and the power of the individual. Competence provides new socio-economic situation remain the integrity and this is a competitive person. Is aware that, in many countries, gave the latest definition of competence and magnified of this education. On the labour market, competence is justified with the constantly increasing requirements, rapid technological changes, including the rise of academic and labour mobility. Identifying individual components of competence, this means the ability and flexibility to meet the goals.

The goal of socio-economic development of Kazakhstan implementing agencies for vocational education in the preparation of future competitive level of training specialists in different

productive sectors, will determine the conditions of education.

To date, the training of versatile professionals will determine the development of their social skills, skills and independent work. Because the development of the social economy sector requires these future professionals of the following:

- think systematically;
- environmental, legal, information culture;
- professional culture;
- self-knowledge and recommend to others;
- analysis of its work intelligently;
- in some cases taking a standalone production the right decision;
- assimilate new knowledge independently;
- refers to the responsibility to each case.

In this regard, our economic discipline, majoring in world economics use standard-based curriculum State educational standard and work programmes on the basis of the model developed and used educational work programmes, subject-calendar plans, educational-methodical complexes, a collection of tasks, online tutorials. All of this should be directed to the need for specialist models on the market. Because lately in education increasingly seen fluctuation model skills in the competency model, i.e. the employer is interested not only qualification and its competence in the field of law, information of the public. However, we can say that in addition to qualifications, competence is if the specialist model characterized by systematically.

Majoring in world economics based on State educational standard of expertise are divided into basic, General professional and special.

Basic competence.

The main competence in spite of the particular industry should be available to all professionals, since this type of competence is the basis of qualification, including:

- information;
- communicative (relative);
- socio-legal competence.

Information competence – computer literacy specialists, the possibility of the use of new information technology (multimedia, e-mail, Internet).

Communicative competence is valued teamwork, confidence among people, understanding, respect, preservation of etiquette, knowledge of tradition, opportunity to resolve the conflict situation, fix corrupted respect, understanding their mistakes, ability to work in a group, proper organization of the work of performers, able to find managerial decisions and their use.

Socio-legal expertise includes-as a citizen of his country's understanding of the social work of the members of the society, firmly look at social challenges, knowledge of State symbols, knowledge of human rights, the necessary situations, take full responsibility for themselves.

These three above mentioned competence necessary quality for all citizens, regardless of their specialty, level of education, place of residence.

The overall professional competence.

This competence is considered for specialists from different spheres and for their professional destiny. In today's world of servants of foreign economic service to any professional work should be ready? If you think of them from this point of view, the future specialists on these specialties are valued for the following qualities, as the definition of the problem at the time in the changing conditions of the market economy, identify their positive and negative sides, their causes, the ability to communicate with customers and consumers of the enterprise.

In this regard, the purpose of economics is, in our opinion, this is the training of specialists, who are able to analyze, explore economic conditions at international and domestic level, specialists, who can combine theoretical knowledge with practice, with broad-minded, quickly adaptive to changes.

In order to prepare competent specialists, use technology, «enhancing the educational activity of students. According to this teaching technology, the goal of education is to assist in the development of competitive specialist through the formation of sound decision-making, skill of independent work in industrial situations that are given to the students. Because, in everyday life, in the sphere of action of the most necessary competence, this decision problems. If the student will master the skills of solving problems in the future in the organization, in which they will work to increase the need for such specialists.

One of the technologies based on active participation and strengthening action students «Problematic learning». Features: teach the student independent, study of the subject, the development of their creative and cognitive skills explain the contradiction between knowledge and not knowing and problematic task. If we consider the history of the problematic of education, Socrates taught students logical thinking and focusing on the search results. Rousseau for learning situation exercised this method. If we look for the most appropriate actions problematic teaching, Pestalozzi and Disterverg's works, who used this method of teaching in their practice. The difference from the rest of the training

is problematic «knowledge» is not given to students in a finished form, and vice versa is put before them a challenge that students must solve by themselves. During the search the disciples themselves find knowledge. [3]

So, believe in the teaching of special subjects using problematic learning is very effective. Here's an example, for the discipline of the National Financial System, on the theme «Finance entities» students in groups considered production and sales plan, or failure at two companies and considered reason for failure, they tried to resolve issues identified efficient enterprises firms between, proved his achievement, distinguished features international reporting. At the end of the lesson it has been noticed these problematic tasks caused concern among students and increased internal enthusiasm. Interest leads students to work independently. Without searching creative thinking. Results of problematic tasks can be termed as the skill and ability of the student to independent labour, well-developed student activities and the most advanced level. [4]

With the development of professional competence, educational work carried out by specialty plays a special role. On out-of – class activities students use their potential to the maximum and try to perform the role of the future specialist at the highest level.

In particular, during the week of the commission with a view to enhancing the cyclicity of the students ' interest in their specialty, organized «International project management» is the competition among students. A group of students at this contest by using small group defended their projects, they very well played the role of future investors and project managers, to the same realized the importance of the event.

Special competence.

The model of graduate educational institution is able to describe the competence of working in the fields of culture, science, production. Therefore, you need to identify each student have special competence to their profession. Special competence linked to such skills as: solving professional tasks related to feature scope of expert, professional and educational level.

In General, students widely known the following core competencies:

– problem solving, risk assessment and the adoption of the decision in unfamiliar situations;

To professional tasks and their solutions for professional, personal development to search for necessary information, analyze and evaluate them;

– for the development of the professional activity of the use of information and communication technologies;

– the use of normative and legal acts on regulation of professional activities;

– conducting international settlements, reporting documents within the approved foreign economic activity;

According to economic, political, cultural, social life of the country, awareness of the educational establishment of great responsibility and commitment to the preparation of competitive, large-scale, developed the versatile professionals, as well as the direction of its work is legitimate, because the public needs specialists who know their business, because the changed socio-economic and spiritual features of society.

In recent years about the competence of future professionals, training professionals have been told a lot of opinion. Based on them, we can say that this gives the possibility of future specialists know the environment Wednesday, nature, phenomena of social life, consider the socio-economic development issues, analysis, understanding the importance of the issues, the opportunity to learn higher culture in the relationship with people.

Future prosperity and become one of the competitive countries of our country depends on the education and country of today's generation. President N. Nazarbayev in his lecture entitled «Economic education through improvement of innovation and knowledge» delivered at Eurasian National University named after L.N. Gumilev, said: «In the past 10-15 years, a new measure of competitiveness: all the power will be focused on global new economic quality-> knowledge economy «[5]. Hence, before educational institutions of our country are faced with the task of training versatile developed politically literate, with profound theoretical knowledge, knowing culture of relationship with people experts.

Әдебиеттер

1 «Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы», Астана, 17 қаңтар, 2014 жыл / http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylygy-17-kantar

2 «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы, Астана, 2010 жыл / <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118>

3 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, Астана, 27 шілде, 2007 жыл. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>

4 Нұрмашқызы А. Қатысымдық құзыреттілік мәселесі туралы. // Журнал «Білім. Образование». – Алматы, 2008. – №6. – 32-33 б.

5 Назарбаев Н.Ә. «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» / Еуразия университеті студенттері алдында оқылған дәріс / Н.Ә. Назарбаев // Егемен Қазақстан. – 2006. – 27 мамыр.

References

1 «Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N.A. Nazarbaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy», Astana, 17 kantar, 2014 zhyl / http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-17-kantar

2 «Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2011 – 2020 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы». Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2010 zhylygy 7 zheltoksandagy № 1118 Zharlygy, Astana, 2010 zhyl / <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118>

3 «Bilim turaly» Kazakstan Respublikasynyn Zany, Astana, 27 shilde, 2007 zhyl. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>

4 Nurmashkyzy A. Katysymdyk kuzyrettilik maselesi turaly. // Zhurnal «Bilim. Obrazovanie». – Almaty, 2008. – №6. – 32-33 b.

5 Nazarbaev N.A. «Innovacijalar men oku-bilimdi zhetildiru arkyly bilim jekonomikasyna» / Eurazija universiteti studentteri aldynda oqylған дәріс / Н.Ә. Nazarbaev // Egemem Kazakstan. – 2006. – 27 мамыр.

Gubaidullina M.Sh.,
Balaubayeva B.M.

Some questions about the methodology of scientific research for young researchers: facts, methods, theoretical approaches

International relations (IR) as a formal discipline and a distinct field of academic study were founded in Kazakhstan in 1992. Professional training of specialists-foreign affairs is official carried on the first Faculty of International Relations KazNU named after Al-Farabi Kazakh National University, established in 1995. Research projects in the world and foreign policy require special training of a new generation of young scientists. Such a project requires a high degree of initiative, significant amounts of time and energy, and demonstration of skills in research and writing. International relations are a field of academic and applied research, so research can be a positive and normative, it analyzes and formulates the foreign policy of the state or the region, given regional group. Under the research project for young researchers we understand a scientific article, thesis, master's and doctorate. A student gains foundational skills and specific knowledge necessary to analyze the options, choices and challenges that take place in the International arena. For this purpose, a variety of theoretical and empirical methods of research problems is used.

Key words: international relations, foreign policy, research methods, research theory.

Губайдуллина М.Ш.,
Балаубаева Б.М.

Жас мамандарға арналған ғылыми зерттеу әдістерінің кейбір мәселелері: фактілер интерпретациясы, әдістері, теориялық көзқарастар

Қазақстанда Халықаралық қатынастар зерттеудің жеке саласы ретінде 1992 жылы өз бастауын алды, ал академиялық пән ретінде ресми түрде 1995 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың білікті мамандар тобының ұйымдасуымен құрылады. Халықаралық қатынастар бағдарламасы студенттерге пәнаралық деңгейде білім алуға бағытталған және сонымен қатар студенттерге оқытушылардың жетекшілігімен кең ауқымды ғылыми жобалар жүргізу мүмкіндігін береді. Мұндай жобалар жоғары деңгейдегі бастаманы, көп уақыт пен энергияның мәнді мөлшерін, сондай-ақ ғылыми зерттеу саласында жазбаша үлгіде икемін, дағдысын көрсету талап етіледі. Халықаралық қатынастар саясаттың қоғамдық және академиялық саласы болып табылады, сондықтан да ол позитивті және нормативті саясат бола алады. Өйткені, ол мемлекеттің, аймақтың немесе нақты аймақтық топтың сыртқы саясатының талдауы мен қалыптасуына бағытталған. Жас зерттеушілердің ғылыми-зерттеу жобалары ғылыми мақала, магистрлік немесе докторлық диссертациясы болып табылады. Студенттер өздеріне қажетті болатын, халықаралық аренада туындайтын мәселелерді талдауға қажетті негізгі тәсілдер мен арнайы білім ала алады. Ол үшін тақырыпты зерттеудің әртүрлі теоретикалық және эмпирикалық тәсілдері қолданылады.

Түйін сөздер: халықаралық қатынастар, сыртқы саясат, зерттеу әдістері, зерттеу теориялары.

Губайдуллина М.Ш.,
Балаубаева Б.М.

Некоторые вопросы по методике научного исследования для начинающих: факты, методы, теоретические подходы

Международные отношения (МО) как отдельная академическая дисциплина и область научных исследований получили свое начало в Казахстане в 1992 г. Профессиональная подготовка специалистов-международников осуществляется на первом факультете международных отношений КазНУ им. аль-Фараби, созданном в 1995 г. Исследовательские проекты в сфере мировой и внешней политики требуют специальной подготовки нового поколения молодых ученых. Такие проекты требуют высокой степени инициативы, значительного количества времени и энергии, а также – демонстрации имеющихся навыков в осуществлении качественной научной работы. Международные отношения являются сферой академического и прикладного изучения, поэтому исследование может быть положительным и нормативным, оно анализирует и формулирует внешнюю политику данного государства или данного региона, конкретной региональной группы. Под научно-исследовательским проектом для молодых исследователей мы понимаем научную статью, диссертацию магистра и доктора наук. Студенты получают основополагающие навыки и специальные знания, необходимые для анализа вариантов и проблем, возникающих на международной арене. Для этого используются различные теоретические и эмпирические методы исследования проблемы.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, методы исследования, теории исследования.

**SOME QUESTIONS
ABOUT THE
METHODOLOGY
OF SCIENTIFIC
RESEARCH FOR
YOUNG RESEARCHERS:
FACTS, METHODS,
THEORETICAL
APPROACHES**

International relations as a specialty and as a profession

Many graduate students from Faculty of International Relations pursue careers in government, non-governmental organizations, and business or go on to graduate school in law, business, economics, or political science. In practice International Relations and International Affairs, depending on academic institution, form a separate academic program or field from Political Science, and the courses taught therein are highly interdisciplinary.

Students take a variety of internationally focused courses in social science and humanities disciplines. IR is the field that studies relations between *political entities* (polities) such as states, sovereign states, empires, inter-governmental organizations (IGOs), international non-governmental organization (INs), and the wider world-systems produced by this interaction.

International Relations pursue a course of study in world politics that includes classes in political science, globalization, economics, history, and languages, focusing on issues such as international security, international political economy, political and economic development, diplomatic relations, as well as terrorism and organized crime, human security, foreign interventionism, and human rights, as well, as, more recently, ecological sustainability, comparative religion.

For example, source base of the international relations draws from the science fields of the technology and engineering, economics, communication studies, history, international law, demography, philosophy, geography, sociology, anthropology, psychology, gender studies, cultural studies, and diplomacy.

The IR program explores how global, regional, and domestic factors influence relations between actors on the world stage. The major gives students the knowledge and skills to understand relations between nations, as well as the internal work of other countries and the role of nongovernmental actors in world affairs.

Questions before Paper and tasks

(1) What is academic paper/article?

Intellectual dilemma (suggest what is the problem in the field/particular case and why understanding of this case is important). Original research (original empirical evidence/data; original theory supported by the existent empirical evidence; re-interpretation of theory and empirical data in different manner).

Further, properly placed argument in the body of existent academic literature (sees what is written, suggests what is not existent and offers your own argument).

Also proper methodology: Results supported by the argument, argument supported by the data, data supported by empirical research and comparison of original research to the existent literature.

(2) How to frame the academic paper? Place it in the discipline (place it within the theory)/ Place it in the knowledge of the subject (region, case study)/ Indicate how the stated goal of the paper contributes to either.

What are the main components and the order of scientific presentation? So, the following the structure of the paper/a proper article: (a) *Introduction*. The introduction lays out the specific research questions, the context of the argument and provides its brief overview; (b) *theoretical framework*: this section lays out the theoretical framework that guides the analytical exercise of the article.

What are existing theories which explain the phenomenon? First of all, it is *background* (c): brief description of the facts and historical processes, actors, problems, and the facts that are relevant to the topic of the paper. Be careful to provide only those pieces of information which are relevant to your analysis. A very important part is a comprehensive analysis of the problems. *Analysis* (d): this section applies the theoretical framework of the essay to the empirical knowledge central to the topic of the theme. At the end of the study it is necessary to draw conclusions. *Conclusion* (e): this section summarizes your findings and whatever other conclusions you derived from the research. *Bibliography* (f): classification and systematization of the literature is not just a separately taken reference theme. The bibliography indicates the professionalism of the researcher. We need to find only the literature that is directly related to the study, which examined and analyzed by the author.

Research projects

The program of the International Relations (IR) is interdisciplinary and enables students to undertake a wide variety of research projects under the guidance of teachers. Under the research project for young researchers we understand a scientific article, thesis, master's and doctorate. Students gain foundational skills and specific knowledge necessary to analyze the choices and challenges that arise in International arena. Such a project requires a high degree of initiative, significant amounts of time and energy, and demonstrated skills in research and writing.

International relations is an academic and a public policy field, and so it can be positive and normative, because it analyzes and formulates the foreign policy of a given State, or given Region, or regional Group.

Usually it is necessary to learn how to write articles, proposal, abstracts, future prospect of the thesis, or **honors dissertation**. **Regardless of the researcher's experience or the teacher's expert direction**, writing is a demanding process that requires commitment. Discovering a well-focused topic, and more importantly a reason for writing about it, begins the process. Choosing a format, exploring sources through critical reading, and then completing the writing task with grace and style are daunting tasks.

We are talking about a serious and systematic activity, the one that involves library, the Internet, or field research. A research paper, like a personal essay requires choosing a topic you care about and are willing to invest many hours in thinking about. However, unlike an essay or short report, student will develop ideas by gathering an array of information, reading sources critically, and collecting notes (facts). We (teachers) offer students such topics as foreign policy in bilateral relations of the Republic of Kazakhstan (with any of the foreign countries), domestic issues in foreign countries, international security, regional integration issues (such as the EU, Central Asia, Eurasia, and Latin America), and the actual agenda of international organizations – the UN, the OSCE, CICA, SCO, NATO, human rights, and other. **Thus, different kinds of topics and questions can motivate you to explore your own thoughts and discover what others are saying.** Beyond selecting an effective subject, you need a reason for writing the paper.

Writing Research Papers introduces research as an engaging, sometimes exciting pursuit on several fronts – personal knowledge, ideas and electronic sources, and research in the field.

Some important steps of research

Research writing grows from investigation; establishes a clear purpose; develops analysis for a variety of topics. Students will be equipped with the professional “tools” to conduct their own research, analyze the findings, and write a final research thesis. In many ways, every research paper is an evaluation [1].

An important step in the preparation of the study and during the construction of the logical study is to understand the *Terminology and the Definition*. Assignments in policy and in political science, history, and other social science will often require interpre-

tation, *evaluation* and *performing causal analysis*, *definition*, *comparison*, or a search for *precedents* leading to a *proposal*. Sometimes you will need to provide an extended definition to show that your subject fits into a selected and well-defined category. A correct, precise definition usually includes three elements: the subject (modern-day actor); the class to which the subject belongs (public servant, politician, military); and the differences between others in this class (segments of society). If the researcher can associate the politician with IR, the argument might have merit. Definition will almost always become a part of research work when some of the terminology is subjective.

Research teaches *methods of discovery*. It is commendable if the researcher chooses to field research interviews, observation and experimentation. You may not come to any final answers or solutions, but you will come to understand the different views on a subject. In final paper, you will synthesize your ideas and discoveries with the knowledge and opinions of others.

Research develops *inquiry-based techniques*, teaches investigative skills. This requires painstaking work with the sources, using different methods of research, the various sources of information, from reference books in the library to computer databases and from special archival collections to the most recent articles in printed periodicals, depending on your sources. The Internet, with its vast quantity of information, will challenge you to find reliable sources. If you conduct research by observation, interviews, surveys, and laboratory experiments, you will discover additional methods of investigation. It has become commonplace to use a search engine to explore the Internet for information on any subject – from personal concerns, such as the likely side effects of a prescribed drug, to complex issues, such as robotics [1, pp. 3-5].

The terms in contexts of the international relations

Definition is also necessary with scientific terminology; furthermore, definition might serve as your major thesis. You need to pay attention to the examples of the definition of principal terms in International Relations. The following terms are used in a number of contexts in international relations. At first, definition of *Nation–State* as a form of political organization under which a relatively homogeneous people inhabit a sovereign state; especially: a state containing one as opposed to several nationalities (*State, Sovereign, Country*) [2].

State is a large social system with a set of rules that are enforced by a permanent administrative

body (government). That body claims and tries to enforce sovereignty. That is, the state claims to be the highest source of decision-making of the social system within its jurisdiction, and it rejects outside interference in making or enforcing its set of rules. The smaller systems within the state are not sovereign, nor are large international organizations like the United Nations, since states routinely reject their authority. The state is a political concept that refers to the exercise of power or the ability to make and enforce rules. *Sovereign*: ultimate power to control people and events within the area of the state.

Nation: a group of individuals who feel that they have so much in common (interests, habits, ways of thinking, and the like) that they should all become a particular state. Unlike the term state, the term nation refers to the subjective feelings of its people. By this definition, almost all the present nations would like to become nation-states, but many nations are actually parts of other states, and many states are not nation-states. On the whole, nation-states can count on much greater loyalty from their citizens than states that contain many nations, and this gives them greater strength in their international dealings (the term “international” should really be “interstate”) [2].

Society: the population controlled by a state, or the population that forms a nation, or both. Some societies are territorially limited to a single geographical area and a single state while others are not. The term society, unlike the terms state and nation, is not limited to a single definition because societies overlap with different states and nations. *Country*: a well-defined geographical area. The term simply refers to a spatial concept. *Peace of Westphalia, 1648*: event generally identified as marking the end of the medieval order and the beginning of the European centered, nation-state based, balance-of-power system, which characterized international political behavior until 1914.

The International System and its constituent parts

Geopolitics: refers to the role of geographic factors in international politics. Not as much attention is given to this in the late 20th Century because industrialization and technological advance has reduced the potency of geographic barriers to human movement in commerce and military action. The 21st century again increased the role of geopolitics.

World System: a set of interconnected societies. The state of being of each of these societies depends to some extent on its relative position in the world system, which has strong, middling and weak members. The world system of 1900 was a capitalist sys-

tem. During most of the 20th Century, there was a world system with competitors: capitalism and communism. They have fought for hegemony. In the late 20th Century, there is again simply a capitalist world system.

Core Societies: economically diversified (in the 20th Century that means industrialized), rich and powerful societies that are relatively independent on outside control. *Peripheral Societies*: economically overspecialized, relatively poor and weak societies that are subject to manipulation or direct control by core powers. *Semi-Peripheral Societies*: societies that are trying to industrialize and/or diversify their economies. While they are weaker than core societies, they are not as subject to outside manipulation as peripheral societies.

Interdependence: two or more nation-states which are mutually dependent, i.e. national populations become closely linked through international transactions. The notion of independence of any society is totally relative in this century. Not even the core societies are truly independent because their strength depends, in part, on control of resources that come from peripheral and semi-peripheral areas. *Sensitivity*: two or more nation-states are in a position of mutual dependence by choice.

Research requires a critical thinking and understanding of the facts and phenomena, their *Interpretation, evaluation*. To *interpret*, you must usually answer, "What does it mean?" Questions often point toward interpretation: What does this passage mean? What are the implications of these results? What does this data tell us? Research teaches *logic*, you must make perceptive judgments about the issues surrounding a specific topic. Your paper will rely on your logical response to your reading, observation, interviews, and testing. *Vulnerability*: nation-states are in a position in which there are no readily available alternatives to the situation of mutual dependence in which they find themselves [2].

Research teaches the *basic components of argument*. In most cases, a research paper requires you to make a claim and support it with reasons and evidence. For example, if you argue that "unipolar world is dominated by contemporary international relations", you will learn to anticipate challenges to your theory and to defend your assertion with evidence.

To *evaluate*, you need to establish clear criteria of judgment and then explain how the subject meets these criteria. First step should be to create your criteria (space, time, chronological framework, the sources, their credibility, logical construction work the evidence and many other criteria for objective

conclusions). For example, how to correctly interpret today international events on the eve of the Second World War? Is it possible to draw analogies with the present day? What is the pre-war economic and political crisis? What are the international and political implications? And what are the psychological implications? For example, if you claim that "the unipolar world is a dominant feature of contemporary international relations", you will learn how to anticipate problems in your theory and defend your claim with evidence.

Research teaches *critical thinking*. As you wade through the evidence on your subject, you will learn to discriminate between useful information and unfounded or ill-conceived comments. Some sources, such as the Internet, will provide timely, reliable material but may also entice you with worthless and undocumented opinions. You need to identify the accuracy of the facts and sources, it is necessary to measure them (for example, their volume, the degree of influence, the consequences), that is, to experience the work and make a final decision on that issue, which is placed in the scientific work. Let's see how evaluation develops with one process to other subjects. For example, current conflicts in the Middle East, "Arab Spring", perhaps the causes and consequences of the 2003 U.S. war on Iraq, the interests and influence of the great powers are without historical background, long-standing reasons. They now can not be understood, if you do not to investigate the sources of these conflicts, a large array of documents. Thus, the history of the conflict is evolving from one period to another.

Competing World Views (the basic theory)

While preparing to study international relations, emphasis must be put on the constant tension between facts and interpretation. If our study of international relations required only facts, we could potentially all have the same understanding of world politics. Facts do not speak for themselves, however. They are organized by concepts, structured by theories, interpreted by worldviews and evaluated in the light of individual and subjective value systems.

Realism: portrays the world political system as an anarchic struggle for power and security among competing states. No higher authority exists than these states. Thus states individually, or in alliance with other states, provide for their own defense. Power is the only effective means of assuring security. Security follows from vigilance willingness to act to prevent any state from achieving a preeminent and threatening position. Realism focuses on state security and power above everything else. Early realists such as E.H.

Carr and Hans Morgenthau argued that states are self-interested, power-seeking rational actors, who seek to maximize their security and chances of survival. Cooperation between states is a way to maximize each individual state's security (as opposed to more idealistic reasons). Similarly, any act of war must be based on self-interest, rather than on idealism. Many realists saw World War II as the vindication of their theory [3].

Idealism-Liberal Internationalism: suggests that there are reasons to believe that the dominant global role of states might be weakening. International institutions, international law and international commerce all contribute to the developing global community. Thus, we should describe the world not only in terms of state interaction but also in terms of increasing community [4].

International society theory (the English school), also focuses on the shared norms and values of states and how they regulate international relations. Examples of such norms include diplomacy, order,

and international law. Unlike neo-realism, it is not necessarily positivist. Nicholas Wheeler is a prominent solidarist, while Hedley Bull and Robert H. Jackson are perhaps the best known pluralists [5]. Theorists have focused particularly on humanitarian intervention, and are subdivided between solidarists, who tend to advocate it more, and pluralists, who place greater value in order and sovereignty [6].

Further, a handful of states have moved beyond insistence to full sovereignty, and can be considered "post-modern". The ability of contemporary IR discourse to explain the relations of these different types of states is disputed. "Levels of analysis" is a way of looking at the international system, which includes the individual level, the domestic state as a unit, the international level of transnational and intergovernmental affairs, and the global level [7].

So, the program of the International Relations (IR) is interdisciplinary and enables students to undertake a wide variety of research projects under the guidance of teachers.

References

- 1 Lester J.D. Writing research Papers: A complete Guide. – New York: Pearson Longman, 2007. – P.5-6.
- 2 An Encyclopædia Britannica Company//<https://www.britannica.com/>; 2016 Merriam-Webster, Incorporated//<https://www.merriam-webster.com/dictionary/nation/>
- 3 Morgenthau H. Politics Among Nations: The struggle for Power and Peace (1978). – New York, 1978. Pp. 4–15 (Retrieved 2016-02-24)
- 5 Mingst K.A.,&Arreguin-Toft I. M. Essentials of International Relations (5th ed.). New York: W. W. Norton & Company, 2011.
- 6 see: Bull H. Anarchical Society. – New York: Columbia University Press, 1977; Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics, Public Affairs Ltd, 2004
- 7 Conflict after the cold war. Arguments on Causes of War and Peace / Richard K/Betts. – New York: Macmillan, 1994.

Мадиева Д.Б., Досанова А.М.

**Лингвокультурологические
особенности неофициальных
казахских топонимов**

Данная статья посвящена исследованию топонимии, в частности, неофициальной номинации современных топонимов Казахстана, которые представляют особый пласт разговорной лексики, образованной в казахской лингвокультуре. Авторы рассматривают первичную и вторичную ономастическую номинацию, и сравнивают определения разных лингвистов.

В лингвистике термин «номинация» представляет собой процесс называния, где языковые элементы соответствуют объектам, которые они обозначают. В номинации участвуют три элемента: именуемый объект, именующий объект и языковые средства, с помощью которых объект приобретает первичное или вторичное наименование. Вторичная ономастическая номинация – это процесс дополнительной номинации объекта, который может параллельно сосуществовать с официальным названием. В статье анализируются лингвокультурологические особенности неофициальных казахских топонимов и предлагается семантическая классификация онимов.

Ключевые слова: лингвокультурология, топонимия, неофициальные онимы, вторичная номинация.

Madiyeva D.B., Dossanova A.M.

**Linguocultural peculiarities of
unofficial Kazakh toponyms**

This article is devoted to the study of toponyms, in particular, the informal nomination of modern place names of Kazakhstan, which are of particular layer of spoken language, formed in the Kazakh linguaculture. The authors examine the primary and secondary onomastic nomination, and compared to determine the different linguists.

In linguistics, the term «nomination» is a process of naming, in which language elements correspond to the objects that they represent. In the category, involved three elements referred to as an object, the object name and language means by which an object acquires a primary or secondary name. Secondary onomastic nomination is the process of nomination of additional object, which can co-exist in parallel with the official name. The article analyzes the features of informal Kazakh linguocultural place names, and offers semantic classification of onyms.

Key words: linguoculture, toponym, informal onym, secondary nomination.

Мадиева Д.Б., Досанова А.М.

**Бейресми қазақ
топонимдерінің лингвомәдени
ерекшеліктері**

Бұл мақала топонимдерге, соның ішінде қазақ лингвомәдениетінде пайда болған Қазақстанның қазіргі бейресми топонимдеріне арналған. Авторлар біріншілік және екіншілік ономастикалық аталым деген ұғымдарға тоқталып, әр түрлі ғалымдардың ұсынған анықтамаларын өзара салыстырған.

Тіл білімі саласында, «аталым» термині деп тілдік элементтер өздері мағына беретін объектілеріне сәйкес болатын атау беру процесін айтамыз. Аталым процесінде үш элемент қатысады: аталатын нысан, атайтын нысан және аталатын нысан өзінің біріншілік және екіншілік аталымын иемденетін қосалқы тілдік бірліктер. Екіншілік ономастикалық аталым – бұл нысанның ресми атымен қатар өмір сүре алатын қосымша аталым процесін атайды. Мақалада бейресми қазақ топонимдердің лингвомәдени ерекшеліктері қарастырылып, онимдердің семантикалық классификациясы ұсынылады.

Түйін сөздер: лингвокультурология, топоним, бейресми оним, екіншілік аталым.

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИ-
ЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
НЕОФИЦИАЛЬНЫХ
КАЗАХСКИХ
ТОПОНИМОВ**

Современная ономастика изучает значение названий и имен объектов, их происхождение и образование. Ономастические исследования помогают изучить пути миграции отдельных этносов, выявить места их прежнего обитания, описать более древнее состояние отдельных языков, определить языковые и культурные контакты разных этносов.

Неофициальная ономастическая система занимает важное место в лингвистике, так как изучает не закрепленные наименования, а те, которые появились благодаря народному имя творчеству. Вторичная ономастическая номинация – это процесс дополнительной номинации объекта, который может параллельно сосуществовать с официальным названием. Вторичные онимы также обозначаются в работе как неофициальные имена собственные, неофициальные онимы, прозвища. К неофициальным именам собственным относятся прозвищные имена людей, животных, названия стран, городов, местностей, домов и зданий и т.п.

Прежде чем приступить к рассмотрению неофициальных онимов или вторичной ономастической номинации, необходимо обратиться к теории номинации в целом. Теория номинации выясняет процесс появления наименований по отношению к определенным объектам действительности, связь между понятием и их наименованием.

В период античной философии мыслители спорили о материалистической стороне номинации, изучая отношения между механизмом слово-вещь-понятие (Аристотель, Гераклит, Демокрит, Платон, Августин). В современной лингвистике до сих пор не существует единого описания термина «номинация».

Во-первых, термин «номинация» может обозначать как процесс создания, закрепления и распределения наименования за разными фрагментами действительности, так и значимую языковую единицу, образованную в процессе называния [1].

Во-вторых, лингвисты по-разному трактуют дефиниции терминов «первичная» и «вторичная» номинация.

Например, Т.В.Булыгина [2], В.Г.Гак [3], А.А.Уфимцева [4] под первичной номинацией понимают языковое означивание посредством слов и словосочетаний, а под вторичной – языковое означивание при помощи предложений. При этом разграни-

чение двух разных видов языкового означивания – как слов и словосочетаний, с одной стороны (первичная номинация), и предложений, с другой (вторичная номинация), нашло свое выражение у этих исследователей в бинарных противопоставлениях:

1) как два вида знаков – номинативные и предикативные, знаки-наименования и знаки-сообщения [2], частичные и полные знаки [3], [5];

2) как два вида семиологических значимостей – значение и смысл: номинативная и синтагматическая ценность знака [4], [5], [6];

3) как два принципа означивания системных средств – семиологический и семантический [6].

Первичное и вторичное указание в этом смысле представляется по-разному с точки зрения «основной» и «модифицированный»; «глубокий» и «случайный». Для того чтобы обратиться к способности современных языков пополнения их запасов, вводится понятие вторичной номинации, которое понимается как использование фонетической формы примитивной языковой единицы для новой маркировки, то есть появление новых значений в той или иной языковой единицы.

Результаты вторичной номинации рассматриваются как производные морфологической структуры и смысла. Методы вторичной номинации в этом смысле сильно отличаются в зависимости от языковых средств, используемых для создания новых имен, и характер этой взаимосвязи именуется как «название реальности». В зависимости от типа методик для дифференциации используют следующее: 1) формирование слова в качестве обычного способа создания новых слов и значений; 2) синтаксическая транспозиция, где морфологическое средство указывает на изменение синтаксической функции, сохраняя при этом лексическое значение; 3) семантическая транспозиция, которая не приводит к изменению материального изображения толкования единиц и приводит к многозначным словам формации [7].

Проанализировав природу вторичной номинации, можно сказать, что это явление наиболее загадочно и до конца не исследовано, т.к. не всегда можно с уверенностью утверждать о связи исходного наименования и неофициального онима. В большинстве случаев различна их ономазиологическая структура и сама суть значения. Происходит своеобразный качественный скачок в переосмыслении значения, и подчас трудно найти семантическую преемственность. Данный факт особенно характерен для

неофициальных онимов, имеющих метафорический перенос.

Лингвокультурный компонент неофициальных онимов базируется на материальной и духовной культуре. Все виды национальной культуры отражаются в языке, и их составляющие могут формировать дополнительное именование городов, предметов, зданий. В нашем исследовании рассматриваются вторичные онимы, в которых проявляется лингвокультурная специфика, и, следовательно, они являются трансляторами казахского лингвокультурного социума.

В ходе исследования была проведена классификация неофициальных топонимов на следующие семантические группы [9]:

1. Прозвища топонимов, отражающие особенности природно-географической среды и климатических условий.

В казахской лингвокультуре особое внимание уделялось художественному творчеству. С древности у казахов ценились произведения жырау, акынов, которые цитировались, передавались из уст в уста, из поколения в поколение. Каждый поэт или писатель восхваляет места, которые произвели на него большое впечатление, но чаще всего он описывает свой родной край. Казахские акыны, писатели не стали исключением, они с теплом и нежностью пишут о Родине, употребляя метафору, метонимию, эпитеты. Эти душевные строки легко приживаются в народе и становятся слоганами, образными выражениями, крылатыми словами или неофициальной номинацией к определенному городу или местности.

В казахском языке официальные онимы могут употребляться вместе с дополнительной номинацией, например, в масс-медиа часто употребляется сочетание Жетісу – жер жанаты, что дословно переводится как Семиречье – это земной рай. Если полагаться на исторические источники, автором метафоры Жетісу – жер жанаты был жырау Асан Қайғы, который искал «Жерұйық» – «Землю обетованную», и поразился красоте Семиречья. Жетісу славился здоровым климатом и красивым ландшафтом, напоминающим швейцарские Альпы и незабываемую природу.

Красота пейзажа Көкшетау впервые в поэтической форме эпитетом Арқаның кербез сұлу Көкшетауы, что означает Көкшетау изыщный красивый край долины Арқа, была замечательно описана поэтом Сакеном Сейфуллиным в поэме «Көкшетау»:

Арқаның кербез сұлу Көкшетауы
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.

Само название Көкшетау уже вторично, так как нарицательное имя приобретает вторичную номинацию и индивидуализируется. Слова «көкше» и «тау», что в сочетании означает «зеленая гора», уже подчеркивают природную уникальность региона.

Казахи особо почитают края, которые подарили талантливых, известных поэтов, писателей, таких, как С.Сейфуллин, А.Кунанбаев, Ы.Алтынсарин, М.Ауезов и других. Это было толчком в создании неофициальной ономастической номинации как Абайдың кіндік қаны тамған жері – Семей, что означает земля, на которой родился Абай.

Казахский язык всегда был поэтичным, топонимы употреблялись часто с эпитетами, сравнениями. Эпитет – это образное определение, которое дает художественную характеристику явлению или предмету. Эпитет представляет собой сравнение и может быть выражен как именем прилагательным, так и существительным, глаголом или наречием. Например, Жазиралы Жаркент – просторная, плодотворная земля Юго-Восточного Казахстана, расположенная на границе с Китаем; Шырайлы Шымкент (Шым қала) – красивый, процветающий город Шымкент; Киелі Түркістан – святой Туркестан, потому что в Туркестане находятся святые места – мавзолеи Ходжи Ахмеда Ясави, Айша Биби, Арыстанбаб, куда съезжаются люди со всего Казахстана, чтобы помолиться и полечиться святой водой; Саялы Сарыағаш – прохладный тенистый Сарыағаш, местность на Юге Казахстана, где есть лечебные источники и курорты для отдыха; Шағалалы Шардара – Чардара, где обитают много чаек, так как в городе находится Чардаринское водохранилище. Пример:

Шардара сенің сұлу келбетіңнен,
Алқынып ақтолқындар тербетілген.
Келеді-ау шағалалар самғап ұшып,
Көргенсоң сендей әсем жер бетінен.

Неофициальное название каньона Чарын, который находится в Алматинской области, – «Қызғылт қамалдар аңғары» (досл. «овраг красной крепостной стены»). Каньон получил это прозвище из-за своего геоморфологического строения, напоминающего стены крепости и сложенного из красного камня. Необычная структура такой земли встречается только в

штате Колорадо США, где находится Великий каньон. Красивый природный Чарын является ландшафтно-палеонтологическим объектом казахстанского туризма.

2. Прозвища топонимов, которые имеют шуточно-иронический или презрительно-пренебрежительный характер.

Жители какой-либо местности всегда являются лицом своего края, субъективное мнение об одном представителе создает целое представление о целом городе или народе. Это влияет и на имидж города в целом.

В некоторых случаях, неофициальные онимы создаются с помощью приближения объектов или сходством культуры поведения некоторых представителей этих регионов, которые даже далеки друг от друга по географическому расположению. Так, вторичной номинацией города Шымкент – Техас, о причинах которых можно только догадываться. В шымкентском интернет-форуме жители Шымкента открыли тему, где подняли столь важный для них вопрос: «Почему Шымкент называют Техасом?». Комментарии были оставлены около 30 респондентами и многие из них утверждали, что это прозвище было дано Шымкенту жителями Алматы. Причины этой вторичной номинации указывались разные, но в большинстве случаев они были одного характера. Сходством штата Техас и города Шымкент является то, что в обоих регионах в большинстве случаев выявляется несоблюдение законов, бессилие правоохранительных органов, возрастание числа преступников, низкая культура поведения, необразованность некоторых граждан и т.д.

3. Прозвища топонимов, отражающие некоторые особенности хозяйственно-экономического развития, функционального предназначения и архитектурного строения, рекламирующие их как центры туризма.

Каждый город в Казахстане имеет свои особенности, как промышленные, так и административные лидерства. В связи с их отличительными признаками появилась вторичная номинация городов, таких, как Мұнайлы астана, Мұнайшылар қаласы – Атырау, нефтяная столица Казахстана, город нефтяников – Атырау, так как в Атырау находятся нефтяные скважины, т.е. по индустриальному лидерству; Көмір астанасы, Шахтерлер қаласы – Қарағанды, столица угля, город шахтеров – Караганда, где расположены шахты для добычи угля и находится основной фонд угля страны; Оңтүстік астана – Алматы, бывшая столица республики, распо-

ложенная на юго-востоке Казахстана и сохранившая статус Культурной столицы; Солтүстік астана – Астана, официальная столица, расположенная на севере страны; Қазақстанның рухани астанасы – Шығыс Қазақстан, подарившая многих известных писателей, поэтов, ученых.

Не во всех случаях вторичная ономастическая номинация формируется на казахском языке, имеются заимствованные прозвища из других языков, дословно переведенные на казахский язык. К ним можно отнести онимы известные на весь мир, которые являются примерами межкультурной коммуникации, такие, как Аспанасты ел – Қытай (Поднебесная-Китай); Кәрі құрлық – Еуропа (старая часть света – Европа); Азаттық аралы елі, Бостандық аралы – Куба (Остров свободы – Куба); Тұманды Альбион – Лондон (Туманный Альбион – Лондон); Күншығыс елі – Жапония (Страна восходящего солнца – Япония), т.б.

4. Прозвища топонимов, отражающие особенности истории, связанные с историей, культурой, традицией и религией народа.

Как мы уже отмечали, вторичная ономастическая номинация подчеркивает особенности или значимые события, связанные с объектом. Перемены во власти или в народе отражаются в топонимах, формируя дополнительную номинацию. Например, Казахстан и Кыргызстан – соседние республики, связанные и общей историей, общими корнями и политическими изменениями. Казахы знакомы с некоторыми культурными особенностями кыргызов, традиционным головным убором, который сделан из войлока, и поэтому называет кыргызский народ «айырқалпақтылар елі». Так же знаем, что этот народ славится эпосом Манас. В казахском языке Манасты пір тұтқан жұрт – это Қырғызстан, народ, который поклонялся Манасу. Пример: Тіпті көп ұзамай Манасты пір тұтқан жұрт Орта Азиядағы «демократия аралы» деген атауға да ие болды. В последнее время многие страны заговорили о Кыргызстане из-за столкновений народа с властью в 2005 и 2010 годах, когда мирные столкновения переросли в кровавую революцию. Это породило новое неофициальное

прозвище Кыргызстану – «демократия аралы», т.е. «остров демократии».

По историческим данным, казахи со времен казахского ханства называли персов (нынешний Иран) Қызылбастар, что означает красноголовые, а государство Қызылбастар елі. Қызылбаши (кизильбаши, от тюркск. «красноголовые», азерб. Qızılbaş, перс. قزلباش Qizilbāsh, тур. Kızılbaş) – объединение тюркских кочевых племён, кочевавших на территории Ирана, Анатолии и Азербайджана в XV–XVI веках. Қызылбаши, будучи шиитами, носили чалмы с 12 пурпурными полосами в память 12 шиитских имамов (откуда и название); они также имели обычай брить головы и бороды, оставляя чубы и длинные усы. Пример: XV ғасырдан бастап түркі тілді елдерде парсыларды қызылбастар елі деп атай бастады.

Неофициальные онимы являются историческими трансляторами лингвосоциума. Так, например, можно проследить исторические факты в жизни народа, известные ученые-тюркологи, исследуя казахскую землю, доказали, что центром тюрков являлся город Туркестан. Востоковед, арабист В.В. Бартольд в своей монографии «Туркестан в эпоху монгольского нашествия» утверждал, что Туркестан является сердцем тюркского народа и получил вторичную номинацию как «Түрік кіндігі – Түркістан».

Как показало исследование, любая культура имеет присущие только ей культурные значения, которые закрепляются в языке, моральных нормах, убеждениях, особенностях поведения. Ономастические единицы языка несут национально-специфичный характер, в том числе и неофициальные имена собственные, через свое пространство отражают языковую картину мира определённого народа. Рассмотрение казахской вторичной ономастической номинации с точки зрения лингвокультурологического подхода способствует определению и пониманию основных ценностей и установок национальных лингвокультур. В казахской лингвокультуре в большей степени используются поэтические неофициальные топонимы, широко известные по произведениям знаменитых поэтов.

Литература

- 1 Телия В.Н. Номинация. – В: Энциклопедический лингвистический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 336-337.
- 2 Булыгина Т.В. Особенности структурной организации языка как системы и методы ее исследования. – М.: Наука, 1991. – С. 123.

- 3 Гак В.Г. О двух типах знаков в языке. – В кн.: Материалы конференции «Язык как знаковая система особого рода». – М.: Наука, 1967. – С. 9.
- 4 Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – С. 272.
- 5 Уфимцева А.А. Понятие языкового знака. – В кн.: Общее языкознание. – М.: Наука, 1970. – С. 119.
- 6 Уфимцева А.А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – С. 41-42.
- 7 Романчук М.Г., Романчук В.О. The essence of primary and secondary nomination categories. Russian linguistic bulletin, 1 (1) 2015, Екатеринбург, ИП Соколова М.В., с.18
- 8 Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименования / А.А.Уфимцева и др.; отв. ред. Б.А.Серебрянников, А.А.Уфимцева; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
- 9 Мадиева Д.Б. Вторичная ономастическая номинация: Маг.диссер. – Алматы, 2011. – С. 50.

References

- 1 Telija V.N. Nominacija. – V: Jenciklopedičeskij lingvističeskij slovar'. – М.: Sovetskaja jenciklopedija, 1990. – S. 336-337.
- 2 Bulygina T.V. Osobnosti strukturnoj organizacii jazyka kak sistemy i metody ee issledovanija. – М.: Nauka, 1991. – S. 123.
- 3 Gak V.G. O dvuh tipah znakov v jazyke. – V kn.: Materialy konferencii «Jazyk kak znakovaja sistema osobogo roda». – М.: Nauka, 1967. – S. 9.
- 4 Ufimceva A.A. Slovo v leksiko-semantičeskom sisteme jazyka. – М.: Nauka, 1968. – S. 272.
- 5 Ufimceva A.A. Ponjatje jazykovogo znaka. – V kn.: Obshee jazykoznanie. – М.: Nauka, 1970. – S. 119.
- 6 Ufimceva A.A. Leksicheskoe znachenie. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki. – М.: Nauka, 1986. – S. 41-42.
- 7 Romanchuk M.G., Romanchuk V.O. The essence of primary and secondary nomination categories. Russian linguistic bulletin, 1 (1) 2015, Ekaterinburg, IP Sokolova M.V., s.18
- 8 Telija V.N. Vtorichnaja nominacija i ee vidy // Jazykovaja nominacija. Vidy naimenovanija / A.A.Ufimceva i dr.; отв. ред. Б.А.Серебрянников, А.А.Уфимцева; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
- 9 Madieva D.B. Vtorichnaja onomastičeskaja nominacija: Mag.disser. – Almaty, 2011. – S. 50.

Бөрібаева С.Б.
**Дипломатиялық
терминдердің қазақ тілінде
жасалуы мен аударылуы**

Бұл мақалада қазақ тіл білімінде дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары, олардың лексика-семантикалық құрылымына талдау жасау, кірме сөздердің этимологиясын анықтау, терминжасамдағы кальканың рөлі сияқты мәселелері қарастырылады. Термин ұғымына анықтама беріліп, әртүрлі ғалымдардың пікірі талданады. Негізгі бөлімінде халықаралық қатынастар факультетінің студенттері үшін, мамандық бағдарламасына сәйкес «Мемлекеттік тілдегі дипломатиялық аударма негіздері» пәні сабағы барысында орыс тілінен аударылып берілген кейбір дипломатиялық терминдердің шығу тегі мен қазақ тіліндегі баламасы, дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары – трансформация (ауыстыру), транскрипциялау, калька әдістері қарастырылады. Мақаланың қорытындысында, болашақта жаңа заман талабына сәйкес кәсіби, білікті мамандар дайындау үшін, халықаралық қатынастар факультетінің студенттеріне мемлекеттік тілде жүргізілетін пәндердің санын көбейту қажет екендігі туралы пікір білдіріледі.

Түйін сөздер: термин, дипломатиялық, аударма, халықаралық, сөз, саяси.

Boribaeva S.B.
**Structure and translation of
diplomatic terms in the Kazakh
language**

This article discusses issues such as how to create diplomatic terms in the Kazakh language, making the structure of making their lexical – semantic analysis, determined the etymology of loan words, the role of «калька» in the construction of terms, the role of education in terms of tracing paper. In this article we define the concept of the term and analyzes the views of various scientists. In the main part there is a translation (etymology) of some diplomatic terms in the Kazakh language and their equivalents, considering the creation of forms of diplomatic terms, the conditions of transformation, transcription methods of tracing paper for students of international relations under the program on the subject «Fundamentals of diplomatic translation from the Kazakh language».

At the end of the article, it was felt the need in the future to increase the number of subjects in a state language teaching for students of the faculty of international relations with the aim of training qualified professionals that meet the requirements of modern times.

Key words: term, diplomatic, translation, international, political.

Борибаева С.Б.
**Образование и перевод
дипломатических терминов
на казахском языке**

В данной статье рассматриваются способы создания дипломатических терминов на казахском языке, структура создания их лексическо-семантического анализа, определяется этимология заимствованных слов, роль кальки в образовании терминов. Дается определение понятия «термин», анализируются мнения различных ученых. В основной части для студентов международных отношений в соответствии с программой по дисциплине «Основы дипломатического перевода на государственном языке» приводится этимология некоторых дипломатических терминов и их эквиваленты на казахском языке, рассматриваются формы создания дипломатических терминов, условия трансформации, транскрипции, методы кальки. В заключении статьи делается вывод о необходимости увеличения количества дисциплин на государственном языке обучения для студентов факультета международных отношений с целью профессиональной подготовки квалифицированных специалистов, соответствующих требованиям нового времени.

Ключевые слова: термин, дипломатический, перевод, международные, политические.

**ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ
ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚАЗАҚ
ТІЛІНДЕ ЖАСАЛУЫ
МЕН АУДАРЫЛУЫ**

Тәуелсіздікке қол жеткізген күннен бастап Қазақстан мен шет елдердің арасындағы саяси, мәдени және экономикалық қатынастардың дамып, өркендеуі жаңа қарқынға ие болды. Қазіргі таңда Қазақстанның шет елдермен жасайтын келісімдері, шарттары мемлекеттік тілде жазылатыны белгілі, яғни халықаралық қатынаста мемлекеттік тіл өз қызметін атқарып, беделі арта бастады. Елімізде болып жатқан түбегейлі өзгерістер тіліміздің жан-жақты, оның ішінде терминология саласының дамуына жағдай туғызды. Біз өз мақаламызда қазақ тіл білімінде дипломатиялық терминдердің жасалу жолдарына, олардың лексика-семантикалық құрылымына талдау жасау, кірме сөздердің этимологиясын анықтау, терминжасамдағы кальканың рөлі сияқты мәселелерге назар аударуды жөн көрдік. Қоғам дамуында терминология қалыптасуын зерттеп бастаған А. Байтұрсынұлы, Н. Төреқұлұлы, Х. Досмұхамедұлы сияқты ұлт зиялылары болса, 90-жылдардан бері Ә. Қайдар, қазақ терминологиясындағы жаңаша көзқарасты қалыптастырып, Ө. Айтбайұлы қазақ терминологиясы ғылымының тұтас тарихын жазды, Б. Қалиұлы, Ш. Біләлов секілді ғалымдардың еңбектерінің де маңызы зор. Әсіресе Ш. Құрманбайұлы сынды тілші ғалымдар қазақ лексикасының терминдеу процесін жан-жақты зерттеп, қазақ тілінде терминологиялық сөздіктер, халықаралық қатынастар факультетінің студенттеріне арналған «Қазақ тілі» оқу құралын шығарды.

Дипломатиялық қарым-қатынастардың шекті жасанды және регламенттелген аясы белгілі бір өзгерістерді бастан кешіруде. Дипломаттың қарсыласы жаңарды, оның контрагенттерінің аясы кеңейіп жатыр. Шиеленістерді шешудің амалдары едәуір жетілдірілуде. Дипломатияның тілі де өзгереді. Дәстүрлі дипломатияның тілі өмір сүруде. Дипломаттар ең алдымен, сол тілде әңгімелеседі және жазады. Бұл, ең алдымен, жай пікірталас емес, шешімдер қабылдаудың нақты үдерісі болатын орындарға, БҰҰ, ЕҚЫҰ, НАТО сияқты халықаралық ұйымдарға тән. Осындай тіл өңделген, әбден икемделген және көптеген дайын формулалармен жинақталған, дипломаттар бұл формулаларды белгілі бір шешімдерге қол жеткізу үшін қолданады. Дипломатия тілі қазіргі таңда адамзат тілінің өзге салаларымен өзара әрекетке түсіп отыр. Интернеттің күрт дамуына байланысты,

дипломаттар мен саясаткерлердің сөзінде терминдер, мәдениет, әсіресе кино әлеміндегі соңғы оқиғаларға сілтемелер пайда бола бастады. Дипломатия тіліне спорт терминологиясы да ене бастады. Мысалы, «қосымша уақыт», ағылшын нұсқасында «овертайм» терминін дипломаттар мәжілістің белгілі бір уақытында нақты шешімге қол жеткізе алмаған кезде өздеріне қолданады [1, 5 б.]. Осы орайда халықаралық қатынастар факультетінің студенттері «Мемлекеттік тілдегі дипломатиялық аударма негіздері» пәні сабағы барысында мамандық бағдарламасына сәйкес, өз мамандығына тікелей қатысты дипломатиялық терминдермен, сөз тіркестерінің, оралымдардың олардың қазақ тіліндегі баламасымен танысады. Біздің пайымдауымызша, болашақта елімізді шет елге танытатын дипломат, халықаралық құқық заңгер мамандары қазақ тілін жетік меңгерген кәсіби тұлға ретінде қалыптасуы тиіс. «Қазіргі қазақ терминологиясында арнайы назар аударуды қажет ететін мәселенің бірі – тілімізге өзге тілдерден орыс тілі арқылы еніп, халықаралық терминдер деген атқа ие болып жүрген атаулар. Мұндай атаулар көбінесе Еуропа, ТМД елдерінің бірқатарында қолданылады» [2, 129 б.].

Термин сөзінің мағынасына тоқталып, ғалымдардың пайымдауларына назар аударсақ: «Термин сөзінің шығу тегі терең. Ежелгі Римде термин сөзі шекараның тәңірлік иесі, территориялар мен учаскелерді бөліп тұратын шекаралық бағаналар мен тастардың қорғаушысы, күзетушісі ұғымында қолданылды. Бұл тастар қасиетті саналды. Егер кімде-кім бұл тастарға қол тигізсе және тиіссе, онда ол қарғысқа ұшырайды деп саналды. «Ғылыми терминдер осыған ұқсас тастар болып межеленіп бөлінген, қайта танымға қызмет етті» [3, 37 б.].

«Термин – слово или словосочетание, являющиеся названием определенного понятия какой-нибудь специальной области науки, техники, искусств» [4, 649 б.]. «Аударма жасаудағы негізгі мақсат терминге дәл, дұрыс балама бере білу, қалыптасқан халықаралық термин болса, сол күйінде қалдыра отырып мағыналық сипатын түсіндіру. Термин ереже бойынша, басқа тілде соған сәйкес терминмен аударылады. Ұқсастық, синонимдік ауыстыру, сипаттамалы аударма сәйкес терминдер тілде жоқ жағдайда жасалады» [3, 88 б.]. «Саяси терминдер әсіресе публицистикалық, газеттік стильге тән. Сондықтан саяси терминдер негізінен көпшілікке таныс болып келеді. Сондай-ақ қоғамдық-саяси терминдер тар салалық болып есептелмейді әрі бірізділік қатаң сақталмайды. Себебі түрлі идеологиялық кон-

цепциялардың өзгеруіне байланысты терминдер мағынасында да өзгерістер болып тұрады, көпмағыналы терминдер, синоним терминдер кездеседі. Мысалы, АҚШ-тың саяси терминологиясында *state термині* «*мемлекет*», сондай-ақ «*штат*» деген мағынаны береді. Терминдерді дұрыс аудармау саяси қателікке әкелсе, ал ол кезегінде халықаралық деңгейдегі түсініспеушілікке ұрындырады. Сондықтан аударма жұмысына аса мұқият болған дұрыс» [5, 53 б.].

Біз сіздерге «Қазақ тілінде дипломатиялық және мемлекеттік құжаттарды рәсімдеу» оқу құралында орыс тілінен аударылып берілген кейбір дипломатиялық терминдердің шығу тегі мен қазақ тіліндегі баламасын ұсынып отырмыз.

Декларация – (латын тілінен *declaration* – жариялау, мәлімдеу), ресми мәлімдеу; қандай бір қажетті мәліметтерді хабардар ететін кейбір ресми құжаттардың атауы.

Декларация – (от латинского *declaration* – объявление, провозглашение), официальное заявление; название некоторых официальных документов с сообщением каких-нибудь нужных сведений.

Преференциялар (латын тілінен *praefereantia* – қалау) – мемлекетпен белгіленетін, жеке елдердің барлық немесе кейбір тауарлары үшін басқа елдердің тауарларына қатысты емес келендік салықтық (баж) жеңілдіктер.

Преференции (от латинского *praefereantia* – предпочтение) – льготные таможенные пошлины, устанавливаемые государством для всех или некоторых товаров отдельных стран и не распространяемые на товары других стран.

Коммюнике – (француз тілінен – *communiqué*, латын тілінен – *communicatio* – мәлімдеу, хабар) – Халықаралық келіссөздер, келісімдер, мемлекет өміріндегі маңызды оқиғалар барысы немесе нәтижелері туралы ресми хабарлама. Мысалы, әскери операциялардың, саммиттердің, кездесулердің барысы жөнінде.

Коммюнике (фр. *communiqué* от лат. *communicatio* – сообщение, передача).

Официальное уведомление о ходе или результатах международных переговоров, соглашений, ключевых событиях в жизни страны. Например, о ходе военных операций, саммитах, сборах [6, 202-203 бб.].

Дипломатиялық терминдердің жасалу жолдары

Саяси терминдерді аудару түрлі *трансформация* (ауыстыру) әдістерімен жасалады. Оған жататындар: 1. Транскрипциялау: *саммит* – *саммит*, *президент* – *президент*; *диктатура*

– диктатура. Мысалы, түрік тілінің *elçi, elçilik, hukuk* сөздерінен қазақ тілінде *трансформация (ауыстыру)* әдісі арқылы *елиші, елшілік, құқық* сөздері пайда болды. Түрік және қазақ тілдерінде де мағыналары тепе-тең; 2. Транслитерация: *чиновник – шенеунік*; 3. Калькалау: *Soviet Union – Советский Союз–Совет Одағы*.

«Калькалау – басқа тілдің лексика-семантикалық, лексика-синтаксистік үлгілерін (модельдерін) қабылдау арқылы жаңа сөздер, жаңа синтаксистік құрылымдар жасау» [7, 146 б.]. «Калька – сөзбе-сөз аудару тәсілі. Сөздің немесе сөз тіркесінің ішкі мағынасын дәлме-дәл сол күйінде аудару» [8, 16 б.]. Демек, түпнұсқадағы сөздердің аударылатын тілдегі дәлме-дәл сөздермен алмастырылуы арқылы жүзеге асатын аударма түрі. Мысалы, халықаралық лаңкестік – международный терроризм, халықаралық құқық – международное право.

Сондай-ақ ғалымдар калькалық аударманы мағыналық және құрылымдық-мағыналық деп бөледі. Аударма жұмысында назар аударатын мәселенің бірі – термин сөздер. Осы тұрғыдан алғанда, калька – сөздің, сөз тіркесінің сыртқы нысанын, ішкі мазмұнын дәлме-дәл сол қалпында аудару арқылы кірме сөздердің енуіне, неологизмдердің пайда болуына, жаңа терминдердің жасалуына ықпал ететін тілдік амал-тәсіл болып табылады.

Калька арқылы термин жасаудың жолдары көп, атап көрсетсек: сөздердің бірігуі – келіс+сөздер (переговоры); тіркесуі арқылы – келісімшарт (договор); жұрнақ арқылы – мәміле+гер (дипломат), бітім+гер (парламентер), консул+дық мекеме (консульское учреждение), кеден+дік артықшылықтар (таможенные привилегии); фразеологиялық тіркестер – төртінші билік, шара қолдану; еркін сөз тіркесі – кедендік тексеру, ядрсыз аймақтар, Қауіпсіздік Кеңесі т.б.

Зерттеушілер: «...терминдік тұрақты тіркестерді қалыптастыру жағдайында және ғылыми оқулықтар жазуда кальканың орны айрықша. Кейде ғылым тілі калькалауды талап етеді. Демек, калька тәсілі – ғылыми әдебиетті аударудың қажетті амалы. Сөзбе-сөз аудару терминдік лексиканы қалыптастыруға бірден бір қызмет ететін амал болып қала береді» – деп жазады, профессор Г. Смағұлова» [8,53 б.].

Калька әдісімен термин жасаудың қиындығына қарамастан өткен ғасыр басында А.Байтұрсынұлының сәтті жасаған, лингвистикада күні бүгінге дейін қолданылып жүрген терминдердің бар екендігін ғалымдар мойындап отыр.

Мақаламызды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен барлық мекемелерде іс қағаздарын жүргізу мемлекеттік тілге көшірілгені көпшілікке аян. Жаңа заман талабына сәйкес сауатты іскерлік қарым-қатынас жасай алатын, мемлекеттік тілде іс жүргізе білетін дипломат, саясаткер мамандар – мемлекетіміздің болашағы. «Мемлекеттік тілдегі дипломатиялық аударма негіздері» пәні сабағы барысында мамандық бағдарламасына сәйкес халықаралық құжаттарды мемлекеттік тілде құрастыруды, рәсімдеуді қалыптастыру және терминдер мен негізгі ұғымдардың мағынасын түсіндіру мақсатында кәсіби сөздік қорларын байыту көзделеді.

Бүгінгі таңда қоғам адамнан барынша біліктілікті, қабілеттілікті және кәсіби шеберлікті талап етеді. Кез келген мемлекетте халықтың, яғни әрбір азаматтың өз ісіндегі шеберлігін дамыта, өрістете отырумен қатар біліктілігін дәлелдеуіне жоғары талаптар қояды. Кәсіби тұрғыдан халықаралық қатынастар факультетінің студенттері үшін мемлекеттік тілде жүргізілетін пәндердің санын көбейтсе деген ұсыныс айтқымыз келеді.

Әдебиеттер

- 1 Бөрібаева С.Б. Дипломаттың іскери сөйлеу мәдениеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 180 б.
- 2 Құрманбайұлы Ш. Толғаулы тіл. – Астана: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. – 372 б.
- 3 Тарақов Ә. Аударма әлемі. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 188 б.
- 4 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
- 5 Ақбұзауова Б. Кәсіби қазақ тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 177 б.
- 6 Бөрібаева С.Б. Қазақ тілінде дипломатиялық және мемлекеттік құжаттарды рәсімдеу. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 321 б.
- 7 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-словарь, 2005. – 440 б.
- 8 Смағұлова Г., Айтжанова Г. Фразеологиялық калькалар. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 124 б.

References

- 1 Boribaeva S.B. «Diplomattin iskeri soileu madenieti». – Almaty: «Kazak universiteti», 2014. – 180 s.
- 2 Kurmanbaiuly Sh. Tolgauly til. – Astana: «Memlekettik tilde damitu institute», 2014. – 372 s.
- 3 Tarakov A. Audarma alemi. – Almaty: «Kazak universiteti», 2007.–188 s.
- 4 Ozhegov S.I. Slovar russkogo yazika. – M.: «Ruasskiy yazik», 1988.– 750 s.
- 5 Akbuzauova B. Kasibi kazak tili. – Almaty: Almaty: «Kazak universiteti», 2014. – 180 s.
- 6 Boribaeva S.B. Kazak tilinde zhane memlekettik kuzhattardi rasimdeu. – Almaty: Kazak universiteti, 2011. – 321 s.
- 7 Kaliyev G. Til bilimi terminderdin tusindirme sozdigi. – Almaty: «Sozdik-slovar», 2005. – 440 s.
- 8 Smagulova G., Aitzhanova G. Frazheologiyalyh kalkalar. – Almaty: Almaty: «Kazak universiteti», 2005. – 124 s.

Сулеймен А.Ш.

**Квантитативные категории,
формирующиеся
под влиянием когнитивных
моделей**

В последнее время возрастает поток научных исследований в области выявления механизмов взаимодействия языка и мышления. Среди многих направлений выделяется когнитивный подход. В статье рассматриваются некоторые способы категоризации концептуального понятия квантитативности в соответствии с принятыми в когнитивистике способами моделирования, в частности с «теорией прототипов». Механизмы формирования периферии категории квантитативности манифестируются на материале количественных слов мера и веса, так называемых мезуративов. Данная категория относится к периферии поля точности, так как в семантической структуре мезуративов сема «точность» вторична или имеет фоновый характер. Данный феномен обуславливает пересечение периферии поля количественности с периферией других полей или других квантитативных смыслов – неопределенности, аппроксимации и т.д.

Ключевые слова: когнитивистика, концепт, категоризация, квантитативность, мезуративы, функционально-семантическое поле (ФСП), периферия.

Suleimen A.Sh.

**Quantitative categories, formed
under the influence of cognitive
models**

In recent years, there is an increasing flow of research in the identification of interaction mechanisms of Language and Intellect. Among the many areas the cognitive approach is highlighted. This article discusses some of the ways of the quantitative concept categorization in accordance with modeling techniques accepted in the cognitive science, in particular with the «theory of prototypes.» Mechanisms of peripheral quantitative categories manifested on the material of quantitative words of measure and weight, the so-called mezurativs. This category refers to the periphery of the field exactly as sema «accuracy» has a secondary or background character in the mezurativ's semantic structure. This phenomenon leads to the intersection of the quantitative field's periphery with the peripheries of the other fields or other meanings of quantitative – uncertainties, approximations and etc.

Key words: cognitive science, concept, categorization, quantitative, mezurativs, functional-semantic field, sema, the periphery.

Сулеймен А.Ш.

**Когнитивті модельдердің
әсерімен қалыптасатын
квантитативті категориялар**

Соңғы жылдары тіл мен ойлаудың өзара байланыста әрекет ету тетіктерін анықтау саласындағы зерттеу еңбектер үздіксіз жалғасуда, көптеген бағыттардың арасында когнитивті әдіс ерекшеленеді. Бұл мақалада концептуалдық болып табылатын квантитативтік ұғымын категорияландырудың кейбір әдістері когнитивті ғылымда қабылданған модельдеу әдістеріне сәйкес, атап айтқанда, «прототип теориясы» тұрғысынан қарастырылады. Квантитативтік категориясы периферияларының қалыптасу тетіктері «мезуративтер» деп аталатын өлшем және салмаққа байланысты сандарды білдіретін сөздер негізінде баяндалады. Мезуративтердің семантикалық құрылымында «дәлдік» мағынасы екінші немесе жанама сипатқа ие болуы себепті аталған категория «дәлдік» өрісіне қатысты периферия болып табылады. Бұл құбылыс сандық өріс периферияларының басқа да өрістер периферияларымен немесе квантитативтік мағыналармен (белгісіздік, аппроксимация-жақындату т.б.) қиылысуына себеп болады.

Түйін сөздер: когнитивті ғылым, тұжырымдамасы, категорияландыру, квантитативтік, сандық, mezurativy, функционалды-семантикалық өрісі, SEMA, периферия.

**КВАНТИТАТИВНЫЕ
КАТЕГОРИИ,
ФОРМИРУЮЩИЕСЯ
ПОД ВЛИЯНИЕМ
КОГНИТИВНЫХ
МОДЕЛЕЙ**

Фундаментальная идея когнитивного подхода заключается в том, что мышление представляет собой «манипулирование внутренними (ментальными) репрезентациями типа фреймов, планов, сценариев, моделей, и других структур знания» [1, с. 5].

Причем система манипулирования с ментальными репрезентациями включает процесс обработки информации, состоящий из «структуры представления» знаний в виде различных репрезентационных форматов типа фреймов или моделей и способов их концептуальной организации, то есть непосредственно стратегии и механизмов семантического вывода.

В этой связи очень важной представляется проблема категоризации для обработки и использования информации. Категория – множество, объединяющее наиболее существенные элементы и отношения с общими свойствами. Такова традиционная трактовка теории категоризации со времен Аристотеля.

В последнее время появилась новая теория, согласно которой категории имеют «наилучших представителей», так называемые «прототипы». «Прототипы категории – это центры категории, вокруг которых группируются все остальные, входящие в категорию объекты» [2, с. 47].

В них воплощены наиболее характерные признаки категории, что дает возможность по прототипу опознавать категорию в целом, ее центры, размытость границ, периферию.

Например:

«наиболее фрукт» – типичное – *яблоко*,

«наиболее птица» – *соловей* (периферия – пингвин),

«наиболее мебель» – *стул*.

Трактовка понятия «категория» противопоставлена традиционному представлению о том, что членство в категории задается некоторым набором существенных признаков, а все члены категории, обладающие заданной совокупностью признаков, равноправны во всех отношениях.

Теория прототипов в процессе своего развития меняет наш взгляд на наиболее фундаментальную способность человека – способность к категоризации.

«Вне способности к категоризации мы не смогли бы функционировать вообще – ни в материальном мире, ни в социальной и интеллектуальной жизни» [3, с. 144].

Категоризация по большей части бессознательна и машинальна, и если мы и подозреваем о ее существовании, то лишь потому, что она проявляется в некоторых проблемных ситуациях.

«Любая адекватная модель человеческого мышления должна основываться на теории, которая точно описывает все наши категории – как конкретные, так и отвлеченные» [1, с. 145].

Важнейшая цель когнитивной науки – выявить механизмы мышления и, соответственно, определить структуру категории. Автор «когнитивной семантики» Дж. Лакофф утверждает, что «опыт в значительной мере структурируется еще до любой концептуализации, вне зависимости от нее. Существующие в концептуальной системе понятия могут в дальнейшем в какой-то мере повлиять на то, что мы воспринимаем, однако базовые структуры свободны от любого воздействия понятий» [3, с. 169].

Так, например, категории, понимаемые в терминах схемы «вместилище», включают концепт границы, которая разделяет внутреннее и внешнее. Эта схема формирует базовые разграничения между *in* и *out*.

Кроме схемы «вместилище» гипотеза о пространственном воплощении формы включает схемы «центр-периферия», «часть-целое», «вверх-вниз», «линейная упорядоченность» и др. Если принять терминологию Дж. Лакоффа, то объект нашего исследования будет представлен следующим образом.

В категорию количественности, понимаемую в терминах схемы «вместилище», объединяются сущности из данной области дискурса, которые отвечают понятию количественности. Это понятие характеризуется в модели набором необходимых и достаточных условий: наличие у всех конституентов общей квантитативной функции, способности обозначать количественные отношения, которые манифестируются в показателях числа, величины, множества, меры, сравнения, соединения, градации и пр. Такой подход дает простор для возникновения простых прототипных эффектов при условии, что когнитивная модель предполагает метонимический перенос с части категории на всю категорию в целом.

Таким образом, соответственно этой теории получаем следующую картину. Исследуемая нами категория количественности является вышестоящей по отношению к части этой категории – категории точности (точной количественной определенности), а также к другим частям – неопределенности, партитивности, совокупности и др.

Каждый член категории обладает всеми теми характеристиками, которые входят в определяющий ее пучок признаков. Пучки признаков, задающие нижестоящие категории, включают все признаки, определяющие вышестоящие категории.

Категория количественности обладает радиальной структурой и представляется схемой «центр-периферия». Одна подкатегория – подкатегория точного количества – образует центр, другие подкатегории связываются с центром различными типами отношений.

Кроме того, категория количественности является градуированной. Если простые «категории» в классической интерпретации представляются как вместилище с внутренней частью (содержащей члены категории), внешней частью (включающей сущности, не относящиеся к данной категории) и четко обозначенной границей, то в градуированных категориях граница весьма расплывчата.

Элементы не просто находятся внутри или вне категории, а могут располагаться в неопределенной пограничной области, степень членства в которой совпадает со степенью проявления данного свойства у каждого члена.

Итак, подкатегория точного количества является прототипом категории количественности вследствие различных факторов:

Метонимический прототип по схеме «часть-целое»: подкатегория точности – часть, категория количественности – целое.

Прототип радиальной структуры по схеме «центр – периферия»: подкатегория точности – центр категории количественности, другие подкатегории – периферия.

Прототип градуированной категории: подкатегория точности имеет наибольшую степень проявления свойства количественности по сравнению с другими подкатегориями (неопределенности, совокупности, партитивности и др.).

Рассматриваемый подход к теории прототипов «основывается на предположении, что присущая человеку ментальная процедура категоризации в существеннейшей степени опирается на человеческий опыт и воображение, на особенности восприятия, моторной активности и культуры, с одной стороны, и свойства метафоры, метонимии и ментальной образности – с другой» [3, с. 147].

Человеческое мышление зависит от тех же факторов и не может характеризоваться просто в терминах манипулирования абстрактными символами, что составляет основу современной

метафоры «мышления», как компьютера, пришедшей из теории программирования.

Поскольку мы способны размышлять не только об отдельных вещах и людях, но и о категориях вещей и людей, категоризация является важнейшим аспектом для любого подхода к мышлению. Любая теория мышления должна опираться на соответствующие представления о категоризации. Современная теория прототипов, опираясь на детальные эмпирические исследования в антропологии, лингвистике и психологии движется именно в этом направлении.

Изменение представления о категории влечет за собой не только изменение нашего взгляда на мышление, но также и нашего понимания мира.

Рассматриваемые нами языковые факты стимулируют переход от классического понимания категорий к категориям, основанным на прототипах, которые формируются под влиянием когнитивных моделей.

Так, мезуративы или слова меры и веса конституируют дальнюю периферию микрополя нумеральности, так как в их семантическом пространстве сема точности имеет фоновый характер. Значение мезуративов в синтагматике требует конкретизации посредством числительного. Процесс такой квантификации принято называть косвенной считаемостью: два метра ткани, много литров, пять тенге.

В названиях денежных единиц и единиц измерения современного русского языка ярко отражаются тюрко-славянские языковые связи, что является специфической особенностью мезуративов этой группы.

Мы предприняли попытку полного, системного описания мезуративов и их производных, употреблявшихся в качестве определителей стоимости товаров на материале публицистики Ч.Ч. Валиханова [4].

Источники, пути проникновения, формы ассимиляции тюркизмов-мезуративов многообразны. Проникновение тюркизмов не только в лексическую, но и в словообразовательную систему русского языка очевидный факт, который подтверждается материалом словообразовательного словаря тюркизмов, авторами которого являются М.Ш. Мусатаева и Л.А. Шеляховская [5].

Рассмотрим значения некоторых мезуративов, т.е. названий денежных единиц и других единиц измерения в записях Ч. Валиханова. В зависимости от принадлежности к языку – источнику выделяются следующие типы мезуративов:

1. Тюркские: а) казахские:

Тянга – тенга/тюрк./ – мелкая серебряная монета Средней Азии, чеканилась с 14 в. до 1893 г., денежная среднеазиатская единица, равная 20 копейкам серебром, равная 24 пулам, 4 мира. *Тайшуяк* – слиток серебра, в виде копыта жеребенка.

в) уйгурские и узбекские денежные единицы:

Тилля /делля/ – золотая монета, равная 4 русским серебряным рублям 19 в., равная 20 тенге.

Сар – связка в 50 штук медных или серебряных монет, равна китайскому лану, содержит 36 г. золота.

Мир – медная монета достоинством в 1/4 тянги или в 6 пулов.

Кокандские червонцы – золотые монеты.

2. Китайские:

Ямба – китайская серебряная монета, слиток 94 и 96 пробы, весом 41 / 4 и 43/4 фунта, равная 300-350 рублям и до 400 рублей.

Лан – китайская денежная весовая единица, различается по весу и стоимости в разных провинциях Китая, равен 10 цянь, равен уйгурскому сару.

Цянь – равен фэням.

Фянь – монета, составляющая сотую часть лана, равен 10 ли /равен 0,001 лана/.

Чаучан – мелкая медная монета.

Дачан – китайская медная разменная монета, равна 3-4 коп.

Ярмак – медная китайская монета.

3. Русские:

Целковый – /устар., прост./ – то же, что и рубль, уменьш. целковик – /устар./ равен 6 тенге.

Рубль – основная денежная единица в России до революции и в СССР, равная 100 копейкам, а также денежный знак и монета этой стоимости // уменьш. рублик, //унич. рублишко, //прил. рублевый, рублевка /прост./, рублевик/у стар./.

Червонец – 1. золотая монета/ достоинством в разное время в 3,5 или 10 рублей/ /устар./.

По данным Бондалетова В.Д. [6, с. 46], исследовавшего арго русских торговцев и ремесленников, большая доля тюркских заимствований приходится именно на категорию мезуративов: названий денежных единиц и других единиц измерения.

Тюркское происхождение названий таких денежных единиц, как полтинник /полтина/, алтын, деньга /деньги/, пул /полушка/ и образованные от них «полуденьга, полуполушка», отмечается в современных исследованиях [7].

Наряду с названиями денежных единиц, публицистическая проза Ч. Валиханова насыщена

мезуративами, обозначающими вес, длину, объем /емкость/, а также площадь, расстояние.

Словообразовательные дериваты с количественным значением свидетельствуют о глубоком проникновении тюркизмов в русский язык.

Это подтверждается следующей группой производных лексем:

ярем – (*полтинник, 50 копеек*) – ярымник, ярымка;

юся – (*деньги*) – юсары, юсно, юсаристый (*богатый*), юсятник (*бумажник*), юзга;

токуз – (*девять*) – токуна, токузный;

он – (*десять*) – *онсят*, онсяжный (десятирублевый), ончик, оношник, онсовка; *кирк* (*сорок*) – киркас;

бирс – (*рубль*) – бир, бирсага, бирь;

беш – (*пять*) – бежок, бежук, беш, бешка, бежага, бежалтынный.

Изменения в семантической структуре количественных тюркизмов, освоение их на словообразовательном уровне свидетельствуют о системном характере происхождения мезуративов.

Таким образом, концептуальная категория количества находит свое языковое отражение в квантитативных номинациях различной этимологии, конституирующих периферию функционально-семантического поля.

Языковая модель количественных отношений включает разноуровневые средства выражения квантитативности, различающиеся также природой своего происхождения. Это особенно проявляется в такой квантитативной группе, как мезуративы, включающей большое количество прямых и опосредованных заимствований из латинского, греческого языков (килограмм, гектар, квант, секунда, декада) [8, с. 103].

Сопоставляя различные группы квантификаторов, формирующих ФСП количества, мы приходим к выводу, что именно в группе мезуративов существенное место занимают заимствования, в частности, из тюркских языков, что обусловило обращение к публицистическим текстам Ч. Валиханова.

Литература

- 1 Язык и интеллект: сб. пер. с англ. и нем.; сост. и вступ. ст. В.В. Петрова. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. – 416 с. – С. 143-184.
- 2 Семантика и категоризация / отв. ред. Ю.А. Шрейдер. – М., 1991. – С. 60.
- 3 Лакофф Дж. Когнитивная семантика. Язык и интеллект. – М.: Прогресс, 1996. – 416 с. – С. 143-184.
- 4 Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 3. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – 416 с.
- 5 Мусатаева М.Ш., Шаляховская Л.А. Словообразовательный словарь тюркизмов: словарь / М. Мусатаева, Л. Шаляховская. – Алма-Ата: Ана тілі, 1995. – 177 с. – С. 67.
- 6 Бондалетов В.Д. Тюркские элементы в составе аргосл. русских торговцев и ремесленников // Актуальные проблемы тюркской филологии: Сб. ст. БИЦ УрО АН СССР. – Уфа, 1990. – 159 с. – С. 46.
- 7 Барманкулов М. Таньга победоносная. Из истории монет, берущих свое начало на Востоке // Сухбат. – 1933. – №№ 37-41.
- 8 Сулейменова А.Ш. Функционально-семантическое поле количества в современном русском языке (морфолого-словообразовательный аспект): диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Алматы, 1997. – С. 103.

References

- 1 Jazyk i intellekt: sb. per. s angl. i nem.; sost. i vstup. st. V.V. Petrova. – M.: Izd. gruppy «Progress», 1996. – 416 s. – S. 143-184.
- 2 Semantika i kategorizacija / otv. red. Ju.A. Shrejder. – M., 1991. – S. 60.
- 3 Lakoff Dzh. Kognitivnaja semantika. Jazyk i intellekt. – M.: Progress, 1996. – 416 s. – S. 143-184.
- 4 Valihanov Ch.Ch. Sbranie sochinenij v pjati tomah. Tom 3. – Alma-Ata: Glavnaja redakcija Kazahskoj sovetskoj jenciklopedii, 1985. – 416 s.
- 5 Musataeva M.Sh., Shaljahovskaja L.A. Slovoobrazovatel'nyj slovar' tjurkizmov: slovar' / M. Musataeva, L. Sheljahovskaja. – Alma-Ata: Ana tili, 1995. – 177 s. – S. 67.
- 6 Bondaletov V.D. Tjurkskie jelementy v sostave argo russkikh trgovcev i remeslennikov // Aktual'nye problemy tjurkskoj filologii: Sb. st. BIC UrO AN SSSR. – Ufa, 1990. – 159 s. – S. 46.
- 7 Barmankulov M. Tan'ga pobedonosnaja. Iz istorii monet, berushih svoe nachalo na Vostoke // Suhbat. – 1933. – №№ 37-41.
- 8 Sulejmenova A.Sh. Funkcional'no-semanticheskoe pole kolichestva v sovremennom russkom jazyke (morfologo-slovoobrazovatel'nyj aspekt): dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. – Almaty, 1997. – S. 103.

Карипбаева Г.А.,
Зайсанбаев Т.Қ.

**Кейбір қос сөздердің
мағынасы күңгірттенген
сыңарларының этимологиясы**

Мақалада қазақ тілінде қос сөздердің кейбіреулерінің мағынасы күңгірттенген сыңарларының шығу төркіні туралы сөз болады. Қазақ тілінде қос сөздердің бір сыңарының, немесе екі сыңарының да мағынасы күңгірттенуі жиі кездесіп жатады. Қос сөздерді құраушы компоненттерінің бір сыңарының, кейде екі сыңарының да мағынасы қазіргі қазақ тілі тұрғысынан түсініксіз болса да әлі күнге дейін олар кеңінен қолданылады. Қазақ тілді адамдар оларды қажетіне қарай пайдалана береді. Авторлар қазіргі қазақ тілі тұрғысынан ешқандай лексикалық мағынасы жоқ сөздердің шығу төркінін ашуға тырысқан. Қос сөздердің лексикалық мағынасы жоқ сыңарларының кейбіреулері сөз басындағы дауыссыз дыбыстың түсіп қалуы арқылы пайда болған болса, кейбіреулері басқа туыстас тілдерде лексикалық мағынасы бар сөз ретінде қолданылатыны мақалада жан-жақты дәлелденген. Қазіргі қазақ тілінде лексикалық мағынасы жоқ болса да, қос сөздердің құрамында қолданылып жүрген сөздердің туыстас басқа тілдерде толық лексикалық мағынасы бар сөз ретінде қолданылуы қос сөздердің жасалуының көне құбылыс екенін дәлелдейді. Сондай-ақ сөз басындағы дауыссыз дыбыстың түсірілуі арқылы жасалған қос сөздер грамматикалық та, стильдік те тұрғыдан басқаша мағына беретіні мақалада нақты тұжырымдармен дәлелденген.

Түйін сөздер: сөз тіркесі, күрделі сөздер, қос сөздер, дыбыс, мағына, күңгірттену, құбылыс, көне, қолдану, шығу тегі.

Karipbayeva G.A.,
Zaisanbayev T.K.

**Etymology of modification of
meanings of components of some
twin words**

This article tells about the etymology of some complicated in the Kazakh language. In the Kazakh language we can often meet cases of modification of one or both parts of complicated words. Despite of these components being misunderstood in the contemporary Kazakh language, they are still used. The authors tried to reveal the etymology of words having no lexical meaning in the contemporary Kazakh language. Some words were formed as a result of consonants' dropping out at the beginning of word, while some are still used in the related languages. The thing that words with no lexical meaning in the contemporary Kazakh language are still used in the related languages proves that the formation of complicated words began in ancient times. As well it is told that dropping out of initial letters forms new words as grammatically, so stylistically.

Key words: phrases, compound words, sound, value modification, phenomenon, ancient usage, etymology.

Карипбаева Г.А.,
Зайсанбаев Т.Қ.

**Этимология изменения
значения компонентов
некоторых парных слов**

В статье говорится о происхождении некоторых парных слов в казахском языке. В казахском языке часто встречаются случаи видоизменения одной или обеих частей парных слов. Несмотря на то, что в современном казахском языке один или оба компонента парных слов могут быть непонятны, они все еще используются. Авторы попытались раскрыть этимологию слов, которые не имеют лексического значения в современном казахском языке. В статье говорится, что некоторые слова сформировались в результате выпадения согласных звуков в начале слова, тогда как другие все еще используются в родственных языках. Факт, что слова, не имеющие лексического значения в казахском языке, используются в родственных языках, доказывает, что формирование парных слов началось в древние времена. Также в статье пишется о том, что выпадение начальных букв формирует новые слова как в грамматическом, так и стилистическом значении.

Ключевые слова: словосочетания, сложные слова, звук, значение, видоизменение, явление, древний, использование, этимология.

**КЕЙБІР ҚОС
СӨЗДЕРДІҢ
МАҒЫНАСЫ
КҮҢГІРТТЕНГЕН
СЫҢАРЛАРЫНЫҢ
ЭТИМОЛОГИЯСЫ**

Шығу тегі, жасалу жолы жағынан сөз тіркесіне барып тірелетін күрделі сөздердің құрылымдық түрлеріне, сөзжасамдағы рөліне ғалымдар көптен бері ерекше назар аударып келеді. Сондай күрделі сөздердің ерекше бір түрі – қос сөздер. Дегенмен, қос сөздердің жасалуында басқа күрделі сөздерге ұқсас жақтарымен қатар, көптеген айырмашылықтары да бар болғандықтан, оны зерттеушілер әр қырынан, яғни біреулері семантикалық, енді біреулері лексика-грамматикалық тұрғыдан қарастырып келеді. Бірігу, тіркесу нәтижелерінде пайда болған күрделі сөздерді айтпағанда, құрылымы және жасалу тәсілдері бірдей, бір семантикалық топқа кіретін қос сөздердің өздері де кейде, бір-бірінен өзгешеленіп жатады.

Бұл жол біз кейбір қос сөздердің бір сыңарының, кейде екі сыңарының да мағынасы күңгірттенуі жиі кездеседі. Сондай қос сөздердің бірі – *апыл-құпыл* қос сөзі. Профессор Ә.Нұрмағамбетов чуваш тіліндегі «хаплт» сөзі «тез», «шапшаң» деген мағына беретінін, ал осы тілде «асығу», «әбігерлену» мағынасын беретін «хаплтат» сөзі бар екенін айта келе: «Біздің жобалауымызша, қазақ тілінде де ертеде осы сөз жиі қолданылып келгенімен, кейінгі кездерде дербес қолданудан қалып қос сөз құрамында сақталған», – деген қорытынды жасайды. Сөйтіп, ол «қапыл» сөзі дыбыстық өзгеріс арқылы жасалған сөз екенін алға тарта отырып бұл қос сөздің жасалуын былай түйіндейді: «Ал қос сөздің алғашқы сыңарындағы «қ» дыбысы түсіріліп, «апыл-қапылды», «апыл-құпыл» түрінде айту дағдыға айналған» [1, 17-18]. Өзбекстандағы қазақтардың тілінде «*абыл-ғұбыл*» болып айтылатын бұл сөздің шығу төркіні туралы Т. Айдаров былай деп тұжырым жасайды: «Можно предположить, что *абыл-ғұбыл* в литературном языке (орфографически *апыл-құпыл*) является вариантом парного слова *апыл-тапыл*, имитирующего ходьбу маленького ребенка, и образовано посредством звукого изменения древнетюрского *ew-ewil*. Слова *тон*, лежавшее в основе второго компонента в древнетюрском, означает *вмиг, сразу*» [2, 167]. Біздіңше, Т. Айдаровтың пікірі бұл қос сөздің жасалуын нақтырақ көрсетіп тұрған тәрізді. Қазақ тілінде «қалт тоқтады», «кілт тоқтады» сөз тіркестері іс-әрекеттің бірден, тез үзілгенін білдіреді. Еліктеуіш «қалт» сөзі қосарланғанда *қалт-қалт* болып та, *қалт-құлт* болып екінші сыңарындағы дауысты ды-

быс еріндік дауыстыға алмасып та айтылады. *Топ-топ* сөзінен жасалған *топыр-топыр* еліктеуіші *тапыр-тұпыр*, *опыр-топыр*, *апыр-топыр*, *апыр-тұпыр* болып бірнеше нұсқа құрап айтыла беретіні сияқты, *қалт-қалт*, *қалт-құлт*, *қалтыл-қалтыл*, *қалтыл-құлтыл*, *қапыл-құпыл*, *апыл-құпыл* нұсқалары пайда болған сияқты. Сол сияқты *апас-қапас*, *апақ-шапақ* қос сөздері де, осы *апыл-құпыл* қос сөзінің дыбыстық өзгеріске ұшыраған түрлері деп есептейміз. *Апыл-құпыл* сөзі *апаиш-құпаиш* болып та қолданыла береді. Мысалы: *Апаиш-құпаиш* ұзатқанын Жібек жеңгесі Жәлелге әдейі барып айтқан екен, ол: «Мейілдері, маған десе қазір неге жөнелтіп жібермейді», – деп қабағын шытып қысқа қайырыпты (С. Омаров, Қайырлы жаз). Он минутте ойыма осы ән түсті, *Апаиш-құпаиш* қолымды сермеген соң (Ақылбайдың әні). т.б. Сөйтіп, сөз басындағы дауыссыз дыбысы түсіп қалған компоненті бірінші болып айтылуы арқылы жасалу қайталама қос сөздерде кең тараған тәсіл деп айтуға болады. Қос сөздердің бұл ерекшеліктеріне көптеген ғалымдар назар аударған. Мысалы, филология ғылымдарының докторы Ә. Нұрмағамбетов осындай жолмен жасалған қос сөзге *ұбап-шұбап* сөзін де жатқызса [1, 74], академик Ә. Қайдар ұйғыр тіліндегі *өргилип-чөргилип* (обходится очень вежливо, ласково) сөзін бірінші сынарындағы **ч** дыбысы түсіп қалу арқылы жасалған қос сөз деп есептейді [3, 72].

Тілімізде алдыңғы дауыссыз дыбысы түсіріліп барып қайталанып қолданылып тұрғанын бір дегенде ажырата қою қиын қос сөздердің бірі *ебіл-себіл* сөзі. Ә. Нұрмағамбетов бұл қос сөздің жасалуы туралы былай дейді: «Телеуіт тілінде «себіл сөзінің мағынасы – «аңғал, селсоқ» дегенді білдіреді. Бұл тілдегі сөз түбірі «сеп» «бытыраңқы, шашыраңқы» ұғымында қолданылады. Моңғол тіліндегі «сэвсэн» сөзі біздің тіліміздегі «киімі алба-жұлба, дал-дұл» сияқты түсініктерге сілтейді. Осыларға қарағанда, «себіл» сөзі түркі, монғол тілдеріне ертеден ортақ болғаны байқалады. Ал қазақ тілінде көбіне қос сөз құрамында ғана сақталған. «Ебіл» болса, «себіл» сөзінің әсерімен қайталаудан пайда болған сөз» [1, 26-27]. Яғни, ғалым **с** дауыссызының түсіп қалғанын айтып тұр. Тура осыған ұқсас *елбесіп-селбесіп* қос сөзіндегі «селбесіп» сөзінің сирек болса да жеке қолданылатынын айта келіп ол өз ойын былай түйіндейді: «Якут тілінде «елбеспен» де, «селбеспен» де түбірлес сөздердің өздеріне тән мағыналары бар, дербес қолданыла береді. Бұл тілдегі «илбэс», «силбэс» дыбыстық құрамдағы сөздердің екеуі де

біздің түсінігіміздегі «бірігу, жиналу, өзара қатынасу» мағыналарына ие болады. Бұл деректер біздің тілімізде «елбес» тәрізді етіс сөздің бір заманда болғанын, кейін тек қос сөз құрамында сақталғанын көрсетеді. Сөйтсек, «елбесіп-селбесіп» деген «бірігіп-қосылыптың» баламасы екен» [1, 27]. Біз «елбес» сөзінің қазақ тілінде жеке қолданылғаны күмән туғызады деп есептейміз. Ол бар болғаны «селбесу» сөзінің алғашқы дауыссыз түсірілуі арқылы қайталануы ғана сияқты және сөз басындағы дауыссыз дыбыстың түсіріліп айтылуы тек қана қазақ тіліне тән емес, түркі тілдерінің барлығына ортақ құбылыс екеніне дау жоқ. Осындай жасалу жолы қазіргі қазақ тілі тұрғысынан қарағанда өте даулы болып көрінетін тағы бір қос сөзге тоқталайық. Г. Айғабылова бір-біріне еш жақындығы жоқ сияқты көрінетін **и** (іі) сөзі мен (басынды **и** дегендегі) бүк сөзінің арасында» байланыс бар деп есептейді. Ол көне түркі тілінде *бук* деген етістіктің *ег* болып қолданылғанын ескере отырып, сол кездің өзінде-ақ басындағы **б** дыбысы түсіріліп, *егүг* түрінде айтылған деген жорамал жасайды. «Сырттай қарағанда дыбыстық құрылымы бір-біріне ұқсамайтын бұл екі сөздің мағынасынан жақындықты аңғару қиын емес. Қазақ тілінде *дос-жар*, *ашу-ыза* сияқты мәндес сөздердің қосарланып айтылуы әңгіме болып отырған сөздерге тән» [4, 21], – дейді де «иіліп-бүгіліп» қос сөзін осындай жолмен жасалған деп түсіндіреді. Бұдан сөз басындағы дауыссыз дыбысы түсірілу арқылы қосарлану тек қайталама қос сөздерге ғана тән емес екенін көруге болады. Яғни, мұндай тәсілмен қосарлама қос сөздер де жасалады. Тілдің дамуы барысында басынан өткізген көптеген өзгерістердің кей жағдайда диалектілік ерекшеліктер ретінде сақталып қалатыны белгілі. Енді солардың біріне тоқталайық. Профессор Х. Мұхамбет-Кәрім *дел-сал*, *дәлме-дәл* қос сөздерінің қазақ тілі говорларында *ел-сал*, *әлме-әл* болып дыбыстық өзгеріске ұшырап айтылатынын сөз етеді [5, 103]. Осы қос сөздердің біреуінде (*ел-сал*) алғашқы компонентінің ғана дауыссыз дыбысы түсіріліп айтылып тұрса, екіншісінде (*әлме-әл*) екі компонентінің де алғашқы дауыссыз дыбысы түсіріліп қолданылған.

Бір қарағанда *мата-сата*, *мылтық-сылтық* тәрізді қайталама зат есім сияқты болып көрінетін *анда-санда* сөзіне зер салып қарасақ, оның да алғашқы дауыссыз түсірілу арқылы жасалған қайталама қос сөз екеніне көзіміз жетеді. *Санда* сөзі қазақ говорларында (Алм., Кег., Ұйғ., Қорд., Шу) *чанда* түлғасында қолданы-

лып (чанда бір), сирек деген мағынаны береді. **Ш, с** дыбыстарының шығу тегі бір екенін ескерсек, бұл сөз *шанда-шанда* (чанда-чанда) болып қайталанған қос сөздің, алдыңғы дауыссыз түсіріліп айтылған бір варианты болып шығады. Т. Қордабаевтың: «Диалектілік ерекшеліктер бір кездердегі тайпалық тілдердің ыдырауынан, бөлшектенуінен я әртүрлі тілдердің бірігуінен, тоғысуынан, яғни дифференциялық және интеграциялық процестерден келіп шығады» [6, 36], – деген пікірін басшылыққа алсақ, мұндай құбылыстардың кейбір тілде диалектілік құбылыс ретінде сақталып қалуы заңды да.

Алдыңғы дауыссызы түсірілу арқылы жасалған кейбір қайталама қос сөздердің арасына кейде **да** шылауы қойылып айтылатын кезі де болады. Мысалы:

Боталаған боз інген,
Азан да қазан, у да шу
О да бір алса мазамды-ай
(Ақтамберді жырау)

Бұдан дауыссыз дыбысы түсірілу арқылы жасалған лексикалық мағынасы жоқ «у» (ұу) сөзінің тілімізде толық мағыналы сөз сияқты айтылатынын байқаймыз. Міне қос сөздердің жасалуындағы осындай ерекшеліктерді ескермеген Ж. Шәкенов *у-шу* сөзін мәндес қос сөз десе [7, 9], Н. Абдурахманов қосарлама қос сөзге жатқызады [8, 40]. Ал жоғарыдағы өлеңдегі, *азан да қазан, у да шу* болып арасына шылау қойып айтылған, *азан-қазан, у-шу* сөздеріне келетін болсақ, бұлар өлеңнің буын санын теңестіру үшін солай айтылып тұр.

Қазіргі тұрғыдан алғанда лексикалық мағынасы жоқ, тек қос сөздің құрамында ғана айтылатын кейбір сөздердің, ертеректе жеке қолданылғанын байқаймыз. Солардың кейбіреулеріне тоқтала кетейік. Мысалы:

Сарсаң болды Қозыке үйден кетіп,
Он екі айлық, қырық күншілік жерге жетіп.
(«Қозы Көрпеш — Баян сұлу»)

Еділден аққан сызашық,
Біз көргенде тебінгіге жетер-жетпес су еді.
Телегейдей сайқалтып,
Жарқыраған беренді,
Теңіз етсе тәңірі етті.
(Шалкиіз жырау)

Осы мысалдардағы *сарсаң, телегей, телі* сөздерді қазіргі қазақ тілінде тек *әуре-сарсаң,*

телегей-теңіз, телі-тентек сияқты қос сөздердің құрамында ғана айтылады. *Әуре-сарсаң* қос сөзіндегі «әуре» сөзі иран тілінен кірген «аваре» «қаңғыбас», «ел аралаушы» деген сөзінің дыбыстық өзгеріске ұшыраған түрі. Ал «сарсан» сөзі басына қиыншылық түскен, жүгірінді болған деген мағынада қолданылатын сөз [9, 50-51]. Ал Ә. Нұрмағамбетов «әуре» сөзі қазақ тілінде жеке айтыла береді, әрі мағынасы да түсінікті деп, оған тоқталмайды. Ал «сарсаң» сөзі түркі тілімен туыс саналатын манжур тілінде «қалшылдап дірілдеу, селкілдеу» деген мағына береді деген пікір айтады [1, 20-21].

Енді *телегей-теңіз* қос сөзіндегі мағынасы көмескіленген *телегей* сөзіне келейік. Алтай, тува тілінде *таһай // даһай* сөздері «теңіз», «мұхит» дегенді білдіреді [9, 105]. Профессор Ә. Нұрмағамбетов көнерген сөздердің шығу тәркінін ашуға арналған «Бес жүз бес сөз» деген тағы бір еңбегінде якут тілінде «дэлэгэй» сөзі «кендік, көлем» дегенмен қатар, «жеткілікті, молшылық» дегенді білдірсе, монғол тілінде «жер» деген мағынаны «дэлхий» сөзі беретінін айтады. Яғни, бұл қос сөзді «жер-су» дегеннің баламасы деуге болады дейді де, ойын: «Әр нәрсенің молдығын жер мен су мөлшерімен салыстырудан келіп, олардың ертедегі атауы «телегей-теңіз» молдықты ұғындыратын атау болып қалыптасқан» [10, 268-269], – деп түйіндейді. Түркі тілдеріне ортақ сөздердің әр тілдің фонетикалық заңдылықтарына сәйкес азды-көпті ерекшелікпен дыбысталуы да, сондай-ақ беретін мағыналарында да біршама өзгешеліктердің болуы заңды нәрсе. Қазақ тіліне келетін болсақ, *телегей-теңіз* сөзі идиомаланып, «өте көп», «мол», «шексіз» деген ұғымдарды беретін болған. *Телі-тентек* қос сөзіндегі «телі» сөзі әртүрлі дыбыстық өзгеріспен «ақымақ, есі ауысқан, жынды, жарымес, топас» тәрізді мағынада түркі тілдерінің барлығында дерлік кездеседі [10, 269-270]. Осы жерде дыбысталуы жағынан *телі-тентек* сөзіне ұқсамаса да, бұл сөзге қатысы бар тағы қос сөзге тоқтала кеткен жөн болар. Т. Айдаров Өзбекстан қазақтарының тілінде кездесетін *алғау-далғау* қос сөзінің этимологиясы туралы былай дейді: «Компоненты парного слова *алғау-далғау* встречаются в таджикском и узбекском языках. Таджикское слова *алгав* «путаница, беспорядок» входят в парные *алгав-далгав*» 1) «гвалт, суматоха, шум», 2) «волнение, смута, беспорядок», оно же в узбекском – *алгов-долго(в)* «беспорядок, суматоха, сумятица». Элемент *дал* в *алғау-далғау* в казахском языке обозначает «страдать, скитаться». Он является первым ком-

понентом парного слова дел-сал «хлопоты, неустроенность, растерянность»; с *дал*, *дел* родственны *тели//дели* в словах *тели-тентек* «дурень, глупый», *тели* «ненормальный», *дали-құлы (дел-құлы)* «придурковатый». В древнетюркском слова *телва* означает «полоумный, глупый». Последнее встречается в сочетании *қал телва* «дурень, неразумный». Оба его компонента являются словами-синонимами» [11, 166]. Бұдан қазіргі қазақ тілінде «жынды, есі дұрыс емес» дегенді білдіретін «делбе» аздап дыбыстық өз-

геріске ұшырағанмен, негізгі мағынасынан қол үзіп кетпегенін, ал «құл» (*қал*) сөзінің «бас еркі жоқ, тәуелді адам» деген мағынаға ауысқанын көреміз.

Қорыта айтқанда, қос сөздердің кейбіреулерінің мағынасының күңгірттенуі дауыссыз дыбыстардың түсіп қалуы нәтижесінде болған. Ал кейбіреулерінің көне заманда толық мағынасы болған қазіргі кезде қазақ тілінде өз лексикалық мағынасын жоғалтқанмен, басқа туыстас тілдерде толық мағыналы сөз ретінде қолданылады.

Әдебиеттер

- 1 Нұрмағамбетов Ә. Қос сөздердің құпиясы. – Алматы: Жалын, 1991. – 96 б.
- 2 Айдаров Т. Парные слова в казахских говорах Узбекистана. В книге: Проблемы этимологии тюркских языков. – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 400 с.
- 3 Кайдар А. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алматы: Арыс, 2005. – 304 с.
- 4 Айғабылова Г.А. Қазақ тіліндегі ықшамдалған сөздер мен сөзформалар. – Алматы: Мектеп, 1996. – 80 б.
- 5 Мұхамбет-Кәрім Х. Қазақ тіліндегі морфологиялық құбылыстар жайында // Кітапта: Мұхамбет-Кәрім Х. Диалектология мен қазақ әдеби тілінің тарихы мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. – 290 б.
- 6 Қордабаев Т. Тіл білімінің кейбір мәселелері. – Алматы: ҚМ ОПБ, 1955. – 48 б.
- 7 Шәкенов Ж. Қазақ тіліндегі күрделі сөздер мен күрделі тұлғалар. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 120 б.
- 8 Абдурахманов Н. Парные слова в тюркских языках /АДД. – Алма-Ата: 1975. – 66 с.
- 9 Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1966. – 240 б.
- 10 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 б.
- 11 Айдаров Т. Парные слова в казахских говорах Узбекистана. В книге: Проблемы этимологии тюркских языков. – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 400 с.

References

- 1 Nurmagambetov A. Kos sozderdin kupiyasy.-Almaty:Zhalyln,1991.-96 b
- 2 Aidarov T.Parnye slova v kazakhskih govorah Uzbekistana. V knige:Problemy etimologii turkskih yazykov.-Alma-Ata:Gylm.1990.-400 s.
- 3 Kaidar A.Struktura odnoslozhnyh korney I osnov v kazahskom yazyke. -Almaty:Arys,2005.-304 s.
- 4 Aigabylova G.A.Kazak tilindegi ykshamdalgan sozder men soz formalar.-Almaty: Mektep,1996.-80 b.
- 5 Muhambet-Karim H.Kazak tilindegi morfonologiyalyk kubylystar zhaiynda// Kitapta: Muhambet-Karim H. Dialektologya men kazak adebi tilinin tarihy maseleri. – Almaty: Kazak Universitety,2001.-290 b.
- 6 Kordabayev T. Til bilimnin keybir maseleleri.-Almaty:KM OPB,1955.-48 b.
- 7 Shakenov Zh. Kazak tilindegi kurdeli sozder men kurdeli tulgalar. – Almaty: Ana tili,1991.-120 b.
- 8 Abdurahmanov N. Parnye slova v turkskih yazakah /ADD. – Alma-Ata: 1975.-66 s.
- 9 Kazak tilinin kyskasha etimologyalyk sozdigi.-Almaty: Gylym,1966.- 240 b.
- 10 Nurmagambetov A. Bes zhuz bes soz. – Almaty: Rauan, 1994. – 304 b.
- 11 Aydarov T. Parnie slova v kazaxskix govorax Wzbekistana. V knige: Problemi etimologi tyurkskix yazikov. – Alma-Ata: Gilm, 1990. – 400 s.

Мовкебаева Г.А., Балаубаева Б.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы

**ПРОФЕССОР
М.Ш. ГУБАЙДУЛЛИНА
– ВЕДУЩИЙ
ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
В ОБЛАСТИ
МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

В 2016 г. профессор кафедры международных отношений и мировой экономики, директор Центра германских исследований, известный ученый в Республике Казахстан и за ее пределами, доктор исторических наук, специалист в области международных отношений и политических наук Мара Шаукатовна Губайдуллина отметила свой юбилей. Для нас, ее коллег и студентов, это замечательный повод еще раз выразить искреннее восхищение ее многогранным талантом ученого и педагога, а также высказать признательность за ее научное подвижничество, благодаря которому школа международников Казахского национального университета имени аль-Фараби продолжает оставаться ведущей в Казахстане.

Губайдуллина Мара Шаукатовна родилась в г. Кентау Южно-Казахстанская области в прекрасной интеллигентной семье инженеров-геологов с богатым духовным наследием. Все это – духовное богатство, окружающая среда, прекрасные родители

повлияли на характер, природный ум, пытли- вый и гуманистический дух будущего ученого, что ясно отразилось в ее жизненном и творче- ском пути. Она окончила среднюю школу № 103 ГСВГ в 1973 г. (Карл-Маркс-Штадт, ГДР), в том же году поступила в КазГУ им. С.М. Кирова, на исторический факультет, специальное отделение с углубленным изучением иностранного языка по специальности «История», квалификация – «Преподаватель истории на немецком языке». Это был осознанный выбор, который во многом определил ее любовь к Германии, немецкому философскому наследию, немецкой истории, по- литике и внешней политике.

С 1981 года ее карьера как преподавателя и ученого связана с КазНУ имени аль-Фараби. Она занимала должность методиста факультета общественных профессий (ФOPP) в КазГУ им. Кирова и одновременно являлась помощником проректора по воспитательной работе Савиц- кого С.Н., была преподавателем кафедры ино- странных языков гуманитарных факультетов, исполняла обязанности старшего инженера-ис- следователя социологической лаборатории МОН РК при КазГУ под рук. Жусупова С. В 1989–1995 годах Мара Шаукатовна – аспирант, препода- ватель, доцент кафедры всеобщей истории на исто- рическом факультете.

За прошедшие годы Мара Шаукатовна до- стигла высоких научных степеней и получила широкое признание и как педагог и как ученый. В 1993 г. защитила диссертацию на соискание ученой степени кандидата политических наук на тему «Историко-политические взгляды И.Г. Гер- дера». Научным руководителем ее диссертации был профессор Жарас Умарович Ибрашев, ос- нователь научной школы международников в Республике Казахстан. В 1990-х гг. школа про- фессора Ж.У. Ибрашева стояла у истоков ста- новления новой научной специальности «Меж- дународные отношения и внешняя политика». Через 12 лет Мара Шаукатовна Губайдуллина блестяще защищает диссертацию на соискание ученой степени доктора исторических наук по двум специальностям: 07.00.15 – история меж- дународных отношений и внешней политики и 07.00.03 - всеобщая история на тему «ФРГ и проблемы европейской интеграции. 50-е гг. XX – начало XXI в.» (научными консультантами были Ж.У. Ибрашев и Гельмут Вагнер, FU Berlin).

Губайдуллина М.Ш. работает на факультете международных отношений с момента его об- разования. На протяжении всей своей препода- вательской деятельности М.Ш. Губайдуллина

передает свой богатый опыт студентам. На бака- лавриате, магистратуре и докторантуре PhD на высоком научно-методическом уровне она чи- тает лекции и ведет семинарские занятия, при- нимала и принимает участие в разработке учеб- но-методического обеспечения специальностей «Международные отношения» и «Регионоведе- ние»; является разработчиком Государственных стандартов образования РК; автором большин- ства типовых программ первого поколения, ле- жащих в основе более поздних изданий; рабочих учебных планов для PhD. М.Ш. Губайдуллина в течение ряда последних лет занимает ведущие места среди преподавателей КазНУ имени аль- Фараби в рейтинге по результатам учебной, ме- тодической, научно-исследовательской работы.

Целеустремленность, профессиональный опыт и смелость исследователя позволили М.Ш. Губайдуллиной достичь значимых резуль- татов в области международных отношений, по- литологии, регионоведения. Ею внесен весомый вклад в разработку современных исследований региональной интеграции (Европейский Союз, Центральная Азия) и внешней политики суве- ренного Казахстана, вклад в разработку концеп- туальных основ внешней политики Республики Казахстан, в изучение двустороннего и многосто- роннего формата внешней политики и диплома- тии РК. Среди научных интересов Мары Губай- дуллиной – новые методологические подходы изучения системы МО и геополитики; влияние и взаимосвязь внутренних и внешних факторов на внешнюю политику ЕС, ведущих стран Европы, прежде всего Германии на внешнюю политику и безопасность ЦА и, прежде всего, Казахстана; исследование стратегических направлений реги- ональной политики ЕС и роли Германии и др. ве- дущих стран в продвижении своих «стратегий» (Германия, Япония, Корея, Индия). В настоящее время предметом серьезного изучения является евразийская идея и практика через призму эко- номической и политической целесообразности и прагматических интересов евразийских стран, прежде всего Казахстана; евразийская интегра- ционная платформа в развернутой модели ЕАС – ЕАЭС – ЦАС – ШОС, и др. Эти работы представ- ляют пример сочетания разработанной теории с выходом в практику и широко известны специ- алистам как в нашей стране, так и за рубежом.

Губайдуллина М.Ш. стажировалась в за- рубежных университетах и исследовательских центрах в области теории, истории и современ- ных международных отношений и политических наук. Она участница многих международных

научных форумов Германии, Великобритании, России, Франции, Швеции, Польши, Болгарии, Румынии, Японии, ЕС, Индии и др. В числе зарубежных стажировок – МГУ (Россия), РАН, отдел всеобщей истории, Москва; Летняя американская школа по политической науке и международным отношениям (Миерки, Польша); Институт им. Густава Штреземана (Бонн); Еврокомиссия (Брюссель). Губайдуллина М.Ш. в разные годы была участницей «Европейских семинаров» под руководством профессора Г. Вагнера (FU, Berlin), профессора Л. Кюнхардта (Freiburg, Bonn), бывшего министра иностранных дел ФРГ доктора Г.-Д. Геншера, была приглашенным профессором и исследователем Фрайбургского университета им. Альберта-Фридриха (1996-1997), Свободного университета (Берлин, 1996), университета Бундесвера им. Г. Шмидта (Гамбург, 2008-2009), Европейской Академии (Берлин, 2009), ун-та Цукубы (Япония, 2012), университета им. Дж. Неру (Индия, 2011–2012), в 2015-2016 – Бременского университета и Института Европейской политики (Берлин).

Мара Шаукатовна – обладатель таких международных грантов, как Фонд Сороса, Фонд Ст. Батори, DAAD, NDI, Фонд Фр. Эберта, Фонд Зайделя, Фонд Манфреда Вёрнера, университета им. Дж. Неру, профессор Губайдуллина имеет научное признание за рубежом, активно поддерживает широкие научные связи с учеными и вузами Европы, США, Японии, Китая, Индии, России, Кыргызстана, Узбекистана и др.

Высокая продуктивность на протяжении всего творческого периода поддерживается ученым и педагогом благодаря ее активному участию в организации и проведении научных, научно-практических конференций, семинаров, симпозиумов разного уровня – от вузовских, до региональных, и международных. Следует отметить деятельность профессора Губайдуллиной М.Ш. как координатора, руководителя и участницы следующих наиболее важных проектов, реализуемых совместно с Фондом им. Ф.Эберта, таких как «Практика гендерных исследований», «Процесс политической трансформации в начале 21 века: опыт европейских стран и государств ЦА», «Казахстан в фокусе Европы»; совместно с Информационно-аналитическим центром МГУ и РГГУ проект «Казахстанско-российские отношения: путь к интеграции»; проект семинаров Центра ОБСЕ в РК и Вене «Сотрудничество между ОБСЕ и РК», «Казахстан и ОБСЕ: Председательство в ОБСЕ в 2010 г. как важный импульс для дальнейшей демократизации страны»; «Со-

трудничество между Казахстаном и Индией», совместно с India-Central Asia Foundation; «Безопасность и устойчивое развитие в Центральной Евразии», международная программа для казахстанских и японских студентов в университете Цукубы, Япония; «Германо-европейский опыт в продвижении демократии в регионе Центральной Азии», международная летняя программа в университетах Германии для казахстанских студентов при поддержке DAAD; «Польские дипломаты и поляки в Казахстане в период 2-й мировой войны, 1941-1943»; «Германо-казахстанские отношения: интересы в ЦА и политика ЕС» руководитель исследовательского проекта при грантовой поддержке DAAD и многих других проектов. В рамках проектной деятельности исследуются научные направления МО и внешней политики, опубликованы монографии, научные статьи, учебники. Ею организовано множество научных семинаров, конференций, проводятся школы, преимущественно при поддержке и совместно с зарубежными фондами и институтами.

Губайдуллина М.Ш. активно участвует в научной и общественной жизни факультета и университета: была председателем метод. бюро факультета международных отношений (1995-1998); эдвайзером докторантуры PhD (2005–2007); зам. декана по науке и международным связям (2009–2011); членом Диссертационного совета по специальности 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики; Председателем ГАК в вузах РК (ВКГУ им. Аманжолова, Усть-Каменогорск; КарГУ им.Букетова, Караганда).

Много сил, времени, организаторского таланта Губайдуллина М.Ш. отдавала и отдает подготовке и редактированию монографий, сборников статей, материалов конференций, периодических изданий и т.д. Она является членом редакционной коллегии журнала «Европейский диалог»; зам. главного редактора журнала «Вестник КазНУ. Серия Международные отношения и международное право»; членом международной редакции журнала «Геополитика» (Румыния); она член Ученого совета факультета.

Но самое главное объяснение успехов Губайдуллиной М.Ш. напрямую связано с деятельностью на факультете международных отношений КазНУ имени аль-Фараби. Профессор Губайдуллина М.Ш. немало сделала и делает для подготовки кадров высшей квалификации, для развития науки на факультете и в университете, для формирования собственной научной школы. Губайдуллина М.Ш. выступает научным

руководителем и консультантом магистрантов, аспирантов, докторантов, в том числе зарубежных, ее ученики успешно защищают диссертации, создана научная школа, подготовлены восемь кандидатов наук, три доктора PhD в Казахстане, два доктора PhD за рубежом, около 20 магистров, в том числе за рубежом. Многих она вывела в кандидаты наук, PhD, начиная кропотливую, тщательную работу с ними еще со студенческой скамьи. Среди ее учеников и последователей много кандидатов, докторов наук, в том числе Ермек Чукубаев, заведующий кафедрой международных отношений и мировой экономики КазНУ имени аль-Фараби, Аян Турарбеков в Администрации Президента, Борис Ширияев и Александра Охрименко, доктора PhD (защитились в Германии и работают в Германии), Баубек Сомжурек, проректор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Молдахмет Мырзабеков, заведующий кафедрой подготовительного факультета КазНУ имени аль-Фараби, Раушан Серик, директор департамента по науке и инновационной деятельности Казахстано-Немецкого Университета, а также в структурах МИД - Ермухан Конуспаев, Шынасылова Шолпан и др.

Студенты под руководством Губайдуллиной М.Ш. регулярно занимают призовые места на республиканских (МОН РК) и вузовских конкурсах студенческих научных работ, многие из них за рубежом; становились обладателями государственных и зарубежных стипендий для продолжения обучения в ведущих университетах мира («Болашак», DAAD, JASSO).

М.Ш. Губайдуллина ведет активную научно-исследовательскую и научно-публикаторскую деятельность. Всего опубликовано свыше 200 научных работ, в том числе около десяти монографий. Научные изыскания М.Ш. Губайдуллиной характеризуются тематическим разнообразием, актуальностью разрабатываемых проблем и новаторским характером их решения. Она автор многочисленных статей, в том числе в цитируемых журналах; более 30-ти учебников для средних школ и вузов; статьи для Казахской энциклопедии (на русс., казах., узбек., уйгур., англ., немец., турец., венг., япон., кит. языках).

Для Мары Шаукатовны характерны не только исследовательская скрупулезность, глубокое знание теории и практики, точность и выверенность фактического материала, в отношении чего

бы то ни было – лекции, научной статьи, доклада на конференцию или написании учебника, но и редкая интеллигентность в обсуждении самых острых дискуссионных вопросов и проблем.

Научная и педагогическая деятельность профессора Губайдуллиной М.Ш. была отмечена различными наградами, как Диплом министерства обороны ФРГ Франца Йозефа Юнга «За особый вклад в науку» (2008); Государственная научная стипендия МОН РК «За выдающийся вклад в развитие науки и техники» (2010–2012), Государственный грант «Лучший преподаватель вуза» (2007 и 2011 гг.), она неоднократно была отмечена грамотами МОН РК, Ректора КазНУ, в том числе за вклад в развитие университета она награждена «Юбилейными медалями» в честь 75-летия, 80-летия КазНУ им. аль-Фараби», зарубежными грамотами – Фонда им. Ф. Эберта, Института Гёте, Свободного университета Берлина, Центра ОБСЕ в Астане, Интеграционного Комитета ЕврАзЭС, DAAD и др.

Мару Шаукатовну отличает высочайшая научная компетентность, профессионализм, добросовестность, инициативность, порядочность, мудрость и широта мышления. Своим подвижническим и плодотворным трудом М.Ш. Губайдуллина снискала большой авторитет среди студентов, уважение коллег. Для своих учеников М.Ш. Губайдуллина – образец ученого, преподавателя, человека. Пример того, как нужно относиться к своей профессии, служить выбранному делу, отстаивать свои научные и человеческие принципы.

Дорогая Мара Шаукатовна! Ваш день рождения – это новая точка отсчета больших дел и новых научных свершений, которые предстоит осуществить Вам – человеку, масштаб личности и высокие профессиональные качества которого трудно переоценить. Вы относитесь к категории людей, которых отличает высокий профессионализм, обязательность и ответственность при решении сложных задач. Уверены, что Ваша неиссякаемая энергия принесет еще много пользы в нашем общем деле. Свой юбилей Вы встречаете в расцвете творческих сил, с новыми идеями и научными проектами.

От имени всех коллег и друзей примите пожелания доброго здоровья, профессиональных успехов, достижения поставленных целей! Пусть будущее будет наполнено добрыми событиями, здоровьем, радостью и счастьем!

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

- Айдарбаев С.Ж.** – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Алипқызы Р.** – магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Аханова Ж.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Ахметжанова А.Т.** – доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Ахметов Е.Б.** – философия докторы (Ph.D), Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты Аппараты
- Kuralova В.** – магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Байзақова Ж.И.** – оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Байзақова К.И.** – тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Байкушикова Г.С.** – PhD докторы, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Баймагамбетова З.М.** – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Байтукаева Д.У.** – магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Балаубаева Б.М.** – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Баратова К.Н.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Бекмухаметова А.Б.** – экономика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Беркута А.А.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Бескен А.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Бөжеева Б.З.** – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Бөрібаева С.Б.** – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Губайдуллина М.Ш.** – тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Дабылгасева Н.Е.** – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Даркенбаев А.И.** – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Досанова А.М.** – PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Елемесов Р.** – экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Ерджанов Т.К.** – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Ережепова Г.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Әліпбаев А.Р.** – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Әмірұлы А.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Әмірханова Ә.А.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Жақупова С.Т.** – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Зайсанбаев Т.Қ.** – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті
- Идрышева Ж.Қ.** – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Исова Л.Т.** – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Кала Н.С.** – PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
- Калматаева Д.** – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Каримсақов А.О.** – оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Карипбаева Г.А.** – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Кукеева Ф.Т.** – тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Лактионова Н.В.** – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Мадиева Д.Б.** – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Макашева К.Н.** – тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Макишева М.К. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Мәжінбеков С.А. – философия ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Мовкебаева Г.А. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Мырзахметова А.М. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Овчинников К. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ондаш А.О. – PhD доктор, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ондашұлы Е. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Өміржанов Е.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Өміртай А.Д. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Сарбаева Р.Е. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Сарыбаев М.С. – PhD доктор, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Смағұлова К.Қ. – философия ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Сулеймен А.Ш. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Танекова М.О. – магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Телеуев Г.Б. – PhD докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Тлепина Ш.В. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тусупова А.Ж. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Тұрсынбек К. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Чукубаев Е.С. – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Шабаль П. – профессор, Гавр Университеті

Шайхиева М.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Шакенова Ш.К. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Раздел 1 Сыртқы саясат мәселелері Вопросы внешней политики

<i>Baizakova K., Chabal P.</i> Des principes Gaulliens de politique étrangère aux réalités transrégionales de l'après-guerre froide	4
<i>Губайдуллина М.Ш., Калматаева Д.</i> Трехстороннее взаимодействие Японии – США – Китай в контексте сотрудничества с ЕС	14
<i>Сарыбаев М.С., Ахметжанова А.Т.</i> Некоторые аспекты внешнеполитической деятельности Республики Казахстан на современном этапе	24
<i>Әмірханова Ә.А., Макашева К.Н.</i> Халықаралық қатынастар жүйесіндегі Украина	30
<i>Әліпбаев А.Р., Бөжеева Б.З.</i> Мысыр мен Сауд Арабиясы арасындағы ынтымақтастық туралы келісімнің кейбір астарлары.....	36
<i>Чукубаев Е.С., Әмірұлы А.</i> Латинская Америка во внешней политике Испании	42

2-бөлім Раздел 2 Қазіргі кездегі халықаралық қатынастар Современные проблемы международных және қауіпсіздік мәселелері отношений и вопросы безопасности

<i>Kukeeva F.T., Besken A.N.</i> Obama administration's Pivot to Asia: policy of rebalance	48
<i>Каримсаков А.О., Балаубаева Б.М.</i> Еуропалық Одақтың оңтүстік Жерорта теңізі аймағындағы стратегиясының жаңа қағидалары	56
<i>Айдарбаев С.Ж., Байтукаева Д.У.</i> Международные космические организации и их роль в сотрудничестве государств по освоению космоса	60
<i>Baizakova Zh.</i> New Tajik minister of war in ISIS: a harbinger or messenger?	66
<i>Kuralova B.</i> How do states secure their borders?.....	72
<i>Issova L.T., Tursynbek K.N.</i> Environmental policy of the countries in regulation of global environmental problems	78

3-бөлім Раздел 3 Мәдени және гуманитарлық Вопросы гуманитарного и ынтымақтастық мәселелері культурного сотрудничества

<i>Сарбаева Р.Е.</i> Всеобщая Декларация прав человека как основа концепции человеческого развития и гендерного равенства.	86
<i>Макашева К.Н., Ережепова Г.Г.</i> Қазақстан халқы Ассамблеясының халықаралық қызметі мәселесіне қатысты.....	92
<i>Идрьшева Ж.Қ.</i> Еуропалық Одақ аясындағы қазіргі миграциялық толқынның негізгі мәселелері.....	98
<i>Байкушикова Г.С., Алыпқызы Р.</i> Образовательная миграция из Казахстана в Европейские государства.....	104
<i>Makisheva M.K.</i> The Role and Place of the President of the Republic of Kazakhstan on the International Arena	110
<i>Смағұлова К.Қ.</i> Қытайдағы табиғи құбылыстар – сыйыну объектісі	116

<i>Мәжінбеков С.А.</i>	
Канадалық мультимәдениет саясаты	122

4-бөлім Раздел 4
Халықаралық және мемлекетішілік Вопросы международного и
құқық мәселелері внутригосударственного права

<i>Даркенбаев А.И., Айдарбаев С.Ж.</i>	
Основы правового статуса суда Евразийского экономического сообщества	128
<i>Беркута А.А., Баймагамбетова З.М.</i>	
Правовое регулирование свободы передвижения трудящихся-мигрантов в Европейском Союзе	136
<i>Тусупова А.Ж.</i>	
О понятии и содержании источников конституционного права.....	144
<i>Глепина Ш.В., Кала Н.С.</i>	
О соотношении государства и общества (из истории правовой мысли)	150
<i>Танекова М.О., Ерджанов Т.К.</i>	
К вопросу о распространении порнографических материалов в социальных сетях	158
<i>Телеуев Г. Б.</i>	
Жаңартылатын энергия көздері ұғымы мен түрлерін анықтаудың құқықтық мәселелері	164
<i>Өміржанов Е.Т.</i>	
Қазақстанның саяси және құқықтық ілімдері тарихын зерттеудің өзекті мәселелері	172
<i>Ахметов Е.Б.</i>	
Григорий Иванович Тункин – юрист, дипломат, ученый	178

5-бөлім Раздел 5
Әлемдік экономика Мировая экономика

<i>Баратова К.Н., Елемесов Р.Е.</i>	
Современные миграционные тенденции на мировом рынке труда	184
<i>Мырзахметова А. М., Лактионова Н.В.</i>	
Инновационная экономика в условиях глобализации: современные тенденции	192
<i>Ондашулы Е., Ондаш А.О.</i>	
Роль природного богатства в развитии экономики России.....	198

6-бөлім Раздел 6
Қазақстан экономикасы Экономика Казахстана

<i>Жакупова С.Т., Овчинников К.</i>	
Анализ и оценка транзитного потенциала Казахстана.....	204
<i>Шайхиева М.Ж., Мырзахметова А.М.</i>	
Қазақстанның қазіргі халықаралық туризм жүйесіне интеграциялану үрдісі.....	214
<i>Елемесов Р.Е., Өміртай А.Д.</i>	
ҚР атом өнеркәсібінің әлеуеті мен болашағы	220
<i>Шакенова Ш.К., Бекмұхаметова А.Б.</i>	
Қазақстандағы тұрғын-үй нарығының дамуындағы ипотекалық несиеудің ролі	226

7-бөлім Раздел 7
Білім беру және оқыту Вопросы образования и
әдістемесі мәселелері методики преподавания

Оңдаш А.О.
Приоритеты и проблемы инновационного развития системы высшего образования в РК..... 232

Dabyltaeva N.E., Akhanova Zh. S.
Formation of training professionally competent specialist..... 240

Gubaidullina M., Balaubayeva B.
Some questions about the methodology of scientific research for young researchers: facts, methods, theoretical approaches.... 246

Мадиева Д.Б., Досанова А.М.
Лингвокультурологические особенности казахских неофициальных топонимов 252

Бөрібаева С.Б.
Дипломатиялық терминдердің қазақ тілінде жасалуы мен аударылуы..... 258

Сулеймен А.Ш.
Квантитативные категории, формирующиеся под влиянием когнитивных моделей 264

Карипбаева Г.А., Зайсанбаев Т.Қ.
Кейбір қос сөздердің мағынасы күңгірттенген сыңарларының этимологиясы 270

Мерейтой – Юбилей

Мовкебаева Г.А., Балаубаева Б.М.
Профессор М.Ш. Губайдуллина – ведущий исследователь в области международных отношений 275

Авторлар туралы мәлімет..... 279

CONTENTS

Section 1 Foreign policy issues

<i>Baizakova K., Chabal P.</i> Des principes Gaulliens de politique étrangère aux réalités transrégionales de l'après-guerre froide	4
<i>Gubajdullina M.Sh., Kalmataeva D.</i> Tripartite interaction Japan –US – China in the context of cooperation with the EU	14
<i>Sarybayev M.S., Akhmetzhanova A.T.</i> Some aspects of the foreign policy activities of the Republic of Kazakhstan at the present stage	24
<i>Amirkhanova A.A. Makasheva K.N.</i> Ukraine in the system of international relations	30
<i>Alipbayev A.R., Buyzheeva B.Z.</i> Some aspects of agreements on cooperation between Egypt and Saudi Arabia	36
<i>Chukubaev E.S., Amiruly A.</i> Latin America in the foreign policy of Spain.....	42

Section 2 Contemporary problems of international relations and security issues

<i>Kukeeva F.T., Besken A.N.</i> Obama administration's Pivot to Asia: policy of rebalance.....	48
<i>Karimsakov A., Balaubayeva B.M.</i> The new principles of the strategy of the European Union in southern Mediterranean region	56
<i>Aidarbaev S.Zh., Baitukaeva D.U.</i> International space organizations and their role in cooperation of states in outer space exploration.....	60
<i>Baizakova Zh.</i> New Tajik minister of war in ISIS: a harbinger or messenger?	66
<i>Kuralova B.</i> How do states secure their borders?.....	72
<i>Issova L.T., Tursynbek K.N.</i> Environmental policy of the countries in regulation of global environmental problems	78

Section 3 Humanitarian and Cultural Cooperation issues

<i>Sarbayeva R.E.</i> The Universal Declaration of Human Rights as a basis for the concept of human development and gender equality	86
<i>Makasheva K.N., Yerezhpova G.G.</i> International activity of Assembly of people of Kazakhstan and related questions	92
<i>Idrysheva Zh.K.</i> The current primary issues of migrational process in the frame of European Union	9/8
<i>Baikushikova G.S., Alipkyzy R.</i> The educational migration from Kazakhstan to European countries.....	104
<i>Makisheva M.K.</i> The Role and Place of the President of the Republic of Kazakhstan on the International Arena	110
<i>Smagulova K.K.</i> Natural phenomena as a worship object in China.....	116

<i>Majinbekov S.A.</i> The policy of multiculturalism in Canada	122

Section 4 International and domestic law issues

<i>Darkenbaev A.I., Aidarbayev S.Zh.</i> Basis of the legal status of the court Eurasian economic community.....	128
<i>Berkuta A.A., Baimagambetova Z.M.</i> Legal regulation of the freedom of movement for migrant workers in the European Union	136
<i>Tusupova A. Zh.</i> On the concept and content of the sources of constitutional law.....	144
<i>Tlepina Sh.V., Kala N.S.</i> To the issues of correlation of state and law (from the history of legal thought)	150
<i>Tanekova M.O., Yerjanov T.K.</i> On the issue of the distribution of pornographic materials on social networks.....	158
<i>Teleuyev G. B.</i> Legal problems of identify of the definition and types of renewable energy	164
<i>Omirezhanov Y.</i> Actual problems of exploring the history of political and legal doctrines of Kazakhstan.....	172
<i>Akhetov Y.B.</i> Grigory Ivanovich Tunkin – lawyer, diplomat, scientist	178

Section 5 World economy

<i>Baratova K.N., Elemesov R.E.</i> Current migration trends in the global labor market.....	184
<i>Myrzakhmetova A., Iaktionova N.</i> Innovative economy in condition of globalization: modern trends	192
<i>Ongdashuly E., Ongdash A.O.</i> The role of resource wealth in development of economy of Russia.....	198

Section 6 Economy of Kazakhstan

<i>Jakypova S.T., Ovchinnikov K.S.</i> Analysis and evaluation of the transit potential of Kazakhstan.....	204
<i>Shaikhiyeva M.Zh., Myrzakhmetova A.M.</i> The process of integration the modern system of international tourism.....	214
<i>Elemesov R.Ye., Omirtay A.D.</i> The potential and future of the nuclear industry of Kazakhstan.....	220
<i>Shakenova S.K., Bekmuhametova A.B.</i> The role of mortgage lending in the housing market development of Kazakhstan	226

Section 7 Education and teaching methods issues

<i>Ongdash A.O.</i> Innovative development priorities and problems of the higher education system in the republic of Kazakhstan	232
<i>Dabylytaeva N.E., Akhanova Zh. S.</i> Formation of training professionally competent specialist.....	240

<i>Gubaidullina M., Balaubayeva B.</i> Some questions about the methodology of scientific research for young researchers: facts, methods, theoretical approaches....	246
<i>Madiyeva D.B., Dossanova A.M.</i> Linguocultural peculiarities of unofficial Kazakh toponyms.....	252
<i>Boribaeva S.B.</i> Structure and translation of diplomatic terms in the Kazakh language	258
<i>Suleimen A.Sh.</i> Quantitative categories, formed under the influence of cognitive models.....	264
<i>Karipbayeva G.A., Zaisanbayev T.K.</i> Etymology of modification of meanings of components of some twin words	270

ANNIVERSARY

<i>Мовкебаева Г.А., Балаубаева Б.М.</i> Профессор М.Ш. Губайдуллина – ведущий исследователь в области международных отношений	275
Авторлар туралы мәлімет.....	279